EDI RAMA Kurban

Kurban

Arnavutluk'un Kalbinde, Siyasetin Dikenli Yollarında

EDI RAMA

iletişim

EDI RAMA • **Kurban**

EDI RAMA 4 Temmuz 1964'te doğdu. 1986 yılında Tiran'daki Sanat Akademisi Resim Bölümü'nden mezun oldu. Sanat Akademisi'nde yoğun olarak yer aldığı rejim karşıtı aktivitelerine bu kurumdaki hocalığı döneminde de devam etti. 1990'lı yıllarda Arnavut basınının en etkili kalemlerinden olan yazar, birçok gazetecilik kitabı derlemesine imza atmıştır. Arnavutçaya çevirdiği ünlü Rus ressam Vasiliy Kadinsky'nin kitabını, özgün bir tahlilini ekleyerek yayımlamıştır (1996). Yazarın kitapları arasında çizim, yazı ve özel belgeler içeren sanat kitabı ayrı bir yer tutmaktadır (2009). Edi Rama, 2000-2011 yılları arasında, on bir sene boyunca, Tiran Belediye Başkanlığı yaptı. Halen Sosyalist Parti başkanı olarak Arnavut muhalefetinin lideridir.

Kurban
© 2012 Edi Rama

İletişim Yayınları 1879 • Bugünün Kitapları 151
ISBN-13: 978-975-05-1196-7
© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2013, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak - Tanıl Bora
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Belediye Binası, İskender Bey Meydanı, Tiran (Claudio Poli, CC/by-sa)
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Oben Üçke
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EDI RAMA

Kurban

Arnavutluk'un Kalbinde, Siyasetin Dikenli Yollarında

Kurban

ÇEVİREN *Falma Fshazi*

iletişim

Annem Aneta'ya...

ÇEVİRMENİN NOTU

Tiran'ın ve Arnavutluk'un yakın dönem tarihini başat bir aktörün gözünden yansıtan bu kitap realitenin tüm karmaşıklığıyla, gündelik eylemin diliyle, yaşanmışlığın acısıyla, yaralarıyla, tecrübesiyle, izlenimleriyle sosyalizmden, komünizmden, demokrasiden, iktidardan, idare etmekten ve idare edilmekten bahsediyor. Herkesin kendinden ve memleketinin tarihinden bir şeyler bulacağı bu kitap, eski Doğu Bloku ülkelerinin tarihi ve mücadelelerinden de eşsiz bir kesiti göz önüne seriyor.

Teslimiyetin asla bir seçenek olarak görülmediğini gösteren bu kesitin kalbinde, bireysel ve toplumsal bir savaşım olarak insani çaba durmakta. Tüm sınırları aşarak dünyayı tek bir memleket ve tek bir tarih yapan bu çaba için elinizdeki kitabın çevrilmesinin önemli olduğuna inanıyorum. Yazarın bu kitabıyla Arnavutçaya getirdiği yaratıcılığı ve yenilikçiliği Türkçeye tam olarak aktarmanın mümkün olmadığı bilinciyle, Türkiye'ye Balkanlar'dan –özellikle de ülkem Arnavutluk'tan– yaşanmış ve yaşanmakta olan bir anlatıyı getirmenin iki ülkenin tarihî ve insani ilişkileri açısından ayrıca anlamlı olacağını düşünüyorum.

Kitaptaki dipnotların hepsi bana ait; bunlar Arnavutluk'u çok iyi tanımayan, olayları bilmeyen bütün okuyucular için ge-

rekli olduğunu düşündüğüm ek açıklamalar. Kitapta yansıtılan günümüz Arnavutluk'unu mümkün olduğunca aktarabilmek amacıyla kişi ve yer isimlerinde yazarın kullandığı Arnavutça imlayı tercih ettim.

FALMA FSHAZI
Paris, Mart 2013

Gün ağarırken, başkentin yeni iktidarı, çalgı sesleri, kutlamayı organize edenlerin topladığı militanların tezahüratları ve yabancı temsilcilerin protokol gülümseyişleri eşliğinde, bina girişindeki taze kanın üzerinden içeri adımını atmaktayken, Tiran Belediyesi'nin kapısının tam önünde biriken kan gölcüğü boğazıma sıkıştırıverdi bu hikâyeyi.

O gün, Tiran tarihinde farklı bir döneme geçildi.

Herkesin gözü önünde gasp edilen zaferin kurbanını güneş yakarken, on bir yıl süren uzun bir dönem, zorbalığın kanlı feryadının bıçaklarıyla sonlandırıldı.

Ne kadar süreceği belli olmayan ancak nasıl süreceğini tahmin etmenin zor olmadığı yeni bir döneme geçilmiş oldu, şiddetin kör gücüyle...

I

Burada Tiran'ın on bir yıllık tarihini anlatmayı amaçlamıyorum. Herkes kendi hikâyesini anlatabilir; yine de tarih her zaman, olayların gidişatında doğrudan müdahil olan bir tarafın tanıklığının çok daha fazlasıdır. Sana bu itirafta bulunma isteğim, buhranlı 90'lı yıllarda görüldüğü gibi içine sığınıp uyuyan maaşlıların yuvası olmaktan çıkıp farklı bir iktidar merkezine dönen belediyenin, doğru zaman ve doğru mekânda bir araya gelen doğru insanların belirleyici bütünlüğü sayesinde Tiran'a ve tüm Arnavutluk'a olağanüstü bir değişim enerjisi iletmesinden; çeşitli, genelde birbirleriyle pek alakası olmayan ancak yıllar geçtikçe en güçlü birleştirici noktaları –bazen tek ama hepsini bir araya getirecek kadar da çekici ortak noktaları– karşı çıkmak olan kişiler üzerinden hesaplanamayan bir olumsuz enerjiyi üzerine çekmesine kadar uzanan süreçte Tiran için yaptıklarını sıralama çabasını ifade etmemekte.

Uzun yıllar süren kin ve nefret dolu, büyük ihanetleri, küçük intikamları, birçok çekişmeyi, kıskançlığı, hıncı ve sayısız iftirayı içeren; hesapsız tahminlere ve sürüsüyle dedikoduya dayanan yarım yamalak gerçeklerden oluşan düşmanca bir kuşatmanın askerleri gibi on bir yılın sonunda Tiran Belediyesi'nin önünde ayakta kalan "I"ların üzerindeki noktaları koyma çaba-

sı gibi görünebilir burada yaptığım. Ama öyle değil. Hiçbir şekilde değil.

Okuyacaklarınız kısıtlanmamış itiraflar. Baştan aşağıya öznel. Ne kadar insancıl olsa da, uzun yıllar boyunca yerleşmiş belirli yargılarla ve şekillenmiş önyargılarla kitabı eline alacak okuyucular arasında yeni sempatiler kazanma veya eski antipatileri yatıştırma çabasını da gütmüyor. Olaylar, kişiler, hissettiklerim, yaşanmışlıklar itirafların doğal akışı içerisinde kendiliğinden örülsün; hafızada uzunca kurcalamadan, sayfaları çevirmeden, bir kırılmanın yol açtığı cereyanın şiddetinin getirdiklerinin fazlasını getirmek için uğraş vermeye gerek kalmadan. Sırasızca. Esasında, az çok benim de bu yeni kapanmış olan bölüme başladığım gibi: Kaderin bir cilvesiyle politikanın mecburi ve önceden hazırlanan oyununun içine düşerek, olayların gidişatının altüst olmasıyla, şehrin yüzmekte olduğu yok edici unutulmanın keyfiyetinde ani bir çatlamanın oluşmasıyla. İşte bu, on bir yıl boyunca etrafımı saran, inişleri çıkışları olan, bazen nefesimi tamamen tüketip beni en derinine, karşı çıkmanın neredeyse imkânsız olduğu noktaya kadar çeken, her şeyin, kendinin bile anlamını yitirmiş göründüğü dereceye getiren hortumlu fırtınanın başlangıcıydı. Aynı fırtına bazen de beni yukarıya doğru itiyordu ve değişimle ilgili kendi fikirlerimi icra ederek var olmanın verdiği gücün ayrıcalığını ve doğduğum şehri kökünden değiştiren tarihî süreçte belirleyici olmanın mutluluğunu hissettiriyordu. Mahvedici baskısını üzerimden hiçbir zaman, bir saniye bile kaldırmayan, iyi ve kötü etkisiyle –esasında kötüsünden ziyade iyisiyle– olayların seyrini tekrar ve tekrar bozan bu fırtına, özgürlüğümü bir daha geri vermedi.

Bu itirafları bir kitapta bir araya getirmemi, yakından veya uzaktan, benim için bir şeyler yapmış olanlara borçluyum; gerçekten çoktular ve bu yeni bitmiş uzun yolculukta, çok veya az şey yapmış olmalarının önemi yok. Nasıl ki yıllardır söyleyemediğim bir sürü şeyi bilmelerini istiyorsam, herkese, istisnası olmadan her birine ayrıca ve kişisel olarak minnettar olduğumu da bilmelerini isterim. Rastlantının seni karşılaştırdığı ancak bu kitabın ulaşamadıklarına da minnettarlığımı iletme-

ni rica ederim; inançları, yeri ikame edilemez bir yaşam kaynağıydı, beni her yerde izleyip gücüme güç kattılar, kanatlandırdılar, en çok sevdiğim işle gece gündüz uğraşabilme ayrıcalığını bağışladılar, bazen de sarhoş edici bir zevke ulaşacak derecede gururumu okşadılar. Her birine ayrı ayrı borçlu hissetmem mi, yoksa içimde borç gibi rahatsızlık veren başka bir şey midir beni zamanın akmasına fırsat vermeden kendimi anlatmaya iten, bilmiyorum. Ancak yakın olan yağmurlar deşilenlerin kan izlerini silmeden önce omuzlarımdaki bu yükten kurtulmak için içimde bir acele var. Belki de korkudur; bıçaklanmanın sarsıntısını sarabilecek, içimdeki kaynayan isteği soğutuverecek ya da politikanın sınırlarını göstererek, kısıtlanmadan itirafta bulunma imkânını elle tutarcasına uzaklaştırıp yok edebilen zamandan bir korku. Ya da, politikanın sağır edici fırtınalarında boğulmuş ve makam dolayısıyla başka bir sürü şeyle beraber ruh denizinin ta dibine atılıvermiş eski sesim, günlük siyaseti umursamadan mesafe almama yarayan Ağustos ayının politikaya mecbur kıldığı ölüm suskunluğu ve bunlardan faydalanarak yüzeye çıkmaya çalışan, eskiden beri sahip olduğum, kendimi başkalarına özgürce anlatma aşırılığı da olabilir. Yakaladığım özgürlükle o kanın ayna gibi yüzeyinin karşısında alay edebiliyorum politikayla, ki şüphesiz, benim gibi onunla meşgul olan herkesin hürriyetini kısıtlayan o sınırlayıcı gücüyle Eylül'de geri dönecektir.

Böylelikle ya da her ne sebeple olursa olsun acelem, bu dramatik anda özgün bir iz bırakmayı çok içten istememden kaynaklanmaktadır. Mantığın soğuk törpüsünden kurtulabilecek bir iz; bugün ve gelecek tüm günlerde böyle anlattığım gibi herkesin gözü önünde örtünmeden duran, sonsuzca varlığını sürdürebilen bir oyuk ki, kanayan bir yara gibi geçen günlerin anestezisi, sansürü ve tımarından etkilenmesin. Her ne kadar, kan sızan yara gelecek için ve büyük ihtimalle, bu itirafı politik mantığının hesaplı adımlarında bir kayma gibi görebilecek, türlü sonuçları olan şeylerin sırasının bozulmasına yol açtığına şahitlik edebilecek yarınlar için iyi bir danışman olmazsa da. Her ne olacaksa olsun, bu böyle kalsın.

* * *

Tiran'a yüksekten bakan bir dairede Linda'yla yaşıyorum. Geçen Ekim sonu evlendikten sonra kiraladığımız yüksek bir apartman dairesi: Gri bir kütüphanede duran farklı dillerdeki kitaplar duvar yerini alarak oturma ve yatak odalarını; kravatları taşıyan çok renkli bir *ready made* ise uyuma alanını, kıyafetlerimizin yan yana ertesi günü bekledikleri köşeden ayırır. Yerler parlayan kırmızı, duvarlarsa bembeyaz; Edi Hila'nın bir tablosu, en güzel tablosu, büyük bir siyah-beyaz ekran gibi orada asılı durur, gizemli bir yılbaşı kutlamasında donakalmış görüntü üzerinde iki tane süslenmiş ağacın durduğu, davetlilerin ve resme bakanın bakışlarının gezindiği boş bir dans pistini yansıtır. Televizyon, kütüphanede gündelik alanı ikiye ayıran bir oturma köşesinin karşısında durur; ufak tefek birkaç ağaç, akşamın loş ışıklarının yandığı köşeleri yeşillendirir. Dostlarla paylaşılan akşam yemekleri için kasten uzunca yapılan ince kırmızı masa, balkonun büyük cam kapısının önünde uzanarak onu girişteki yeşillikli cam bölmeye bakan açık mutfaktan ayırır. Banyo küvetini kapatan kırmızı camlı giriş bu bölmenin sağındadır ve balkon camını örten süt renkli perdelerse bütün bunları güney güneşinden koruyarak ilk olarak balkonun yeşilimsi tentesiyle karşılaşan meraklı bakışlara karşı da siper olur. Balkonun kendisi karşımızdaki çok katlı bina yüzünden kördür. Bu beton, kahverengi kabalığın zirvesini işgal eden içi boş çıplak bir bölme, karşımızda duran Selita tepelerinin manzarasını ve Lana'nın yeşillikli örtüsünün görüntüsünü ikiye ayırır. Lana'da ağaçların yeşil taçları çoğaldı. Bu ağaçlar şehrin başında olduğum o maceralı yıllar boyunca dikildi.

Söz konusu işlere, laciverde[1] bürünmüş Tiran'ın sıradaki yerel seçim sınavı için parti çevresinden kimseyi yeterli bulmayan, dönemin en güçlü iki adamının, Sosyalist Parti başkanı-

1 1990'lı yılların başından beri Arnavutluk'ta birbirinin rakibi iki büyük parti vardır: Demokrat Parti (*Partia Demokratike e Shqipërisë*-PD) ve Sosyalist Parti (*Partia Socialiste e Shqipërisë*-PS). İlkinin sembol rengi lacivert, diğerininki ise pembedir.

nın ve başbakanın çağırısı üzerine, hiç beklenmedik bir şekilde girdim. İlkiyle iletişimimiz durgun, ikincisiyle yoğundu. Aralarındaki ilişkiyse bir macera filmine benzerdi; ne zaman, kiminle, nasıl olacağı anlaşılmayan ancak bir hazinenin veya kasanın arayışına çıkmış iki yol arkadaşından birinin diğerini yok edeceğinin belli olduğu. Olaylar öyle bir hale gelmişti ki, ben, bir değil, birkaç defadır kendimi, gerekli ve fakat aynı zamanda şüphe edilen bir üçüncü kişi rolünde buluyordum.

2000 yılıydı. Tiran'ın bugününkiyle uzaktan yakından alakası yoktu. Elimizde patlayan eski komünist bütünlüğümüzün bombasının milyonlarca parçacığı gibi dört tarafa dağılan insanlarla kaynayan Tiran sokaklarında, bağırsakları dağılmış şehirden başka bir Tiran'ın yaratılabileceğinin mümkün olduğuna –en azından geri kalan yaşamında bunun görebileceğine– inanan kimse yoktu. Ne de olsa söz konusu olan pis pazarlar, yamuk tezgahlar, paslanmış demirler, yırtık tenteler; Doğu veya Batı'dan gelen, kullanılmış, güneşte solmuş, yağmura çamura bulanmış her türlü ürün ve kıyafetler, bitik araçlar; onlarca yıl yeniden keşfedilen dünyanın araba mezarlarından bedavaya alınmış, sokaklarda yerli yersiz kornalarına basılan, bolca duman ve tere sebep olan minibüsler; çitler, önü alınamaz bir iltihaplanmaya yenik düşmüşçesine soyulmuş duvarlar ve kaldırımların yanı başında bozulmaya yüz tutmuş türlü çöp yığınlarıyla dolu bir şehirdi. Yetmezmiş gibi, şehirde seyyar dükkân salgını vardı: Küçücük ve tekerlekli, bazen insan boyunda, bazen biraz daha büyük, eski tuhafiyelere benzer şekilde kaldırımlara çakılıverilmiş, bazıları büyük caddelerin köşelerinde duruvermiş, bazıları apartmanların vücudunda yer etmişti. Eski komünist tarzı kümes gibi evlerin yatak odaları, mutfakları, koridorları köfteciye, börekçiye veya kuaföre çevrilmiş, pencereleri birkaç lehimli demirden oluşan kapılar olarak kullanılıyordu. Daha da başka tür seyyar dükkânlar, zemin katı dairelerin balkonlarının uzantısı şeklinde öne çıkardı. Bunlardan biraz daha büyükleri binaların köşelerine ve arkalarına yamuk örülmüş tuğla duvarlarla eklenmişti, daha da büyük versiyonlarıysa ötelerinde eskiden yeşil alan olan veya böyle adlandırı-

lan yerlerde, kaplanabilecek her boşlukta sıra sıra uzanıyordu. Ek üstüne ek yapılarak, kat üstüne kat çıkılarak, havaya ve karaya tecavüz edilerek büyüyen, plansızca, projesiz biçimde hiçe indirgenen ortak olanın üzerine mühendis kılığına girenlerle, rastgele mimarlık yapanlarla kişisel hacimler kurarak çoğalan binaların bir kısmı Lana Nehri'nin iki tarafında birbirine bakan iki beton tren oluşturmuştu. Sali [Berisha] buraya "Arnavutluk kapitalizmin İsviçre'si" adını bağışlamıştı. Ancak bu, şehri şehir yapan şeyin tümüyle mahvedilişinin yansımasıydı: Eşitlikçilik ve kolektivizmin yalancı cennetinden kalan parçaların üzerine, elli yıl boyunca beklenen hürriyetin rüzgârına şiddetle bağlanıp çok beklenilen rövanşın tutkusuyla on yıllık sürede boşaltılan hiddetin kartviziti.

Başı sonu belli olmayan Doğu pazarlarına benzeyen başkentin geleceğiyle ilgili karamsar olanların arasında ben de vardım. Eminim, iki önemli şahsiyetten hiçbiri, o seçimlerde Sosyalist Parti'nin renkleri altında adaylığa davet ettikleri kişinin ileride Tiran, parti ve kendilerinin başına bu kadar iş açacağını tahmin etmiyorlardı. Kamuoyu yoklamalarının olmadığı o dönemde, benim gibi anti-komünist olduğu kadar ister kıyafetler ister olaylar açısından –Kültür Bakanlığı dönemimde oldukça ses getirmiş birkaç hadise de dahil olmak üzere– rengarenk bir kamusal hayata sahip birisinin Demokratların en büyük kalesinde ses getirecek bir aday olacağı konusunda yanılmıyorlardı. Ancak, beni seçim muharebesine göndererek onurlu bir yenilgiden çok daha fazlasını alacaklarını tahmin ettiklerini düşünmüyorum. Karşı çıktım. Yenilgiden korktuğumdan değil. Muhtemel bir başarıyı nasıl kullanabileceğimi bilmiyordum. Israrları epey sürdü. Kabul etmem konusunda gittikçe çoğalan sesler eşliğinde bir ikilemin ortasında ilerlerken, Tiran'ı değiştirebilme yollarını aramaya koyuldum. Bu imtihana girmeyi kabul ederken, çoklu bilinmeyenlerle dolu bir yola koyulduğumun farkındaydım. Ancak o zaman, bu yolculuğun beni her şeyimle, ruhumla ve bedenimle bu kadar çok sınayacağını tahmin edemezdim. Ne olursa olsun, yüz kere geri dönsem, her seferinde yeniden üstlenirim; iki kere düşünmeden.

* * *

Evimiz, "Arnavutluk'un Bugünü Sergi Salonu'na kuş uçuşu uzaklıkta; "boş bulduğun yere çök" döneminde sıradaki inşaat için açılan çukurdan yükselen kurbağa sesleri hiçbir akşam eksik olmaz. Er ya da geç balkonumuzun diğer köşesinin manzarasını da kapatacak bir binanın yükseleceğine eminim. Bu utanılacak kentsel yarayı iyileştirememiştim. Bundan dolayı bana hâlâ lanet okuyanların haddi hesabı yoktur: Etraftaki zemin katlarda yaşayanlar pencerelerini açar açmaz, çürümüşlüğün iğrenç kokusu içeriye ulaştığında; başka birçok kişi bataklığı çevreleyen tenekelerin kapladığı, insan gölgesinin yarısının zor sığabileceği genişlikteki kaldırımdan geçtiklerinde. İşte bu, hemşerilerimin bakışlarından suçluluk duygumu okuduğum birkaç vakadan biridir. Beni sürekli eleştirmekle meşgul olanlar, hemen o çok konuşulan inşaat izinlerinden kazanç sağlama amacına bağladıkları çalışma yöntemim için burada bir delil buluyorlar. Konu komşuya sormama gerek yok, biliyorum; istisnasız herkes –çekemeyenler şüphesiz, ancak destekleyenler de– Lana'nın etrafındaki eski keşmekeşi ağaçlarla dolu, arada çiçeklerin de açtığı yeşil bir yola dönüştüren belediyenin, birkaç metre ötesinde duran o iğrenç bataklığı bir parka çevirmemesini açıklayacak bir neden bulamıyordur. Kurbağa ve sineklerin coştuğu bu pislik yığını nasıl durur, Tiran'ın orasında bu kadar farklı iki yüzün yan yana gelmesinden belediye dışında kim suçlanabilir? İtham edildiğimiz tek şey bu olsa! Yine de açıklaması yok. Tam aksine.

Tiran'ın ortasında, tam göbeğinde bulunan Gençlik Parkı, yıkılan eski rejimle beraber gelen özgürlüğün yol açtığı kargaşanın şımarık çocuğuna benziyordu. Oradaki irili ufaklı binalar yeni iktidarın omuzlarında yükselmişti. Devletsiz özgürlüğün topyekün muharebeleri içerisinden ilerlerken iktidar, kanatları altında nice kabadayılar yetiştirmişti: Bazıları iktidar şoförü, diğerleri koruması, Demokrat Hareket'in ateşli militanları, başlayan dönemin olmazsa olmazları eski dönemin becerikli dil avcıları, zararı yararını kat kat aşan türlü marifet sahipleri... Bun-

lar için park, özgürlükle beraber şehre dönüş yapan türlü keyfîliklerin kahyasıydı. Belediyenin onayı yoktu; özgürlük yokluğunun sebep olduğu yaraydı bu birbiri ardına benzerini doğuran yapıları otlara yayan. Yeniliğin ukalalığıyla şehir hayatına girivermişlerdi; insanların saatlerce öylece oturuverdiği, taşra tembelliğiyle şehircilik kültürünün yan yana geldiği, sonsuz laf salatalarından başka bir işe yaramadığı iddia edilip, proletarya diktatörlüğüne zararlı olduğu kabul edildiğinden eski dönemde yok olmaya yüz tutmuş kahvehaneler. Komünizm döneminde sandalyeleri gittikçe azaltılan, sosyallik üretip tüketmeye gelmiş müşterilere hadlerine düşmeyen işlere karışma vakti bırakmamak üzere, bir an bile rahat etmemeleri amacıyla yüksek ayaklı masalar eklenen kamusal alanlar, laf salatlarıyla bol bol ses üretimine yol açan ve üst bölmelerinde, gözden ırak köşelerinde uyuşturucunun ve cinselliğin şehvetle tüketildiği mekânlara dönüşmüş halleriyle parkta yerlerini almışlardı.

Gençlik Parkı yeni doğmuş demokrasinin vahası oluvermişti. Burada Arnavutluk'un eliti ve gelişigüzel yayılan suç, her biri kendi gürültülü hürriyetinin parselinde, beraberlik içinde yaşıyordu. Benzer şekilde, dönemin iktidar ve muhalefet mensupları, espresso ve Avrupa'dan memlekete yeniden gelmeye başlayan sert içkilerin tüketimine ayırdıkları uzun saatler boyunca, onlar da her biri kendi parsellerinde olmak üzere, orada ortak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Park, her yere –şehrin merkezine ve çevresine, Lana'nın etrafına, her türlü kamusal alana, Tiran'ın da ötesinde, her köy veya şehre– yayılmış bir tümörün yuvasına benziyordu. Hürriyetin durdurulamaz ivmesinin ürünü olmanın da ötesinde, 1990'lardaki hükümetlerin toplum yönetimine yaklaşımının en iyi göstergesi, aynı zamanda memleketimizde bu yönetimin ve toplumun sürdürülebilir gelişiminin önündeki engellerin en önemli temsilcisiydi.

Parkın kaderini değiştirme konusunda yapılan teklife "evet" dediğimde, Tiran Belediyesi için benim adaylığımı destekleyen iki önemli şahsiyetten en azından biriyle –ya da ikisiyle de– parkın kaderi konusunda belalı bir zıtlaşmaya gireceğimi biliyordum. Bu belalara, istila ettikleri parsellerde inşaatlarını ge-

nişletmeye ve çeşitli şekillerde süslemeye devam eden dostların ve bu dostların dostları olan diğerlerinin ayrıca açacağı telaşlar da ekleniyordu.

* * *

Sosyalist Parti'nin başkanına ve başbakana, belediye başkanlığı adaylığı tekliflerine "evet" dediğimi iletmeden önce, babamın mezarına gittim. Bu anlatıda babama ayrı bir yer vermek boynumun borcu zaten. Babam henüz hayattayken başına az bela açmadım. Eski rejim döneminde sıkıntıya girmesi için çok ve ciddi sebepler vardı, çünkü rejime karşı duruşum gittikçe daha çok biliniyordu. Sonrasında da durum aynıydı. Örneğin yeni iktidar döneminde Sali'nin antidemokratik yönetimine açıkça karşı durduğumdan ölümün pençesinden kıl payı kurtulmam gibi: Şiddet dolu 1997 yılının başıydı. Yağmurun, çamurun yükseldiği soğuk bir gece, Otobüs Parkı denilen yerin biraz ötesinde, şehrin kenar mahallelerinin eski prefabrik apartmanlarından birindeki evimizin önünde pusuya yatmışlardı. Babam herhalde hayattayken daha zor bir an yaşamamıştır: Gece yarısını biraz geçe, bir başına bırakıverilmiş, suratı paramparça edilmiş, kafası levye darbelerinden yarılmış, yırtık bir battaniyeye sarılmış, soğuğun hissedildiği, nöbetçi doktorun bir muhalife hizmet vermek zorunda kaldığı için çok sıkıldığı, o yüzden dikişleri alelacele atıp hemşireyle beraber kaçtığı, voltajın inip yükselmesinden dolayı neon lambanın titreşip durduğu acil serviste, annem ve kardeşimle gelip beni buldukları o gece. Aradan bir yıl geçip, beklenmedik ölümü gelip çattıktan sonra bile, benim yüzümden başına açılan belalar bitmedi. Ben Tiran'ın pislik ve çamurunu temizlemeye başladığımda, Kristaq Rama'nın adına durmadan hakaret ve iftiraların çamuru atılmaya başlandı. Sabahın, erken saatlerde süt sırasında; akşamınsa mesai saatine bakmadan çalıştığı için ancak geç saatlerde evde bulduğu o komünistler gibi dürüstçe yaşadığı hayatının verdiği o ak yüzüne leke sürmek amacındaydılar. Onun gibi ülkenin birçok dürüst insanının da inandığı sistem boyunca heykeltıraşlık yapıyordu. Çok değer verilen işinin görkemi-

ni, başkasının adını ve hayatını perdelemek veya karatmak için asla kullanmadı. Bilgisi çok sağlam olan babam, zamanında "sınıf düşmanlığıyla" damgalanmış kişilerle arkadaşlık geliştirme ve farklı düşünme özgürlüğümün yollarını kapatmak için bir kere bile ne elini kaldırdı ne de sesini yükseltti. O iyi insan, yağmurun dinmek bilmediği acılı cenaze gününde büyük bir saygıyla uğurlanma şerefine nail oldu; Sharra Mezarlığı'nın o çamurlu patikalarına, sadece yeni ve eski dostları değil, onun inandığı sisteme düşman olan birçok kişi de gelip son yolculuğunda onu onurlandırmıştı.

Babam hep şöyle derdi: "Arkada iyi bir hatıra bırakmaktır esas olan, hiçbir şey bundan daha değerli değildir." Kendisi bunu başardı. Bulutlarla kaplı olsa da onunla ebedi ayrılış günümüz, derinlerde bir yerde, zorlu hava koşullarına rağmen, son vedamızda bizi yalnız bırakmayan çok sayıda insanın iyi hatırasının yaydığı o içsel ışığı saklar. Ulusal Sanat Galerisi'nin soğuk ana holünden yükselen cenaze marşının sedası, tek sıra halinde ilerleyen adım seslerinin çarpıp geri döndüğü salonların boşluğunda yankılanırken, üst katlardaki tablolarda ve payelerde duran kahramanlar sıraya dizilmiş kaçıyordu sanki, görünmez ruhlara bürünmüş, komünizmle beraber ebediyen sönmüş iftihar tapınağının duvarlarından hızlıca uzaklaşır gibiydiler.

* * *

Kristaq Rama'nın hatırasının ayaklar altına alınması bu on bir yıl boyunca yakamı hiç bırakmayan bir acı oldu. Sali'nin başını çektiği günahkârlar grubu bunun mesuliyetini taşımakta. Zamanında Sali, proletarya diktatörlüğünün pek hevesli bir hizmetçisiydi. Enver ve parti için anlı şanlı cümleler sarf eder, partinin düşmanlarına savaş açtığından fırsat buldukça çantasındaki ideolojik taşlarla meslektaşlarına vurmaya çalışırdı. Bu geçmişi tamamıyla reddedip, riyakârca bir galeyanla kendisini yeminli bir antikomünist ilan ettiği günümüzdeyse kamusal hayatımızı tümüyle istila etmiş politik muhaliflerin ailelerini ve kişiliklerini küfür dağarcığına ekleyerek dur durak bilmeden iftira atmakta.

"Büyük Yalan"ın aklının en ücra köşelerine sokulup insanın

bağımsız gerçekliklerini darmadağın ettiği, içine kapattığı, boğduğu, hatta öldürdüğü o dönemde, kendi gerçeklerimle yaşayabilmemin yolunu hiç kapatmadığı için babama sonsuz borçlu olduğumu hissediyorum. Özgür ruhumu geliştirdiği için ona ayrıca minnettarım. Yemek masasında karşı karşıya otururken benim rejime karşı, sonra da karşıtı olan fikirlerimi tüm dikkatini vererek sakince dinlerdi. Arada bir, zaman geçtikçe o sistemin üstünlüğünün delillerinin muhteşem yalnızlıklarında soluvermeleri gibi, gittikçe sönen bir tutkuyla ısrar etmeden karşı çıkardı. Bütün bunların ötesinde, bazen iç tahriklere, bazen gönülsüzce olsa da ödün verme gereksinimine yenilip mağlup olduğum, ancak Tanrı ve yakınlarım şahittir birçok defa galibiyet aldığım, pislik ve cehaletin eksik olmadığı bir siyasi arenada, içimdeki vicdan sorgusunun hiç sönmemesinin babama borçluyum.

Babam bana fırsatların en büyüğünü, istediğim gibi düşünme imkânını verdi. Yasak kitapların hiçbirini bir kere bile elimden çekmedi. Bunlar, her türlü kötü alışkanlığa ve ahlâkdışı kabul edilen değer ve davranışlara karşı sert kuralları olan geleneksel bir aile terbiyesiyle birleşince, gururlu ancak hatasında ısrar etmeyen birisi olarak yetiştim. Yanlışa gitmekten sakındığın, ancak doğru olanı yapamadığın hallerde başkalarından ziyade kendinle huzuru bulmak zordur. Herkes kendi rüyasına dalmışken, sen uyanık kalır, ne rüyaya dalmayı kabul eder ne de gözüne uyku girmesine izin verirsin. Israr edip her eylemin nedenini izaha girişince –özellikle yanlışlar ve suçluluk duygusu insanı sarınca– muhakeme amansız oluyor. Bundan dolayıdır ki, hata yaptığımda, yolumu kaybetmeden ilerleyebilmem için tek çarem vardır: Hata neyse ona adını koyarım, kabul ederim, özür dilerim, gözümün içine baka baka söylenmiş hakikatten güç alırım. Bu şekilde, düştüğüm –ve özellikle kaynağında olduğum– yanlış kuvvete dönüşür, çünkü adını koyduğun çukurdan çıkış, vicdanından ödün vermekle ilerleyen bir hayat yolculuğundan bin kat daha değerlidir. İçimdeki bu işleyişi en iyi babam bilirdi. Beni herkesten iyi tanırdı ve bir dosttan daha iyi anlardı. Yıllar geçtikçe daha inatçı olan özgürlük tutkumun

beni sonu olmayan bir yola, hatadan hataya sürüklemesinden korkmadan, gençliğimin ilk yıllarından beri bana hep arkadaşça davranırdı.

O gün babamın mezar taşının önünde oturdum. Tiran Belediye Başkanlığı'na adaylığımı koyarak o ana kadarki hayatımın en karmaşık muharebesine gireceğimi söyledim: Nedenini bilmiyorum ancak hissediyordum, bu muharebenin meydanında türlü çukurlardan, kaygan zeminlerden geçeceğimi, üstüme fazlasıyla çamur bulaşacağını, siyasi olarak varlığımı sürdürebilmek için ya da iktidarın insan üzerine yaptığı etkiden dolayı iç parçalayıcı ikilemlerle karşı karşıya kalacağımı biliyordum. O an, sanki hayattaymış da karşımda oturuyormuşçasına, benden duymak isteyeceği gibi, babama ve kendime yemin ettim. Aramızda, benimle hayat okulu gibi bana miras bıraktığı hatırası arasında, ebediyen yaşayacak bir ant. O anda aklımın en ücra köşelerinden geçmeyen şeyse babamın adına olacak olanlardı: Benim yüzümden ona dokunacakları.

* * *

Arada bir, beni uzaklara götüren bir kitabın sonunda, sırtını dönsen de gözünün önünden gitmeyen bir tabloya veya sanat eserine baktıktan sonra, başka bir dünyanın büyüsüne sürükleyen bir filmden veya güzel bir şehirden çıkınca, sevdiklerimle birlikte kalpten gülüşlerde kayboluverdiğim anların sonrasında da, siyasi yaşamımın güzelliklere koyduğu mesafeyi, anti-estetik kuşatmasını, gündelik hayatımın havasını dar ettiğini düşününce, içim çok derinden sızlar. Bütün enerjin bir noktaya odaklanmışken, olup biten birçok şey dikkatinden kaçar; dolu dolu yaşamanın getirdiği insan aklının inceliklerini düşünme ve tatma özgürlüğün sona eriverir ve işte bu, o sızlamanın kaynağı olur. Bugünlerde aynı sızıyı hissediyorum. Ancak bu sefer kaynağında siperlerin diğer tarafı olan; yıllar süren kuşatmadan sonra yeniden elde edilmiş (şartlı) özgürlüğün mümkün kıldığı derin nefes vücudumu kaplamış ancak artık yakmayan ateş damgalarına, çığırından çıkmış gaddarlığın donmuş görüntülerine benzeyen, kollarımda, boynumda, bağrımda taşıdığım ifti-

ra ve ithamların dövmeleri ve bayağılıklarla karşılaşmaların da ötesinde onlarla gülümseyerek yan yana durmak zorunda olmanın içimde koparttığı fırtınalar var.

En başında, bu damgalar içime korku salardı, yanan tenin dumanı gözlerimi yakardı, acıdan başım dönerdi, vücudumu paramparça, ruhumu perişan ederdi. Dünya tepetaklak görünürdü. Gece, sabaha kadar uykuyu getirmediği için önümdeki gün kaynayan caddenin sesinde eriyip giden kötü bir rüya haline dönüşürdü. Ne pahasına olduğunu henüz bilmiyorum ancak alıştım; çamura, bıçağa, yaraya, çelmeye, salyaya alıştım. Ne var ki, hiçbir zaman alışmadığım bir şey var: Bu ülkede siyasetin sadece bu şekilde yapılabileceği fikrine; siyasetin toplumun sorunlarına merhem olabileceğine inananlara buna karşılık olarak damgalanma verdiği düşüncesine; en büyük domuzdan, en küçük salağa kadar profesyonel yalancılar sürüsüne meslek ve gelir sağlayıp ekmek yedirdiği inancına alışmak istemiyorum.

Bu sosyal kıyım siyasetinin topluma dayattığı insan dışılığa razı olmayacağım. İnsanların ortak yaşamının temelinde olan erdemlerin insanlardan sökülmesini kabullenmeyeceğim. Bu erdemler Arnavutlar arasında nesilden nesile geçen, özü değiştirilemeyecek bir terbiyenin ilkelerinde bulunur. Söz ettiğim, sadece okumuş dedelerin ve babaların öğrettiği değil, dağların arasındaki anne-babanın okuma yazma bilmediği halde misal gücüyle ve doğru öğütlerle erdemli çocuklar, görgülü insanlar yetiştirmek gayretinde yer bulan, iyi ve kötü arasındaki ayırımın kusursuzca yapıldığı ortamlarda da gelişmiş bir terbiyedir. Sunduğu saçma sapan örneklerle verdiği yanlış bilgilerle, ne dini ne de imanı olan politikanın Arnavutlar arasında insani ortak yaşamın temel öğelerini, şiddetiyle zorla alıp sökmesine alışmak istemiyorum. Esasında bu durumu en doğru şekilde, İyon'un kıyılarında birçok Arnavutça okul kurmuş, 1800'lerden, Osmanlı ve 1990'larda komünizm sonrasına kadar süren ömründe, Arnavutluk'u bir asır boyunca yaşama şansına sahip olan Panajot Gjiknuri özetler. Torunu, "Dede sana göre bu dönemler neye benziyor?" diye sorar. Hayatının son vedasına

yaklaştığı dönemdeki yaşlı adam şöyle cevap verir: "Arnavutluk'u daha fakir gördüm ama hiçbir zaman bundan daha darmadağın görmedim."

21. yüzyıl ilk adımlarını atarken Arnavutluk'un bu darmadağınıklığının sebepleri uzun, derin ve şüphesiz tarihçi ve sosyologların açıklığa kavuşturacağı hususlardır. Ancak siyaset kulislerinde kurnazlığın bir erdem olarak takdir edilmesinin, erdeminse sağır çöldeymişçesine toplumda misyonerliğe bürünmüşlerin giydiği paramparça bir kıyafet haline sokulmasının bu toplumsal duruma maya olduğunu ve bu mayanın siyasetin mutfağından çıktığını söylemekte aceleci davrandığımı düşünmüyorum. İktidarın kapsamlı kazançlarıyla zevkten dört köşe olan siyasetin içindekiler, başkalarının hakkını yemeyi iş haline getirerek, ahlâki ve etik değerleri sarsılmış bir sistemin içinde kendini bulan kişilerin beynini uyuşturuyorlar; bilgi yerine beyin tembelliğini destekliyorlar; ortak yaşam yerine toplumun partiler arasında bölünmesine yataklık ediyorlar; her Arnavut'un vatan sevgisini besleyeceklerine, birbiriyle zıtlaşmaya itiyorlar; maddi ve manevi fukaralığa savaş açacaklarına amaç fukaralığının önderleri oluyorlar; küçük gerçekler yerine, büyük yalanları tercih ediyorlar. Zaten ne toplumun çürümeye doğru hızla yol alıyor olması ne de bu çürümenin getirdiği darmadağınıklıkta çocuklarımızın nasıl yetiştiği ve nasıl eğitildiği umurlarında.

Bir-iki yıl önce, Tiran'daki bir ortaokulun açılısında bulundum. O gün yaşadıklarımı hiç unutmayacağım: Çocukların ve öğretmenlerin toplandığı yer açılış için hazırlanan okul bahçesi değil de, sağı solu belli olmayan bir alana benziyordu. Birbirlerinin kıyafetlerini ve sırt çantalarını çekiştirerek koşuşturan oğlan çocukları, birbirlerine çelme taktıkları için yere çakılıverenlerin ardından yükselen kolektif bağırış ve kahkahalar, tören için müdüriyetin düşündüğü düzeni sağlayabilme uğruna arada bir saç çekiştirme ve enselere şaplaklar indirmelerine rağmen yükselen gürültünün ortasında bağrışlarıyla boşu boşuna nefeslerini tüketen öğretmenler; kendi sıralarında birbirine yapışık duran şaşakalmış en küçük yaştaki öğrenciler; sı-

raya girmiş ancak müdirenin mikrofonla yaptığı çağrılara rağmen küçük gruplar halinde yaptıkları sohbetin akışını bozmayan kız öğrenciler; hazırlanan törenin başlayabilmesi için çınlayıp duran ses düzeneğinden sessizlik sağlansın diye sürekli çağrıda bulunan müdire ve nihayet sabrın aşılmış sınırlarında bozulmuş siniriyle müdirenin atıverdiği –benim de tüylerimi ürperten– çığlık. Çığlıktan sonra ilk sıralar düzene girer gibi oldu, ancak o kaynayan insan kitlesinin genelinde değişen bir şey yoktu. Milli marşın okunması için müdirenin var gücüyle yaptığı çağrının, ne de olsa birlerinin dikkatini çekip, öğrencilerin düzene girmesi için katkıda bulanacağını düşündüm. Boşuna heveslenmişim, çünkü marşı bilmeseler bile ciddi bir havaya bürünen birkaç ilk sınıf öğrencisinin ve çoğunluğun sağır edici gürültüsünün ortasında, çınlayan hoparlörden gelen "düşmanlı bayraklı" gümbürtünün eşliğinde marşı söylemeye çalışan birkaç kız öğrencinin dışında diğerleri keyiflerini bozmadı. Tören nihayet hevesli bir grup öğrencinin, muhtemelen hazırlamak için günlerce uğraştıkları, şiir ve şarkı dolu, neredeyse hiç kimsenin izlemediği gösteriyle tamamladı. Bu arada öğretmenlerden biri kulağıma yaklaşıp, sebebini anlayamadığım bir şekilde Arnavutça değil de İngilizce, sınıflarda da durumun aynı olduğunu, hatta son sınıflarda daha da berbat olduğunu söyleyerek üzüntüsünü dile getirdi. "You should see how tencereler find kapaklar," diyerek, halk atasözünün iki kilit kelimesinin o an için İngilizcesini bulamayan üzüntülü hoca, kasıntılı bir gülüş eşliğinde söyleyeceklerini tamamladı.

20 dakika boyunca seyrettiğim o baş döndürücü darmadağınıklığın sonrasında, çılgınca kapıya yönelen kitleye yol verdim ve hayrete düşmüş bir şekilde oradan ayrıldım. Okul bahçeleri, sınıflar, üniversiteler ve mahalleleri de kapsayan bireyler ve bu ülkedeki ortak yaşam açısından içler acısı durumun ana kaynağında siyasetin olduğu düşünülebilir. Zaten gece gündüz televizyonlarda ve ilkelliğinin içine sürüklenerek darmadağın edilen yetişkinlerin gündelik sohbetlerinde muazzam bir vakit alan siyasetin kalitesiz ve zehir dolu bir besine benzeyen davranış ve söyleminden başka ne olabilir ki.

* * *

Bir dövme gibi tenime işlenmiş ithamların ve özellikle milyarlara ulaştığı söylenen mal varlığımla ilgili göğsümde duran büyük bir ejderha resmine benzeyen iftiranın karşında gülmekten başka yapacak bir şeyim kalmadı. Benimle yaşayanlar, Linda, annem, çocuklar veya çok eskiden beri parayla ilişkimi görüp tam tersini ispatlayacak çok anlamlı bazı olayları bilen, bir elin parmaklarını geçmeyen çok yakın dostlar dışında, benim bugünkü Arnavut siyasetinin milyarderlerinden biri olmadığıma artık kim inanır ki? Cevabı belli bu soruyu okuyan her kimsen senin de, bu tatsız soruyla nereye varmaya çalıştığımı sandığını, söz oyunları yaptığımı, propagandaya soyunduğumu veya yüzsüz politikacılar gibi türlü numaralar çevirdiğimi düşünebileceğini de biliyorum.

Geçerli birçok nedenden siyasette var olmak için paranın, paranın ve yine paranın en önemli amaç, saik ve itki olduğuna inanılır. Bunun tersini ispat etmek için sunulan her sav veya kanıt –mantık çizgisini izlemekten değil, takipçilerin ve yorum yapanlar irrasyonel bir fikir birliği sonucunda, karşı karşıya gelen siyasilerin "zaten hepsi bu işi para için" yapar varsaydığından, sadece kimin ne tarafta olduğu konusunda tartışmaları sonucunda– ölü doğmuştur. Böylelikle siyaset, bizlere ve onlara, yandaşlara ve karşıtlara ayrılmış, ne söylendiğinin ehemmiyetinin olmadığı, ancak kimin söylediğinin çok mühim olduğu; ne yapıldığının değil, kimin yaptığının öncelik kazandığı; sadece tarafların ve (yapılan ve söylenenlere karşı alınan) tavırlarının önemli olduğu; söylenenlerin ve yapılanların "biz"in kazanması, "onlar"ınsa mümkünse mahvolması için kurgulandığı bir oyuna döner. Ancak söz konusu durumun beni, kurbanın kesildiği günden sonra dilimin ucuna gelen bu itirafı –doğrusunu söylemem gerekirse, neye inanmayı seçeceğine veya bu satırların seni neye inanmaya iteceğine aldırmadan– anlatmamdan alıkoymasına izin vermeyeceğim. Siyasi arenada olduğumdan beri böyle bir fırsata hiç sahip olmadım: Olduğu gibi kendimi anlatmak. Büyük ihtimalle bundan sonra uzun bir sü-

re için de fırsatım olmayacak. Çünkü zaten zaman bu tarz başka bir fırsat verecek ve içim siyasi arenada yaşananları itiraf etmeye tekrar hazır olacak olursa da, kurban kesiminin yol açtığı gönüllülüğe, şu an olduğu gibi, bir daha sahip olamayacağımı hissediyorum.

Geçimimin çok olağan ve tasarruflarımın oldukça mütevazı olduğuna iyiliğimi isteyenlerin bile, inanmak bir yana, hayal etmeye dahi cesaret edemeyeceklerini şüphesiz biliyorum. Sahibi olduğum ileri sürülen milyarların, onursuz siyasi saldırıların bedelinden başka bir şey olmadığını söylemenin bile manası kalmadı. Zaten o milyarlar, hesaplanamaz zenginliğime dair masalının kulaktan kulağa ve ağızdan ağza, milyar kere tekrarlanmasından ortaya çıktı. Efsane gibi yankılandı masal; dağdan dağa geçerek, kıyıdan kıyıya vurarak, uçları bucakları durmaksızın dolaşarak. Gerçek yalan oldu, yalan da hakikatin yerini alıp yürüdü. Toprak tenimi eritene dek de lekesi silinmeyecek. İnsanların o zaman da, gerçeği yalan kılmış milyarlarca lafı kurcalayıp, bunların ötesinde duran hakikatle barışacağından emin değilim.

Zaten maddeten sahip olmadığım şey konusunda birilerinin fikirlerini değiştirme amacında değilim. Kesinkes değilim. Ancak bu noktada, ayaklanmamın kendim için olmadığını belirtmek isterim; sayelerinde var olduğum iki insanın onuru adına, yetiştikleri dünyayı keşfetmek için merak dolu iki çocuklu güzel ailem ve bazıları hayatta olmayan, diğer kısmıysa hayatta olup benden de çok yaşayacak, beni ben yapan birçok kişi için durum neyse, onu söylemek istedim. Buna karşın, bundan sonra da insanların benim de ülkedeki en büyük yolsuzluklara bulaşanlar kadar zengin olduğumu iddia etmeye devam edeceklerini biliyorum. Zaten "hepimiz aynıyız" değil mi? Bu soruyu sık sık aklımızdan geçirsek iyi olur. Ne de olsa siyaseti kendinden verip, başkalarının gönlünde yer etme yolunda bir fırsat olarak görmekten ziyade, başkasının olanı yok edip, başkalarından alıp, kendine kullananlar için kamusal alanda günah çıkarmanın en çok işe yarayan formülü arenadaki herkesin işine gelir. Başkalarında, genel olarak insanlarda, siyasi arenada

gözlerinin önünde olan facia ve felaketlere karşı ilgisizliği teşvik eden bu soruyu iğrenene kadar sürekli tekrarlayalım. Ne de olsa o arenada en basit ahlâk, sınırsız ahlâksızlığa yerini bırakmış; yolsuzluk, zaten yasa yoluyla cezasını bulamamakta, üstelik manen de yargılanmadığı gibi aksine çekici. Eline biraz iktidar geçiren herkes, polisten hemşireye kadar birçok kişi, "Yukarıdakiler ne büyük meblağlar götürüyorlar, çok altlarında olan ben ekmek, elektrik faturası, ilaç için biraz daha fazla gelir sağlamak amacıyla niye almayayım ki?" derken, rüşvetin ufağına uzanan el için yadırganamayan bu açıklamayı bulmakta.

Elbette herkes aynı değildir. Ancak ayırt etmek mümkün değil. İnsanlar için de bu dayatılmışlığa alışmamak neredeyse imkânsız hale geldi. Asgari değerlerin zafer kazandığı yaşadığımız dönemde, ahlâki ve etik değerleri olmayan, şiddetle tek seçenek olarak sunulan içinde olduğumuz sistem ve onun yarattığı boşlukta bireylerin ruhunda teslimiyet kültürünü yeşerten büyük ekonomik zorluklar, insanların yaşamak zorunda bırakıldıkları çerçevenin dışına çıkan tepkiler vermelerini çok zorlaştırdı. Arenayı izleyenlerin davranışlarını ve toplumumuzun arenadaki çekilmez düzenbazlıklara karşı tepkisel hareketlerinin felç geçiriyor olmasını, sosyal çaresizlik hissinin tavan yapmasının muhalefet için ideal bir ortam olduğunu varsayarak, esas olarak muhalefetin ilham verici bir seçenek sunmamasına bağlıyorlar. Oysa tam tersidir. Bu dereceye varan çaresizlik, statükonun en iyi teminatı, iktidar ve fakirlik arasındaki flörtün gayri meşru çocukları olan hedef fukaralığı ve maddi-manevi yokluk aracılığıyla yönetenlerin en iyi müttefikidir. Bunlar para, görev, varlığı sürdürme imkânı karşılığında ibretlik mağdurlarının oyunu kolayca alırlar. Satın alamadıkları oyu çalarak toplumun her köşesine, en derinlerine, en uzaklarına iktidarlarının kollarını uzatırlar. Çünkü fakirliğe ve bilgisizliğe dayanan, yeni bir kültürel çekim merkezi kurmuşlardır. Yönetimleri de en iyiyi hedefleyerek değil, kötüyü göreceleştirerek, özgür bilgi akışının olduğu ortamlarda bilgiye dayanan yarışa değil, bilgi ve haber kaynaklarını harap ederek, misal gücüyle değil, gücün misaliyle ayakta durur.

* * *

Tiran'daki ilk seçim kampanyamdan hiç unutmadığım iki çığlık var.

Biri, ilki, Sali'ninki. O gün, henüz kesinleşmemiş zaferin geldiğini hissettim. Ancak zaferin tatlı değil, tam tersine, acı bir tadı vardı, içimi alt üst eden bir hüzün üzerime çökmüştü. Sali'nin bağrışları göğe kadar yükseliyordu. Kan çanağına dönmüş gözleriyle göğe haykıran bir çakala benziyordu. İçinden kopan ve cümlelerin sonunu boğazında şişirip, sıkıştırana kadar uzayan, birçok defa bir nefes çınlamasına dönüşen sesi, tam olarak olup bitenin farkında olmasa da, beklenen mağlubiyetten gerilmiş çobanının üzüntüsünü hisseden, kendinden geçmiş sürünün iniltilerinde kayboluyordu. Ekseriyetle olduğu gibi çığlıklarla birleşen yarım yamalak cümleleriyle, akıcı olmayan Arnavutçasıyla, gittikçe yükselen sesiyle beraber dağılıp cümlelerini paramparça eden sözlerine, önünde duran görünmez bir vücuda ilkel bir nefret bıçağını saplarcasına aşağı yukarı gidip gelen el hareketiyle eşlik ederek, oğlum, annesi ve babam için konuştuğunu duyunca derinden sarsıldım. Oğlumun babalığını tanımak istemediğimi, annesini babamla ilişkiye girmekle itham ederek oğlumu ve annesini ekmeğe muhtaç, ortada bıraktığımı iddia ediyordu...

Arenada yeni değildim. Kültür Bakanı olarak geçen bir buçuk yıl boyunca zamanın muhalefetinden de, başlattığım tiyatro reformuna Aida operasındaki kölelerin müziği eşliğinde tuhaf bir açlık grevine girebilecek kadar karşı çıkan bir sanatçı grubundan da hakaret ve sövgü almıştım. Ancak asla bu denli gaddar bir sapıklığı duymamıştım; ne duyabileceğimi tahmin ederdim ne de büyük spor salonun merdivenlerinde, aklın merdivenlerinden kaymış bir kitlenin önünde ve ekranlardan izleyen halkın karşında insanlık dışı çığlıklar atarak söyleneceği aklımın ucundan geçerdi. Soluğu annemin yanında aldım. Büyük bir şalın içine kıvrılmış, duru yanakları ve titreyen sesine dökülen kocaman damlalardan gözleri şişmiş, güçlü ancak derinden hüzünlü bir kadının çaresiz isyanını mırıldanı-

yordu. Politikaya girmemi hiçbir zaman tasvip etmediğinden içi daha da çok hırpalanmış, bir saat değil, on yıl geçmişçesine zayıflamış ve yorulmuştu. Babamın cenazesi için Fransa'dan dönüp Arnavut siyasetine girmek üzere bir daha oraya dönmeyince zaten kalbini kırmıştım. Esasında siyasete atılma kararını aldığım o gün eski vatanseverlerden olan dedemin, Petro Koleka'nın, emanetinin hiçe saymıştım. Dedem komünizmle bir türlü barışamadı. Küçük kardeşi Spiro Koleka'nın komünist olmasına, kardeşi iktidarının zirvesinde olduğu zaman bile, Vlora'daki evinin kapısını yüzüne kapatacak kadar karşı çıktı. Bu dünyadan ayrılmadan önce çocuklarına onların evlatlarının siyasete girmelerine asla müsaade etmemeleri için yemin ettirmişti. Bu yeminin bozulmasının benim üzerimde bir tesiri olduğunu düşünmüyordum, ancak annem tam aksine felaketlerin habercisi gibi algılıyordu. Aneta o gece, Tiran belediye başkanlığı için adaylığımı koyarak siyaset cehenneminin çok derinine kendi ayaklarımla inişimi iliklerinde hissediyor gibiydi. Daha yeni 10 yaşına giren oğlumsa hıçkıra hıçkıra ağlayarak yatağın altına girmiş, bu beklenmedik sarsıntıdan hepten uyuşmuş vücuduyla, yatağın en ucundaki demir ayağa sarılıvermişti; oradan çıkmayı saatlerce kabul etmeyecekti.

Ne yazık ki, bu sadece başlangıçtı. Birbirini ölümüne düşman görüp, insanca bir ortak yaşamın yollarını bulamayan siyasi muhaliflerin zaten insanlığa sığması mümkün olmayan münakaşalarındaki söyleme sapık dil daha yeni eklemlenmeye başlamıştı. Bu acıklı olay, söz ettiğim ikinci çığlığı açıklar: Benimkini. İskender Bey Meydanı'nda, seçim kampanyasının kapanış mitinginde, aslında hazırladığım konuşmada bulunmayan, kendim de farkına varamadan ruhumun derinlerinden kopan, diyaframımı bastıran acıyı boşaltırcasına "Seeeen Dooooktoooor"[2] diye bir haykırış uzandı. Sadece torunlarına değil, onların da torunlarına, esasında gelecek tüm Arnavut nesillerine iğrenmeden ve utanmadan okuyamayacakları sayısızca cümleyi bırakan kişinin, oğluma, annesine, anneme pervasız

2 Sali Berisha'nın mesleği hekimliktir. Bundan dolayı politikaya girdiğinden beri "Doktor" lakabıyla çağırılır.

laflarıyla, ilk defa ama sonuncusu olmamak üzere saldırmasından ve babamın hatırasını ayaklar altına almasının, aileme verdiği büyük kederin yol açtığı bir haykırıştı.

Yedi yıl sonra, Tiran'daki üçüncü seçimimde, zaten asla oy vermemiş olmaları gereken belediyedeki anormal kişiyi uzaklaştırmaları için başkentlileri ikna etmek üzere sapıkça konuşma âdeti tekrarlanınca, seçim kampanyası için yapılan bir reklama o haykırışım dahil oldu. İşte o reklam sayesinde, birçok kişi, beni aynı zamanda üzen ve güldüren, gıcık ve teşvik eden o cümleyi söylüyordu: "Bir kereliğine de olsa özüne dön be adam, biz o Edi Rama'yı özledik."

Ancak bende başka bir Edi Rama var mıydı, yoksa zaten hep aynı kişi miydim? Elbette aynı kişiydim ama söz konusu soruya Andi Bushati,[3] "O zaman Edi Rama vardı ama artık aynı kişi değil", diye cevap verebilirdi. Kendisinin fikirlerine çoğu zaman katılmam ancak yorumlarının içeriği satılık olmayan sınırlı sayıdaki yorumcudan biri olması gibi güzel bir özelliğe sahip kişiliğine çok değer veririm. Esasında Andi'nin ve birçok kişinin bu durumda söylediğine, "ateş olmayan yerden duman çıkmaz" deyişine uyarak ben bile katılabilirdim. Ama bilgeliği engin atasözleri arasında bu laf bana hep şüpheli gelir. İnsanların birbirlerinin özel hayatını bilmek konusundaki merakının zirve yaptığı küçük bir taşra mekânından kaçıvermiş kaypak bir deyişe benzetirim.

* * *

Yıllardır kapalı duran dolabı rastlantı eseri açtığımda, yan yana sıralanmış çiçekli ve koca puantiyeli gömlekleri, cırtlak renkli ya da süslü, çizimli ceketleri, sapsarı aşırı bol pantolonları ve dizlerin yan köşelerine kadar düğmeli şayak şalvarlarımı görünce, istemsizce içimi kurcalamaya başladım; geride kalan zamana ait o donuk defilenin önünde beni kaplayan dalgınlık ve yabancılaşma hissini ve hüznü anlamaya çalıştım. İçte ve dışta, yapımda ve görünüşümde, şüphesiz çok fazla şey değişti. Sarı ve mor çoraplarla, takımsız ve kravatsız başladığım bu on

3 Andi Bushati, Arnavutluk'ta tanınmış bir gazetecidir.

bir yıllık yolculuğumda koyu ve resmî kıyafetlerle dolu yeni bir dolap yaptım. Dahası birçok zorlukla, engelle, çeşit çeşit tuzaklarla, beklemediğim cazibelerle, kördüğümlerle, tepki ve davranışları akıl almaz sürprizlerle dolu eşi benzeri olmayan insanlarla, düşünmediğimi söylememe uğraşıma karşın istediğimi dile getirmeme mecburiyetiyle, ses getiren veya görünmeyen tavizler verme zorunluluğuyla, bilinen veya bilinmeyen birçok istenmeyen hatadan dolayı acıyla, çoğunlukla bana bağlı olmayan sebeplerden dolayı hayata geçirilemeyen fikir ve projelerle, acısı değişmeyen başarısızlığın tadıyla da karşılaştım. Kısaca, politikanın çok aynalı içeriğini yaşadım, kalbimde ve vücudumda. Temel şartından da kaçmadım: Her ne olursa olsun yokuşu çıkmak. Başarılı olmak.

Bunların hepsi bir araya gelince yaklaşım, davranış ve iletişim tarzımı etkileyecek içimdeki birçok şeyin, yeniden şekillenmesine yol açmaması mümkün değildi. Ancak bütün bunlara rağmen, her şeyi gerçek yüzüyle anlatmam konusunda hiçbir çekincem olmadığı gibi, bana inananlara, bahşettikleri inançlarından dolayı, kendilerine karşı borçlu olduğum içten güvenenlere borcumu sonuna kadar ödediğimi hissettiğim için de huzurluyum. Hatalarımın olmadığını söylemiyorum. Bu bir yalan olurdu, çünkü zaten başka türlüsü mümkün değildir. Bildiğimiz sıradan bir durumu tekrarlayacağım, ancak gerçekten de öyle olduğu için söylüyorum: Tutkulu çalışırken hata işlememek mümkün değildir. Tecrübe değimiz, hata zincirimize en sonunda koyduğumuz isimden başka bir şey değildir. Çekincem yok, çünkü hiçbir zaman başkasına veya Tiran Belediyesi'ne zarar vererek, maddi-manevi kazanç sağlamak üzere yanlış yollara sapmadım. İnsanların güvenini ve görevi kötüye kullanarak kendine maddi kazanç ve sonraki uzun yıllar boyunca rahat bir yaşam sağlamak üzere değil, işine tutkuyla bağlı, hesaplarını aldığı dualar ve bıraktığı hatıra üzerinden yapan bir kişi gibi belediyeyi yönettim.

Tekrarlamak isterim: İktidardakiler geçmiş zamanın istibdatçıları ve Afrika diktatörleriyle kıyaslanacak şekilde para pula, mala mülke ve her türlü imtiyaza divane olmuşken benim

söylediğim, birçok kişiye abes gelebilir. Ne var ki, abes değildir. Sadece aşırı yüksek miktarda üretilen mide bulandırıcı siyasetin her konuda güvensiz kıldığı insanlara –bu ülkede böyle de olabileceğine ihtimal vermedikleri, ayrıca karar alıcılığın verdiği iktidar sayesinde, az da olsa dünyayı şekillendirebilme tutkusunun o baş edilemez gücüyle arada bir yol açtığı kaptırıcı heyecanı fark ettikleri için de– anlatılması çok zordur. Yazarak, çizerek, resmederek, müzik veya film yaparak yaratanlar; bir oda, bir ev, bir gökdelen ya da sadece bir çift ayakkabı tasarlayanlar; küçük veya büyük, dünya için veya sadece birkaç kişi için ehemmiyeti olan yeni bir şey inşa edenler, hayal gücünün çekiciliğini ve karar alma süreciyle başkalarının bir anını veya tüm hayatını değiştirmek için onu hayata geçirmenin tutkusunu bilirler. Bu, sanat ve aynı zamanda çok daha ötesidir. Yerden göğe kadar uzanan uçsuz bucaksız merdiveniyle hayatın ta kendisidir. Daha iyi bir hayat arayışında insanı hep yukarıya doğru iten içgüdüsüyle beraber, iyi siyaset de, karar alan iktidar da sorumlu olduğu tamamen dünyevi işleriyle buraya dahildir. Bir köy kadar küçük ya da dünya kadar büyük olan bu işler, yeni hayat koşullarının oluşması, eski koşulların da hayal gücüne baskı yapmasıyla, Tanrı'yı aksettiren, ancak Tanrı olmayan insanın imgeleminin, yaratıcı ruhunun süzgecinden geçmesiyle, tahayyül ve gerçekliğin kesiştiği noktalardır. Yeni yollar bulma gayretinde, insan kitleleri, rüya, ihtiras, çıkar, görünen ya da görünmeyen birçok şeyin arasından geçerek, hayatla istediğimizi yapmaya çalışarak ancak hayatın bizimle istediğini yapmasına engel olamadan, içinde yaşadığımız dünyanın yeniliklerinin üretildiği bu merdivenleri, doğumdan ölüme kadar çıkmaya uğraşırız. Bu, herkesin geçtiği yoldur ancak herkes aynı yolu izlemez.

Ona sahip olan herkes için, iktidar kapının girişinden hiç ayrılmayan bir tehdittir; kör eden dumana, duygusuzlaştıran ateşe, sarhoş eden büyüye, çarpıtan güce benzer. Onunla yaşamaktan başka bir şey yapmayı bilemeyen herkesi başkalaştırır, kasıp kavurur. Er ya da geç tehlikeli, zararlı, durdurulamayan, mantıktan yoksun bir köle haline getirir. İktidar herkes üzerin-

de aynı etkiyi yapmaz, ancak şeytani tahrikiyle yüz yüze gelmekten hiç kimse kurtulamaz ve birçok kişi amaca dönüşmüş iktidarla yüklenip aşağıya doğru yuvarlanır. Dönüşü yoktur bu yokuşun. Sanırım eldeki iktidar ne kadar büyükse, onu kaybetme korkusuna bağlı olan esaretin tehdidi de bir o kadar büyüktür. Bu korkuyu, karar alma arifesinde ortaya çıkan en kötü danışmanım olarak tanıdım. Her seferinde yeterince karşı koyup koymadığımı bilmiyorum ama hiçbir zaman ona teslim olmayı kabul etmediğime eminim. Burada, Arnavutluk'ta, iktidara yenik düşmeyen birçok kişiyi de tanıyorum. Zaten her zaman, her yerde, dünyanın bir ucunda ya da en unutulmuş köyünde, iktidarın sunduğu cezbedici yaşam için değil, iktidarın esir alamadığı iç tutkularından ilham alarak, içinde yaşadıkları toplum veya toplulukla ilgili amaçları olan, iktidarın sonsuz kışkırtıcılığına karşı durabilen, fikir ve hayalleri yolunda onun vazgeçilmez gücünü kullanabilmek için onunla ortak yaşayan insanlar vardır. Bu güç olmaksızın, dünyayı değiştirme hayalleri, daha yanmadan sönen hayalî ışıklara benzer, toplumsal ilerleme fikirleri yasa veya pratiğe dönüşmez, toplum de gelişiminin hiçbir aşamasını geçemez. Aksine dünya karanlıktan karanlığa, kendini yok etmeye doğru sürüklenir, parlayan medeniyetler doğmaz, büyük uyanışlar olmaz, sanat ve bilim ilerlemezdi. Sosyal devlet ortaya çıkmazdı, Amerikan anayasasının yaratıcılarının, Avrupa Birliği'ni tahayyül eden o büyük adamların hayali gerçekleşmezdi. Aya çıkılmaz, dahası Tanrı'nın değil, binlerce yıl süren kaderin belirlediği yolculuk boyunca, her yeni uyanışta ısrarla kendi kaderin belirleyicisi olmak konusundaki inatçılığıyla yıldızlara gözlerini dikmiş ilerleyen insanoğlunun zorlu yükselişinin insanlara getirdiği özgürlükler, haklar ve muhteşem fırsatlar olmazdı.

Benimle ilgili olan, insanların on bir yıl boyunca bana emanet ettiği o dünyanın sonsuz ufak köşesindeki hatalarımın aklımın değil, kalbimin yanlışları olduğu gerçeğidir. Bu hatalar, kaydıktan sonrasında nerede yanlış bastığını bulamayacağın, çıkarken beraberinde olan ve hep önünde uzanan bilinmezle yanılmamanın mümkün olmadığı, tutkuyla getirmeye çalış-

tığım değişimin taşlı yamacındaki düşmelerimdir. İlerlediğim yolda, iktidarın verdiği inanılmaz enerjiyi gerçekliği değiştirmek için bir fırsat, istediğim işi yaparak birçok insanın hayal, umut ve isteklerini hayata geçirmek göreviyle bir onurlandırılma, birçokları arasından sıyrılma imkânı, doğduğum ve hayatımı geçirdiğim şehirde geçişimle belirgin bir iz bırakabilme ayrıcalığı gibi tecrübe etmeyi doğal gördüm.

II

Tiran Belediyesi'nin kapısından geçer geçmez bir sigara dumanı bulutu suratıma çarptı, koridorun uğultusu da kulaklarımı tıkadı. Birinci katın boğucu duman bulutundan kurtulmak üzere, solumda, duvara yapışık, tavanlarla ayrılmamış üç katlı dar binanın içinde uzanan merdivenden çıktım. İkinci katın uzun koridorunun sol kıvrımını izledim ve belediye başkanının odasının gıcırdayan kapısından içeri girdim. Söz konusu ofiste çağdaş yaklaşım –kabiliyet ve zevklerimize göre yeni dünyanın inşası için geliştirdiğimiz estetik anlayışımızın, sert parlaklığıyla gözleri alan laklanmış tahtalarla sarılan yüzeylerinde coştuğu, 80'li yıllardaki tüm komünist otellerin bekleme salonları ve restoranları gibi tahtalarla kaplanmış– eski duvar ve mobilyaların arasında kalmıştı. Kararan lak, şehrin bol dumanlı hayatından tahtaları saklamak isteyen bir tüle benziyordu. Belediye başkanının ziyaretçileri ağırladığı siyah suni deri koltuklu köşenin yanı başındaysa binanın tamamı gibi yorgun düşmüş tavandan akan suyu toplamak üzere leğen gibi geniş, büyük bir kova duruyordu. Eski beyazlığı kalmamış kartonpiyerli tavana, idrar rengini almış kalıcı rutubet haritaları yayılmıştı. "Tavanı tamir etmek için ödeneğimiz yok" diyen eski belediye başkanı Albert Brojka kovanın üzerine eğilmişti. Yarım

açık ağızla gözlerini diktiği tavandan, konuşmamızın ritmini birebir izleyerek, ilk cümlesini tamamlayan nokta gibi bir damla düşüverdi.

Her ofisin kendi bulutu vardı ve bulutlar arasında siyah televizyon kasalarını fark ediyordum. Benim kapı kapı yaptığım tanışma turum dolayısıyla televizyonlar kapanmış olsa da, çalışanların orada hiç bölüm kaçırmadan dizi izlediklerini ve TV *Shijaku*'dan[1] günün haberlerini aldıklarını öğrendim. Yazışmaların yapıldığı sararmış kâğıtlar, bolca yazım hatası içermeseydi ve her köşede tüttürülen sigaranın dumanını doyum noktasına kadar içlerine çekmiş gibi durmasaydı, eski rejimin idaresininkilerden farklı görünmeyecekti. Ortamdaki pervasız tütün tüketimi, bağımlıktan ziyade, sadece maaş almak için ofiste vakit geçirmekle boşa harcanan zamanın verdiği, tesellisi olmayan sıkıntıdan kaynaklanıyor gibiydi.

"Sigara içilmesi yasaktır" ve "televizyonlar kaldırılsın" verdiğim ilk iki talimattır. İkincisi gün içerisinde yerine getirildi. İlkiniyse, sürekli sekteye uğramasından dolayı, yazılı olarak tekrarlamak zorunda kaldım. Kollarındaki sigara bırakma bantlarını gösteren öfkeli müdürün yüzü bugün de gözlerimin önünde. "Sigaradan nefret ederim, bırakmak için savaş veriyorum," der gibi olsa da, tütünden çizik sesiyle, sigara içilmesini yasak eden emrimin cebir uygulanması yoluyla insan hakları ihlali olduğunu, çünkü sigara olmadan duramadığını, zaten belediyedeki işlerin büyük stresinden dolayı çalışanların hiçbirinin sigarasız dayanamadığını söylüyordu. Koridorlarda duran, kalın yeşil sırçadan eski yerli üretim ve tek ayak paslanmaz çelik kül tablalarından toparlanan kül yığını, belediyenin kapısının önünde toplandı ve o uyuklayan ortamın tembelliğinin birçok başka nesnesiyle birlikte Sharra atık toplama alanına götürüldü.

"Bu kurumun lokantasında alkol tüketimi yasaktır" üçüncü talimatımdı. Konyak, fernet,[2] üzüm ve ardıç rakısı bir süre da-

1 Demokrat Parti'ye destek vermek üzere kurulan ve bu parti yararına yaptığı kalitesiz yayınlarıyla bilinen televizyon kanalı.

2 Tadı acı, koyu renkte, yüksek alkollü içki. En ünlü çeşidi Fernet Branca'dır.

ha gizlice dolaştırılıp, yok oldu. Hemen sonrasında, Tirana birası savunuculuğunda yaptığı kahramanca direnişine son vermek üzere kurumun lokantasını işleten kişiyle de ayrıca tartışmak gerekti. Bodrum katındaki lokantanın havalandırmasından sızan ızgaranın tatlı dumanı, binanın arkasındaki yamuk demirlerden geçiyordu ve sorunlarına çözüm bulmak üzere gün boyunca orada toplanan dertli insanlara ulaşarak, sekiz çalışma saati boyunca bira eşliğinde üretilip tüketilen sayısızca köfte, sosis ve kaşar peynirini hatırlatıp canlarını çektiriyordu. Lokantayı işleten kişi, şehrimizin adını taşıdığı ve ayrıca etiketinde belediyenin logosunu taşımasından dolayı belediyeye bedava reklam yaptığı için bu biranın lokantadan çıkarılmaması gerektiğini içtenlikle iddia ediyordu. Belediyenin o zamanki logosu, bayrak kartalının[3] kollarında uçan Saat Kulesi'nin kaba bir grafiğinden ibaretti. Nihayet lokanta işletmecisi de pes etti.

Hanedan armacılığı konusunda geniş bilgiye sahip, o dönemde Kültür Bakanlığı'nda müdür olan, sonrasındaki birkaç yıl boyuncaysa belediye başkanı yardımcısı görevinde benimle çalışan Artan Lame yeni logonun mimarıdır. Bu logoda, zarif bir tasarımla Saat Kulesi'nin yanına, tarihi dönemleri yansıtacak şekilde, Skuraj'ların armasındaki kurt resmi eklenmiştir. 14. yüzyılda Tiran ve çevresine hâkim olan Skuraj ailesinin amblemi Arnavutluk'un ateşli yıllarında yok olmamış ender Ortaçağ armalardan biridir. Ülkemizde ve meclisinde sıkça olduğu gibi belediye kurulundaki logo tartışması da "mantığın sesi mantıksızlığın tiratları" karşılaşmasına dönüştü. Karşı çıkanlar arasında en unutulmayacak olanı, "Biz komünizmi kapıdan kovmaya çalışırken, siz genç komünistler pencereden sokmaya çalışıyorsunuz. Buradaki kurt, ananız Sovyet Rusya'nın doğurduğu byello[4] muhafızların beyaz kurdudur," diyen bıyıklı bir kişiydi. Saçmaladığı için değil, saçmalamasında ıs-

Özellikle sosyalist dönemde ülkede de üretildiği için Arnavutluk'ta en çok tüketilen içkiler arasındaydı.

3 Arnavutluk bayrağındaki çift başlı kartal kastedilmekte.

4 Arnavutçada da Beyaz Rusya demek üzere "bjello" olarak kullanılan Rusçadaki "beyaz" kelimesine atıf.

rar ederek, gittikçe daha çok rahatsız eden bir ses yüksekliğiyle her konuşmacıya müdahale edip aynı şeyi tekrarlayarak, her an kapı veya pencereden bir kurdun fırlayıp, başlattığı komünizmin kovalanışı hareketini tamamlayamadan kendisini yiyecekmiş gibi bir hava yarattığı için inanılmaz biriydi. Kurulun onayını aldıktan sonra Skuraj'ların kurdu, Saat Kulesi'yle beraber belediyenin tüm kâğıtlarına da uygulandı.

Adı "umutsuzluk" olan ataletin her köşede fark edilebilen belirtileri, dağılmış Tiran'ın çukuru, çamuru, çöpü, kargaşa ve tozunun karşısında logo hiçbir şey değildi. Şehrin her şeye ihtiyacı varken, belediyenin bütçesi hiç virgül bir şeydi. Gündüzleri biriken çöplerin her gece toplanmasını hesaba katmayacak olursak, caddelerde yığınlar halinde ve mahallelerin ortasında kocaman kitleler şeklinde duran çöpleri toplayarak ilk 100 günümüzde Tiran'ın bedeninden 90 bin ton atık çıkardık.

Yeniden doğan umudun büyüsüyle Arnavutluk başkentinin ataletini sonlandıracak olan şey renklerdi.

* * *

O dönemin üstünden on yıl geçti ve Tiran'ın uzun süren sıcaklığı değişimin renginin belirlediği cephelerin birçoğunu artık soldurmuş durumda. O projenin tamamlanmaması içimde yer etti ve daha da yer edecek, bir gün biri devam etmeyecekse. Komünist dönem binalarının ve ayrıca sonrasında verilen izinler çarpıtılarak veya izinsiz yapılan inşaatların renklendirilmesinin estetik değerinin dışında, daha büyük bir ekonomik değeri de vardır. Arnavut görsel sanatının değerli gözlerinden ve ayrıca eski dostum olan Vladimir Myrtezai, bu konudaki üzüntüsünü benimle paylaşmıştı. Dünya Bankası'nın birkaç üst düzey yöneticisiyse projenin iktisadi değeri konusundaki inançlarını dile getirmişlerdi. Ancak ne yazık ki, Banka yapamadı, Tiran'ın renklendirilmesini finanse edecek bir cep de hiçbir zaman bulamadı.

İlk olarak Durrës Caddesi'nde, renkler eski binaların soyulmuş yüzeylerini iyileştirmeye başladığında, ortak alana karşı toplumsal vurdumduymazlığın kalın perdesi yırtılmaya başla-

dı. Kentsel kargaşaya teslim olmuş şehir sakinlerinin uyuşmuş bakışları hareketlendi, şehir ve insan arasındaki kaybolmuş iletişime ilk olmak üzere, bir geçit açıldı. Hiçbir estetik kaygı taşımayan, seri üretim, ultra-fonksiyonel yapılar olarak ilk doğduklarından beri çirkin olan, ancak demokrasi tezliğinin getirdiği yayılma ihtiyacıyla, dış görünümü perişan ederek, pervasızca yayılan pencereler, balkonlar ve tavanlar sonucunda ikinci kez çirkinleştirilirken binaların cephesindeki renklendirme yeni, cezbedici, fazlasıyla çekici bir ambalaj rolü oynadı. Yıllar sonra ilk defa insanlar arasında bambaşka bir tartışma açıldı. Siyaset, hükümet, muhalefet ve sırasıyla politikacılar için "Böyle söyledi, ona söyledi, söylediler, söylendi, söylüyor, neden söyledi ki, ona söylemiyorlar, ne zaman söyleyecekler, bin kere söyledi, söylenmiyor, nasıl söylediler, yok söylemedi, evet dedi, diyecek mi demeyecek mi, sanki ne söylüyorlar, söylüyorlar ancak ifade etmiyorlar, hiçbir şey demiyor ki, onun dediği de, söyledi mi söylemedi mi, sanki onlar söylediler, ne onlar, ne de bunlar" şeklinde süregiden her zamanki münakaşalar, bireylerin kendileri ve uzun yıllar süren yokluğundan sonra konuşmalarda konu edilmeye başlanan şehirle ilgili sosyal içerikli tartışmalara yerini bıraktı. Şehir artık boş bulduğu ilk ortak alanda kendini mülk sahibi ilan edenlerin, herkese ayrı ayrı ait olmanın dışında, unutulmuş ve hiç kimsenin yeri olarak değil, herkesin aynı anda sahip olduğu, herkesin vaktinin bir kısmını geçirdiği ortak bir alan olarak algılanmaya başlandı.

Sokaklarda dayak atılan ve gözaltına alınan gazeteciler ve bankerler döneminin cumhurbaşkanının kontrolü altındaki devlet televizyonunun[5] uzun yıllar süren siyah-beyazlı tekelinden sonra, elektronik medya özgürlüğünün daha yeni yayıldığı zamanlardı. Radyo ve televizyonlarda telefonla aranılan sabah ve akşam programları çok modaydı ve hepsinde aylar boyunca renklerden başka bir şey konuşulmadı. Yağ paklığında takımlar giyen, bezeli kravatlar takan sunucular belediyenin bina boyamalarını her fırsatta iğnelerken, arayanlar projenin ruhuna da-

5 Ülkenin iç savaşın eşiğinden döndüğü 1997 Bankerler Krizi'nin öncesinde ve süresince Arnavutluk Cumhurbaşkanı Sali Berisha'ydı.

ha çok kapılmış, "Yok, olmamış," dediklerinde bile yapılmakta olan bir şeylerden olumlu şekilde kışkırtılmış olduklarını kendilerince ifade ediyorlardı. Ve her zamanki gibi, ulusunun aykırı otoriteleri haykırıvermişti; meclis kürsüsünden Sali ve yandaşları dakikalar boyunca, şehrin başarısız bir ressamın kerhanesine ve eğlence alanına dönüştüğünü ilan ediyorlardı. Gazetelerse en bayağı hikâyelerden psikoanalitik profiline kadar belediye başkanına uzun sayfalar ayırıyordu. Ancak iki soruluk basit bir kamuoyu yoklaması o aylarda Avrupa'nın en fakir ülkesinin mevta başkentini, Tiran'ı, empresyonistlerin renkleri hakkında tutkuyla tartıştıkları bir Montmartre kafesine dönüştüren çalışmayla ilgili toplumun ilgisinin çok canlı olduğunu gösterdi. Kamuoyu yoklamasının ilk sorusu, "Apartmanların dış cephelerinin renklendirilmesinden memnun musunuz?"du. Ankete katılanların %63'ünün bu soruya "evet" diye cevap vermesi, basın ve medyada koparılan yaygara yüzünden projeyle ilgili yaygın görüş konusunda endişeye düşmüş belediyedeki bizleri oldukça rahatlattı. En memnuniyet verici kısmıysa ikinci sorunun cevabıyla geliyordu: "Dış cephelerin renklendirilmesiyle ilgili belediyenin projesi devam etmeli mi?" şeklindeki sorumuza, katılanların %87'si, yani bir önceki soruya "hayır" diyenlerin yarısından fazlası da, "evet" cevabı vermişti.

Durrës Caddesi'ni kapsayan proje nihayetlendikten ve cadde çukur, toz ve soyulmuş duvarlar koridorundan Akdeniz şehirlerinin tatlı renkleriyle canlanan bir giriş olduktan kısa bir süre sonraydı. 1997 kaosundan sonra ilk defa Tiran'a gelen İtalya Başbakanı Romano Prodi'ye, Tiran Üniversitesi'nin vereceği Fahri Doktora için düzenlenen törene katılmak üzere Otel Tirana'nın konferans salonunun ilk sıralarında oturuyordum. Kürsüye çıkmadan önce ilk sıralardaki sandalyelerde oturanların elini sıkarken, yüksek sesle ilk söylediği şuydu: "Ne oldu? Bu bir mucize. Tiran'ın dönüşümü beni çok heyecanlandırdı!" Tabii ki Tiran henüz tam bir dönüşüm geçirmemişti ve dost ülkeden gelen mühim misafir, havaalanından on beş katlıya[6] gel-

6 Tiran'ın merkezinde bulunan Otel Tirana, yüksek katlı olmasından dolayı yapıldığı günden beri halk arasında "on beş katlı" diye anılır.

mek için şehrin girişinde renkleriyle gülen caddeden fazlasını görmemişti. Ancak dönüşümün çanları çalmıştı ve algıda değişiklikleri başlayan Tiran sakinleri ve yabancı ziyaretçiler uzun yıllar boyunca bu değişimin sözünü dünyanın birçok yerine yaydılar, algıyı güçlendirdiler ve Arnavutluk başkenti ülkemizle ilgili yurtdışına ulaşan yegâne iyi haber oldu.

Bizim yönetimimizdeki Tiran'ın ilk yılı olan 2001'in yılbaşı, Arnavutluk'a her zamankinden daha çok gurbetçi getirdi. Şehrin en derinine henüz inmemiş ancak insanların bir göz atışıyla hemen fark ettikleri, hayal gücünü ve umudu canlandıran, yeni beliren bir rüyanın ilk kıvılcımını çakan değişimin dalgası, herkesi çekmişti. Bu, renklerin getirisiydi.

* * *

Evimin balkonun altındaki bataklığı unutmadım. Nasıl unutabilirim ki? Bu anlatı bittikten sonra da, kim bilir ne kadar daha orada olacak. Başarı madalyasının diğer yüzü, değişim tarihine diğer bir bakış açısı, hatta eleştirel Fatos Lubonja'ya[7] göre, doğru olanı. Fatos'la, politik arenaya girdiğimde kaybettiğim, güzel bir dostluğumuz vardı. Bu, ne Fatos'un kendi konumundan olayları izleyerek yapabileceği anlatım kadar kolay ne de benim görevim dolayısıyla kendi konumumdan anlatabileceğim kadar basit, ayrı bir hikâye. Benim tarafımdan, yani tek taraflı anlatılacağı için boşlukları ve kaçınılmaz bir şekilde yanlılığı olacak bu politik ve insani hikâyenin, buradaki anlatının çerçevesinde tamamının dile getirilmesi de mümkün değil. Ancak kişiliğime karşı basitçe Stalinist bir tavır takınarak çok fazla yanıldığını söylemenin vakti geldi. Bunun ötesinde, hatırasında ve hayalinde var olan şehrin ideali yolunda verdiği muntazam uğraşında hiç yılmayarak ve yıllar geçtikçe duruşuna sadık kalarak oynamayı seçtiği rol adına Fatos'u anmadan geçemeyeceğim. Burada söyleyeceğim, daha önce yaptığımız ve kim bilir belki bir gün devam edeceğimiz kerpiçli mahallerin değeri sorunsalı ya da gökdelenlerin şehrin geleneksel yapısıyla uyu-

7 Fatos Lubonja, Arnavutluk'ta yazılı basın ve medyanın en tanınmış yorumcularından biridir.

muyla ilgili tartışmamızla alakalı bir konu değil. Dahası buradaki, herhangi bir polemiğe girme ya da yüksek sesle savunduklarının dışında başka çıkarlara bulaşmayan bir izleyicinin konumuna ve kendisinin maalesef tepetaklak ederek işaret ettiği gerçeğe bağlılığını unutarak yazdığı upuzun, tutku dolu onlarca yazıya karşılık verme durumu da değil. Söz konusu olan temelsiz sayısızca açıklamasından oluşan gökdelene değil, sağlam temelli kaygısı için ona hak verme durumu. Daha önceki hatalarla ilgili konuşurken, bu kaygıyla alakalı olan ve zamanı geri döndürüp tecrübenin verdiği yüksek konumdan bazı kararları yeniden alabilseydim, yapmayacağım bazı yanlışlar gözümün önünde gelmişti. Ancak –bildiğimiz ekonomik koşullarda; hiçbir zaman olması gerektiği gibi olmayan ve yıllar geçtikçe daha da az olması gerektiği gibi olan bütçeyle; dönen, birleşen, çarpışan, haykıran, uyuşmaktan ziyade uzaklaştıran, çıkarları için her yolu deneyen türlü güçlerin hızlı dönüşüm ivmesinin baskısı altında; zararlar zinciri oluşturacak kadar engellemeden, gelişimi kontrol etmek için gelişen kuvvet ve yetenekten, gelişimin enerjisiyle akan zamanın hızı daha büyükken– şehri içine düştüğü çöp kuyusundan, çamurdan ve sefillikten kurtarmak, gelişimin yan etkilerini tespit etmekten, bin kez daha karmaşık bir işti.

Dahası belediyenin vurdumduymazlığının ya da çok konuşulan inşaat çıkarlarının sebep olduğu iddia edilen balkonumun altında yer alan Tiran'ın ortasındaki bataklık gibi, daha başka birçok, hatta binlerce kentsel yaranın iyileşmesi, on bir yıl boyunca, iyi niyetlerinden de olsa bu işi basit gören ve aralarında Fatos gibi bana karşı memnuniyetsizliklerini dile getiren, şikâyetçi olanlar da dahil, şehrin binlerce, on binlerce sakininin sandığı kadar, basit bir sorun değildi. Bu konudaki birçok engelin yanı sıra, bu yaraları dokunulmaz kılan kamulaştırılan "mülkün" geri verilmesinin veya başka bir araziyle ikame edilerek geri verilmesinin, Tiran'ın her köşesinde, boş görünen her yerinde, apartmanların arasında, yanında, etrafında, kaldırımda, sokaklarda, spor sahalarında, bahçelerde ve tabii ki parklarda, havuz alanlarında bile uygulanmasıyla alakalı, dönemden dö-

neme aktarılan yasal bir mani söz konusudur. Söz konusu alanlar şehirde kolayca fark edilen tozlu, dikenli bitkilerle ve yabani otlarla kaplı, anlam verilemeyecek şekilde öylece kalakalmış yerlerdir. Oralarda herkes küçük parklar, yaşlılar için dinlenme-paylaşım köşeleri veya çocuklar için oyun alanları görmek ister. Ancak bunların hepsi sahipli, belgeli, ipotekli özel mülktür. Hemen altımızdaki, susmayan kurbağalar ve kapı veya pencereleri açar açmaz bizi ziyaret eden kana susamış sivrisineklerle dolu bataklık gibi yerlere drenaj pompasını götürmek bile mümkün değildir, çünkü sahibi anında şikâyette bulunur. Arazi sahibiyle münasebeti olan yüksek mevkili kişiler hemen polise telefon açmazsa, polis iyi niyetli davranıp durumun saçmalığını anlayarak durdurmaya gelmezse, özel mülke tecavüz suçlamasıyla belediye mahkemeye şikâyet edilir. Toma veya Sashenka[8] her zamanki gibi, dakika geçirmeden adaletin tokmağını kaldırır, şikâyet resmîleştirilir, drenaj pompasını geri çekmek için "yasal" süreç işlemeye başlar ve belediyenin müdür ve işçilerinin özel mülke tecavüz sebebiyle sorgulanmak üzere savcılığa çağırılmasıyla var olan sorunlara yeni sorunlar eklenir. İnşaat makinelerinin, çöp kamyonlarının, drenaj pompalarının ve başka araç gerecin bulunduğu bu kentsel gerilla sahalarında belediye çalışanları defalarca tutuklanmıştır. Şirketlerimizin işçileri birçok defa, "Emrimiz var" diyen müdür ve amirlerle sürrealist müzakereler içerisinde, karakollarda sabahlamıştır. Demirler, çitler, yabani bitkiler veya çöplerle çevrili, çoğunlukla yasayı hiçe sayarak geri verilmiş veya başka araziyle ikame edilmiş bu mülklere saldırı şikâyetleri konusunda hesap vermek üzere atık yönetimi, çevre-yeşil alan ve bakım-onarım işlerinden sorumlu müdürler, zabıta başkanı ve imar denetim şefi kendilerini onlarca kere savcılıkta bulmuşlardır.

Devlet tarafından Tiran Belediyesi'nin devletin bir parçası olarak görülmemesi bu sorunları çıkmaza sürükleyen en bü-

8 Yolsuzluğa bulaşmış ve iktidarın çıkarları doğrultusunda karar veren hâkimleri anlatmak için kullanılan iki isim. İlki erkek, ikincisi ise kadın ismidir. 2011 Tiran yerel seçimlerinde seçim sonucunu değiştiren, kanuna aykırı, hükûmet yandaşı kararlar almakla suçlanan Yüksek Seçim Mahkemesi'nin iki üyesinin ismine referansla kullanılmaktadır.

yük nedendi. Geri aldığı mülkiyetin hakkını mahallelerin ortasında yabani bitkiler ve çöp yığınları, birçok defa da mahalle sakinlerini yasaya aykırı ve haksız ödemelere zorlayarak kaçak otopark vasıtasıyla koruyan mülk sahiplerini müdafaa eden devlet polisiyle ortak alanları yenileme arayışında olan zabıtanın, gecenin ortalarında mecburen zıtlaşmak zorunda kaldığı durumlarda, devletle belediye de tuhaf bir şekilde karşı karşıya geliyordu. Mahalle sakinleri haklı olarak, canlarından bezmiş bir şekilde belediyeye yükleniyordu. Ancak en doğal haklarını korumaya çalışan bu insanların dertlerine deva olmamız pek mümkün değildi, çünkü haksız mülk sahipleri üstten emirlerle koşullandırılan veya alttan, doğrudan cebe ulaşan rüşvetlerle telkin edilmiş polis ve hâkimlerle korunuyordu.

Söz konusu özel mülkün imar izinleri doğrultusunda gelişmediği süre boyunca arınması, korunup onarılması, yeşillendirilmesi ve kazanç amacı gütmeden park ve oyun alanı veya çevrede yaşayanların kullanabileceği küçük spor sahaları yapmak için, böylelikle insanların ortak bir yaşamı da geliştirdikleri demokratik ülkelerin hepsinde esaslı bir kavram olan mülkün sosyal karakterini korunmak üzere, belediyenin yönetimine verilmesini öngören çok basit ve adil bir kanun teklifinde bulunduk. Ancak duyacak kulak mı vardı? İktidardakiler şehir sakinlerinin "Tiran Belediyesi'ne karşı" memnuniyetsizliklerini ağızlarında dolandırmaktan zevk alıyorlardı. Fark edilip, herkesten ayrı tutulmaya, hayran olunmaya ve övülmeye başlandığı andan itibaren, Tiran Belediyesi devletin ana yapısının dışına itilmişti ve iki başbakan için kara koyun olmuştu. İlki, Fatos [Nano], belediyenin kazandığı ivmeyi durdurmak için devlet finansmanını adım adım kesmişti. İkincisi, tabii ki de Sali, o kalede hiza almış düşmanının sempati kazanmasıyla çılgına döndükçe belediyeyi âdeta bir düşman kale gibi kuşattı.

Biri iktidardan sarhoş, diğeri iktidar için deliye dönmüş iki kişi, başbakan imzasını ve forsunu Tiran Belediyesi'ni durdurmak için kullanmasalardı, vatandaşın evinin kapısına kadar farkı götüren o "küçük" şeylerden, Arnavutluk başkenti için büyük şeylere kadar, birçok şeyi, belediye şüphesiz gerçekleş-

tirmiş olacaktı. Ancak devletin parçası olarak görülmemesi bir yana, Tiran Belediyesi'ni çok erkenden halk düşmanı ilan etmişlerdi. Bunu yapmalarının sebebinde sadece siyası çıkarların olmadığını unutmamak gerekir. Ne yazık ki bunun yanı sıra, her ne kadar biri Armando Brasini'nin[9] bulvarının yanı başında yetişmiş, diğeriyse komünizmin rüzgârıyla en yakın şehrin en uzak köyünden gelmiş olsa da, ikisinde de aynı olan, şaşırılacak derecede ileri düzeydeki bakış açısı darlığı, kentsel gelişim konusundaki tüyler ürpertici vizyon eksiklikleri de sebepler arasındaydı.

* * *

Fatos Lubonja'yla beni dost yapan Enver Hoxha'nın hapishanelerinde gösterdiği olağanüstü direniştir. Bazen –gerçekten çok kötü ifade ettiği– söylediklerinin çoğuna tümüyle katılmamama ve özellikle halka açık konuşmalarında başkalarına ve bilhassa hepsini aynı kefeye koyup tekmelediği siyasetçilere karşı kendine biçtiği abartılı ahlâki üstünlüğe rağmen, gerektirdiği büyük fedakârlıkları göze alarak taviz vermeden, entelektüelliği bir yaşam tarzı olarak seçmesi ona olan saygımı korumama nedendir. Ayrıca yakından tanıdığım için biliyorum, özel hayatında, ısrarla kendine sahip olduğundan çok daha az değer biçen, ahlâki değerleri olan ve o değerler adına hayran olunacak kadar direniş gösteren bir kişidir. Fatos Nano'yla beni dost yapansa, daha onu şahsen tanımadan önce, Sali Berisha'nın hapishanelerinden çok özel bir dille kaleme aldığı mektuplar ve beklenmedik dönüşümden önce Paris'te yaptığımız hoş sohbetlerdir. Ancak ona duyduğum saygıyı ilk sarsan, 2001' de Sosyalist Parti'nin Genel Yönetim Kurulu'nun "büyük arınması"[10]

9 Tiran şehir merkezinde, ünlü İskender Bey Meydanı'ndan başlayıp, cumhurbaşkanlığı binasına uzanan, Tiran Üniversitesi'nin ana binasıyla sonlanan uzun cadde ve bu caddenin iki tarafındaki binaların büyük çoğunluğu iki dünya savaşı arasındaki dönemde İtalyan mimarlar tarafından, ünlü Armando Brasini başta olmak üzere yapılmıştı.

10 Arnavutçası *Këshilli i Përgjithshëm Drejtues* (KPD) olarak bilinen kurum Sosyalist Parti'nin Genel Yönetim Kurulu'dur. 2001'de parti başkanı olan Fatos Nano, bu kurulun üyelerini yolsuzluğa bulaşmakla suçlayarak büyük bir arındırmaya gideceğini, "bir katharsis hareketi" başlatacağını ilan etmişti.

boyunca siyasi bir araca dönen haysiyetsizliklerdir. Sonrasında ona olan saygımı yerle bir edense, Sali'yle yaptığı ve kendisini –bir ülkenin en büyük iki siyasi gücünden birinin liderinin asla düşürülemeyeceği kadar– rezil bir duruma düşüren kişi karşısında inanılmaz bir akılsızlık ve utanç verici bir kendinden geçmeyi ifade eden, dahası tarihî rakibinin ayakyolundaki aynasının karşısında gözleri açık, elleri kınalı hayaller kurmak anlamına gelen, akla hayale sığmayacak flörtüdür. İleride, maalesef, bu ülkede yaşanan birçok olaya inanacaktım. Ancak çok yakından tanıdığım; iyi günde kötü günde, ender bulunan sezgi ve yeteneklerini gördüğüm Fatos Nano'nun, eski celladının kinci ruhunu sonuna kadar tatmin ederek, Sali'nin siyasi hareminin oltasına dönüşeceğine inanmazdım. Hatta inanmak bir yana, bunun o zeki insanın kâbuslarında bile başına gelmeyecek, şeytani bir fantezinin ürünü olduğunu düşünürdüm.

Burası Fatos Nano'nun hüzünlü siyasi tarihini inceleme yeri olmadığı gibi, belediye başkanı görevinin mecbur kıldığının dışında, kendisiyle olan parlak ve bir o kadar sıkıntılı, uzun ilişkimizi anlatmak için fırsat da kollamıyorum. Ancak sanırım, önce Sosyalist Parti'nin başkanı, akabinde ülkenin başbakanı, sonrasında da her türlü siyasi görevden uzak olsa da ülkenin etkili bir vatandaşı olarak kritik anlarda önemli ancak özel dostluğumuzun soğuk bir uzaklığa dönüştüğü o kırılma noktasından beri iyi niyetli olamayan, bir rolü yerine getiren kişiyi, bu anlatının ilerleyen satırlarında tekrar göreceğiz. Dehşet verici 1998 darbesinin[11] yaşattığı talihsiz tecrübeyle başlayan ve

11 12 Eylül 1998'de Demokrat Parti'nin en önemli isimlerinden Azem Hajdari parti merkezinin kapısının önünde vurularak öldürüldü. Rakibi olarak gördüğü için, Haydari'yle ilişkileri iyi olmadığı bilinen Demokrat Parti lideri Sali Berisha, bu cinayetten dönemin başbakanı Fatos Nano'yu suçladı. Hajdari'nin cenazesinin yapıldığı gün (14 Eylül 1998) Berisha'nın militanları Arnavutluk Devlet Televizyonu'nu basarak kontrol altına alırken, Hajdari'nin cenazesine eşlik eden diğer bir kısım militan başbakanlığa saldırdı. Tabutu elinde taşıyan insanların başbakanlığa saldırmalarıyla hafızalara kazınan ve 1997'de yaşanan olayları yeni atlatmış ülkede büyük korku salan olaylar, birçokları tarafından "darbe" olarak anılmaktadır. Devletin asker ve polis güçleri söz konusu olaylara müdahale etmedi. Böylelikle, içinde hiç kimseyi bulamadığı kurumlara yapılan saldırılarının sebeplerini açıklayamayan Berisha ve militanları birkaç gün sonra çekildi.

önü alınamayan dramatik düşüşünün de etkisiyle, benliği okşanarak yaşamaya alışan, bütün dikkatlerin toplandığı merkezden uzaklaşmasının acısını tüm dünyadan çıkarmak ihtirasındaki ülkenin en şehirli politikacısı kendi kendini yediği kişisel kabuğunun içinde küçülüp büzüştükçe aramızdaki mesafe genişliyordu.

Ilir Meta'dan temin ettiği oylarla bütün tahminlerin aksine Pandeli Majko'yu yenerek eşi görülmemiş bir yükselişle yeniden parti başkanı seçildiği kongredeki muzaffer dönüşü bu ihtirasını artırmıştı. Meta'yla anlaşması, köşeye sıkıştırılmış rakiplerini yok etmek üzere hazırlanmış, Monte Kristo Kontu'nun intikam planını hatırlatan sinsi bir manevradan başka bir şey değildi. Gülümseyerek, ancak dalga geçmeyerek, sık sık dile getirdiği kontun hikâyesini, yarı romantik yarı düzenbaz maceraperest doğası sayesinde, kendi gerçekliğinde yaşıyordu. Çok ender görülen bir aşkla kendini seven bu adam, çok akıllıydı ancak pek az kitaba elini sürmüştü. Dışarıdan bakınca kendinden çok emin görünüyordu ancak içinde iniş çıkışları çoktu. Her şeyi dinlemeye hep hazır olsa da, pek az şeye kulak asmayı tercih ediyordu. Başkalarının üzerinde iktidar sahibi olmaya çok düşkündü, ancak başkalarından aldığı iktidarı sorumsuzca suiistimal ediyordu. 2005'teki olağanüstü yenilgisinin sonrasında, bir dost masasında kendisine, "İktidarı başkalarının elindeki bir oyuncak gibi görünce, tüm gücüyle bağırarak herkesin sinirini bozan; onu eline aldığındaysa yere oturup elinde hiçbir şey kalmayana dek onu paramparça eden bir çocuk gibisin," dediğimde çok üzülmüştü. Ama ne yazık ki, Fatos Nano'nun iktidarla ilişkisi buydu.

Her halükârda gerçek şudur ki, dostluğumuzun eriyip yok olmasına yol açan aramızdaki mesafeyi yaratan kırılma noktasına ben sebep oldum. Belediye başkanı seçildikten yaklaşık bir yıl sonra Sosyalist Parti'de (PS) bir sürü tatsız olay yaşanmıştı. Bana göre, Sali'nin inanılması güç yeniden iktidara gelişinin talihsiz yolu, Arnavutluk'un en büyük siyasi partisi PS'nin bugün bile pisliğinden tam olarak arınmamış olduğu, iğrenç bir bataklığa dönüşmesi yüzünden o dönem açıldı. Zaman geri alına-

bilseydi, Fatos'u işçi sınıfı kahramanı Adem Reka'yla ilgili sosyalist gerçekçiliğin simgesel filminin Durrës (Dıraç) limanında dolanıp duran, "yabancı özentisi",[12] tembel karakteri Oynak Çeneli Robert'e[13] benzettiğim o ünlü espriyi yapmazdım. Ancak şansına, gümbürtülü "büyük arınma" dönemindeki Fatos, yabancı şarkılar mırıldanarak kimseye zararı dokunmadan dolanıp duran, gelip geçene laf atan, liman işçilerin sinirini bozduğu kadar yoldan geçenlerin de dikkatini çeken o sempatik parazite[14] benziyordu. Sosyalist Parti başkanı o dönemde, Arnavutluk köylerinin bir içki salonundan diğerine dolanmasıyla sadece Ilir Meta'nın sosyalist hükümetini ve kendi yönettiği partiyi sarsmakla kalmadı, ülkedeki siyasi ve toplumsal tartışmaların ahlâki ve etik değerlerinin temellerini de zedeledi. Siyasete meydan okuyan o süreçte, Sali'ye has çirkin siyasi söylem moda oldu. Her durumda, gazetelerin ana sayfalarına yansıyan o lüzumsuz espri, aylar boyunca medyada çorba olmuş kaynayan, kokusuyla kamuoyunu iğrendiren kargaşanın ortak sorumluluğundan payıma düşen kısımdır. Üzerinden on bir yıl geçmiş olmasına rağmen, siyaset kaybettiği kendine saygıyı ve insanların gözünde yitirdiği itibarı bulamamış ve kim bilir kaç yıl daha bulamayacaktır. Siyasetin, kendinden geçmiş birkaç insanın temel güdülerini tatmin etmek için kullandıkları bir fahişeden ve ülkedeki hükümetin organize bir grup Arnavut'un hepten ikiyüzlü suretinden başka bir şey olabileceği konusunda en ufak bir inanç kalmamıştır.

"Büyük arınma", o ana kadar partiyi yıkmadan değişimine yol açan iç demokrasiyi yerle bir etti. O büyük sosyalist ailedeki her türlü iktidar fantezisini körükleyerek merkezde ve yerel teşkilatlarda Sali'yle flört etmenin yollarını açtı. Partideki her türlü ahlâki bağın çözülmesine sebep olup önce parti or-

12 Arnavutçası "*shprehje të huaja*" olan bu deyiş, 1945-1992 arasındaki mutlak Emek Partisi iktidarı döneminde Batı giyim modasını izleyen, Batılı veya burjuva varsayılan yaşam tarzına ait bazı tavır ve alışkanlıkları olan insanlar için resmî olarak kullanılan bir tür suçlamayı ifade eder.

13 Karakterin Arnavutça ismi Robert Çamçakëzi'dir.

14 Sosyalist dönemde, işi gücü olmayıp, çalışmaktan kaçınan kişilere partinin toplantılarında verilen sıfata gönderme.

ganlarının dağılmasına sonra da partinin bölünmesine ve muhalefete geçmesine önayak oldu. En büyük zararı da Arnavutluk'u ateşe veren kişinin iktidar yolunun açılmasını sağlamaktı. Bunun da en ağır neticesi Sosyalist Parti'yi ve genel olarak solu çok sıkıntılı durumlara düşüren bir neden-sonuç zinciri oluşturmasıydı. Nihayetinde Ilir Meta'nın çatlamış maskesi yırtıldı; PS'nin solunda güçlü bir kanat oluşturma niyetinde olanları bir araya getirmiş partisini –2009 seçimlerine hile karıştırmasına rağmen Arnavutluk'u soymaya devam etmek için gerekli çoğunluğu sağlayamayan hükümetin koluna girerek– tarihimizin en yozlaşmış iktidarının temel yaşam desteği haline getirdi. Ilir ve Sali'nin Bakanlar Kurulu salonunda birlikteliklerini taçlandırdıkları o Temmuz gününde, tüketilircesine akan utancın teri ve sınır tanımayan iktidar iştahı eşliğinde, siyaset resmen Arnavutluk'un en namussuz meşgalesi ilan edilmiş oldu. Yüz yıllık devlet tarihinde hiç kimsenin yapmadığı gibi halkla ve ayrıca partilerin açıkça beyan edilmiş ilkeleriyle dalga geçilmiş oldu. O eski "Arnavutluk Cumhuriyeti Hükümeti" ismini taşıyan yeni işletmenin kendinden geçmiş hissedarlarının safahatında seçmenler et lokmaları, ülkeyse ekmek ve rakıya dönmüştü.

* * *

Başbakan Ilir Meta'yla konuşmalarımda onlarca defa talep ettiğim ve "Bırak şimdi parkı, insanlarla çatışmaya girmenin manası yok, zaten bir sürü yapacak işin var," diye cevap aldığım Gençlik Parkı'nın içini doldurmuş binaların yıkımı, onunla Fatos arasında bir iç çatışmanın patlak vermesiyle mümkün oldu. Fatos, PS başkanın yakın dostu olduğu bilinen Gaz Demi isimli birinin işlettiği, parkın bulvara ve Savunma Bakanlığı'na bakan köşesinde bulunan "Lady Diana" adındaki barın düzenli müşterisiydi. Barın sahibi kelimenin tam anlamıyla iyi bir aile babasıydı ve Sali'nin zorba yönetimi süresince hapiste geçirdiği o zor yıllarda muhalefet liderinin yanında yer alarak sıradışı bir vatandaş olmuştu. İnşaat kepçelerin parka girmesi, Ilir'in Fatos'u oldukça sarsan ve tedirgin eden güç göstergesiydi. Ancak benim için uzun süredir yolunu gözlediğim, başkentlileri

coşturan ve kafamdaki değişim çizgisini belirleyen temel fiiliyatın başlangıcıydı.

Baskılar her taraftan üşüşerek geldi. Ancak –"Dinamo" Spor Kulübü'nde benim basketbolculuk, onunsa birkaç defa Arnavutluk şampiyonu olarak güreşçilik yaptığı dönemden beri devam eden herkesin bildiği bir dostluğumuzun olduğu; muhalefetin en önemli kamusal toplanma mekânı olarak ün salmış, bundan dolayı da 1997'de Sali'nin serserileri tarafından yakılıp yıkılmış; daha sonra dönemin bakan ve mühim müdürleri haline gelen eski muhalefet üyelerini ağırlayan bir binaya sahip– Fidel Ylli, benimle yaptığı bir konuşmanın ardından yeşil alanın üstüne kurulu o kazançlı mahallenin döneminin kapandığını anlayarak binasını kendisi kaldırmaya başlayınca, Tiran'ın orta yerinde istila edilmiş o alandaki diğer binaların isyan etmiş sahipleri de geri adım attılar. Lana Nehri'nin paralel iki kıyısı boyunca uzanan binaların yıkımına sıra gelince de tekrarladığı, çok büyük yardımı dokunan, samimi, medeni jestinden dolayı Fidel'e hep minnettar kalacağım. Lana'ya kimliğini iade etme seferberliğinin yapılarla kaplı iki tarafının her yanına ulaşacağına pek kimse inanmazken, Fidel kazançlarını yatırdığı binayı hem de en önce kaldırdı. Kokan bataklığın iki kıyısında da bitmek bilmeyen kepaze beton dizileri gibi sıralanmış binaların sahiplerinin birçoğu, aralarında hapisten çıkan suç dünyasının bilinen mensupları da olmak üzere, bana geri adım attırana kadar direnmeye kararlıydılar. İşi, dolaylı ve dolaysız yollardan beni ve ailemi tehdit edip, pencereme iki tane "ayağını denk al" kurşunu göndermeye kadar vardılar.

Lana kıyılarındaki yıkımların maliyeti çok büyüktü ancak bunun için belediyenin bütçesinden tek kuruş bile çıkmadı. Orada yer alan tüm yapıların kaldırılmasıyla ilgili girişimim basında yer alınca, Ilir bu duruma hazırlıksız yakalanmasının hainceolduğunu düşündü ve dolayısıyla hükümet yardımlarını kesti. Dönüşümün motoru ivmesini almıştı artık ve benim karşılıklı çok samimi dostluğumuza rağmen, park seferberliğini başlatan gibi, tekrar bir kıvılcımı beklemeye sabrım yoktu. Dahası muhtemelen böyle bir kıvılcım da olmayacaktı. Çünkü

Lana'nın iki kıyısında Fatos'un bağlı olduğu bir mekân yoktu ama Ilir'in pek çok dostu vardı. Bunların da ötesinde parktaki yıkımlar tamamlanıp, "Lana'yla devam edelim" dediğimde kendisinden koyu bir "hayır" almıştım.

Görevim dolayısıyla tanıdığım tüm inşaat şirketi sahiplerini topladım ve açıkça dedim ki, "Aldığınız ihale ve izinler için artık vermenize gerek kalmayan bahşişleri, Lana'daki izinsiz bina ve inşaatların yıkımına insan ve araç tahsis ederek şehre ödeyeceksiniz!" Çok mühim olmayan birkaç istisna dışında, herkes kabul etti ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Teknoloji Okulu Köprüsü'ne kadar belirlemiş olduğumuz parseller paylaştırıldı. Bu, hiç de kolay bir iş değildi. Binalar ortalama üç kat olmak üzere, çoğunlukla daha da yükseliyordu; eski Sergi Salonu'nun[15] karşısındaki binaysa sekiz kata ulaşıyordu. İşte bu sekiz katlıyla ilgili, ortak alanları işgal etmekle alakalı büyük kolektif maceraya ait pek tuhaf kişisel öyküler içeren o kudurmuş dönemden bir örnek olarak, bir anekdot hatırlarım. Yıkımlar başladığı sırada, bir gün oralardan geçerken söz konusu binanın girişinde durmuş büyük bir kamyonun arkasından kocaman cam kaplama plakları indirdiklerini fark ettim. Yukarıya baktım ve binanın en üstünün, sekizinci katın cephesinin camla kaplandığını gördüm. Hiç tanımadığım bina sahibi veya sahiplerinin bize müsaade etmeyi akıllarından bile geçirmediklerini, bizim cebir kullanarak yıkıma gideceğimizi sandıklarını düşününce kaygılandım. Benim tarafımda olan tek zor gücü Mithat Havari tarafından yönetilen Yapı Denetim Polisi'ydi. Kendisi, epeyce kaprisli ve ağzı kalabalık bir adamdı. Ancak yaptığı işte kararlıydı ve istifa edip anahtarları teslim etmeden önce bile bu seferberlikte kesin bir müttefikti. Ilir'in inadı tarafını tutan Devlet Polisi bir gerginlik halinde müttefikimiz olarak düşünülemezdi, zira süreç boyunca üst üste karşılaştığımız gerginliklerde tam aksine bir rol oynamıştı. Başbakan şüphesiz süreci durdurabilme zamanının çoktan geçtiğinin farkındaydı ama dediklerinde de gayet netti: "Kendin başlattın bu kargaşayı, Mithat'la çözersin

15 Daha önce de anılan Arnavutluk'un Bugünü Sergi Salonu (*Ekspozita Shqipëria Sot*).

şimdi!" Üzerimdeki otoritesini daha da etkili kılmak için Mithat Havari'yi görevinden almasıysa Lana üstünde olması gereken ortak aidiyeti yeniden kazanmak fikriyle coşmuş şehir karşısında kendisini küçük düşürmekten başka bir işe yaramadı. Sekiz katlı binanın sahipleriyle görüşmesi için belediyeden birini göndermiştim ki, getirdiği cevaptan ağzım açık kaldı: "Biliyoruz, Edi Rama bizim apartmanı yıkmaya takmış durumda ama biz de yıkılmadan önce onu tamamlamaya takmış durumdayız. Ne de olsa on yıldır onu evladımız gibi kanımızla büyüttük! O takıntısını sonuna kadar götürsün, biz de takıntımızı sonuna kadar götüreceğiz!..." Söz konusu yüksek yapının yıkımı, teknik olarak oldukça girift ve nehir kıyısının yamacında çalışmak zorunda kalacak işçiler için tehlikeli olduğundan, bir ekiple iki yıkım aracını gönüllü olarak hizmetimize veren Koço Kokdhima'nın yürüttüğü özel çalışmayla hal oldu. Binayı yıkma günü gelip çattığında son kattaki cam kaplama bitirilmişti, sahipleriyse en ufak bir direniş göstermemişlerdi.

Onlar takıntılarını sonuna kadar götürdüler, benim de "takıntımı" sonuna kadar götürmeme saygı duydular.

* * *

Anlattıklarımdan yola çıkarak Ilir Meta'nın Tiran'da sert esmeye başlayan değişim rüzgârını engellediği ya da desteklemediği anlamı çıkarılmamalı. Kesinlikle. Tam aksine. On bir yıllık Tiran Belediyesi yönetimim boyunca sadece onun başbakanlık ofisinde, belediyeden gelen çeşitli talepleri dinlemeye hazır dikkatli bir kulak bulunmuştur. Dönüşümün parçası olmaya hazır başbakan, dönemi için yüklü sayılabilecek yatırımlar yaptırdı. Başkentin büyük sıçramayı gerçekleştirmesi gerektiğine emindi. Onu izleyenlerin korkulu rüyasına dönüşen gölgemin büyümesine de kesinlikle haset duymadı. Aramızda dostluk vardı: Doğal bir şekilde gelişmiş ve –dışarıdan güçlü, kararlı, istikrarlı bir adam gibi göründüğü kadar, içinde bir çocuk gibi kendine güveni eksik ve istikrarsız; hizmetine koşanlara müptela; fikir, istek ve kaprislerine meydan okuyanlarla beraber yaşama konusunda yeteneksiz; bir dâhi olduğuna dair

ona övgüler yağdıran ve sevmediği herkesle ilgili dedikodularla kulaklarını dolduran, gösterdikleri sadakatin karşılığında cömertçe mükafatlandırılan yalakaları tarafından kolayca işletilebilen– Ilir'in paranoyalarıyla sarsılmayan bir dostluk. Ilir Meta siyasi yolculuğu boyunca milletvekilleri, merkezî ve yerel siyasiler, profesörler, sosyal bilim doktorları, polis memurları, işadamları, yayıncılar, gazeteciler, ne istediklerini bilmeyen genç kadınlar, saf, hayalperest genç erkekler, çok tehlikeli suçlular ve sokak serserileri dahil herkese para, görev, maddi boyutu olan iyilikler sözü vererek; türlü antlar içerek ve inanılmaz bir kabiliyetle ya da bilemiyorum, herhalde kendisi de çok yürekten inandığı için ender bir ikiyüzlülükle dile getirdiği fakat asla gerçekleşemeyeceğine bir o kadar yürekten inandığı vaatlerde bulunarak baş başa kaldığında her çeşit insanı cezbeden, mükafatlandırma konusunda doğuştan yetenekli bir ustaydı.

Komplo teorileri, en saçma olanları dahi, anında merakını uyandırırdı. Nitekim Ilir'in o zamandan itibaren onu yanlış istikamete sürükleyen, dolayısıyla siyasi kariyerine yeni başlamış genç biri için kendi elleriyle büyük fırsatları yok etmesine yol açan, gelir çoğaltmak için edinilen ve sağladığı gelirle yeniden elde edilen iktidar ve onun vasıtasıyla ele geçirilen parayla zaman içinde hastalıklı bir bağımlılık ilişkisine girmesine neden olan sorunu en basit gerçeklere nazaran, girift yalanlara inanma eğilimiydi. Esasında derinlerde bir yerde Ilir Meta saygın bir kişi olabilecek, çok iyi bir adamdı. Ancak bugün sönmüş bir adamdır: Gençliğin muhalif kanada geçmesinden sonra Emek Partisi'nde kalan boşlukta gençken edindiği ismin onu sürüklediği yokuşun korkunç ivmesi içerisinde verdiği büyük uğraşılar yüzünden; Ndre Legisi'nin gayet doğru tasvirinde belirttiği gibi her türlü hileyi kurallardan önce öğrenmesi yüzünden; hazır olmadığı ve Fatos Nano'nun kepaze saldırıları sonrasında herkesin gözü önünde utançla bıraktığı iktidarın getirdiği talihsiz yük yüzünden; akabinde siyasi hayatına devam etmek için PS'yi yok etmekten daha önemli bir neden bulamamasından; siyaseti gücün, zenginleşmenin, tehdide başvurmanın, şeytanın ve benzer türlerin tarafında olmanın izahı haline ge-

tirmesinden; dolayısıyla bir kereliğine de olsa durup derin bir nefes almayı başaramamasından; nihayet özünün çalkantılı derinliklerinde unutulmuş o iyi adamın boğulması pahasına iktidarın çamurunda yüzmesine yardımcı olan, üst üste gelip patlayacakmışçasına onu şişiren pislik tabakalarının birikmesine aldırmaması yüzünden.

Yıllar boyunca, yakından ve uzaktan, içerden ve dışarıdan, ortağı ve aleyhtarı olarak edindiğim ve belki de benim gördüğüm bir gerçeklikten öteye gitmeyen bu izlenim, benim Ilir Meta'yla ilgili son gerçekliğim olmak zorunda değil. Bu dünya güzeldir, çünkü sabit halde durmaz ve insanın içindeki sırnaşmalar yüzünden bir türlü rahat bulamayan etimizin ve ruhumuzun, ilkinin karanlığıyla ikincisinin parlaklığı arasındaki çetin mesafede kalmış bizlerin, ölümlü günahkârların hikâyeleri sayıca sonsuz olduğu kadar birbirinden de sonsuz derecede farklıdır. Zira kaderlerimiz de değişkendir, farklı bireylerin kaderlerin çeşitliliğinden de öte, bir tek insanın ömründeki kaderler böyledir: Doğuştan ecele uzanan yolda ışıktan daha çok karanlık vardır, düşüşler yükselişlerden daha fazladır, ertelemeyle geçen süre yol alarak geçen süreden hep daha uzundur. Fakat yeni bir başlangıç fırsatı sürekli uğrar; gökyüzünün kapalı, umudun tükenmiş göründüğü noktada bile kanatlar açılır, yeni bir uçuş başlar. Yıllar sonra bu satırların üzerinde yeniden geçecek olursam bile, şüphesiz, zamanın değiştirmeyeceği şey gökyüzünün kapalı, umudun çöplerde çürüdüğü dönemde Tiran'ın ayağa kalkıp kanat açması için onun verdiği destek konusundaki olumlu düşünce ve fikrimdir.

Yıkımlardan birkaç yıl sonra da Teknoloji Okulu Köprüsü'nün yakınında, alt katlarının camları kırık, inşaat kepçesinin darbelerinden kolonları zedelenmiş, kepenkleri yerinden oynamış, balkon kapılarının, pencerelerinin hep kapalı durduğu, bir hayalet eliyle değiştirilirmişçesine kadın ve çocuk giysilerinin asılıp durduğu, can çekişen bir yapı ayakta kaldı. O el, kan davasının eliydi. Evin genç veya yaşlı erkeklerinin öldürülmesinin bedelini hasım erkeklere ödetmek üzere, kuzeyin yoksul kulelerinin emredici gücüyle dipsiz bir çukurun en aşağılarına

kadar sürüklediği suçsuz gençlerin kulağına yüzyıllardır sesini ulaştıran o kaynayan kan kuyusundan çıkan kan davası Tiran'a inmişti. Komünistler, proletarya diktatörlüğünün yüce iradesinin dışına tek bir kurşunun bile çıkmaması ve iktidarın ihtiyacı dışında tek bir kan damlasının bile dökülmemesi için Arnavutların kanının mülkiyet hakkını üzerlerine geçirdikten sonra, özgürlük rüzgârı, kan davası kuyusunun üstüne ateş ve demirle lehimlenen sızdırmaz ağır kapağı fırlatmıştı.

Kemik gibi kurumuş, mütevazı ancak tertemiz kıyafetler ve eski ama dikkatle boyanmış ayakkabılar giymiş, pasaklılığından değil çenesinin titreyişinden hissedilen derdi yüzünden tıraş olmamış bir yaşlının gökyüzü renginde koskocaman gözleri, Tiran Belediyesi kapısından adımımı atarken bakışımla kesiştiği an, ayaklarının dondu. Yolumu kesmemişti, beni beklerken dayandığı cami duvarının ilerisine bir adım atmıştı, durdum. Yaklaşması için işaret ettim, geçmek bilmez saniyeler boyunca bekledim. Ezilmişlikle alakası olmayan bir ricanın yumuşaklığıyla konuşmaya başladı: Yeterli olmayan zamanın yükselttiği engelleri aşarak karşısındakinin mantığına sığınabilmenin yollarını arayan bir insan gibi; son umudun tamamen tükenmesinden ya da amansız bir kötülüğün yükünün altında kalmadan önceki o son anlarda karşısındakine anlatma çabasında; korkuyla geçen dönemlerde bulamadığı kurtuluşa son anda ulaşmaya uğraşırmışçasına. "Duyamıyorum ki, tamam, derin bir nefes al, sıkılmadan söyle, neyin var, sesli konuşur musun?" dedim. Yapamıyordu ve var olma seklinden edindiğim o güçlü his olmasaydı, aklı bu dünyayı terk etmiş biri zannedecektim. Ne de olsa belediye ve Ethem Bey Camisi arasındaki, bir insanın vücudun ancak sığdığı o girintinin köşesinde bir değil, maalesef birçok kere hayata yenik düşmüş insanlar görmüştüm. Söylemeye çalıştıklarından hiçbir şey anlamayınca selam verdim ve onu orada bıraktım. Ancak ofise girince dayanamayıp, geri döndüm. Divanelik değil de dilini bağlayan büyük bir dertse onu kapıma getiren vebali üzerimde kalsın asla istemezdim. Bıraktığım gibi buldum: Onu hiçbir yere götürmeyen dört yolun ağzında donmuş, uzağa bir yere bakı-

yordu. Haksızlık etmekten korkarmışçasına benimle ofise gelmeyi kabul etmediği için araba seslerinden hafif sesinin anlaşılması daha da zorlaşan, gururlu yaşlının sabırla topladığım zorlu cümlelerinden ortaya çıkan hikâye, kan davası kurşununun yazdığı sayısız satırlar arasında en özeli değildi. Ancak kulaklarıma yakıcı bir hararet gibi girdi ve ürpermiş vücudumu telef etti. Birçok torunun dedesi, iki gelinin kayınpederi ve iki oğlanın babası olan bu adam, büyük oğlunun öldürülmesinin ardından çok uzaklardan sürünerek geldiklerinde, dükkânların üstündeki kata sığındıkları Lana kıyısındaki, uzun süre dokunulmayan, Yeni Tiran Durağı Köprüsü'nün yanındaki binanın yıkımını durdurmamı istedi. İkinci oğlan, binadan çıkamadan duran büyük ailenin geçimi için gölge olup çalışıyordu. Çocukları ve hayatlarına gem vurulmuş annelerinin içine sığındıkları o eve erzak ulaştırabilmek için yaratmak zorunda kaldığı yollarıysa Tanrı bilir.

Yıkımının durdurulacağı konusunda benden söz alınca, çekinerek üç hafta müsaade istedi. Tutamayacağı bir sözü vermesine gerek olmadığını ve o arada kendisine kalıcı bir çözüm bulmamın daha uzun süre pek mümkün olamayacağını bilmeme rağmen, bir şeyler yapmaya çalışacağımı söyledim. Beklenmemesine rağmen ve kimse de gidip uyarıda bulmadığı halde tam üç hafta sonra aynı yerde, caminin duvarına sırtını dayamış, o tertemiz giysileri ve dikkatlice boyanmış ayakkabılarıyla duruyordu. Üç ay müsaade istedi. Aynı şeyi, söz vermemesi gerektiğini, başka bir yer bulmadan onlara kimsenin dokunmayacağını tekrarladım. Bir süre sonra kendisini bir daha gördüğümde, yine aynı yerde, duvara dayalı ancak bu sefer onu el kadar yapan bir acıdan iki büklüm olmuş bekliyordu. Eve erzak sokmak için geçtiği yollardan birinin karanlığında kurulan pusunun kanında oğlunun gölgesinin boğulduğunu söyleyebilmek için iki-üç kelimeyi toparlamaya uğraş verirken, gözlerini boğan ancak çukurlarından aşağı akmayan gözyaşlarına batmış gibiydi. Dile getiremediğini iletebilmek için beni sıkıca tutan kurumuş elinin hatırasıysa hâlâ kolumda. Ayrılmadan önce, sevgi dolu emin bir bakış eşliğinde "Ömür boyu sana min-

nettar olacağım" demeyi unutmadı. Devletin vurdumduymazlığı karşısında o eve dokunan yardımımız çok mütevazıydı. Çocuklara ve annelerine destek olmak için sosyal yardım görevlileri belirtmiştik, bir de ailenin barınma sorununu çözüm yoluna sokmuştuk.

Onların evi boşalttıkları haberi ulaştıktan sonra bina yıkıldı. Bin bir bürokratik dönemeçten geçerek, nihayet iki dul anneye konut için bir sosyal kredi sağlayabilmiştik. Tam zamanında, çünkü sonradan belediyedeki işimi her açıdan engellemek için belediye meclisinde birleşenler, Tanrı'ya şükür, henüz genel provadaydılar. Dolayısıyla her şey sekteye uğramıyordu. Zira engelledikleri, şehir ve insanları için yararlı birçok işti. Yalnız, kar gibi bembeyaz yaşlı o günü göremedi; o son kol sıkıştırması vesilesiyle işleri bana emanet ederek, önden gitti. Tesellisi olmayan kayıpların iç yakıcı boşluğunda, gelin ve torunlarının asla evsiz barksız kalmayacakları konusunda verdiğim söze güveni tam olduktan sonra ve kalan ömründe kanın izini sürmeye gücü yetmemesinin acısı iliğine işleyince, hayatta kalmasına hiçbir mana veremeyerek, katledilen oğullarına gözlerindeki gökyüzünde kavuşmak için göz kapaklarını indirdiğini düşünmek isterim.

Yarın asırdan sonra yeniden açılmış ağır yaraların içinde, fena halde kaynayarak guruldayan kan kuyusunun nasıl durgunlaşacağını söylemek çok zor. Ancak aydınlanmamış bir hayat yolunun boşluğunda, zehre dönmüş kandan başka bir besinlerinin olmamasından, tokluktan çok açlık çekerek, geceleri uykudan ziyade uykusuzlukla geçirerek, guruldayan kanın hüküm sürdüğü tecritte kaybolan aklın pek ender aşılabilen kayaları arasından ilerleyerek bu davanın rehinesi olanları, onları özgür kılmak için inançla uğraşan birkaç arabulucunun dışında hiçbir sosyal veya siyasi dikkat ve uğraşa konu olmamalarının da etkisiyle, kan davasının bir hayaletin eliymişçesine ayakları bağlı köle misali kuyuya ittiği kadersiz genç veya yaşlı erkeklerin dışında o sesi duyanın olmadığı kesin.

III

2002 Eylülü'nün sonunda Tiran'ı sel bastı.

Göl, uzun süren fırtınanın etkisiyle bir gece yüzeyini aşarak Lana'nın batı kısmına ulaşana dek aşağıya döküldü. Sel haberi, Seul ve Pekin belediyelerine yaptığımız resmî ziyaretin ardından dönüş uçağına binmek üzere beklediğimiz Hong Kong'da telefonla geldi. O Tiran gecesinden binlerce kilometrelik mesafedeyken, şehir için olağandışı olan bu olayın boyutları, Belediye Başkanı Yardımcısı Blendi Gonxhe'yle başka birçok belediye yöneticisi ve çalışanının doğrudan Fatos Nano'nun emriyle gözaltında alınması gibi başka hadiselerin haberleri eklendikçe fazlasıyla sarsıcı oluyordu.

Bu arada Fatos'la büyük kopuş tamamlanmıştı ve Tiran Belediyesi'ne karşı uygulanan türlü kısıtlamaların ilk etkileri hissedilmeye başlamıştı. Değersiz bir eşya gibi Ilir Meta'yı üzerinden kaldırdığı koltuğa oturmuştu. Bana, açıkça değilse de anlaşılması zor olmayan şekilde, hesapların görüleceği işaretlerini gönderen "Monte Kristo Kontu" büyük, kudurmuş intikam planının başka bir kısmını başarmış olmanın verdiği sarhoş edici mutluluk içerisinde yaşamaktaydı. Elinde cep telefonu, kameralar önünde, kanatlarını iki yana açarak haykıran bir savaş atı misali sudan uçarmışçasına sürdüğü cipin önün-

de uzanan engin kargaşanın karşısında, Kont'un neler düşündüğünü tahmin etmem zor değildi. Kâğıt oyununda iyi bir elin gelmesinin sunduğu şansın iç sevincini asık surat blöfüne çevirerek mutluluğunu yaşamayı iyi bildiği gibi, benim açımdan olay yerinde olamayışımın talihsizliğine aynı şekilde seviniyordu. Gözaltına alınmış belediye çalışanlarının psikolojik baskılara maruz bırakılarak eziyet edildiğinin siyasi kulislere ve şehrin tüm dedikodu masalarına yayılması ve dünyanın diğer köşesinde bana kadar gelmesi için etrafındakilere, kabinenin profesyonel dedikoducularının kulaklarına –benim de cezamı vereceğine dair– sarf ettiği cümleler, bu sevincinin ifadeleriydi.

Tiran'a iner inmez, doğru ofisine gittim. Günlük tutmuyorum ve imkânlar el verirse, mantıklı da gelirse, hafızamın çekmecelerini açmak için başka bir zamana ihtiyaç var. Ancak şunu hatırlıyorum, Kont bir şey derken, tam aksine bir şey düşünüyordu. Bunun anlaşılması zor değildi çünkü suratı, avını eline almış ve derisini sakince yüzmek için bolca vakti olan avcının mutlu huzurunu gizleyemiyordu. Zaten "kritik koşullarda rasyonel çözümler arayışı", "iyi düşünülmüş tutarlı bir tavır koordine etmek", "anayasal işleyişin sorunsalı kontekstinde olayın ağır yükünü kavramak", "kontekstin problematiğine cevaben hükümetin kamusal bilinç mesajının iletilebilmesi", "belediyenin, benim çoğunluğumun siyasi yatırımı olduğunu unutmadan, ancak siyasi yardımlaşmayı geleneksel dar görüşlülükten ayırmak üzere", "müdahalemin profilini kamuya açıkça belirtecek bir yaklaşım adapte etme" gibi kendisine has cümlelerde, kimsenin gözünün yaşına bakmamayı ilke edinen ve üçüncü tekil şahısta tekrarlamayı hoşlandığı gibi "Fatos Nano'nun bile durduramayacağı" "büyük arınma" hareketinin ruhu baş gösteriyordu. Bütün bunlar tabii ki, kanun nezdinde herkesin eşit olduğu ilkesini yerleştirmek uğrunaydı. Çünkü bu yüzlerce yıllık tarihî vazife, çoğunluğun emaneti değerindeydi. Fatos Nano'ya halkın yüklediği, yolsuzluk karşıtı kılıç aracılığıyla toplumsal ahlâkın istikametini aydınlatmayı içeren büyük vazifeye saygı adına, merhamet göstermeden dostlardan başlanmalıydı. "Dostlardan" lafını birkaç defa tekrarla-

dıktan sonra isim vermeden, yasadışı yollardan kazanç sağlamak ve görevi kötüye kullanmak yüzünden hak ettikleri yaptırımları görecek bir dost listesinden bahsetti. Aynen Sali gibi o da, esasında çoklukla taşra ileri gelenlerinde görülen Napolyonvari huya sahipti; kendi hakkında konuşurken adını ve soyadını kullanıyordu.

Düellolarımızdan biri yaşanıyordu ancak daha önce iki-üç sefer olduğu gibi bu kez tartışmaya dönüşene kadar büyümedi. Çünkü bir yandan, karşı taraf, kuşattığı adamı zor durumda görmenin zevkini bozmak istemiyordu, diğer yandan da ben, olayın Tiran Belediyesi'nin yetkisi dışında gerçekleştiğini, yasal olarak göl barajının denetiminin hükümetin yetkisinde olduğunu ve yanlış sonuçlara varmadan, cep telefonundan belediye çalışanlarını gözaltına alma emrini vermeden önce iyice bilgilenmesi gerektiğini açıkça dile getirmekten başka bir şey söylemiyordum. Her halükârda buradaki anlatı açısından, o gece onun bana, benim de ona ne dediğim Tiran'ı dönüştürmek için yapılan işin arka planında geçen bunun gibi birçok fark edilmeyen ayrıntıdan birini göstermenin ötesinde çok da mühim değil. Belediye ve hükümet arasındaki işbirliğinin açık yolu, kısır bir siyaset körlüğünden gittikçe daralarak, zamanla denge kirişine dönüştü. Bu da sonrasında bir ip kadar incecik hale gelince, bilmediğim, hatta tahmin etmediğim birçok tatsızlığı bana öğretti, mecburen ve cebren tavır değiştirmek zorunda bıraktı, çok yakın zamana kadar aklımdan geçmeyeni, partiye girişi, düşünmeme itti. Artık her adımda seçmenler tarafından çok desteklendiğim halde, parti organlarında hiçbir varlığım veya yerim olmadığından işimi yaparken gittikçe daha da savunmasız kaldığımı hissediyordum. Sadece yasa ve kamuoyu nezdinde bile olsa, görevini yerine getirmek için gittikçe daha isteksiz olan başbakanın şehrin normal gelişimini tahrip etmek, engellemek, zorlaştırmak üzere gösterdiği aksi irade, artan bir yoğunlukla müdahalede bulunması, yaşanan birçok tatsız olay ve deneyim Tiran'ı dönüştürme çabasını Sosyalist Parti dışında kalarak sürdürmemin mümkün olamayacağı konusunda kafamda oluşmaya başlamış düşünceyi her gün biraz da-

ha çok güçlendirdi. Bunun da ötesinde, hükümetin genel itibariyle kör ve sağır olan yönetim şeklinin hepimizin ortak güçlerini uçuruma sürükleyerek, Sali'ye mümkün olmayanı sunmak üzere olduğuna artık içtenlikle inanınca, "büyük adım" fikrini doğal olarak tartmaya başladım.

* * *

Belediyenin gelirleri, değişimin nefes alma alanının genişlemesiyle uyumlu olarak arttı. İnsanlar vergi ödemeye, belediye de vergi toplamaya alışkın değildi. Daha doğrusu on yıllık kentsel anarşi dönemi boyunca, ne şehir sakinlerinin belediye kasasına para ödeme yükümlülüğünü düşünebilmeleri için bir sebep ne de başkenti idare eden kurumunun vergi toplama hakkını uygulayabilmesi için ahlâki gücü sağlayabilecek bir neden vardı. Kurumun bir varlığı yoktu ya da hiçbir görünürlüğü olmayan işler uğruna sayısız maaş ödeyerek zaten kıt olan bütçeyi buharlaştırıyordu. Bu tarz işlere örnek vermek gerekirse: Temizlik, ancak şehir çöp ve boğucu bir pislik altında kalmıştı; yeşil alan, ama şehir haritalarında yeşil renkte kamusal olan alanların bir kısmı izinsiz inşaat sahası olmuş, kim bilir ne sebeple istila edilmeden kalmış diğer küçük kısmıysa yazın toz toprak, kışın çok katmanlı çamur sahasıydı; ışıklandırmadaysa 2000'e kadar şehirde sadece, dört kırmızı ışık işler haldeydi ve toplamında tek tek saydığımız 78 neon lambası vardı. Yuva ve kreşlerde maaşlı öğretmenler vardı ancak kapı, pencere, sıva ve çocuk yoktu; bahçeleri "kâğıt" doluydu ve bahçe duvarları "yasal" mülkiyet sahiplerinin villa veya apartman inşaatları için yıkılıyordu. Taşımacılıkta, şehir ulaşım hizmetinin, sürünerek dolaşan, binlerce ton mazotu ve birilerinin cebini dolduran hesapsız parayı feci şekilde yakan, dört tekerlekli koca hergelelerin yanı sıra yollardaki gelgitlerinde bolca ses ve duman saçan, genç ve yaşlı Tiranlıların altlı üstlü tıkıştığı yüzlerce leş gibi dolmuş vardı. Kanalizasyonları en son, devirleri kapanmakta olan komünistler tarafından temizlendiği için birkaç dakikalık fırtına sonrasında suya batan, gün boyunca çeşme ve duşlarından doğru düzgün su akmadığından ancak gece üçte

kova suyuyla yıkanılabilen, iki yüz metre yürüyüşte türlü çukurlara girilen, kaldırımlara ancak uzak bir hatıra şeklinde sahip olan, iyice seyrekleşen ağaçların insanlar gibi bir su damlası için kuruduğunu gören başkentin belediyecilik işleri işte bu haldeydi. Zavallı ağaçlar için susuzluk beraberinde ölümü getiriyordu, çünkü belediyenin suyu götürecek hortumları yoktu ve fidanlık, yarının ağaçlarını yetiştirmek için maaş alanların izinsiz inşaat alanına dönmüştü. Kâğıtlara bakılırsa, sanat ve kültüre de ödenek vardı ki, bir kısmı meyhane içindi, kalanıysa sosyalist gerçekçiliğin depresif soytarılarının ağlamaklı sahnesine dönmüş Enver dönemi eski Şehir Komedi Tiyatrosu'nun maaşlarıydı.

Vergi gelirindeki değişimin ilk işareti, ki o döneme kadar toplanmış olanın getirisinin çok komik bir yüzdesi vardı, renklendirilen Durrës Caddesi'nden geldi. Yüzde yüzdü. Durrës Caddesi'ndeki dükkân sahiplerinin yüzde yüzü, daha önce hiç olmadığı gibi, tüm vergileri eksiz ödediler ve bilahare renklenen her caddede aynı şey tekrarlanıyordu. İlaveten ağaç dikmek, bank eklemek, yerlerdeki çalışma deliklerine çelik kapak takmak, koruma veya süs parmaklıkları koymak ve ışıklandırmayı iyileştirmek için katkıda bulunarak, kaldırımları yenilemeye yatırım ortağı olan cadde üzerindeki mağaza işletmecileriyle de işbirliği başladı. Böylelikle insanlar kayıp şehirlerini yeniden bulmak üzere olduklarını anladılar. Belediyenin kendi taraflarında olduğunu hissettiler. Belediyenin de, onlarla beraber şehre yeniden kavuşmak için, artık insanlardan ihtiyaç duyduğu desteği rica edebilecek yüzü vardı. İşte bu ara, hırsızlık korkusundan türlü iğrenç biçimlerde kepenk vurulan pis vitrinler saydam sunum pencereleri, özel tasarım ürün sergileme köşeleri ve kibar panjurlarla değiştirildi. Beraberce iç karartıcı caddeleri, yıldan yıla esnafın gelirinin arttığı, karşılığında vergiler aracılığıyla belediye kasasına giren paranın çoğaldığı, alışveriş caddelerine dönüştürdük.

Çukur, çamur, sefaletin istilasında yok olduktan sonra, boyanmış ve genişletilmiş haliyle geri dönen çocukluğumun caddesi Muhamet Gjollesha'da bir gün, bir dükkânın önünde dur-

dum. Tam o gün yeni ağaçlar dikiliyordu ve bir esnaf, oğlu ve eşiyle beraber yeni gelmiş büyük cam vitrini takıyordu. Yerde, yenilenmesi devam edilen kaldırımda, büyük paslanmış demirler bütünü halinde, on yıl boyunca ailelerinin geçimini sağlamak için ellerinden geldikçe bir şeyler satabilmek amacıyla çift vardiya çalışan üç eski komşumun dükkânlarının önceki kepenginin iskeleti duruyordu. Çalışması bitmemiş kaldırımın dağınıklığına işaret ederek, "Neden bugün değiştiriyorsunuz?" diye sordum. Eski komşu "Çünkü şu an cadde güvenli, kaldırım da tez zamanda bitecek, hazır olalım istiyoruz," dedi. Yeni, temiz veya güzel demedi, güvenli, dedi. Sebebini anladım, yine de kurcalamaya devam ettim: "Neden daha güvenliymiş, daha çok polis mi göndermişler?" "Yok be abicim, ne polisi? Daha güvenli; renk, ışık, ağaç, pek hoş!" diye cevap verdi. Esasında güvenlik, değişen, gece aydınlatılan ve göz zevki veren çevreden dolayı, sadece algıydı.

Birkaç yıl sonra, Avrupa başkentlerindeki kentsel suçluluk oranı hakkında bir belgesel çekmek üzere şehre gelmiş bir Alman gazeteci kadının sayesinde öğrendim ki, Tiran, onun topladığı verilere göre, son yıl içerisinde sıralamanın en alt seviyelerindeydi. Gazeteci, Arnavutluk'u Kalaşnikof seslerinin bolca duyulduğu ve her sokakta silahlı soygunun olduğu bir ülke olarak bildiği için sonuçları hayret verici bulmuş. "Fakat renkleri ve izinsiz inşaatların yıkımını görünce, o zaman bu sonuçların nereden kaynaklandığını hemen anladım!" dedi. Kuşkusuz, can çekişmesinden uyanan şehrin fiziksel dönüşümü ve ortak alanların temizlik, yeşillik ve aydınlanma kalitesiyle geri dönüşü, iktisadi değerlerinin de artışıyla beraber, polis teşkilatının çalışmaları dışında suçluluk oranın inmesine katkıda bulunmuştu. Zira silahlı çatışma sonucu her hafta bir cesedin çıktığı, uyuşturucu ve fuhşun kaynadığı ve olay yeri bantlarıyla çevrilmesi, tutuklamalar, cezalar ve gözaltına almaların, hastalığını iyileştiremediği fakat oradaki kentsel suç merkezinin toptan ortadan kaldırılmasıyla kurtulan Gençlik Parkı döneminde de, polis teşkilatı aynıydı.

Ortamın estetik dönüşümü, sadece kentsel suç bağlamın-

da değil, medeniyetsiz davranış anlamında da caydırıcı etki yaparken, kirli, dağınık ve çirkin ortamların tam tersine bir etkisi vardır. Özellikle diktatörlüğün yıkımından sonra bizimki gibi, saldırganlığın yüksek, kentsel kültürünse çok sınırlı olduğu toplum ve toplulukların şehirlerinde zarafetin gücü, cezanın gücünden çok daha etkili bir silahtır. Sorunları olan bir topluluk için kentsel alanın çevre değerlerine saygın ve göz zevkine hitap edecek şekilde dönüştürülmesi, yüzlerce polis harekâtının yapamadığını, özellikle hoşgörüyle ilgili olarak siyasetçilerin ahlâkçı ve yeminlerle dolu havadan sudan konuşmalarının hiç mi hiç başaramadığını mümkün kılar. Gelişmiş ülkelerdeki hükümetlerin, estetik bozulmadan, referans noktalarını kaybetmiş ortamlarda çok düşük gelirli ailelerin ortaklaşacılık topluluklarından, türlü sosyal marjinalliğin yer almasından ve genç neslin işsizlik oranından dolayı, şehrin diğer kısmıyla büyük fark gösteren, kenar mahallelerdeki kentsel suçla savaş hikâyeleri bunun diğer bir ispatıdır. Kentsel ayaklanma durumlarında cezai harekâtların caydırıcı etkisi vardır. Ancak akabinde, mimari ve estetik yönlerin eksik olmadığı, birçok yönden müdahale edeci, iyileştirici adımlar gelir.

Göç eden bir topluluğun şehir ortak yaşamının unsurlarının tümünün eksik olduğu şehrin kuzeyinde izinsiz inşaat, ışıksız ve asfaltsız sokaklarla dolu zorlu bir kenar mahallenin kalbinde suni çimli, etrafında atık tanzim yerlerinin eksik olmadığı, süslü tel çitle çevrilmiş, yeşil sahanın gece ışıklandırması için özel ithal projektörle donatılmış bir ortak spor sahası yapmamız konusunda ısrar ettiğimde, belediye yönetim ekibi toplantısında büyük bir tartışma açıldı. Çalışma arkadaşlarım, söz konusu sahanın hiçbir güvencesi olmayan bir yatırım teşkil ettiğini; çok zor şartlarda yaşayan insanlar tarafından ertesi gün istila edileceğini; çitlerin, ayrıca direklerin de çalınacağını; boşuna bir uğraş olarak algılanarak mahalle sakinleri tarafından dalga konusu olacağımızı iddia ediyorlardı. Dahası ne yaptığımızı bilmemekle, dertlerini anlamamakla, bütün tasarruflarını oradaki evi inşa etmek için kullandıktan sonra her gün bir cehennemde uyanıp kalktıklarında yanlarında olmamakla suçlanacağımı-

zı ileri sürüyorlardı. Ancak, beklediğim gibi ve fikrime karşı çıkanlara karşılık gerçekleştirdiğim gibi, Tiran'da eşi benzeri olmayan o çim saha karanlıkta parladı. O muhitte daha önce hiç yapılmayan bir şey yapıp tüm bölge sakinlerini siyasi olmayan bir toplantıda bir araya getirince, tam aksine bir durum oluştu. Muhitin insanları sahayı çok uzun bir süre boyunca büyük bir bağlılıkla korudular; hiçbir şey çalınmadı, kırılmadı, bozulmadı. Çünkü keşmekeşin ve sosyal çaresizliğin ortasındaki düz çizgiler, dikkatlice oluşturulmuş şekiller, arı renkler ve güçlü ışıkların düzgün estetiği, Tiran sinemalarında çok eskiden oynayan "Kurtlar Mucizesi" isimli filminin son sahnesini andırır: Aç kurtlar güzel kızın önünde donakalır. Yüksek çatışma riskinden dolayı, daha önce zabıtanın cebren de olsa yıkamadığı caddeyi daraltan izinsiz duvarları hiçbir gerilim olmadan, insanların kendilerinin kaldırmaları gibi, o mahalledeki insanlarla daha sonra da ortak iyi işler yaptık. Toplumsal olarak tecrit edilmiş bölge ve bucaklardan çıkan bu insanları bir araya getiren, uzaktan aldığı yoğun göç ve izinsiz yapılaşma dolayısıyla öylesine oluşuvermiş mahallenin şehrin bir parçası olabileceği konusunda, kendilerinde yeni doğan bir umut ve inanç vardı. Nitekim bir daha, ta başında, umut göz bebeğine dokunmuştu, hayal gücü tutuşmuştu.

* * *

Tiran'daki dükkânların değeri durmadan arttı, apartmanların da aynı şekilde, araziler de şüphesiz. Şehrin tümü yeniden değerlenen bir varlığa dönüşürken, yenilenme projesinin genişlemesi ve şehrin merkezinden çevresine uzanarak, doğru yönlendirmeye sahip, çağdaş koşullara uygun yeni caddelerin yapılması şehrin iktisadi büyümesine, belediye-şehirli işbirliğine devamlı katkıda bulunuyordu. İki taraf "yatırım-vergi-tekrar yatırım" ilişkisine girince, tarafların kimliklerinin korunduğu eşit bir süreç içerisinde vatandaşın kuruma, kurumun da vatandaşa saygı düzeyi karşılıklı olarak artıyordu. Her şeyin ötesinde çirkinlikten, insanın içini kemiren güvensizlikten ve kadere terk edilmiş olma hissinin verdiği uyuşukluktan kur-

tulan şehir sakinlerine haline gelmelerinden dolayı insanların kendilerine olan saygısı artmıştı. İşte bu kurtuluş Tiran'a binlerce Kosova vatandaşını getirdi ki, bunların büyük kısmı yeni doğan Tiran'da anavatanın önemli bir gurur kaynağını bulan ve fotoğraf makinelerini, sonradan evlerinde memnuniyetle gösterdikleri dönüşümünün resimleriyle dolduran gençlerdi. Tiran'ın dönüşümü hakkında birçok defa yazacak olan bir İtalyan gazeteci kadın şöyle demişti bana: "Kosova Savaşı döneminde bu şehri ziyaret ettiğimde çok üzülmüştüm, çünkü hayatımda ilk defa tek bir kartpostalın bile çıkarılamayacağı bir şehir görmüştüm. Dahası pisliğinden ve bozulmuş halinden o kadar utanmıştım ki, şehirde tek bir resim bile çekmedim."

Anri Sala'yla Tiran'ın renklenmesi için yaptığımız "Dammi i Colori"[1] isimli film için çok değerli iki can dostumuz, Liri Begeja ve eşi Luc Barnier'in paha biçilmez katkıları var. Başkentin köklü bir ailesine mensup Tiranlı (babası savaş döneminde ülkeyi terk etmek zorunda kalan bir Arnavut, annesiyse ona âşık olan, daha sonra evlendikleri Parisli bir kadın) yönetmen Begeja ve kendi ülkesinden ziyade eşinin memleketine bağlı olan, Fransız sinemasının ünlü kurgu-montaj uzmanı Barnier'in filmin postprodüksiyon sürecinde büyük yardımları oldu. Ticari yönü olmadan, sanat galerileri ve müzeler için yapılan bu film renklerle başlayan değişimin, renklerle nefes almaya başlayan şehrin, ansızın gelen bir eylemin, renklendirme sonrasında şehirlilerin büyük dönüşüm projesine ortak olmalarının başlangıç noktasının şiirsel bir anlatısıdır. Renklendirme, genellikle söylendiği gibi sanatsal bir jest veya yüzeysel bir boyama değil, değişim üzerine odaklanan bir seçim kampanyası sonrasında, kısıtlı bütçe koşullarında ve yüksek seçmen beklentisi karşısında idare edilemeyen, çığırdan çıkmış ve ezici gelişimin zalim baskısı altında yabancılaşmış büyük sakinler topluluğunun tutuk insani enerjisini serbest kılan, siyasi bir eylemdi. Belki de yöntem itibariyle demokratik olmayan bir eylemdi. Ancak o ana kadar demokrasiyi kamusal ortak yaşam sahası üzerinde

1 "Renkleri Ver Bana". 2013 Venedik Bienali'nde Fransa'yı temsil edecek Anri Sala, uluslararası tanınırlığı olan çağdaş video sanatçılarındandır.

sınırsız hürriyet sahipliği ve temsilcilerinin karşı karşıya geldikleri arenada acımasızca çarpışabilme imkânı gibi okuyan bir toplum için; ortak değerler bütünlüğünün, birbirlerinin yanı sıra ortak yaşamı mümkün kılan çevreye de saygıyla ortaklaşa ve hür yaşama geleneğinin, devlet eksikliğinin dayattığı şehri ve insanlığı kaybetme gibi yüksek bir bedel ödemiş bir toplum için derinden özgürleştiriciydi. "Demokratik olmayan bir yöntem" adlandırılabileceğini kabul ettim. Çünkü o aralar, renkler konusunda apartman sakinlerinin fikri alınmadığı eleştirisi baş göstermişti. Aynı sorunsal, belirli bir apartman için renk tercihi yapılırken sakinlerine danışılıp danışılmadığı sorusu, dönüştürülmüş Tiran'ı yurtdışında sunma imkânına nail olduğum birçok durumda da karşıma çıkmıştı. Fakat ilk baştaki o ağır koşullarda başkentlilere birçok şey lazımken, ancak renkler akıllarının uçundan bile geçmiyorken, büyük oy farkıyla daha yeni seçilmişken ve beklentilerinin de baskısı altındayken kapılarını çalıp, "İyi günler, dış cepheyi ne renk boyamamızı tercih edersiniz?" dediğimi düşünün.

Film, Venedik Bienali'nde büyük ses getirdi, dünyanın en ünlü çağdaş sanat galerilerini gezdi. Londra Tate Modern'den Harvard Üniversitesi'ne kadar büyük ilgiyle davet edildiğim, iyileştirmekte estetik araçlar ve sanatın rolü konusunda birçok saygın etkinliğe konu oldu. Tiran'daki değişimin bu rengârenk yönünü, film gibi gözükse de gerçek olan, projenin sokaklara yansımasının zirvesinde olduğu dönemde Anri'nin Tiran'da yaptığı çekimler boyunca yaşadığı bir dizi olay en güzel şekilde anlatır. Sarışın, mavi gözlü, kamerası omzunda Batılı gazeteciler gibi giyinmiş Anri, alışık olduğumuz Arnavut tipine benzemeyince yabancı sanıldığından, biri renklendirilmiş diğeri renklendirilmemiş sokaklardan olmak üzere iki farklı tepki aldı. Renklendirilmiş sokaklarda vatandaşlar kamerayı memnuniyetle karşılıyorlar, hatta kadraja girmek için hareketleniyorlardı; gülümsüyorlardı, yabancı dilde güzel kelimeler söylüyorlardı. Ancak ikinci türdeki sokaklardaki vatandaşlar kameraya düşmanca davranıyor, elle kovma hareketi yapıp Arnavutça küfürler savuruyorlardı. Bu son durumlardan birin-

de canı sıkılmış Anri, "Niye küfür ediyorsun?" diye Arnavutça cevap verince, karşısındaki sakinleşmiş ve gülümseyerek şöyle demiş: "Afedersin abicim, Tiran'ın en çirkin yerlerini çekmek isteyen şu yabancılara gıcık oluyorum da. Bunları çekeceklerine Lana'nın oraya gitsinler, cepheleri boyanmış caddeleri çeksinler, dünya anlasın biz de Avrupa'yız."

Tiran'da onları bekleyen bir mücadele cephesi olduğunu söyleyince, hiçbir ücret istemeden katkı vermek için mutluluktan uçan onlarca ünlü çağdaş sanatçı varken, ben de Anri de renklendirme projesini esaslı bir iktisadi gelişim tasarısına çevirmek üzere yabancılardan maddi destek bulmak için büyük çaba gösterdik. Böylelikle Tiran, hiçbir ücret ödemeden Olafur Eliasson'un kendi elleriyle yarattığı birkaç görüntünün yer aldığı bir şehir oldu. Onun elinden bu tarz özgün bir işe sahip olmak için büyük müzeler İzlandalı megastara milyonlar öder. Tabii "mimarlığa" soyunmuş on binlerce sakininin gelişigüzel müdahale ettiği çok sayıda komünist bina düşünülecek olursa, çağdaş sanatın dünyaca ünlü isimlerini kapsayan geniş çaplı bir renklerle müdahale eylemi de, kendi zaafını güce dönüştürebilme konusunda yegâne örnek oluşturan bu şehrin ütopyasına ziyadesiyle kapılarak başkentimize hayal güçlerini bağışlayan onun gibi başkalarına da milyonlar ödenerek yapılabilir. Alışagelmemiş söz konusu müdahale şehre iki büyük fırsat sunacaktı: İlki, özünden yeni bir oluşumu yaratmak, mahvolmuş cephelerin topladığı pislikten ve yarattığı sıkıntılı çirkinlikten kurtulmaktı. Kesin olan ikincisiyse yabancı turistlerin büyük ilgisini çekmek, bu ilgiden dolayı Tiran'da gelirlerin ciddi bir şekilde artış göstermesi ve bunun doğal bir sonucu olarak ülkedeki gelir artışına katkıda bulunulmasıydı.

Gerhard Richter, Karsten Holl ve benzeri kişilerin eliyle Tiran'daki perişan bir apartman bloğunun grimsi pisliğinden kurtarıldığını, ortak alanların belediye tarafından zevkle döşenip süslendiğini, etraftaki mağazaların sadece şehir sakinlerine değil sanatsal müdahaleyi görmeye gelen birçok ziyaretçiye de hizmette bulunduğunu düşünün. Böylelikle şehrin haritası bir çağdaş sanat müzesine benzer; bireylerin, araçların, park-

ların, dükkânların, eğitim kurumlarının, anaokullarının, canlı hayatın arasında düşün ve sanat turizmi açısından ne güçlü bir mıknatıs, şehrin moral, sosyal ve iktisadi için ne inanılmaz bir yükseliş olurdu. Bu tarz bir oluşumun çektiği ilgi dalgasında, Tiran'ı çeşitli kültür ve sanat aktivitelerinin odağı, dahası kendi çalışma sahasındaki temsilci veya kişilerle görüşme ihtiyacını dünya haritasındaki ilginç bir yeri tanıma fırsatıyla birleştiren çok sayıda uluslararası şirketin düzenlediği farklı seminer ve konferans merkezi haline getiren ne fikirler ve planlar çıkardı. Bu rüyayı sadece ben değil, projeyi duyan bütün sanat dünyası insanları gördü.

* * *

Edi Muka, Anri ve çağdaş sanat gezegeninde muazzam itibara sahip, dünyaları büyük kişilerin oluşturduğu küçük bir Arnavut grubu tarafından kurulan Tiran Bienali, çektiği ilgili ve getirdiği sesle Tiran'ın büyük bir açık hava çağdaş sanat müzesine dönüşmesi durumunda olabilecekleri açıkça gösterdi. Dırdırı bol siyasete ve –cehaletin efsanevi kibri eşliğinde, ülkenin gelişimi konusunda çaresizlik ve sıkıntıdan iki gözü kapalı körler arasında, kendilerine siyasetçi, profesör, iktisatçı, entelektüel, editör ve gazeteci-yazar diyen tek gözlü körlerin palavra sattığı– onun kokuşmuş salonundaki kendinden bıkmış garip zatlara rağmen, Tiran'ın renkleri konusunda dünyanın büyük gazetelerinde yayımlanan yüzlerce makale, ülkemizin sınırları ötesindeki çok sayıda saygın mekânda söz konusu olaya verilen sayısız referanslar ve sıradan bir kişi de olsa, bu konuyla ilgili her yabancıda anında uyanan ilgi, bu "çılgın" fikrin sağlamlığını gözler önüne sermiştir. Zaten yukarıda andığım zatlar, Sali'nin bahçesinde yapılan iki kahvaltının arasında insanlara izinsiz inşaatlarla; temiz suyun ulaşmadığı, pis ve atık su kanalizasyonlarının eksik olduğu, çok katlı ve upuzun beton duvarlarla kumun üzerinde iğrenç bitkilerin çıkmasını sağlayan foseptik çukurları dolu plajlarla; çöp ithalatıyla;[2] ağaçlı

2 Arnavutluk'ta uzun süre tartışılan "İthal Atık Kanunu" 2009 genel seçimleri sonrasında iktidara gelen Sali Berisha'nın hükümeti tarafından yürürlüğe kon-

veya bakir toprak yerine kömür kullanan enerji santralleriyle; geçiş malları için depolarla dolu sahillerle dünya turizmin zirvesine ulaştığımızı söyleyen şahıslardır. Dahası var, şüphesiz her Balkan devletinin hatta her Avrupa ülkesinin milli gururun ana sahnesi haline getirip, turist ve öğrencilerin ziyaretgâhı yapacakları Kruja'yı taş ocağı ve çimento fabrikalarıyla dolduran Sali, elinde açılış makasıyla kurdelalar kesip duruyor ve tarih, dağlarının derisini yüzerken "Arnavutluk çimentoya aç!" diye çığlık atıyor. Bitmedi! Ne turistik mekân ne de köy sayılabilecek, eski sosyalist plaj konutlarını doğuran anti-estetik cefadan ilham alan ancak onlar gibi bir haftada sökülebilen, çevreye düşman olmayan, tahtadan yapılar değil de yan yana inşa edilen kaba villalardan ve Sali'nin villa dediği beş katlı apartmanlardan oluşan, kapitalizme sonradan dahil olanların azametinin temsilcisi, yeni Arnavutluk'un sahilindeki keşmekeş sonucunda ortaya çıkan "turistik köy" dedikleri geri dönüşü olmayan çevresel felaketler de söz konusu. Yetmedi! Devletin karayollarında her yüz metrede bulunan benzin istasyonu yapıları ve aynı zamanda benzin istasyonu olan moteller; dayatılan uykusuzluk yüzünden sabahın hep mahmur bulduğu tatilciler; denizin sırtından geçinen, sağır edici bir müzikal bayatlığın, hürriyet tasdiki olarak gece boyu bangır bangır yükseldiği, yapımı için denize tonlarca taşın döküldüğü dans, eğlence pisti ve otellerin temeli olan barbarca platformlar; nitekim özgürlüklerini böyle teyit edenlerin İyon'un kenarındaki şehir ve köylerin kayalık tepelerini kepçelerle kazıyıp yollar yapmak için cüzamın deriyi soyduğu gibi Akdeniz makisini soyması sonucunda yeşilliğin üzerine atılı kalan şantiyelerin taş ve toprakları da var. Ama kötülüğün sonu yok. Çünkü bölge milletvekili, başbakan Fatos Nano'nun, tam da "Avrupalı Bir Arnavutluk İçin" yürüttüğü seçim kampanyası döneminde üst üste yükselen katlara göz

---

du. Avrupa ülkelerinden ithal edilen atıkların Arnavutluk'ta işletilmesinden ülkenin kazanç sağlayacağı tezine çevreci kuruluşlar, çok sayıda vatandaş ve Edi Rama yönetimindeki Sosyalist Parti, söz konusu yasa ve ithalatın kendi atığını işletmekten aciz durumdaki Arnavutluk'un çevresine zarar vermekten ve atıkları işletmek için tutulan, hükümetle alakası olduğu iddia edilen şirketlere kazanç sağlamaktan başka bir işe yaramadığını söyleyerek karşı çıkmışlardı.

yumarak, upuzun çok katlıların arasındaki oldukça yüksek birçok binada uzun akşam yemekleri yediği, ülke çapındaki kentsel politikanın haşmetli katliamını yaptığı Saranda'da olduğu gibi, yaralı bereli bu bayırların oyuklarında apartman üzerine apartman inşa edildi. Hükümetin resmî ajandasında turizm sezonu olarak kaydedilen büyük sıcakların basmasıyla, açılış için helikopterle gelen başbakan Sali Berisha, "hükümetin çalışmaları sayesinde denizden çıkan dünya güzeli" için gözyaşı dökü-yordu. Dünya güzeli? Yani gettoya dönen Saranda, ki denizden çıkmadı. Ama doğrudur, hükümet sayesinde, bir canavar gibi doğdu ve gelişti. Söz konusu iki başbakanın kentsel çamurluk siyasetlerinin korku filminden çıkan bu başkalaşım, güzel Saranda'nın nefesini daraltan, denizini kapatan, Arnavutluk'un ise Saranda'sını ve Tanrı'nın en nadide süslemelerinden biri olan o koyunun geleceğini alan bir canavara dönüştü.

Bu satırları yazarken, zarar verilerek israf edilen bunca yıl zarfında Arnavutluk'un kaybolmuş incisi haline gelen Saranda için derinden üzüntü duyuyorum. Çünkü 1990'ların sonunda, İyon sahilinin tümünü fevkalade bir sürdürülebilir gelişme projesi çerçevesine dahil etme şansı varken –inanılmayacak şekilde– bu büyük fırsat kaybedildi. O fırsat kaçmasaydı bugün, Arnavut doğasının bu yer üstü güzellikler pınarı zarafetini koruyarak; kültür mirasını muhafaza ederek; yapılaşma geleneğini değerlendirerek; ekolojik gıda üretimini destekleyerek; denizi balıkçılığa ve gezilere arz ederek; tarım, hayvancılık, otelcilik ve turizm meslek okulları açılarak; on binlerce kişiye istihdam yaratarak; birinci kalite hizmet vererek; Akdeniz sularında çekici teklif ve rekabetçi fiyatlar sunarak ülkenin iktisadı için güçlü bir kaynak teşkil edecekti.

Söylediklerimi, halkı parlak gelecekle ilgili yalan vaatlerle doldurup oy aldıkları anda eski alışkanlıklar yoluna giren, seçim kampanyalarında dünya mutluluğu satmayı meslek edinmişlerin, seçim konuşmalarındaki güpegündüz beliren hülyalara mı benzetiyorsun? Yok, öyle değil. Çünkü zaten bu anlatının hayal satıp karşılığında oy almak çabasıyla alakası yok. Bu, tıpkı renkler konusunda olduğu gibi sadece benim gördüğüm

bir rüya değil. O proje, ülkenin turizmi konusunda yegâne yetkili ses kılınan komünist bilimler uzmanı bir şerifin[3] merkezîleşmiş net gelirle ilgili palavraları sonucu hükümetin masasının üzerinden fırlatılıverilmeseydi, bugün üzerinden on yıldan fazla geçmişken, gerçekliğinin zirvesini yaşamakta olan bir rüya olurdu. Kültür Bakanlığım döneminde hazırladığım söz konusu proje, Butrint Parkı'nı[4] kurtarma ve tanıtma konusundaki ortak başarılı çabamızdan gelişen bir dostlukla bağlı olduğumuz Lord Rothchild'in candan desteğini almıştı. Kendisi, dönemin Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn'u ikna etmeyi –projeye o dönem için İyon sahilini güvenli bir gelecek yoluna sokmayı yetecek bir meblağı, ilk adımda 60 milyon dolarlık yatırımda bulunmayı– üstlenmişti.

Proje ilk olarak, Vlora Tüneli'nden, en aşağıya, Butrint Gölü'ne kadar, bir Milli Park aracılığıyla mavi ve aynı zamanda yeşil hattın devlet koruması altına alınmasını öngörüyordu. Bu hat üzerinde mevcut İyon köylerini kilit noktalar olarak belirleyen bir gelişim planı tertip edilecekti. Köylerin restorasyonu için ev sahiplerine düşük faizli elverişli krediler verilecek, ekolojik ürün girişimcilerine benzer krediler sunulacak veya vergi kolaylıkları tanınacaktı. Eski köylerdeki üslup ve oralarda kullanılan inşaat malzemeleri çerçevesinde bir tarz belirlenerek, Akdeniz'deki birinci kalite turizm örneklerinden de yola çıkılarak, imar bölgeleri sert kurallara tâbi olacak şekilde tanımlanacaktı. Mülkiyet sorununun çözümü, altyapısı büyük özenle yapılacak bayındırlık yatırımları, tarım turizmini geliştirmek üzere verilecek özel yatırım desteği, kültür eserleri restorasyonu ve önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda projenin dünyadaki tanıtımı için özel bir program hazırlanacaktı. On yıl alması planlanan ve üst düzey yabancı uzmanları da dahil edecek, hükümete bağlı özel bir birimle izlenmesi düşünülünmüş çalışmanın üzerinden on üç yıl geçmiş durumda. Programın gidişa-

3 İma edilen şahıs Elmaz Sherifi'dir. Kendisi bahsedilen dönemde başbakanlıkta turizm politikasından sorumlu kişiydi. Arnavutçada *sherif* kelimesi Türkçedeki gibi "şerif" diye okunur ve Türkçedeki kelimeyle aynı anlamı taşımaktadır.

4 Arnavutluk'un güneybatı ucunda bulunan Butrint Milli Parkı, Arnavutluk'un en geniş ve eski arkeolojik alanlarından biridir.

tını güvence altına alacak, kara ve deniz operasyonları için motorlu araçlarla donanmış hususi polis gücü (*rangers*) izinsiz inşaatlara, onay alan tasarıların dışına çıkılmasına, doğanın zarar görmesine, orman yangınlarına sebebiyet verilmesine, ağaçların kesilmesine, kayalık alanların kazılmasına, Akdeniz makisinin ziyan edilmesine, dinamitli balık avına ve benzeri mahvedici fenalıklara müsaade etmeyecekti. Ne var ki, bunların hepsi geride kalan yıllarda yaşandı. Son zamanlardaysa bu olaylar iyice artmış durumda ve geleceğimize verdikleri zararı hesaplamak mümkün değil. Ayrıca denizimizin incileri Palasë, Dhërmi, Vuno, Jalë, Drimadhë, Himarë dahil Qeparo, Borsh ve aşağıya kadar Ksamil, hatta Butrint Milli Park bölgesinde de Şabanizmin[5] ağır belirtileri yayılmış vaziyette. Dahası, bir yandan söz konusu süreç hızlanırken, diğer yandan kültür mirasının birçok eseri unutulmuşluktan yok olmak üzere. Yaşamakta olduklarımıza benzer birkaç yıl daha geçince Akdeniz'in en çok rağbet gören yerleri arasında girmiş, itibarlı Arnavut İyon'u hayaline elveda demek zorunda kalacağız.

Çok fazla üzerine durulmadan, hepsi cehaletten kaynaklanan sebeplerle ve bizim edineceğimiz kazançların hayalinden kaynaklanan endişeyle proje kabul edilmedi. Muhalif düşünceler arasında en önde geleni, hükümet toplantılarında da açıkça dile getirilen, projenin ülkemizin turizm gelişiminin köycülük düzeyinde kalmasını isteyen Arnavutluk düşmanı, yani Yunan çevreler tarafından destekleniyor olabileceği gibi akla hayale sığmayan bir kuşkundan yola çıkan ve kitle turizmin geliştiği bütün yerlerdeki gibi Arnavutluk'un sahillerinde çok katlı

5 Shaban Memija adlı kişinin isminden yola çıkılarak yapılan bir söz oyunu. Onun bir kurumun başındayken geliştirdiği pratikler ve bunların sonuçları işaret edilerek söylenmiştir. Söz konusu kurum Arnavutluk'ta ALUIZNI (*Agjencia e Legalizimit, Urbanizimit dhe Integrimit të Zonave/Ndërtimeve Informale*) olarak bilinir, Türkçe'ye "İzinsiz Mahalle/Yapı Resmîleştirme, Kent Hizmetleri Ulaştırma ve Entegrasyon Ajansı" olarak çevrilebilir. Memija döneminde kurum, turizm için kilit nokta sayılan alanlarda hükümet ve iktidar partisi üyelerinin ailelerine, partiye yakın çevrelere arazi dağıtmakla; dağıtılan bu arazilere çevreye zararlı inşaatlar yapılmasına önayak olmakla; yasal mülk sahipleri aleyhine olmak üzere oy endişesiyle başka bölgelerden getirilmiş kişilerin istila ettikleri arsaları, ruhsatsız binaları ve siyasi çıkarlar doğrultusunda yasadışı yollarla edinilmiş mülkleri resmîleştirmekte suçlandı.

Hilton'ların ve Sheraton'ların, deniz ve hava limanlarının, kumarhanelerin inşa edilmesini, golf sahalarının kurulmasını ileri süren görüşlerdi. Sadece ona ait olmamakla beraber esas olarak "şerifin" fantezisinden ortaya çıkan bu art niyetli çevrelerin tam hatırlayamadığım nice şeyin yapılmasını engellemek istediklerini, çok tehlikeli rekabetçiler olmaları yüzünden Arnavutluk'u dünya turizminden toptan ortadan kaldırmak istediklerini ileri süren görüş de önemli yer tutuyordu. Ne var ki, o dönemin Arnavut "turizm dâhisinden" hatırlanmak üzere geriye kalan tek icraat, o ara hâlâ devletin elinde olan otellere –Hoxha döneminden kalan bitik otellerin[6] çoğuna– yolladığı peynir, rakı gibi geleneksel Arnavut gıdalarının tanıtılmasının mühim olduğunu vurgulayan ve bu ürünlerin en lezizlerini almaları açısından köydeki kardeşinin iletişim bilgilerini ileten, gizli damgasını taşıyan resmî yazıdır.

* * *

Seçim kampanyasının sıcak günlerinden birinde, yüksek bir tribünden, seçime alet ettiği Bathore'deki[7] kitleye "Dünyadaki hiçbir medeniyet sizin başardığınızı başaramamıştır. Yirmi yılda hiçten bir Avrupa şehri inşa ettiniz," diyordu Sali böbürlenerek; kıpkırmızı gıdığında toplanmış havayla söylediklerini şiddetle ileriye doğru iterken, iki yana açtığı kollarından öne çıkan göğsüne "mucizeyi" bastırmak istercesine. Bu çıkarsama Arnavutluk'ta yirmi yıllık süreç[8] boyunca devam eden mekân-

6 Tek parti döneminde (1945-1992) Arnavutluk turist giriş çıkışlarının çok sert kurallara bağlı olduğu bir ülkeydi. Hepsi devletin olmak üzere sınırlı sayıda otel vardı. Ülkenin en büyük şehirlerinde, birçok sosyalist blok ülkesinde benzeri görülen çok katlı, hizmet kalitesi yüksek oteller bulunmaktaydı. Rejimin yıkılışından uzun yıllar sonra bile devlet elinde kalan bu otellerin bir kısmı bakımsızlık ve yatırımsızlıktan çok kötü haldeydi.

7 Bathore, 1990'lardan sonra Kuzey Arnavutluk'un dağlık bölgelerinden gelen ailelerin yerleştiği, çoğunlukla işgal edilmiş arsalar üzerinde izinsiz yapılardan oluşan Tiran çevresindeki bölgedir ve Sali Berisha'nın 1990'dan beri yönettiği Demokrat Parti'nin kalelerinden birini oluşturmaktadır.

8 Tek partili dönemin başlangıcından sonra Arnavutluk'ta ilk çoğulcu seçimler Mart 1991'de yapıldı. O günden bu yana geçen süreç, "transizyon" veya "geçiş dönemi" olarak anılır. Tek partili otoriter rejimden çoğulcu demokrasiye geçişteki dönüşümün, değişimin beraberinde getirdiği sorun ve sıkıntıların hep-

sal ve sosyal yıkımının nedenlerinden birini herhangi bir doktora tezinden, akademik çalışmadan veya toplumsal psikoloji tahlilinden daha açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim bu yıllardaki kaçak yapılaşma hadisesi sadece bildiğimiz, yıpratıcı işlerinin sonrasında birbirlerine "canımız sağ olsun" lafından fazlasını demeye bile güçleri yetmeyen, karın doldurup başlarını içeri sokmaya yarayan metreküp porsiyonlar[9] yerine nihayet istedikleri gibi bir eve ulaşmanın hürriyetini kazanan komünizm kölelerinin koşuşturmacalarındaki ivedilik ve hiddetten kaynaklanan; dünyevi saadet peşinde koşan azgın nüfusun, zaten kendi ayakları üzerinde duramayan ve gelen yeni zamanlara hazırlıksız yakalanan, birkaç adinin eline düşünce de iyice dağılan devletle şiddetli çarpışması; bütüncül kolektivizm zincirlerinden kurtulmuş, özel mülkün, vücut bütünlüğünün, fikirlerin bağımsızlığını ve şahsa aitliğini ilan etme aracılığıyla kendini kabul ettirmenin yollarını yeniden keşfetmiş, her biri için yeni açılan ve herkesi cezbeden eskinin yasak ufuklarına doğru yönelen vatandaşların toplu çılgınlığı değildir. Zira bu anılanlar söz konusu sürecin başından beri var olan, Arnavutluk'u günümüzde hâlâ tutsak eden yaklaşımın cisimleşmiş halleridir.

Kaçak yapılaşmanın, yirmi yıl önce olduğu gibi bugün de sadece seçimlerde doğurduğu mahallelerin oyunu almak veya hiçten kurulan ya da hiçliğin ortasında kalan mahallelerde bir alanı istila etme şansını, imkânını, fırsatını ele geçiren bireylerin oyunu toplayarak hüküm sürmek yaklaşımıyla ilgili değil, aynı zamanda anti-estetik gelişim yaklaşımıyla alakalı olduğunu söylemek gerekir. Nitekim durum farklı olsaydı bu büyük sorun çoktan çözümlenmişti. Ancak çözüme kavuşturula-

---

sine atfen de kullanılan "geçiş dönemi" tanımı, günümüz Arnavutluk'unda "yirmi yıllık dönem" olarak da bilinir.

9 Tek partili totaliter dönemin özellikle ikinci kısmında vatandaşlar daha ziyade et ve süt ürünlerini ailedeki birey sayısı, yaşları ve sağlık durumları göz önünde bulundurularak kişi başına, buna göre de hane başına düşen miktarlara göre alabiliyordu. Karneyle alınan bu yiyeceklerden fazlasını almak mümkün değildi. O dönemde bu kişi başına düşen paylara "porsiyon" (*racion*) dendiğinden porsiyon kelimesi bu uygulamayı hatırlatan, söz konusu dönemi tasvir eden, kısıtlamayı, kısıtlanmayı, iktisadi darlığı, finansal sıkıntıyı, bazen de cimrilikle pay dağıtımını işaret eden bir kelime olarak kullanılmaktadır.

mıyor, çünkü yayıldığı her yerde gelecek nice nesillerin istikbal hevesini yakıp kül eden bu ateşi söndürmek mümkün değildir. Zira iktidarın tepesinde olanlar söz konusu isleyişi görmekten hoşnutlar. Durumun korkunç neticelerini genişleyen bir cehennem değil, dünyevi cennetin cisimleşmesi; ülkeye zarar değil, toplumsal değer; çirkinleşme değil, doğduğumuz ve yaşadığımız yerin güzelliğine güzellik katmak olarak algılıyorlar. Bu ateş durmaz, çünkü sevenleri var. Sebep olduğu yaralarsa Sali'nin dediği gibi, ilk olarak kendisinden başlamak üzere bir "mucize" şeklinde tecrübe ediliyor ki, sistem değişikliği döneminde peşinden sürüklediği kargaşayla kaçak yapılaşmayı şüphesiz yine kendisi teşvik etti. Arnavutluk'un, kendini uzun uzadıya okuyabilmesi, en büyüğü Tanrı'nın verdiği olmak üzere kendi hazinelerinin değerini anlayabilmesi, üzerinde yaşayanların geçici haklara sahip olduğu bir ülke gibi değil, önceki nesillerden aldıkları emanetlerin bilincinde ve gelecek nesillere bırakacak emanetlerin sorumluluğunu hisseden insanların olduğu her normal ülkedeki gibi memlekette gittikçe daha çok doğru şeyin ve daha az yanlış şeylerin yapabilmesi için gerekli tüm vakti vardı. Ancak Sali kaçak yapılaşmayı desteklemeye devam ediyor. Bu sadece iktidara susamışlık değildir. Hayır, bu karanlığın ta kendisidir. Sosyal ve kentsel anti-kültürle fena halde kaynaşmış, iktidarda ve dünyada geçiciliği kaldıramamanın alaycılığıdır ki, bunlar sayesinde kaçak yapılaşma Arnavutluk'un doğal tacının incilerini teker teker söken, doğal felaketlere, maddi ve manevi fukaralığa karşı savunmasız bırakan gelişimin, iktidar tarafından korunan aktörü olmuştur. Özellikle dünya çapındaki iklim değişiklikleri bağlamında art arda gelen seller, yanlış yönlendirilen bazı Arnavutların doğaya açtıkları amansız, acımasız, dur durak bilmeyen savaş yüzünden doğanın ülkemize düşman kesildiğinin ilk bariz kanıtıdır. Totaliter kolektivizmin santimlik kayıtlar döneminde bile kişi başına düşen sınırlı, verimli toprağın bölünmesi, parçalanması, gün geçtikçe iyileştirilmesi daha zor olan süreğen bir hastalığa, köyün fakirliğine önderlik etmektedir. Bu hastalığın kökenleri belki de çözümlenmeyen özel mülkiyet anlaşmazlıklarının ha-

zin tarihinden daha geri bir tarihte bulunuyor olabilir. Ancak kaçak inşaat günbegün artan kudurgan bir şevkle vatanımızın bedeni üzerinde boy salarak yarınların Arnavutluk çocuklarının geleceğinin önünü kapatmaktadır. Ne bir yabancı işgalci ne de ülkede istibdatla hâkimiyetlerini sürdüren ideolojik rejimler ülkeye bunu yapmadı, yapmazdı da: Karanlığın bıçağıyla bağırsaklarını acımazsızca deşip yere dökmek; Tanrı'nın bağışladığı süsleri, incileri, pırlantaları, güzellik benlerini ve o baştan çıkartıcı cildi açgözlülüğün dişleriyle canavarca parçalamak.

Arnavutluk'tan başka bir ülkeye aşağıya doğru uçtuğunda, bizim gelişim haritamıza benzer bir görüntü bulmak için süresiz havada kalman, uzaklara gitmen gerek. Avrupa'nın ötesine, Kuzey Afrika'nın zalim hükümdarlarının yönettiği topraklara veya Güney Amerika'nın birtakım devasa şehirlerinin çevresinde kontrol dışına çıkmış bölgeler üzerine gelmen lazım. Oralarda dahi, kaçak inşaat kaynayan kenarda kalmış birkaç arazi ve petrolün çıkartıldığı sahaları şehirlerle veya ekili alanlarla bağlayan o sönük şeritler dışında ülkemizdeki gibi ovalara ve vadilere saçılmış inşaat parçaları görmek mümkün değildir: Gökten zembille inip şehir ve köy arasında kalmış barınma noktalarına dönüşmüş, toplumsal ilişki ve hizmetlerden uzak, bitmeyen sosyal-iktisadi sorunların kaynağı olmaya mahkûm edilmiş ve topluluk hayatı eksikliğinde siyasi nefretin çocuklarının yetişmesine sebep olan, kendiliğinden gelişen ayrımcılıkla beslenmiş sakinlerinin hayatını olağanüstü zorlaştıran evcikler.

Arnavutluk'un kuşbakışı görünüşü yıllar geçtikçe –ülkemizin kuzey veya güney sınırlarının dibinden yeşeren, doğusuna ve batısına uzanan; köy ve şehirlerin insan eliyle çizilmiş eğrilerle sınırlandığı; büyükşehirleri gibi kırsal alanlarının da en büyüğünden en ufağına kadar ileri görüşlülükle ve becerikli ellerle zarif idari, finansal, eğitim ve iskân bölgelerinin veya basit bir şekilde köy kilisesi meydanın etrafında örülüp çemberler halinde derlendiği; nesilden nesile emanet edilerek büyütülen ormanlar, korunan nehirler, düzenli tarın ovaları, sayısız nesillerin müşterek toprakların doğasına olan sevgileriyle dokudukları vadiler, dünyevi bir ustanın yapılarla parçalanmamış

bir siluetin üzerinde takılmadan kayan fırçası misali yeşilliğin akıverdiği verimli yaylalar ve tepelerle birbirinden ayrılan– yeşil Avrupa'nın bedeninde bir bozukluğa benziyor. Biz Arnavutların, Tanrı'nın verdiği iki denizi olan, toprağı hafifçe de olsa kazıdığın her yerden içme suyu çıkan, yeraltı zengin, nehir ve tepeleri üretken, dağları ihtişamlı ve yıldızları ihtiva eden güzelliklerle buluşabileceğin mekânlarla dolu cömert armağandan dolayı kendimizi ayrıcalıklı hissetmemiz gerekiyor. Oysa Arnavutluk'ta, günümüze kadarki beşeri harikaların hepsini toplayan eski kıtanın ortasında, insanın elinden çıkan kanserli bir gelişim, yirmi yıldır doğayı açgözlülükle yok ederek, bu ülkede yaşayacak olanların geleceğinin sınırlarını gün geçtikçe daraltmakta.

* * *

Şehirlerin "sarı çizgileri" –İtalyanca *verde*'nin (yeşil) duyarsız bir çeviriyle Arnavutçada sarıya dönüştüğü–, yani şehircilikle ilgili bir terim olan *Linea Verde,* Avrupa'da ve kişinin ülkesine olan sevgisinin doğaya zarar verme pahasına günlük kazanç tedirginliğini bastırdığı dünyadaki her yerde, şehir ve köyleri derleyen o çemberlerdeki çizgileri ifade eder: Görünmez duvarlar gibi doğayı, plajları, nehirleri, ekili ovaları, yeşil tepeleri, hassas ormanları, ülkemize ve aynı zamanda dünyaya ait bitki örtüsünü yapılaşma tehlikesinden koruyan çizgileri; bir de 90'larda fiilen kaybolmuş ancak hukuken, yerel idareler arasında inşaat izinleri verme haklarını belirleyen sınırlar olarak geçerliliğini koruyan çizgileri. İşte sarı çizgiler, doğanın kent hayatının hizmetinde olduğu toplumsal yaşam alanlarını ve bu toplumsal yaşam alanları arasındaki –doğanın sanayi, turizm, insan ve mal taşımacılığı için zekayla olduğu kadar sevgiyle müdahale edilmiş, bitki, kuş, hayvan ve balık çeşitliliği için ısrarla korunmuş milli servet olduğu– ara bölgeleri ayıran, görünmez duvarlar olmak yerine belediye ve köy yönetimleri arasında gelişigüzel evler, apartmanlar, depolar, benzin istasyonları, motel, otel, fabrika, termik santral ve hidroelektrik santral inşaatları için yetki hudutlarına dönüşmüştür. Daha-

sı söz konusu yapıların hepsi bütünleşik planlar çerçevesinde değil, sadece mülkiyet hakkına dayanan münferit başvurular üzerine; her türlü kıstası, kuralı, en basit mantığı dahi göz ardı ederek gelişigüzel gelişimin feci ivmesiyle; hızlı para kazanmak dışında başka bir yaklaşıma sahip olmadan merkezî veya yerel iktidarın kasasını doldurmak için; bilgisiz ve denetimsiz yerel yöneticilerin en küçüğünden en büyüğüne kadar açgözlülükleri uğruna; mekânsal gelişim konusunda yetersiz olmanın, –sık görülen– her şeye rağmen iktidarı elinde tutma hastalığına yakalanmanın, başta Sali olmak üzere her türlü yola başvurarak iktidarla zenginleşmek istemenin de ötesinde, bu keşmekeşin görüntüsünden fazlasıyla hoşnut olan başbakanlar sayesinde var olmuştur.

İşin içindeyken –ancak hemen değil, bir-iki yıl sonra–, 1990'lardan miras kalan şehircilikle ilgili keşmekeşin önünün alınamamasının, bu konuda yanlış örgütlenmiş devletin güçsüzlüğünden, yani haliyle yapılacak bir şey olmamasından ziyade, rahatsız olmadıklarından hatta bazen zevk aldıklarından –bilhassa Sali'nin, yirmi yıl boyunca durmaksızın devam eden izinsiz veya mekânsal anlayıştan yoksun izinlerle yapılan binalar yüzünden nöbet geçiren Arnavutluk'un bedeninin ne hale geldiğini görmeyen gözleriyle baktıkça– hayran olunacak bir mucize olarak algılaması yüzünden olduğunu anladığımda, başbakanlarla sarı çizgi ve "duvarların" yeniden yükselmesiyle ilgili tartışmaya başladım. İlerledikleri yolda kaçak yapılaşmayı meşru bir yoldaş olarak görerek, oy elde etmek için kalp çalmak yolunda birbirlerini devamlı rakip görerek ve yarışarak, kaçak yapılaşmanın gelişmesini eylemlerle veya eylemsizlikle her açıdan, her yerde ve her zaman ısrarla teşvik ederek ve yıkıcı etkileri konusunda hiçbir şüpheye kapılmayarak, geçiş sürecinin bu uğursuzluğuna hem analık hem babalık edenler –başta Sali olmak üzere– tarihî bir cürmü üstlenmiş durumdadırlar. Tartışmalar yorucu, boşuna ve umutsuzdu. Sahanın sınırlı sayıdaki ileri görüşlü uzmanına kulak asacak kimse yoktu. Başbakanlığın kulakları bir yandan küçük ekmeklerini büyük çorbaya banan, bakanlıkların planlama şubelerinde kalakalmış ba-

zı bayağı kişilerin palavralarıyla, diğer yandan da birkaç kötü insanın paranoyalarının ürünü abuk sabukluklarla doluyordu. Bu sonuncular benim, suni göl bölgesinde olan Selita zeytinliklerini apartmanlaştıran müdahaleye izin verilmemesi, Farka'nın gelişigüzel "villa"larla kaplanmaması, Kashar'da boğucu gettoların inşa edilmemesi, Dajti'nin girişinin betonlaştırılmaması, Durrës'e doğru giden otoyolun izinsiz depo ve evlerin arasında bir tünele dönüştürülmemesi konusunda tekrarlanan taleplerimi, gizli ve yolsuzlukla bağlantılı sebepleri olan istekler olarak değerlendiriyorlardı. Sadece bunları değil: İnşaat izinlerine atılan imzalar ta o zamandan bugün gözümüze batan kıyımın habercisi olduğu ve yarın şehirlerin çevresinde tepe ve yaylaların yerine, omuz omuza yükselip gökyüzüyle öpüşen, sırt sırta uzanıp denizi öpen binalarla bizi topyekûn kör edeceği için ilçe idarelerine alan planlaması ve kontrolü dışında bir yetkinin verilmemesi talebimi; beyni olmayan, ayaklarıysa sürekli ilerleyen bu sanayinin gayrisafi milli hasılaya yaptığı katkının Arnavutluk'u yarınlara taşıyacak gelişmeyle alakası olmadığı konusundaki ısrarımı da aynı şekilde değerlendiriyorlardı. Haliyle büyük miktarda veya nokta atışı şeklinde şuraya buraya beton döken kalkınmacılar ordusu, talebin tükenmesinden veya hayalin yok oluşundan felç olup durduğunda geriye kalan benzeri görülmemiş iktisadi, sosyal ve çevresel bela doğuracak; elde kalan aşındırıcı, yok edici, sürdürülemez bir kalkınma olacaktır.

Kurumuş bir meşeye benzeyen Arnavutluk ekonomisinde emlak satış krizi kocaman bir oyuk gibi durmaktadır. Vlora ve Saranda'da binlerce, inşaatçılara göre Arnavutluk'un bütününde 50 bin kadar satılmayan apartman var. Ancak resmî bir veri yok, çünkü Sali ülkedeki istatistiklere de karışır. Söz konusu olan fiyat krizi değil, talebin geri dönüşsüz şekilde düşmesinden kaynaklanan bir kriz. Ancak bu, –Velipoja ve Shëngjin'den[10] aşağıya yeniden yapılan güney yolunu, mantığın ışığı gözleri önüne inmiş peçeyi kaldırmadan, hükümetin asfalt mantosuyla örttüğü yere kadar, bakir sahil çizgisinde hissedil-

10 Kuzey Arnavutluk'un en önemli iki sahili. İkisi de Adriyatik Denizi'ne açılır.

meye başlayan kaçak yapılaşma salgını acı nöbetlerini artık etkilemeyen– ayrı bir konudur. Bu işlerin başlangıcından, altı yıldan beri Sali, Arnavutluk toprakları kullanımı açısından olabilecek en vatan karşıtı siyaseti hayata geçirmiş durumda: Yeraltını işleten maden şirketlerinde, petrol, enerji, çimento, turizm şirketlerinde hisse ve ellerine geçecek nakit para için kendisi, ailesi ve işbirlikçilerinin çıkarlarından türeyen kararlara imza atması, başbakanlık damgasını vurması yüzünden. Ama aynı zamanda onu Avrupalı bir ülkenin ve halkın taşkın, dar kafalı, bilgisiz hükümdarı yapan yapısal geri kalmışlığı yüzünden. Esasında bütün bunların halkın kabahati olduğunu söyleyen herkes yanılıyor. İktidar koltuklarına oturup, "Boş ver, halk böyle, yapılacak bir şey yok," laflarını çok duydum. Ama gerçek şu ki, dağlardaki büyülü kuleleri, deniz kenarındaki muhteşem köyleri, David Selenica'nın Voskopoja'sını, Vangjush Mio'nun ve ilk ABC kitabımızın altın Korça'sını (Görice), dünya kültür mirası Berat ve Gjirokastra'sını, *Bella Italia*'dan mest olan tüccarların Durrës'ını, bahçeli villalarının Akdenizli Vlora'sını ve daha nicelerini, fakir ama hiç de darmadağın olmayan bir ülkenin asil uğraşılarının örneklerini, kuzeyde Marubi hanedanın kozmopolit Shkodra'sını (İşkodra) ve en aşağıya güneyde Lasgush'un yaldızlı Poradeci'sini de yapan aynı halktır. Komünist planlama, bütün bu alanlara oldukça bayağı bir kentsel gelişim getirdi, fazlasıyla zarar verdi ancak yine de geride kalan yirmi yılın Arnavutluk'un bedenine işlediği illete benzer bir şeyi asla yapmadı.

Sali'nin "insanlık tarihinin en büyük kentsel gelişim mucizesi" ismiyle vaftiz ettiği Arnavutluk toprakları üzerindeki kaçak yapılaşmanın doğurduğu medeniyetin çocukları nerede büyüyor? Hamile annelerine; büyük fedakârlıkların tasarruflarıyla diktikleri çatıların altında, bir tabak yemekten fazlasını veremeyen ve tropikal Afrika'daymışçasına her yıl ve her seferinde daha berbat şekilde su altında kalan ovalar arasında her gün işsiz uyanan annelerine; şehirden yoksun, köyden yoksun, devletten yoksun, kreşte öğretmen göremeyen, evlerinden kilometrelerce ötede bile bahçeli okul bulamayan çocuklar doğu-

ran annelerine; bir tansiyon ölçümü için kollarından tutup saatlerce yürütmeleri gereken yaşlılara bakan annelerine; günlük geçim telaşından, güvensizlikten, işsizlikten harap olup sabrını kaybetmiş erkeklere her gün sabreden annelerine sağlık hizmeti nerede veriliyor? Daha iyi bir hayat arayışında köylerini terk etmiş, beş kuruşu olmayan bu ailelerin, her gün kullandıkları içme suyu ve elektrik faturalarını kim ödüyor? Öte yandan Arnavutluk'un kasılmış bedeninden geçip, ovalar ve yaylar aşan, insanı kaderin insafına bırakan gelişigüzel gelişim dağınıklığının bir barınak diktirdiği her yere sayısız enerji kablosunu ve su borularını ulaştırmak için kim yatırım yapıyor? Arnavutların paralarının hesabını, ülkeyi doğru yola sokmak ve ailelerine verilmesi gereken hizmetler için Arnavutların hükümete ödediği paranın hesabını kim veriyor? Hiç kimse. Bazıları paralarını sosyalliklerinin mezarına dönüşen evi inşaat etmek için açtıkları çukura yatırmış olur, başkalarıysa ilklerinin ödeyemediklerini üstlenir. Bu arada ulaşırsa eğer televizyon yayını, radyo sesi ve gazeteden veya hep ulaşan dedikodudan üzüntüye ve derde batmış bireylerden oluşan, toplumsallığı olmayan, Ortaçağ'dakilere benzer çeperlerle birbirinden ayrılan, biri ötekini tanımayan insanlardan meydana gelen hem şehir hem de köyün ötesinde tecrit edilmiş topluluk, aşağılık siyasi ayrımcılığın bir parçası gibi hissetmeyi öğreniyor. Haliyle "onlar" için, başkaları için, ülkeye rahat ettirmeyen, altınlar içinde yüzen, Avrupa'yla vize rejiminin serbestleşmesini ve benzer başka birçok şeyi istemeyen, sellerden memnun, hürriyetin kurşuna dizildiği dönemi[11] özleyen muhalefet için nefret taşıyor. Ne de olsa işsizlik, fakirlik, okur-yazarlık azlığı ve ailelerinin karşılaştığı her gün daha ağır hissedilen hastalıklarla olan gerçek savaşta devlet tarafından ihanete uğramış bu Arnavutlara, günbegün bir eğitimsizlik eğitimi, beyin yıkaması, bitap duyularını uyuşturmak için iktidar sapkınlığı zehrinden bir miktar sunulmakta. Siyasi üretimin iğrençliğinden diğerlerin duyuları da aynı şekilde uyuşuk tutulmaktadır. Heyula gibi sarı çizgilerin iç tarafında yaşar bu diğerleri ve öder ancak paranın hesabını sormaz iş-

11 Tek partili totaliter dönem kastedilmektedir.

te bu diğerleri. Çünkü hükümete has alaycılığın kokuşmuş çamuru ve gündelik yalanlar herkesin aynı görünmesini sağlıyor, insanları birbirine düşürüyor; anormalliği normalliğe, normalliğiyse ütopyaya dönüştürüyor.

Peki ya yarın ne getirecek? Arnavutluk'un üstten çekilen resmini görünce ya da labirent gibi yollarında ilerlerken, her yüz metrede sağdan-soldan yola atlayabilecek insanları ezmemek için sürekli tetikte olma zorunluluğunu yaşayınca bu soruyu soran oluyor mu? Maalesef olmuyor. Bu on bir yıl boyunca Tiran'daki kentsel gelişim konusunda akla mantığa sığmayan savaşı canlı tutmamın sebepleri vardı. Ne var ki, Tiran sınırları dışında olanlar için hiç kimsenin sesinin çıkmamasından daha üzücü bir şey yoktur. Eşi benzeri olmayan bir durum bu. İnanılacak gibi değil. Kabul edilmesi mümkün değil.

IV

Birkaç gündür Tiran'da, saygın belediye başkanı unvanına sahip olmadan dolaşıyorum. Tiran'ın her karışı aklımda, vücudundaki kapanmamış her yara ezberimde. Merkezî bölgelerin, sarı çizginin içerisinde kalan mahallelerin, bu şehrin sakinlerinin hallolmamış her sorunu gözlerimin önünde. Geriye dönüp baktığımda gururla karışık huşu hissediyorum. Değişimin yolunda milyonlarca iyiliksever gülümsemeyi, yüzlerce sevgi ve destek sözünü, pek çok dua ve şükranı bana bağışlamış insanlara karşı olan duygum için en uygun bu kelimeyi buldum. Onlar için yapmak istediğim ancak yapamadığım, bazen de olması gerektiği gibi ve olması gerektiği kadar yapamadığım, zamanında halletmediğim şeyler kötü hissetmeme sebep oluyor. Çünkü doğrusunu söylemek gerekirse, muazzam kötülük, koyu kıskançlık, devlet ve insanları suiistimal edenlerin boğucu beceriksizliği ve önüme koydukları atlatılması mümkün olmayan onlarca büyük ve yüzlerce küçük engelden dolayı yapılmadan kalan birçok şey için mantıklı bir açıklama yok. Hatalarımın, zayıflıklarımın, yanlışlıklarımın farkındayım. Görmek isteyen, anlamak isteyen ve değer vermek isteyen herkesin gözleri önünde duran hallolmuş fazlasıyla iş gibi, onlarsız bazı işler daha iyi, daha güzel, daha başarılı olabilirdi.

İnşa edilmemesi gereken binalar görüyorum: Eski apartman bloklarının arasına girmiş üç tane, bir başkası yola aşırı yakın, öteki kendisi için çok dar bir sokağın içinde, birkaçı birbirine çok yakın, yoğun, anlamsız yükseklikte, az ileride benzer bir durum, birkaçı karmaşık yolculuğun ilk yıllarından kalmış. Başımı eğip devam ediyorum. Kötü örnekler bunlar; eleştirilebilir, bazıları tarafından haklı olarak da eleştirilmiş. 90'lardaki abuk gelişimin uzantıları, bu gidişattan hızlıca kaçmayı çok isteme rağmen, benim dışımdaki onlarca şeyin düzeninden –belki de benim dışımdaki yüzlerce etkeninin şiddetli baskısından–, benim güzellikle olan ilişkimin, işleri her zaman iyi yapma isteğimin ve olayların akışını en kısa sürede doğru yöne sevk etmek konusundaki kararlılığımın dışında gelişen, Tiran'ın bütünüyle etkilenmemesinin mümkün olmadığı çok cepheli bir geçiş sürecin dölleridir. Ancak şu da var: Ben de, kaçınılmaz bir şekilde, yeni başladığım o yolun ilk üçte birinde geçiş sürecinin bir parçasıydım. Gerekli bilgilerin pek çoğuna sahip, hazırlıklı ama tecrübesiz bir ekibim vardı. Beni resmî siyasete bağlayan mecburi koridorda hiçbir hafifletici şart yoktu, ki söz konusu siyaset, birçok başka şeyin yanı sıra, alan yönetimi açısından feci bir yasal çerçeve içerisinde gayet körlemesine vardı ve daha da feci bir bakış açısına dayanıyordu. Dahası o ilk yıllarda bizimle ilgilenen yabancı ortaklarımız da yoktu; özellikle de içine ilk adımımı attığımda dünyadaki hiç kimse için var olmayan Tiran Belediyesi söz konusuyken. Gerçi bugün de, pek girift olan Arnavutluk kentsel gelişimi konusunda ayrı bir ilginin olduğu söylenemez. Bunları, bugün olsa aynı şekilde yapmayacağım birçok şey için hafifletici nedenler olarak değil, aksine tam anlamıyla bir istisna oluşturamadığım bağlamın unsurları olarak sıralıyorum. Zira bu durumda göz önünde bulundurulması gereken zamanın ağırlığıdır. Herkesin bildiği tarihsel gidişatta, içinde feveranı barındıran zamanın; enerji dolu, zeki, cesur, durdurulamaz birçok Arnavutun vaat edilen ülkeye, hayatlarının dönüşeceği büyülü vahaya doğru ilerleyişlerindeki, o ana kadar hayat herkes için aynı şekilde sefilken özgürlüğün patladığı bir yerde işin gereği karşı karşıya kaldığında

önünün alınması hiç de kolay olmayan feveranı. Çünkü zamanın, zaman vermediği bir zamandı. Her şeye rağmen o hatalar yolculuğumun başında Tiran'ı içinde bulduğum çıkmazlara çare sunarak, çaba ve düşünce harcayıp yeni yollar bularak yanlışların önlendiği; bunların sayesinde başkentin kendi duvarına toslamaktan kurtarıldığı; kendi fırsatlarını tüketme yolunda gözü kapalı şekilde, süratle ilerlerken o tüyler ürpertici savrulmadan ayağa kalktığı, dengesini tutturduğu, derin bir nefes aldığı ve yeni bulunan istikrarla hızla ilerlediği, Arnavutluk'un bedenini Avrupa'ya dönüştürecek olan enerjinin motoru olduğu sayısız durumun da şahididir.

* * *

Kurumsal gücü olup belediyeye giren ilk yabancı, aklımda unutulmaz biri olarak kaldı. Gerçek bir beyefendiydi. Zekası gözlerinden okunuyordu. Önüne prefabrike gerçekler seddini kurmadan bizi dinleme ve anlama isteğiyle; kendilerini Arnavutluk'u "yol göstericileri, alimleri" hissederek Arnavutlar arasında onlar kadar bilgili hatta daha çok görmüş geçirmişliği olan insanların bulunduğunu hayal bile etmek istemeyen birçok yabancıdan farklıydı. Adı Chrik Poortman'dı, Dünya Bankası'nda ülke müdürü görevindeydi ve gelişmekte olan ülkelerin sorunlu gelişimlerinin nedenlerini çok iyi tanıyan biriydi. O ülkenin mevkii sahibi insanlarının entelektüel mütevazılığına –"bizim düzeyimizdeki yabancıları" hiçbir önyargı olmadan dinliyorlardı– büyük saygı duymamı sağlayan, Hollandalı bir adamdı. Poortman'ın ilk ziyareti alışılmışın dışında bir olaydı. Çünkü o ana kadar, Arnavutluk'un "dikenli tel" dışındaki[1] ilk on yılında ne kendisi ne de selefleri Tiran Belediyesi'ne ayak basmışlardı. Esasında Dünya Bankası Tiran Ofisi'nin temsilcileri benim ofisime birçok defa uğramışlardı ki, bunun bizim şikâyetlerimizi bir kâğıda not etmekten, görünürde başka hiçbir sebebi olmayan formalite bir ziyareti yerine getirmek için olduğu

1 Yazar, Arnavutluk sınırlarının kapalı olmasını ifade eden bu sözle tek partili totaliter dönemi kastediyor. Ülkenin bu dönemdeki izolasyonu uluslararası ilişkiler literatüründe "mükemmel yalnızcılık" olarak anılmaktadır.

belliydi. Nitekim bu sebepten ötürü söz konusu rutin görüşmelerde, sıradaki ziyaretçiye, "Kahve alır mısınız? Su? Maden suyu? Sizi bugün burada görmekten çok memnunum. Tarih, edebiyat, sanat, iklim, Arnavut mutfağından konuşalım, iş konuşmayalım, bizimle ilgili bir projeniz olmadığı ve olmayacağı sürece!" dediğim bir karşılama formülünü oldukça hızlı şekilde uygulamaya koymuştum.

Her zamanki gibi, "rutin gereği", Arnavut makamlarıyla yapılan görüşmeler Washington'daki merkez ofise iletiliyordu. Bankanın temsilcilerine kahve, su, eşliğinde serbest bir sohbet formülünden başka bir şey sunmayan bu *strange mayor*[2] anlaşılan büyük müdürün dikkatini çekmişti. Kendisi eski ofisimin kapısını büyük maiyeti eşliğinde geçti. Bir gün öncesinde Tiran'daki ofis, bankanın Arnavut çalışanlarından bir kadın görevli aracılığıyla ziyaretçinin ağırlığını açıkça belli edecek tavsiyelerde bulunmuştu. Ayrıca benim karşılama formülümün ötesine geçmemi, mümkünse onun hiç kullanmamamı rica etmişti. Elbette o formül olmadan önemli müdürün ziyareti gerçekleşmeyecekti ve ben tabii ki oturur oturmaz onu uygulamaya koymayı düşünüyordum. Ancak sohbet köşesine geçer geçmez, yüzünden zeka ve iyilik yansıyan beyefendi, "Kahve, su ve sizden net bir cevap istiyorum! Siz Chrik Poortman, Dünya Bankası Ülke Müdürüsünüz. Ben de Edi Rama, Dünya Bankası'nın onun için hiçbir şey yapmadığı Tiran'ın Belediye Başkanıyım. Benim için ne yapacaksınız, sayın müdür?" Adam iyilik dolu, kurnaz bir gülümseyişle bunları söylerken, formülümü boğazıma tıkıvermişti. Bundan daha güzel ifade edilemezdi, bundan daha iyisini bekleyemezdim. "Güzel atıştı, hazırım, ancak bir şartla, eski cevabı almak istemiyorum: 'Ah ne kadar ilginç ama ne yazık ki, programlarımıza uymuyor. Görüştüğümüze memnun oldum!" diye cevap verdim. Kocaman bir kahkahadan sonra, kabul etti.

Oturduğum koltuktan kalkıp selefimin eski dolabından kalın bir kitap aldım. Dünya Bankası'nın hazırladığı, Arnavutluk'taki yolsuzluklarla ilgili bu kalın çalışmayı misafirimin

2 Tuhaf belediye başkanı.

önüne koydum. "Muhtelif bölümlerin yazarları dahi kimsenin başından sonuna kadar okumadığı bu kitabı hazırlamak, herkesin bildiği Arnavutluk'ta yolsuzluğun çok yüksek seviyelerde olduğu tespitine varmak üzere tahlil, ekip, uçuş, ödenek, iş görüşmesi, yuvarlak masa toplantıları için harcadığınız para ve zaman kadar süre ve maliyetle Tiran Belediyesi'nde yolsuzluğa karşı başarılı bir operasyon gerçekleştirebiliriz!" dedim. "Nasıl?" diye sordu? "Benimle gel," dedim ve belediyenin arkasına, danışma ve bekleme alanların olduğu yere doğru bakan ofisin tuvaletine götürdüm: Kosova Savaşı döneminde yapılmış iki teneke barakanın önünde nüfus kaydı belgesi, ruhsat, şikâyet ve çeşitli talepler için gelen vatandaşlar uzun bir kuyruk oluşturmuştu. Kâğıtlarını alıp vermek üzere bir elin uzandığı demirli, karanlık, penceremsi açıklığa ulaşmayı bekliyorlardı. "İşte günlük yolsuzluk, devletle karşılaştıkları her durumda vatandaşların daima ilk olarak yüz yüze geldiği yolsuzluk: Arnavutluk'un girişinde gümrük çalışanıyla, yolda polisle, devlet dairelerinde memur ve burada aşağıda, bilgi vermeyi istediği kadar geciktirebilen, istediği kişiyi mantıklı veya mantıksız herhangi bir açıklamayla tekrar tekrar geri gönderebilen, bir görünüp bir yok olan el ve onun sahibinin boğuk sesiyle yüzleşmelerin nihayetinde canından bezmiş vatandaş istediğini elde edebilmek için cebinden bahşişi çıkarıverir!" diye devam ettim. Sözümü bitirmemiştim ki, ayarlanmış bir örnek gibi bekleyenlerden biri sıradan çıktı, barakanın arkasına geçti ve oradaki kapı açıldı. Ben de sözüme devam ediverdim: "Kapıyı nasıl açtığını gördünüz mü? Kapıya vurduktan hemen sonra çabucak bahşişi uzatır, sırayı atlatmıştır. Bu durumda size sorum: 'İnsanların yağmurda, güneşte saatlerce bekletildiği, bahşiş vermeden işlerini halledilemediği tüm bu ilişkiler ağını nasıl çözelim? Rüşvet alanları suçüstü yakalamak üzere içeriye hafiye koyup, öylelerini görevlerinden alıp, yerlerine başkalarını getirerek mi, yoksa o iki iğrenç barakayı toptan ortadan kaldırarak mı?' Yerlerine vatandaşa çağdaş bir bekleme salonu sunabiliriz: Aydınlık, klimalı, elektronik sıra fişlerinin alındığı, çalışanların resmî kıyafetli olduğu ve kurumun yaka kartını taşıdığı, şikâyetle-

rin bilgisayar üzerinden kaydedildiği ve vatandaş belediye ilişkisinin bilgisayar üzerine denetlenebildiği bir alan." Görüntülere şahit olduğumuz tuvaletten henüz çıkmamıştık. Ama ben –sonradan binanın tamamının yenilenmesini ve bu süreçle söz konusu fikrimi yani Arnavutluk devlet dairelerinde ilk olan bu tarz bir danışma ve bekleme salonu oluşturma dışında, belediye başkanı için yeni bir ofisi, kentsel planlama çalışmaları için üçüncü katta yer alacak büyük bir stüdyoyu, sıradan restoran ve otellerde toplanan belediye meclisi için bir toplantı salonunu içerecek şekilde tasarlanan– projeyi aldığımı hissettim.

Oturma köşesine döner dönmez, Chrik, "Bu fikre hayır demek mümkün değil," dedi ve hemen sonrasında gülümseyerek, "Bizim programlara ne kadar uymazsa da finanse etmenin yollarını bulacağız," diye ekledi. Dediğini yaptı: Etkileyici Hollandalı gerekli ödeneği buldu. Bizse yılda yaklaşık 80 bine kadar vatandaşı saygı ve ihtimamla karşılayıp dinleyen, onlara öncelikle yasal haklarını anlatan, her talep ve şikâyeti kaydeden, sadece bilgi almak için gelen yaklaşık 10 bin kişiye hemen orada tüm gerekli açıklamaları sunan, geriye kalan yaklaşık 70 bin kişininse yazılı cevap almasını sağlayan bir ekip eğittik. Bir-iki yıl sonrasında ziyaret edip görmeleri ve müteakiben kendi ülkelerinde gerçekleştirmeleri için Tiran'a, Arnavutluk'a benzer ülkelerden önemli sayıda belediye temsilcisi getiren ve akabinde benzeri yapıların finansmanına sebep olan salon, Dünya Bankası için bir başarı hikâyesi oldu.

Böylelikle Dünya Bankası'yla uzun yıllar devam edecek işbirliğinin yolu açıldı. Bu çerçevede daha birçok ortak çalışma gerçekleştirildik. Ayrıca Arnavutluk dostu, dönemin Hollanda büyükelçisi Sweder van Voorst tot Voorst'un paha biçilmez desteği sayesinde Hollanda Krallığı'nın finanse ettiği Tiran Büyükşehir İmar Planı'nı hazırladık. Büyükelçi için de, dost canlısı bir entelektüelin ve kendisiyle tanışma fırsatına sahip olan başkalarından da çok hissettiğim, karşısındakini her zaman pür dikkat ve büyük tevazuuyla dinleyen bir insanın hatırasını saklıyorum.

* * *

Tiran, (Arnavutluk'ta her yerde olduğu gibi) yasal yapılaşmanın da mantık rayından çıkmasına sebep olan yapı ruhsatlarını[3] veren belediyenin karar alma sürecinde hiçbir tesiri olmayan, paçavraya dönüşmüş bir Büyükşehir İmar ve Düzenleme Planı'na sahipti. 1989'dan kalmıştı. Söz konusu ruhsatlar var olan kentsel kargaşayı artırmanın ötesinde –yapım sürecinde inşaat şirketi tarafından daha da yükseltilen– yok edilmesi mümkün olmayan beton canavarların dikilmesine yol açtı. Bu arada –90'lardan sonra geleneğe dönüşmüş, belediye yönetimimizin ilk döneminde de süren– dükkâna dönüştürülen ve böylelikle daimi olarak ortadan kaybolan izinli yeraltı otoparklarını da unutmamak gerek. Beş katın üstünde olan apartmanlara yeraltı otoparkı mecburiyeti koyduk, sekiz ve dokuz katlı apartmanlarda iki katlı yeraltı otoparkının olması olağan hale geldi. Böylece 22.300 adet özel yeraltı otoparkı inşa edildi. Ancak yönetimimizin başlangıcında, bir dizi böyle yeraltı alanının ticari mekânlara dönüşmesine engel olamadık, olamazdık. Bu zararlı olguyu durdurma konusundaki eksik devlet iradesiyle ve devletin desteği olmadan belediyenin eylemde bulunmasını sağlayacak yasal güç yetersizliği koşullarında, elimiz kolumuz bağlıydı. Dahası hükümet, yapı ruhsatlarını ihlal eden şirketlere ticari mekâna dönüşmüş yeraltı alanları dahil kaçak katları ve eklerini yasal hale getirme, askıda kalmış bina tapularını alma karşılığında her şirkete birkaç çeşit para cezasını öngören, aynı zamanda cezalandırıcı ve caydırıcı olan bir kanun tasarısını meclisten geçirme çabamı inşaat şirketleriyle pazarlığa dönüştürerek Tiran apartmanlarının yeraltı hastalığına yeni bir ivme kazandırdı.

Tiran'da, yapı ruhsatındaki koşulları ihlal etmeleri yüzünden hâlâ tapusu verilemeyen binalar var. Bu durum belediyenin kullanım izni denilen nihai onayı vermesine engel oluşturuyor. Bu onay olmadan Tapu ve Kadastro Müdürlüğü gelişigüzel inşa edilmiş bir apartmanı veya herhangi bir binayı gayrimenkul varlık olarak kaydedemez. Bu sonuncusu gayet nor-

3 Arnavutçada gerek resmî dilde gerek halk arasında "inşaat izni" olarak kullanılmaktadır.

mal bir durumdur; dünyada her yerde bu şekilde işlediği için değil, hiç kimse tetkik edilip onaylanmış teknik koşullara sahip olmadan tamamlanan bir inşaatın emniyetini garanti edemediği için. Çünkü nihayetinde söz konusu olan, orada yaşayacak ve bina daha temeldeyken inşaatı yapanlarla münasebete girip verdikleri taksitlerle inşaatın tamamlanmasını sağlamış ancak tapularını alamayan insanların can güvenliğidir. Esasında bu şekilde daire sahipleri, inşaatla beraber, tapuyu almalarını imkânsız kılan inşaat sürecindeki öngörülemeyen maliyetleri de üstlenmiş oluyorlar.

Bu, binada oturacak insanlar ve inşaatçılar arasındaki, genellikle ilişkilerinin zarar görmesiyle nihayetlenen, bir türlü düzeltilemeyen bir ilişkidir. Böyle olmasının elbette iktisadi sebepleri var. Ne de olsa inşaatçılar yatırımı büyük çoğunlukla vatandaşlardan aldıkları taksitlerle gerçekleştiriyorlar. Ancak yine de devlette ve başbakanlarda da kabahat vardır: Arnavutluk ekonomisinin koşulları altında taksit sistemini değiştirmek ya da yumuşatmak üzere bir şey yapmalarının mümkün olmadığı doğru ama yapı denetiminin düzenlenmesi konusunda, yapı ruhsatının mimarlar tarafından imzalanıp Belediye Şehircilik Müdürlüğü tarafından onaylanması şekilde uygulanabilmesini güvene almak amacıyla bir kere bile çaba bile göstermediler.

Tiran Belediyesi'ne karşı devamlı yöneltilen –son seçim kampanyası[4] dahil– binalara tapu vermeme iddiası, kabahatli iktidarın kamusal yüzsüzlük zincirinin kendi kusurlarını belediyeye mal etmekle alakalı, vazgeçilmez bir halkasıydı. Bu gayretin temelinde, insanların sorunlarına çözümler sunma konusundaki yetersizliğin ötesinde, ortaya çıkan problemi çözebilmesi için belediyenin hiçbir yasal olanağa sahip olmadığı durumda vatandaşlarla belediye arasında husumet yaratma gibi kötü bir maksat yatmaktadır. Yıllarca, tapusuz apartunan sorununu başıboş, kusurlu apartman sahiplerini de eli boş bıraktılar.

Önerilerimizi asla dinlemek istemediler. Dünyanın her yerinde olduğu gibi mimarın rolünü güçlendirmek ve onay almış

4 Kastedilen Mayıs 2011 Arnavutluk genelindeki yerel seçimler.

projenin uygulamasında mimarın mesleki sorumluluğunu etkin kılmak üzere bir dizi önlemler yürürlüğe koymayı asla kabul etmediler. Projenin onayına yol açan yasal çerçevenin, yapı ruhsatının ötesine geçilmesini kati surette yasaklaması gerektiği gibi, hem şehircilik hem de estetik anlamında ölümcül hastalığa dönüşmüş, kesinlikle yasadışı olan böyle bir arsızlığın vukuu bulması halinde inşaatı yürüten mimar ve mühendislerin inşaatçının hizmetinde olmasını kesinkes engellemesi lazım. Proje uygulamasının bağımsız denetim yetkisiyle donatılması gereken yatırım sigorta şirketlerinin denetimi de dahil denetim zinciri eksikliğinde, mali veya siyasi olarak kolayca yolsuzluğa sürüklenebilen ve halihazırdaki idari yapıda güçsüz olmaya devam eden Yapı Denetim Müfettişlikleri'nin ötesine geçme iradesine asla sahip olmadılar. Oysa böyle bir gelişme bir yandan taşınması mümkün olmayan, elde kazmayla bu salgın hastalıkla savaşma yükünü Yapı Denetim Müfettişlikleri'nin omuzlarından kaldıracağı gibi, yasal olmayan çıkarlar uğruna yasayı çiğneme fırsatını da ellerinden alarak yasaya uygunluk denetimini çift yönlü kılacaktı. Diğer yandansa yatırım sadece inşaat boyunca değil, yapıyı kullanımı boyunca da güven altında alınmış olacaktı. Böylelikle her türlü felaket durumunda, yangın, su baskını ve çeşitli zararlarda, devlet kapılarında boş ceplerini gösterip çığlığı basan bina sakinleri ve tüccarlar ya da –devletin kusurlu olmadığı hallerde– tazminat ödeyecek parası olmayan hükümet veya belediye bütçesi değil, zaten böyle bir mecburiyeti olan sigorta şirketleri müdahale edecekti.

Hakeza, parasını sonuna kadar ödeyerek dükkân veya eve sahip olmuş ancak mülkiyet belgesine sahip olmayan binlerce aile veya tüccar; yirmi yıldır dur durak bilmeden devam eden proje uygulama aşamasındaki ihlaller; onaylı projeye rağmen yapım sürecinde farklılaştırılan hacim ve şekiller görülmeyecekti. Bu sonuncular yüzünden, ruhsat almış yapıyla inşaat tamamlandığında ortaya çıkan yapı bazen atla suaygırı ya da kuşla balık birbirlerine ne kadar benziyorsa ancak o kadar birbirine benzemektedir. Başbakanlar, söz konusu ilkel uygulamaya son verecek, ruhsata tâbi olmayan binaların mülkiyet belge-

si sorununu çözecek hiçbir adım atmadılar. Bu bir yana, kabahatli inşaatçıların hak ettiği para cezalarını yasallaştırma yerine, kısmen bu işten anlamadıkları, çirkinlik gözlerine batmadığı, sonuçları kulaklarını rahatsız etmediği için kısmen de gösterdikleri cömertliklerinin maddi karşılığını almak hoşlarına gittiği için, onlarla bu ihlalleri teşvik edecek şekilde münasebetlere girdiler. Bu da belediyenin desteklediği kanun tasarısının ne hale geldiğini daha fazla açıklamaya gerek kalmadan göstermektedir.

Bizim önerimize göre, yeraltı otoparkların ticari alana dönüştürülmesine inşaat maliyetinin %200'ü, büro veya dükkân için ruhsatta belirtilen sınırların dışına çıkılmasına inşaat maliyetinin %100'ü, daireler için enine ve katlarda hacmin genişletilmesine inşaat maliyetinin %50'si kadar para cezası ödenecekti. Hükümetin, bölgelere göre %4, %3 ve %2 olarak belirlediği vergi için dayanak oluşturan maliyetin reel maliyetten daha düşük olduğunu düşünürsek, önerilen ceza oranlarının öyle akıl almaz meblağlar olduğu söylenemez. Var olan vergilendirme sistemiyse en çok rağbet gören şehirlerde inşaatçılığı fazlasıyla hızlandırmış ve önümüzdeki yıllarda başımıza bela açacak yüklü bir apartman stokuna sebebiyet vermiş ayrı bir divaneliktir. Reel satış fiyatı resmen kabul edilen maliyetin çok üstünde olduğundan, inşaatçılar para cezasından sonra bile nihai bilançoda kazançlı çıkacaklardı. Dahası bina sahipleri tapularını alarak sonunda bankalarla da işlem yapabilecekleri mülkiyet belgesine sahip olacaklardı. Belediyeyse ister dış cepheleri, ister binaların etrafındaki çevreyi iyileştirmek için ciddi bir gelir elde etmiş olacaktı.

Kanun tasarısını geçirirken Fatos'un yaptığı büyük ceza indirimleri, inşaatçılara, "Devam edin, yapıları ruhsata aykırı genişletin, yükseltin. Çünkü ne de olsa en sonunda ödeyeceğiniz miktar, yani bir ara öderseniz şayet, kazancınıza nazaran sembolik bir cezadır," demek gibiydi. Cezalarını ödemeyen şirketler için önerdiğimiz yaptırımların da hiçbiri kabul olmayınca, bizim girişimin havanda su dövmeye benzediğini söyleyebiliriz. Sonrasındaysa ailesinin birçok "kusurlu" daireye sahip ol-

duğu ortaya çıkan Sali'nin temiz eller hükümeti[5] para cezasının faturasını %4'e(!) indirince olay bir farsa dönüştü. Bu şekilde, tıpkı tapu alamayan aileler gibi, Tiran Belediyesi de fiilen eli boş kaldı. Zira inşaatçıların bir kısmi, hatta ezici çoğunluğu, %4 gibi komik bir meblağı ödemeye tenezzül bile etmiyordu ve ayrıca bu yüzden hiçbir yaptırımla karşılaşmıyordu.

Başıboş bir ülkedeymişçesine gelişen bu uçarı olaylar, bir saniye bile memleketi veya kendi rollerini düşünmeden, memleketin cömert sahipleri rolüne bürünmüş hükümetin başındakilerin bakış açısı eksikliği, bilgi yetersizliği ya da alaycılığından besleniyordu. Zaten bu durum Tiran Belediyesi'nin onayladığı projelerin diğerlerinden –abartısız şekilde– geceyle gündüz gibi farklı olmasının sebeplerini büyük ölçüde anlatmaktadır. Biz, bütün projeleri büyük titizlikle, bilhassa kalite açısından değerlendirip, başkentin mimarlık bürolarına iyi anlamda meydan okuyarak yapılanma, kavramsallaştırma, sunma ve sahada uygulama açısından yeni ölçütlere açılmalarını teşvik ettik. Söylenmeden geçilmemesi gereken bir husus da şudur: Ruhsat isteyen inşaatçılara karşı belediyenin sürekli artan beklentileri, başvuru dosyaların kalitesini tamamen değiştirdi; her halükârda kaliteli ithal mallarının fiyatlarını kaldırmaya müsait olmayan ülkenin ekonomik şartlarına rağmen mimari proje açısından başkentte bir ekol oluşturup, yapılaşmaya önemli çağdaş yenilikler getiren küçük bir yatırımcı elit yarattı.

Bunca yıl boyunca Tiran'da inşa edilen önemli sayıdaki binanın inşaat kalitesi konusunda belediyeyi yargılayıp, dünyadaki başka ülkelerle aceleci kıyaslamalarda bulunarak, esasında tamamen yersizce eleştirenler, başka birçok şeyin yanı sıra belediyenin –ancak hükümetin de– iradesi dışındaki şu temel belirleyici unsuru da göz önünde bulundurmalı: Çoğunlukla ithalat yoluyla elde edilen kaliteli inşaat malzemesinin kullanım gerekliliğiyle, talep edenlerin satın alma gücünün karşılaşması.

---

5 2005'teki genel seçim kampanyasında Sali Berisha'nın yönettiği Demokrat Parti'nin seçim sloganı "Temiz Ellerle" (*Me duar të pastra*) idi. Fatos Nano tarafından yönetilen hükümetin yolsuzluk içinde yüzdüğünü, kendisinin ise "temiz ellerle" iktidara geleceğini ve ülkeyi bu şekilde yöneteceğini iddia etmekteydi.

Bu yıllardaki –özellikle de belediyedeki on bir yılımın ilk yılları süresince, ancak devamında da– inşaat maliyetlerinin sınırları içerisinde, talebin alım gücünün dayattığı seviyeyi geçemediği bölgelerde inşaatta daha kaliteli bir arz beklentisi içerisinde olmak mantıken imkânsızdı.

* * *

Yabancı mimarların de devreye girişiyle Tiran, çağdaş kentsel gelişimin incelikli diliyle bizim geri kalmış mimarlık ve şehircilik dilimiz arasında heyecan verici bir diyalogun sahnesi oldu. Belediye başkanı seçilir seçilmez yeni bir Büyükşehir İmar Planı hazırlamak amacıyla yabancı mimarlar getirme konusundaki ilk girişimlerim hezimete uğramıştı. Dünya medyasının neredeyse tümünde önü alınması mümkün olmayan tehlikelerin ortamı olarak anılan; bir *Benetton* reklamına konu olup insan bedenlerinden oluşmuşa benzeyen denizin ortasındaki bir gemi görüntüsü, taksiyimişçesine yollarda dolaşan tanklar ve Kalaşnikof sesleriyle dünyanın dört tarafındaki ekranlarda yer alan; 1997 yılının şaşaalı olaylarıyla yabancıların ortak hafızasında kazınmış ülkeye yaklaşmak isteyen kimse bulunmuyordu. Ancak bir-iki yıl sonra çalkantıların ortasında unutulmuş Arnavutluk'un, Akdenizli küçük şehrinin, başkentinin çok renkli sedası uluslararası gazete ve dergilere konu olmuş, hür dünyanın şehircilik uzmanlarında ve mimarlarında o derecede merak uyandırmıştı ki, davetiyelerime ünlü mimarlık stüdyolarından, duayenlerden coşkulu karşılıklar geldi. Tanışabileceğimi tahmin bile etmediğim halde ofisimde ağırladığım ve büyük memnuniyetle stüdyolarında konuk olduğum dünya mimarlığının birçok yıldızı zevkle Tiran'ı değiştirme macerasının parçası oldular.

Tiran'ın yeni Büyükşehir İmar Planı'nın hazırlanışı, geciktiği için birçoklarında kafa karışıklığına sebep olan, siyasi muhaliflerin itham ve iftiralarla dolu azarlarının ve iyi niyetli olmayan bazı entelektüellerin, köşe yazarlarının eleştirilerinin anahtar kelimesi haline gelen, zorlu ve karmaşık bir süreci ifade eden, maceralı bir hikâyedir. Eleştirenlerden birkaçı imar planının

acilen yapılması gerektiği konusunda ısrar ederken gayet haklıydı. Ancak maalesef hiçbiri, planın yolsuzluktan dolayı yapılmadığını haykıran çığlıkların yükseldiği siyasi savaş ateşinde fokur fokur kaynayan saçmalık kazanından uzaklaşamıyordu. "Şehrin çıkarları için değil karanlık çıkarlar uğruna yapı ruhsatlarını onaylarken bağımsız olma hedefi, şehircilik planının kurallarına uymayı kabul etmeyen yolsuzluk istibdadı, kariyerinde başarısız bir ressamın ruhsal hiddeti" ve daha niceleri kaynayan kazandan sıçrayan ve bir benimle çalışanların, bir de Tanrı'nın gerçeklikten ne kadar uzak olduklarını bildiği iddialar. Şehirle ilgili her türlü veri, jeolojik, mühendislik, demografik, haritaların eksikliği ve girdilerin her gün değiştiği, sürekli değişen bir alanın girift sorunları koşullarında bu işi hızlandırmanın imkânsızlığını göz önünde bulunduran yoktu. "Ruhsatlar, ruhsatlar, ruhsatlar, yolsuzluk, yolsuzluk, yolsuzluk," diye durmaksızın gelen iftiralar ve hadsiz konuşmalar, diyalog ortamını kirletince, yeni imar planıyla ilgili sağlıklı bir tartışma ortamının imkânı ortadan kalktı. Gerçi bunu bir noktada kabullendik. Peki, planın gerçekleşmesi için aşılması gereken kasti engellemelere ne demeli?

Söylediklerim bir mazeret değil, tarihle ilgili kendi görüşümdür. Nasıl gördüysem, tarihi kendi zembereği içerisinde nasıl yaşadıysam, o şekilde. Bu, benim gerçeklerimin, dışarıdan, uzaktan, bambaşka konumlardan bakanların, ben benimkilere nasıl inanıyorsam öyle içtenlikle inandıkları kendi gerçeklerinden üstün olduğu anlamına gelmez. Siyasi muhaliflerin bahçelerinden salınmış köpekler gibi havlayıp duran, ikiyüzlülükte rakipsiz olmalarının ötesinde aptallıkları dillere destan, iki kuruş uğruna iftira atan tiplerden bahsetmiyorum. İşaret ettiğim, şehre karşı gerçekten hassasiyeti olan eleştirel kimseler, hakikaten endişelenen bir avuç entelektüel ve konuyla ilgili birçok şehirlidir. Birçok serüvenin, çatışmanın ve yanlış anlamanın ortasında geçen, olayların iç yüzlerini görme imkânı olmadan bir türlü, ancak içerden ivme vermen, ileri götürmen ve çözümlemen gerektiğinde başka türlü görünen birçok şeyin nedenini kendi bakış açımdan anlatmak istiyorum. Birbi-

rinden bu derece farklı, bazen tamamen zıt olan bakış açılarını yakınlaştırma çabası ülke işlerindeki ciddiyet noksanlığını, dünyanın bu bölgesindeki sayısız dedikoduyu ve basının yasal belgeler, sınırlamalar ve boşluklara karşı umursamazlığını içeren fazlasıyla zor koşullar olayları olduğundan daha fazla karıştırdığı için daha başlamadan yargılanır. Siyasi savaşın çıkarlarına en az bulaşmış eleştiriciler bile, karşı savları pek çok defa dinleyemedi. Siyasi arenadaki kişilere karşı –çoğunlukla haklı– hınçları, taraflar arasında fark aramalarına yol açarak yeni Büyükşehir İmar Planı'nın gecikmesinin nedenlerini araştırmalarını, kendilerinden veya birbirlerinden başka kimseyi dinlememelerini ve teyit edilmesi kolay bazı gerçeklere daha yakın durmalarını engelledi. Ancak inanıyorum ki, gerçekliğe bakmak gayesiyle kendi bakış açısını değerlendirmek isteyen herkes, benim yardımım olmadan da eksik unsurları bulabilir. Gerçeklik yine de benimkinin aynısı gibi görünmezse bile, en azından aynı şey hakkında konuşurken iki farklı şeyden bahsediyor gibi bir hale gelinmeyecektir.

1990 sonrası Tiran hayatında kentsel planlama Alman Büyükelçiliği'nde, yeni destek portfolyosunu hazırlamak için gelen GTZ[6] temsilcileriyle bir görüşme sayesinde, Yeni Merkez Planı'yla başladı. Belediyenin bir aile planlaması projesine nasıl müdahil olabileceğini bilmek istiyorlardı. Bense kentsel planlama ihtiyacının acil olduğunu anlatmaya çalışıyordum. Onlar bana Arnavutların, özellikle çevre bölgelerinde yaşayanların, istemeden çok fazla çocuk sahibi olduklarını ve bu beklenmedik gelişme karşında çocukların yetiştirilmesi için hazırlıksız yakalandıklarını anlatmaya çalışıyorlardı. Bense şehrin ortak alan ve kamu hizmetlerini, sağlık ocaklarını, kreşleri, anaokullarını, okulları, ambulansları, sosyal merkezleri, kiliseleri, camileri, kültürel ve sanatsal aktiviteleri ayırımsız herkese geri vermeden, kısacası toplumsal ortak yaşam normalliğini sağlamadan cinsel ilişkinin "proletaryanın tek sineması" (bu lafı birinden duymuştum) olarak kalacağını anlatmaya çalışıyordum. Dönemin Alman bü-

6 Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ), Alman Teknik İşbirliği Kurumu.

yükelçisi, daha çok mimara benzeyen –ki üniversitede eğitimini almıştı– şık beyefendi Helmut Schroeder, bir diplomat için tuhaf kaçan giyimiyle benimle Bonn'dan gelen bürokratlar arasında geçen zorlu müzakereyi gülümseyerek izliyordu. Bir yandan da Tiran'a yeni bir imar planı hazırlamak için finansman sağlanması konusundaki ısrarımı başını sallayarak onaylıyordu.

Müzakere ettiğim kişiler, ne kadar mühim olursa olsun planlarında olmayan bir şeyi isteyemeyeceğimi anlamamamdan ötürü şaşkınlıklarını gizlemeden, aile planlamasının öneminde ısrar ederek kafalarındaki projeye dahil olmam konusunda ısrar edince, dayanamayarak dedim ki: "Beyefendiler, kendimi, derdimi anlatmak için boşuna uğraştığım bir muayenede hissediyorum! Ayak parmaklarımdaki ağrı için bir ilaç verme endişenizi çok iyi anlıyorum ve çok minnettarım. Ancak bir saattir başımın çok ağrıdığını ve parmaklarımda ağrı hissetmediğimi anlatmaya çalışıyorum. Benim derdime deva bir ilacınız yoksa bunun kolaylıkla anlarım. Fakat hissetmediğim bir acının tedavisini kabul ettirmeyi çalışıyorsanız, bunun ben bilinçliyken olması biraz zor." Büyükelçi kocaman bir kahkaha attı. Uzun süre konuşmada hiçbir ortak noktaya varamamamızdan dolayı yüzleri düşmüş iki müzakereciyse gülümseyerek, kendi aralarında konuşmak için ara istediler.

Böylelikle Tiran merkezinin planına finansman bulunabildi. Oysa planın tümünün gerektirdiği meblağ, onların kendi genel planları dışına çıkan bir proje için destek sepetinden çıkartabileceklerinden çok daha yüksekti. Şansımıza, daha önce söylediğim gibi mimar olan Büyükelçi Schroeder, benim, planın hayati bir ihtiyaç olmasından kaynaklanan endişemin her harfini anlayarak, yapılan anlaşmada kilit rol oynadı. Schroeder daha sonra Arnavutluk'ta şehircilik ve mimarlık projeleri için ilk kez düzenlenen uluslararası yarışmanın jürisinde de şahsen bulundu.

* * *

2003 yılıydı. Tiran için ikinci seçim kampanyamda, beklemediğim bir şekilde, önceden, büyük siyasi dönüşümler zama-

nında en yakın dostlarımdan biri olarak hayatımda önemli yeri olan Spartak Ngjela'yla karşı karşıya kaldım. Kendisi komünist hapishanelerin uzun dönemeçlerinden, hür bir ruhun güçlü parlaklığıyla ve –sosyal çalkantılar, Demokrat Parti'ye geçmiş eski komünist fırsatçılarla Emek Partisi'ndeki komünist eski fırsatçılar arasındaki bayağı çatışmalar yüzünden dalgalı denize benzeyen o yıllarda, hoş adalara kaçışı andıran siyaset, felsefe, tarihle ilgili uzun konuşmalarımızdaki– kıvrak zekasıyla çıkmayı başarmıştı. Gel zaman git zaman Avukat[7] birçok iniş çıkıştan sonra, Sali siyasetinin tam zamanlı avukatlığına büründüğü PD'nin (Demokrat Parti) zirvesine çıktı. Cumhurbaşkanlığı tepesinden utançla aşağı yuvarlandıktan sonra, ardı ardası kesilmeyen soytarılıklarından ve liderliğe dönüş yolunu silah, taş, çığlıklar ve sosyalist hükümetlere karşı palavra dolu tehditlerle döşemesinden dolayı yerlerde sürünen Doktor'un imajını toparlamak üzere rötuşçu görevini hevesle üstlenmiş bulunuyordu. Soytarılıkların en yenisi, aynı yılın başında bana karşı kurdukları ve Sali'yle Fatos arasında "büyük arınma" döneminden beri mevcut işbirliğinin ilkel devamı niteliğindeki tahkikat komisyonuydu. Zaten Fatos'un ezeli rakibi, o dönemde kendisine doğrudan yardımda bulunarak, sosyalistlerin meclis te ve dışında birbirlerine girmeleri için serbest alan bırakmak amacıyla PD milletvekillerini meclise göndermiyordu. Böylece meclis toplantı salonunda bakanların onaylanması için oturum açmak üzere asgari milletvekili sayısı elde edilemeyince Ilir Meta'nın hükümeti düştü ve "Monte Kristo Kontu" intikamını almış oldu. Ancak bu, eski cumhurbaşkanı ve eski mahpusu[8] arasındaki işbirliği planının sadece ilk adımıydı. Sırada Sali'nin hiç utanmadan her yerde Mark Abdia[9] diye hitap etti-

---

7 Spartak Ngjela mesleğinden dolayı "Avukat" lakabıyla da anılır.

8 Sali Berisha'nın cumhurbaşkanlığı döneminde, herkes tarafından uydurmaca olarak değerlendirilen bir yargılama sonucunda dönemin Sosyalist Parti Başkanı Fatos Nano hapis cezasına çarptırılmıştı.

9 Mark Abdia, Mark Nikolli isimli kişinin isminden ve Fehmi Abdiu isimli kişinin soyadından oluşan bir tür lakap. Mark Nikolli, o dönemde Sosyalist Parti'de Tüzük Denetim Komisyonu (*Komisyoni i Garancive Statuore*) Başkanı'ydı. Fehmi Abdiu ise Anayasa Mahkemesi Başkanı görevindeydi. Sali Berisha, Feh-

ği Anayasa Mahkemesi başkanını düşürme ve de dönemin Arnavutluk Gizli Servis Başkanı'yla[10] Tiran Belediye Başkanı'na –yani bana– karşı tahkikat komisyonları vardı. (Fatos, Demokrat Parti'nin kurulduğu ilk günden itibaren Sali'nin ilan edilmiş düşmanıyla kameralar önüne geçmiş, Peza'nın bir meyhanesinde toplanmış köylülere beni Fransa'da yasadışı ikon trafiği yapan perişan bir göçmen vaziyetinde nasıl bulduğunu anlatmış ve "büyük arınmanın" açılışını yapmıştı. O günden beri de Sali için Fatos'un düşman dostuydum) Oysa Fatos'la ilk defa, ofisinde görüşmüştüm: Ben uzun bir süre sonra Paris'ten Tiran'a birkaç günlüğüne dönmüştüm, o da Haziran 1997 seçim zaferinden sonra birkaç aydır o ofisteydi.

Şans eseri, birbirimizle ilk defa görüştüğümüz o zafer gecesinden bende çok güzel bir izlenim kalmıştı. Söz konusu gecede Bashkim Shehu'nun evindeydim. Kendisini çok sık görmezsem de engin kültüründen, edebi, sanatsal ve aynı zamanda siyasi zevkinin olağanüstü kusursuzluğundan dolayı, sohbetinden her zaman memnuniyet duyarım. Her şeyin ötesinde evinde hiçbir yerde olmadığı kadar rahat hissettiren muhteşem bir insanlığa sahiptir. İşte o evde Arnavutluk'taki seçim sonuçlarını izlerken Avukat bana telefonu uzatıp "Sakalı"yı (aramızda Fatos Nano'ya taktığımız lakap) verdi. Kendisini zafer için tebrik ettiğimde verdiği "Ben de seni tebrik ederim. Bu benim zaferim olduğu kadar, senin de zaferin. En kısa zamanda görüşmeyi umuyorum!" cevabıyla beni çok şaşırttı. Şaşırdım, çünkü içtenlikle, dostça konuşuyordu, yıllardır tanışıyormuşçasına; ünü veya iktidarı geniş kalplilik olarak taşıyan, başarılı insanların en iyi türünün sahip olduğu mütevazılıkla. Ancak bu özelliğini kendine güvenini yitirdikçe, özellikle bir yıl sonraki 14 Eylül[11] felaketinden sonra kaybetti. Beni ofisine başka bir de-

---

mi Abdiu'ya, Mark Abdia diye hitap ediyordu, çünkü Anayasa Mahkemesi'ni Sosyalist Parti'nin bir organıymışçasına hareket etmekle suçluyordu.

10 Türkiye'deki MIT'in eşdeğeri bir kurum. Arnavutçası SHIK (*Shërbimi Informativ Kombëtar*), Ulusal Haber Alma Teşkilatı. Kastedilen başkanı da Fatos Klosi'dir.

11 Azem Hajderi'nin cenaze töreninin yapıldığı 14 Eylül 1998'de yaşanan olaylar. Bkz. s. 48, dipnot 11.

ğişik insan türü, rahmetli Gramoz Pashko götürmüştü. Pashko siyaset sahnesinden perde arkasında geçerek 1991'de devirdiği başbakana, kendisinin komünist ve ağa versiyonu olan ikizinin banker yıkıntıları altında bıraktığı Arnavutluk'u yeniden ayağa kaldırabilmek için yardım eden, Aralık Hareketi'nin[12] içi boş ve pek seçici isyancısıydı.

Fatos, tanışmıyor olmamızın getirdiği bütün çekimserlikleri birkaç dakika içerisinde ortadan kaldıran büyük bir sevgiyle karşıladı beni. Çok saygın bir kadın olan eşi Rexhina'yla tanıştırdıktan ve eğitim için Paris'e gönderecekleri kızlarına, bir kardeşten ister gibi, göz kulak olmamı rica ettikten sonra evine yemeğe davet etti. Daha sonra resmî bir heyetin başında Paris'e geldiğinde de görüştük. Bastille Operası'nın yakınında güzel bir restoranda yemek yedik. Tiran'a dönmem konusundaki ısrarını sürdürüp sebeplerini sıralıyordu. Beni yanında görmek istediğini, meydan okur bir şekilde, daha önce de söylemişti. Zira "çürümeye terk edilmeleri gereken böcek ve parazitlerle çevrili, Arnavutluk'u yönettiği yüksek ahlâki ve entelektüel tepede kendisini yalnız hissediyordu". Ayrıca, o zaman da yine teşekkür etti; telefonla her görüşmemizde, evde dostlarla paylaştığımız yemeklerde veya Paris salonlarındaki partilerde gerçekten büyük memnuniyetle çok iyi olan kızı Eda'ya davet mektubu gönderdiğim için müteşekkir olduğunu dile getirmeyi hiçbir zaman unutmadığı gibi. Babam, cenazesi için hiç beklenmedik bir şekilde Nisan 1998'de beni Tiran'a getirmeseydi, kaybımdan dolayı derin bir kedere boğulup, uzakta geçirdiğim yıllar yüzünden içimi kemiren bir suçluluk duygusuna kapılmasaydım, rastlantıyla tam da o Nisan'ın sonunda hükümette değişikliklere giden Fatos'un önüme attığı teklifi kabul ederek ülkenin başbakanının sürekli tekrarlanan çağrısına cevap verip, hâlâ içinde bulunduğum arenaya girmek üzere sanat dünyasını ve o zaman bütün varlığımla âşık olduğum şehri asla bırakmazdım.

12 Arnavutçada *Lëvizja e Dhjetorit* veya *Lëvizja e Dhjetorit 90'të* diye geçer. Tiran Üniversitesi'nde başlayan, daha sonra birçok entelektüelin de katıldığı ve totaliter rejimin yıkılmasıyla nihayetlenen harekete verilen isimdir.

Ancak Arnavutluk meyhanelerinde geçen "büyük arınma"ya, "ilke mücadelesine" eşlik için, tehlikede olan vatanın sağlığına kadehler kaldırılırken mezeye ihtiyacı vardı. Ayrıca seyircilere laf değil kaliteli et sunmak gerekiyordu. Böylelikle ağzında bıçakla geri dönüvermiş Kont, "dostlardan" hangisini bıçakladığını sormazdı bile. Çünkü sürünün önüne az pişmiş, kanlı et atması lazımdı. Sali için bütün bu olup biten gökten düşen altın bir fırsattı. En sonunda yaşandığı gibi, muhalifinin sonunu kendi elleriyle yaptığı pis iş getirecekti. Fatos içinse "büyük arınma" en iyi dönemlerinin umut verici başlangıcının sonuydu ve Arnavutluk'un eski ve büyük partisinin görkeminin sonunun da başlangıcıydı.[13] Önderliğiyle Sosyalist Parti'ye umut gücü olarak yeniden doğma kuvvetini verdiği gibi kötü kişisel talihinden, partinin ahlâki yapısından, o fazlasıyla yüklü yıllarda hiç kimse birçok şeyi onun dediği ve yaptığı şekilde yapamadığı için partiyi takatten düşüren darbeyi de vurdu. Artık başbakanlık koltuğuna oturmuş Kont'un planının gerçekleşmesi Sali'nin işine gelirken; Fatos, iç ışığını söndüren ve onu mahvedecek bütün zayıflıklarını ortaya çıkaran hadiseler yüzünden ağzından zehir dökülen bir maceracıya dönüşmüştü. Zira hükümet işlerinin başına ikinci dönüşü[14] insanların ve ülkenin hayatını değiştirerek kendini ispat etme çabası değil de, insanlar üzerinde sahip olduğu dolaysız gücün ispatı çabası halini almıştı. Özellikle beraber çalıştığı kişilere karşı onlara hayat, ışık, iş, güç, yani her şey vermiş şansız bir güneş gibi hissediyordu. Çünkü onları –başta yağcılarını– "onun tarafından yönetilmeyi hak etmeyen", "aşağılık" ya da hep dilinin ucunda olan söyleyemeyeceğim başka bir şey daha veya "değişmez vefasızlar" olarak düşünüyordu. Bu ikincilerin, "vefasızların" arasına ben de giriyordum; hatta listenin başındaydım.

* * *

13 Arnavutluk'ta rejim değişikliğinin yaşandığı 1991 yılında yaptığı kongreyle komünist çizgideki Arnavutluk Emek Partisi, Arnavutluk Sosyalist Partisi adını almıştır – e.n.

14 1991'de kısa bir dönem "geçiş hükümeti"nin başbakanlığını yapan Nano, 1997 seçimleriyle ikinci defa başbakanlık koltuğuna oturmuştu – e.n.

Vefasızlık, uzun süredir sırtıma basılmış bu damga, iş ilişkilerinin veya büyük siyasi aile bağlamında karşılıklı siyasi çıkarların yalnızca kabile bağlılıklarının türevleri olarak algılanmasının ürünüdür. Bana itimat etmeyenler, –gerçek olmayan, daha doğrusu kendi gerçekleri olan– insan ilişkilerinde içten olmadığım, ihtiyacım olmadığımda veya başkalarının bana ihtiyacı olduğunda vefasız davrandığım fikrini yaydılar; çoğunlukla bu anlayışta hemfikirdirler. Bunun altında, onlara göre çalışma ya da dostluk ilişkileri vesilesiyle yanımda olan kişilerin insani ihtiyaçlarının önüne geçmemesi gereken iş konuları ve görev gereklilikleri konusunda birçok defa içtenlikle farklı düşünüyor olmam var. Nitekim dostluğa kişisel çıkar karışınca, yaptığın iş her geçen gün kırgınlıkların ve kızgınlıkların kaynağı haline geliyor memleketimizde. Oysa benim için iş ilişkileri kişisel olana göre şartlanamaz. Bu, benim birilerinden herhangi bir açıdan üstün olduğum veya üstün hissettiğim anlamına gelmez, asla. Ancak ben işime neredeyse organik bir tutkuyla bağlıyım ve işimin kalitesinin hasar görmesine razı olamam. Dahası bana göre dostluk düşünme kalitesini engelleyemez; ne kadar kritik olursa olsun, belli başlı anlardaki iş mecburiyetlerinin, farklı düşüncelerin veya tutumların dostluğa halel getirmemesi gerekir. Minnettarlık, kendini esir vermek değildir. Değişik durumlarda ve belirleyici anlarda sana değer vermiş, seni öne çıkarmış, hayatında ve kariyerinde destek olmuş birine ortak çalışmaların ilkelerinden taviz verdiğinde veya görevine olan saygına hürmetsizlik ettiğinde aklını, onurunu, kendine saygını teslim etme hali de değildir.

Kendini özgürce var etmeye vefasızlık denilemez. Daha önceki dostluğun bağlamış olduğu veya halihazırdakinin bağladığı, ancak bu bağların müşterek iş konusunda elleri kolları hareketsiz kılan türden olmaması gerektiğini anlamayan kişiler yüzünden bazı şeyler kötü gidiyorsa, işleri iyi yapmaktaki ısrar vefasızlık olamaz. Bilhassa müşterek iş, kamusal vazife şeklindeyse, kamu yararını dürüstçe temsil etme gibi mühim bir mesuliyet de içermektedir. Bu koşulları dostluğun da değerleri olarak anlamamak, dostluğun değer içermesini istememekle

eş değerdir. Dostlar veya iş arkadaşları fikir ayrılığına düştüklerinde kalplerini temiz tutmaları için, ötesinde birbirlerine arka çıkmak gerekliliğinin sınırı olan bu ince etik çizgi özellikle siyasi yaşam çevrelerinde veya siyasi temsilcilerin görevlerini özel isteklerle bağlayan çıkarlar söz konusu olduğunda, maalesef insan ilişkilerinde görünmez oluyor. Bunun kökeninde de herkesin gözü önünde sımsıkı sarılıp, sonra karşılıklı nice laflar atan, ardından tekrar sarılıp akabinde yine aleyhte söylenmedik laf bırakmayan dostluk, işbirliği ve insan etkileşimi konusundaki ilkel anlayış yatmaktadır. Zira söz konusu gösterilerde insan ilişkileri etiği çıkmaz bir yola giriyor; kendi kendinle olan münasebetin de, hatta bazen kişiliğin de bu yolda kayboluyor.

Zamanında güzel işler başarabileceğime inanan ve aldığım görevler için büyük veya küçük destekte bulunan herkese, şu an hâlâ dostum olan veya belki bir daha asla dostum olmayacak olanlara minnettarım ve minnettar kalacağım. Aynı şekilde onların de minnettarlığını hak ettiğimi düşünüyorum. Çünkü aldığım bütün görevlerde işime olan bağlılığımla inançlarına tam karşılık verdim. Üstlendiğim görevde her zaman doğru şeyi yapmadıysam eğer, asla yanlış bir eylemde bulunma bilinciyle de hareket etmedim. Birilerini incittiysem eğer hiçbir zaman isteyerek veya bilerek olmadı. Bir vizyonun, misyonun, ekibin parçası olmayı; ortak bir mücadele veya amaç uğrunda dostluğu; benzer dünya görüşlerini birleştiren, karşılıklı iyi niyeti ileten, açık fikirliliğe araç olan, güzel duyguların paylaşılmasına vesile olan, aşağılık çıkarların ipleriyle değil ortak yatırımların ifadesi köprülerle bağlanmış sade dostluğu böyle anlıyorum. Dostluk, tarafları hem besleyen hem ısıtan bir ocaktır. Kendini aştığın ve kendin için ne yapıyorsan başkası için de aynısını yaptığın, gerçek dostluk dilinden her zaman bal dökülmediğini unutmadığın ve bazen acı olan gerçeği dostluğa zarar verip onu manasızlaştıran başka bazı acı tatlarla karıştırmayarak içten olduğun ve içtenlik beklediğin bir alandır.

Sosyalist Parti üyesi olmadan bu partiyi temsilen ikinci kez Tiran Belediyesi başkanlığına aday gösterilmeme kadarki olay-

lar ayrı bir hikâye. Zira bu sefer kellem aynı zamanda başbakan ve parti başkanı olan Kont'un intikam çarkının içindeydi. Yine de aday gösterilmemde bir yandan belediye başkanlığımın ilk üç yılında kazandığım büyük popülerliğin, diğer yandan da Ilir Meta'nın ayrılmasıyla partide oluşan büyük çatlağın etkisi olduğunu söylersem yanılmış olmam herhalde. Bunlar, Fatos'u boğazındaki kin lokmasını yutmaya ve kafamı kesip atmak için daha iyi bir an beklemeye zorladı. Ne de olsa kendisi, Ilir Meta'nın 2005 seçimlerine kadar gölge misali uzaklaşacağına, bundan sonra parti ve hükümet üzerindeki iktidarının –benden kurtulması veya bulanmış görüşünün ufkundan beni yok etmesi için gereken müddetten çok daha uzun bir süre boyunca– mutlak olacağına inanıyordu.

Bense, Ilir'i yeni bir siyasi güç kurmaya iten ve tamamen haksız olmayan sebeplerinin farkındaydım.[15] Ancak ikisinin de uzağında durdum. Belediye seçimleri için onunla ve onun için çalışarak gün geçtikçe daha çok kendi siyasi ailem olarak hissetmeye başladığım partideki gelişmeler hakkında bir yıldan fazla süre hiçbir şey demeden. Belediye işleri adına sosyalist hükümetle, ne kadar ufak olursa olsun, her türlü işbirliği olanağını korumaya kararlıydım. Ancak hükümet-belediye arasındaki denge kirişinin gittikçe inceldiğinin farkındaydım. Bunun sebepleri arasında Fatos'un idare ettiği hükümetin içeriği ve idare tarzının Sosyalist Parti'yi yarını olmayan bir yola sürüklemesi de vardı. Kendi açımdansa parti bahçesinin iç tarafına geçme mecburiyeti gün geçtikçe daha çok ilgimi çekiyordu.

Avukat karşısında zaferle sonuçlanan seçim yarışının sonu halen yönetmekte olduğum partinin başına geçmeme uzanan yolculuğun başlangıcına işaret eder. Ancak buradaki anlatı, Tiran Belediyesi'ndeki seferle kesiştiği bazı kısımlar dışında, devam etmekte olan bu yolculuğun hikâyesini içermemektedir.

---

15 1999-2002 yılları arasında başbakanlık yapan Ilır Meta, 2004 yılında Sosyalist Parti'den ayrılarak kendi partisi Entegrasyon İçin Sosyalist Hareket'i (*Lëvizja Socialiste për Integrim*, LSI) kurdu – e.n.

V

Sabahın erken saatlerine dek süren ve iktidarın tadını damaklarında hissedenlerin ufak grubunda istenmeyen kişiler hakkında laf ve kinayelerin atıp tutulduğu sayısız ziyafetlerde başbakan Fatos ve tayfası arasında geçen konuşmalar yüzünden; bizim dilekçelerimizin bir kenara atıldığı resmî dairelerdeki şu ya da bu zatın belediye kuşatmasının sıkılaştırılması konusunda başbakana sadakat gösterme hevesi yüzünden işlerimizin hükümetin değişik kademelerinde sürüklendiği dolambaçların en önemli örneği Tufina Mezarlığı'na giden yolunun üzerindeki Telekom direkleridir. O yol, son yolculuğuna uğurlanan ölüyü diriltip, cenazeyi eşlik edenleri öldürebilecek, tarif edilemez bir dehşete sahipti. Rahmetlilere son vedayı etmeden önce cenazeye eşlik eden araçlar saniye başı çukura düştükçe, engellere takıldıkça araçların içindeki insanlar sallanıp çarpışırken âdeta zelzele tecrübesi yaşıyorlardı. Nihai dinlenme mahallesine giden yolda mideleri ağızlarına gelmiş bazıları orada burada istifra ediyordu. Birinci seçim kampanyası sırasında o cehennem gibi yolda karalara bürünmüş metanetli bir kadınla karşılamıştım. Tek oğlunun mezarına gitmek için her gün o yolu kullanıyordu. Yolla ilgili bir şeyler yapmam için yalvarışı, seçimlerden sonra oraya müdahale etmeyi unutmamam için kulağıma

küpe olmuştu. Ama zaten her halükârda unutmayacaktım. Zira daha ilk başkanlık dönemimde öncellikli olarak o istikamete acilen el atıp, söz konusu patikayı belirlenen ölçütlere göre genişletmiştik. Ancak bunun sonucunda Telekom'un tahta direkleri yolun ortasına çıkmıştı. Asfaltı dökmeden ve yeni kaldırımları yapmadan önce bu direklerin mutlaka kaydırılması gerekiyordu.

Telekom ve Elektrik İdaresi[1] direkleri, caddelerin yenilenmesi konusunda giriştiğimiz işte kanamaya devam eden bir yara olarak kaldı. Özellikle de söz konusu kurumlar sorunun çözümü doğrultusunda hiçbir zaman mantıklı davranmadıkları için bir kere değil, birçok defa kendi yetkilerinde olan direklerin yol ortasında kalmalarına sebep oldular. Bu davranışlarının kökeninde, özellikle araç içindeki insanların hayatları için büyük tehlike arz eden bu ilkelliğin gözlerine batmaması, direklerin yerini değiştirmeye ödenek ayırmamaları ve de söz konusu kurumları kimsenin uyarmaması yatmaktadır. Zaten hükümet için bunlar, bizim büyük derdimizi bilmeyen vatandaşın gözünde belediyenin imajını bozmak için iyi bir fırsat anlamına geliyordu. Nitekim Sali'nin iktidara gelmesiyle, belediyeye her türlü hakareti yöneltme vesilesi ve yol ortasında duran direkler konusunda bu işe ayrılan ödeneği gasp eden belediyenin kabahatli olduğu yalanının ortaya atılmasıyla vatandaşları kandırma fırsatı oldu.

Kenara kaydırılması gerekli direkleri olan yollar söz konusu olunca, ilgili kurumlara gönderdiğimiz dilekçeler hep cevapsız kalırdı ve işi halletmek üzere hiçbir girişim olmazdı. Ancak yukarıda söz ettiğim vakayı ayrıca iyi hatırlıyorum. Çünkü hayatımda tanıdığım en acayip oyalayıcı kişiyle, Telekom'un bir müdürüyle kendim bağlantıya geçtim. Benimle öyle usta bir oyunculukla konuşuyordu ki, numarasını çevirirken hazırladığım tüm tatlı sözleri boğazıma tıkıyordu. "Büyük şefim, nasıl-

1 Arnavut Telekom'u 2005 yılında, elektrik dağıtımı ise 2009 yılında özelleştirilmiştir. Bu kurumların hisselerinin %76'sını yabancı şirketler aldı. Ülkedeki Su ve Kanalizasyon İdaresi ise halen merkezî hükümetin idaresindedir. Yerel yönetimlerin bu idarelerin hiçbiri üzerinde yetkisi yoktur.

sın? Bu benim için ne büyük onur. Tiran'ı çiçek bahçesi yaptın, naçizane kardeşin ne yapsın senin için?" dedikten sonra, ben durumdan bahsediyordum, o ise devam ediyordu. Her telefon görüşmemizde daha hararetli bir ses tonuyla, "Ah büyük şefim, nasıl üzüldüm seni böyle ufak bir meseleyle uğraştırdığımız için. Sen büyük işlere odaklan, ufak tefek meseleler bizim görevimiz. Direkleri kaydırmaya gitmemiş benim pislikleri mahvedeceğim, kendi ellerimle görevden alacağım alçak herifleri. Sen hiç canını sıkma, telefon etmeye de hiç zahmet etme. Halloldu bil bu işi" diyordu. Kendi "pisliklerini" görevlerinden almıyordu tabii! Her telefon görüşmemizin sonrasında adamları çalışmanın yapıldığı alanda görünüyorlar ancak hiçbir şey yapmıyorlardı. Bense her seferinde kendi çalışanlarıma "Endişelenmeyin işe devam edin, müdürle konuştum," demiş oluyordum. Bir gün ajandada Tufina yolunun açılış törenini görünce, çalışanlarım büyük çekingenlikle, "Biz bitirdik, asfaltın son çalışmasını da yaptık ama yarın açılış olmaz çünkü direkler hâlâ orada," deyince, deliye döndüm. "Nasıl kalkmadılar daha?" dedim ve bütün sinirimi dökmek üzere "usta"yı aradım. Açmadı. "Bu aylar boyunca Telekom'un görevli teknik grubundan işten atılan var mı?", şeklindeki soruma, arkadaşlardan biri başını önüne eğerek, "Başkanım ne diyorsunuz? İşten atılmalarını bırak, her geldiklerinde bize, 'Ya, siz belediyeciler, bu işin telefonla değil, mangizle çözüldüğünü anlamıyor musunuz? Hepimizin çoluk çocuğu var sonuçta!' diyorlar," şeklinde cevap verince tepem attı. "Direkler sonuçta odundan. Onları yarın makasla değil, baltayla keseceğimiz açılış kurdelası olarak kullanacağız. Gidin iyi bir balta bulun. Açılış saati değişmeyecek!" dedim. Gözleri fal taşı gibi açılmış biçimde odamdan çıktılar ki, telefon çaldı, ustanın numarasını gördüm: "Çok affedersin büyük şefim, bin kere özür dilerim, aradığında cevap verme şerefine nail olamadım. Denizin ortasındayım, ailemle birkaç gün tatile çıktım. Çünkü etrafımızdaki ikiyüzlülükten yoruldum, bittim; her yer pislik dolu. Sen nasılsın kardeşim, niye aradın beni Tiran'ın devi?" diye konuştu. "Denizde kalmayı devam et ve güneşte sere serpe uzan, burada her şey yolunda," derken,

derdimden ve sonsuza dek süreceğe benzeyen aşağılayıcı sürüncemeden doğan fikir beni sakinleştirmişti. Ayrıca yapacağımız şeyin hükümetin sürekli başımıza açtığı sürüngücü koşullardaki sembolik değerine seviniyordum.

Bir sonraki gün, yeni yola kasten getirilmiş arabanın bagajını açtığımda kendimi bir Ortaçağ savaşında hissetim: Bagajda bulunan farklı beş adet baltadan en uzununu aldım. Tahta direğe balta vurularak yapılan açılış, büyük ses getirdi. Tasvirim, sadece belediyenin değil sağlam tanıdığı olamayan her vatandaşın devlet dairelerinde yaşadığı sürüncemelere benzeyen direklerin kaldırılamaması nedenini insanların anlamalarına vesile oldu. Dahası, verilen vaatlerin yerine getirilmesi yolundaki kararlılığın bir bildirisi haline geldi. Ama ilaveten belediye ve hükümet arasındaki işbirliği yoluna koyulan ek bir taş da oldu. Açılış akşamında, denizdeki usta, kaydırmaları yapmaları için teknik ekibi gönderdi; mangizsiz!

Ancak balta, elektrik idaresinin demir ya da beton direklerine çare olamazdı. Onlar hâlâ orada, başkentin sokaklarında, hükümetle Tiran Belediyesi arasındaki savaşın anıtları olarak ayakta durmaya devam ediyor.

* * *

Avrupalı ve Avrupa dışından yaklaşık otuz ünlü stüdyonun katılımıyla gerçekleşen harikulade bir yarışmanın sonrasında Fransız Planı'nın onayı başlı başına bir sürüncemeyi teşkil ediyordu. Şehri etüt etmek üzere Tiran'a büyük merak ve hevesle gelen finalistler, Architecture Studio, Bolles&Wilson ve Mecanoo, kentsel gelişimin ünlü uzmanlarından ve mimarlardan oluşan uluslararası bir jüri tarafından değerlendirilmişti. Jürinin başkanlığınıysa başbakan Fatos Nano yapıyordu.

Fatos'la ilgili olarak, dostluğumuzun sarsılmadığı dönemlerde çok insani, cömert ve ne kadar meşakkatli olsa da her görüşmede zekasını gösterdiğini henüz dile getirmedim. İyi yanları yıllar geçtikçe azalarak yerini kibir havuzunda sonsuz bir sefahate bıraktı. Ama o zamanlarda fikrinin inceliğine, eylemlerindeki kıvraklığa ve bilmediği bir şeyleri dinlerken pür dikkat

kesilmesiyle karşındakini rahatlatan sakinliğine hayranlıkla şahit oldum. Kültürü kulaktan dolma olduğu gibi, hayat tecrübesi valizinde biriktirdiği olaylar, tuzaklar ve fıkralardan topladığı bilgilerle dolu bir odada okuduğu, ufak bir dolaptaki kitaplardan ibaretti. Mahpusluk yılları hayat tecrübesine, ciddi olma zamanıyla kabadayı olma zamanını karıştırmak gibi ilginç bir ihtiyaç eklemişti. Bir ara çakırkeyifken söylediği gibi –ki buraya iyi niyetle taşıyorum– bu, onu, "siyasetçilerin en serserisi, serserilerin de en siyasetçisi" yapıyordu.

Kapalı kapılar ardında yapılan o jüri sınavının hakkını verdi: Kendi sahası olmayan o işten pek bir şey anlamadığını kimseye fark ettirmedi; oradaki insanlarda fevkalade bir izlenim bırakacak şekilde herkesle samimi bir hava yarattı; daha önce beraberce kararlaştırdığımız gibi konuyu olabildiğince anlamak için dikkatli birkaç soru yöneltti. Ünlü uzmanların işlerini özgürce yapmaları için, sonraki uluslararası jürilerin tümünde yaptığım gibi, ben de jürinin kararlarını etkileyebilecek hiçbir fikri ileri sürmedim. Fatos da tartışmanın sonunda "Oyum çoğunluğa gider" diyerek ayrıldı. Kazanan projeye karşı başbakanın sonraki anlamsız davranışının arka planı buydu. Resmî programında olmasına rağmen galip stüdyonun Fransız mimarlarıyla görüşmeyi reddederek, kendilerini bir buçuk gün beklemede bıraktı. Başkalarıyla "Bu iş daha bitmedi, göreceğiz bakalım, bu konularda beni kimse kandıramaz" şeklinde mesajlar gönderiyordu ve Cumhuriyet İmar Teftiş Kurulu'nun[2] (KRRT) yasal karar alma sürecinde işlerin sarpa sarmasına yol açtı. Bu süreçte aramızdaki iletişimi, ender bir arabuluculuk yeteneğine sahip, bana karşı hoşgörülü ve belediyeyle ilgili her türlü sıkıntımda anlayışlı ancak hükümetin bir numarasının baskısı altında sıkıntıya girerek çözüm yollarını kapalı bırakan ilgili bakan[3] Bashkim Fino sağlıyordu.

Plan, konuyla doğrudan alakadar olanlar, mülk sahipleri, in-

2 *Këshilli i Rregullimit të Territorit të Republikës*. Başbakanın başkanlığında toplanan bir kuruldur.

3 Bashkim Fino, söz konusu dönemde Yerel Yönetim ve Ademî Merkeziyet Bakanı'ydı (*Ministria e Pushtetit Vendor dhe Decentralizimit*).

şaatçılar ve yatırımcılar arasında büyük tepkilere sebep oldu. Basında çok sayıda itham ve iftira yer aldı ki, bunların çoğu her inşaat emaresinin arkasında inşaat mafyasına bağlı devasa bir yolsuzluğun varlığını, her yeşillik emaresinin altında kendi mülkünü kullanım hakkından mahrum edilmiş içi yanan bir masumun olduğunu iddia eden komplo teorilerine bağlanıyordu. Yine de tartışılabilir eleştiriler de vardı: Planda geliştirilen yaklaşım, bulvarın brazini eksenine[4] eşlik edecek gökdelen sıraları, Kültür Sarayı'nın arkasındaki büyük modern "çarşı", İskender Bey Meydanı'nın ve milli kahramanımızın heykelinin arkasındaki bahçenin yeniden tasarlanması yolunun açılması, tarihî bulvarın ortasından geçen tramvay hattı, sonradan Cumhuriyet İmar Teftiş Kurulu'nun iptal ettiği Rahibe Teresa Meydanı'ndaki küçük bazı inşaatlar, caminin konumu ve başka daha ufak hususlarla ilgili. Tepkiler –doğal olarak farklı fikirleri ortaya koyan bu ikicincilerin değil de, büyük paralardan bahseden birincilerinkiler– başbakan üzerinde büyük tesir yarattı ve aramızda hoş olmayan birkaç atışmaya sebebiyet verdi. Üniversite döneminden ve bulvarda yaptığımız gece yürüyüşlerinde yasak kitaplardan edindiğimiz izlenimlerle dolu maceralı zamandan arkadaşım, o ara Fatos'un kentsel gelişim konusundaki danışmanı Artan Shkreli, bir yıllık gecikme sürecinde damlalıkla akıtırmışçasına argüman üstüne argüman sundu. Sonunda Tiran'ın merkezini ve planı kurtararak, bu manasız anlaşmazlığın arabuluculuğunda başarılı bir rol oynadı.

İmar planı, şehrin veya bir bölgesinin bedeninde yapılacak her işlemin yegâne haritası değildir, bir gelişim aracıdır. Dünyada da durum böyledir ama Arnavutluk'ta "imar planı" terimi birçok kişi için değişmez rehber anlamına gelmektedir. Aynen komünist imar planlarında olduğu gibi, apartman kalıpları kâğıtta milimetrelik izlerle yansıtılıyor, sonra da tekdüze evler koleksiyonu, tek sıra halinde diziliyordu. Oysa demokratik

4 Bkz. s. 47, dipnot 9. Armando Brasini'nin mimarı olduğu Tiran'ın merkezindeki bulvarın bir kısmı için kullanılmaktadır Yazar, Brasini'nin soyadını okunduğu haliyle kullanarak, bulvarın belli bir yönünü tarif etmek üzere "brazini ekseni" (*aksi brazinian*) kavramını ortaya atmışır.

düzenlerde işleyiş farklıdır: Hiç şüphesiz plan çok belirgin kıstaslar koyar. Fakat on beş-yirmi yıllık bir süreç içerisinde plandaki muhtelif hususları gerçekleştirmeye sıra gelince meydanı, parkı, binayı tasarlayacak mimara da hareket alanı bırakılır. Bu kıstaslar yazılı bir belgede yer alır ve yürürlükteki mevzuatla beraber, şehircilik planının temsil ettiği kişisel ve kamusal çıkarlar arasındaki uyumun korunmasını sağlar. Böylelikle plandan etkilenecek herkese etkin olma ve her alanın gelişiminden faydalanma fırsatı verilir; kurumların gözettiği kamu yararı ve devletin teminat altına aldığı bireylerin yararı arasında denge kurulur.

Bu bağlamda, Tiran Belediyesi'nin zorla ele geçirilmesinden birkaç ay önce, Yeni Cami'yle ilgili patlayan; Yeni Cami, Tiran ve Dinler Arası Hoşgörü Müzesi için organize ettiğimiz uluslararası yarışmanın adaylığıma Arnavutluk İslâm camiasından ezici bir oy çoğunluğu getirmesinden korkularak, belediyeyle İslâm Topluluğu[5] arasında bir zıtlaşma yaratmak amacıyla teşvik edilen tartışma düzeysizdi. Hatta hükümetin bilinen siyasi kemliğinin ötesinde, istisnai duyarlılıklar içermesi gereken böylesi hassas bir konuda, cehalette gösterdiği ısrardan dolayı utanç vericiydi.

* * *

Plana göre Yeni Cami, Kültür Sarayı'nın arkasında, bir ucu otel "Miniri"nin olduğu yerden İskender Bey Meydanı'na bakan üç köşeli bir alanın içerisinde öngörülmekteydi. Böylelikle Tiran'ın merkezi Arnavutluk'ta uyum içerisinde yaşayan üç dinin alansal üçgeniyle örülecekti: 1990'ların başında inşa edilen Katolik, bitmekte üzere olan Ortodoks iki katedral ve İslâm Topluluğu'nun haklı olarak uzun süreden beri talep ettiği cami, planın amaçladığı gibi şehircilik anlamında Tiran'ın kalbinde üç referans noktası oluşturmuş olacaktı. Planı yapanla-

5 *Komuniteti Mysliman.* İslâm Topluluğu, Arnavutluk Müslümanlarını dinleri açısından temsil eder, bu bağlamda değişik aktiviteler ve resmî işlemler yürütmektedir. Ülkedeki camilerin ve benzeri dinî ibadet-eğitim müesseselerinin işleyişinden sorumlu olan, devlet tarafından tanınan, bağımsız kurumdur.

ra göre, İslâm Topluluğu'nun önceden iddia ettiği gibi Yeni Cami'nin Millet Meclisi'nin önündeki Namazgâh Parkı'nda[6] yapılması mümkün değildi. Çünkü yeşilliği çok yoğun bir bölge olan park, Tiran için olağanüstü değerli bir doğal mirastı. Bunun da ötesinde camiye gereken hacim ve camide yapılması doğal birçok faaliyetin peyzaj üzerindeki etkisiyle oradan geçen caddelerin ana istikametlerinde getireceği yoğunluk paha biçilmez bir ortak hazine olan parkın sosyal bir değer olarak kaybolması bakımından, şehircilik açısından olabilecek en kötü tercihti. Dahası, Namazgâh'ın orada cami inşaat etme seçeneği, Tiran'ın kalbinde üç dinin ibadethaneleriyle oluşturulan kentsel ve sembolik üçgen alternatifine kıyasla ileri görüşten yoksun, başkentin merkez yapılandırmasına şehircilik yönünden zarar veren bir çözümdü.

Yeni Cami için yapılan yarışma, planın önerdiği çözümün ileri görüşlülüğünü açıkça gösterdi. Bizim çağdaş bir cami inşaatı –Arnavut İslâm camiasının merkezî ibadethanesi olacak, işlevsel kutsal bir alan olman ötesinde, inananlara ve inanmayanlara, şehri gezenlere, geleneği gelecek tahayyülüyle örerek, yaşadığımız yüzyılın diliyle konuşabilen, Tiran'da herkes için kıymetli ve herkesin kıymet verdiği bir kentsel zenginlik olarak ayakta duran bir yapı– konusundaki beklentimize fevkalade bir imkân sundu. Söz konusu kentsel zenginlik çocukların, gençlerin, şehrin tarihine ilgi duyan herkesin, kente göz gezdirmekle görülemeyen, günümüzü geçmişle bağlayan ipuçlarını; Tiran'ın başlangıcını –ki, efsaneye göre 16. yüzyılda kocaman ormanlık bir alandı– ve sonraki yapılanmasını dinlerle ilgili zirveye ulaşan o eşsiz tarihiyle bağlantılı olarak adım adım gösteren plan ve görüntülerin, Arnavutluk başkentinin fiziksel ve sosyal dönüşümünün yazılı belgelerinin toplandığı yerin yakınında, yani Tiran Müzesi'nin yanı başında olunca, daha da çekici hale gelecekti.

Ülkemizdeki dinsel hoşgörün ve uyum içerisinde ortak yaşamın hikâyesi çok güzeldir. Biz Arnavutların birçok defa bize bağışlanmış ve değişmezmiş gibi algıladığımız, paha biçil-

6 Söz konusu yere Osmanlı döneminde yapılan namazgâhtan ismini almaktadır.

mez bir mirastır. Dinî aşırılığın açtığı yaralara haklı olarak dehşetle bakıldığı ve dinî ayrımcılığı destekleyen unsur ve pratiklerin kaçınılmaz bir şekilde büyük endişeyle karşılandığı günümüzün ruhsal ve dinsel buhranlı dünyasında hayranlık uyandıran bir öyküdür. Bu mirası kutsal bir emanet gibi çocuklarımıza ileterek korumak ve geliştirmek için elimizden geleni yapmalıyız ki, hoşgörüyü kilise ve cami kapılarının ötesine de taşıyalım. Sadece inananlar arasında değil herkesin arasında eksik olan toplumsal hoşgörüyü topluma yayalım ve aynı şekilde cehalet, fakirlik ve sosyal gerginlikle beslenen dinî ayrımcılığın adi köklerinin ortamımızda gelecekte yeşermesine asla müsaade etmeyelim. Diğer yandan gençlerimize, gelecek nesillere ve Tiran'ın günümüzdeki ziyaretçilerine karanlık proletarya diktatörlüğü döneminde ülkeden Tanrı'nın kovulduğu, dinî inancın her göstergesinin ve şahidinin ateşle kovalandığı, kurşuna dizildiği, yıllarca hapislerde süründürüldüğü o korkunç anları doğru düzgün anlatacak yolu da bulmalıyız. 1967'deki muazzam şeytanlık ve bunun sonuncunda 2.100'den fazla kilisenin ve ayrıca camilerin yıkımı, 300 binin üstünde dinî sanat eseri ve kutsal kitabın yok edilişi, siyasi mahkemeler, Tanrı mekânlarının yıkıntıları etrafında davul sesleri eşliğinde göbek atılan komünist cehennemde kurşuna dizilen veya sürgüne gönderilen, inanç cübbesini taşıyan o cesur insanların dimdik duruşları unutulamaz, bu ülkenin başkentinin müzesinin bir bölümünde gösterilmeden kalamaz. 1967, Enver Hoxha'nın özgür insanı "Yeni İnsan"la[7] ikame eden anlayışındaki başkalaşımın en şeytani dönemecinin ifadesidir: Parti Genel Sekreteri'nin kendisini Arnavutların yegâne Tanrısı, komünizmi de dünyadaki tek din olarak ilan ettiği yıl; Ulusal Kurtuluş Savaşı önderinin devletin başında olduğu kırk yıl boyunca bestelediği dramın, Çin Devrimi'nden ilhamlı üçüncü perdesini sahneye koymak üzere teker teker yok ettiği eski silah arkadaşlarıy-

7 Enver Hoxha'nın başında bulunduğu Emek Partisi, Kültür Devrimi'ni başlattığı dönemde "Yeni İnsan"ın yaratılması gerektiğini söylemiş ve bu yönde seferberlik ilan etmişti. Yeni İnsan'la siyasi ve kültürel eğitimden ancak bunun da ötesinde belli ruhsal ve bedensel özellikleri olan bir bireyden bahsediliyordu.

la ilgili paranoyasının önünü açmak için oluşturduğu yeni fanatik grupların yılı.[8]

Yirmi yılı aşkın bir süredir Sali, ne istediğini ve ne dediğini bilmeden, diktatörlük müzesi lafını edip duruyor; tartışmalar istemediği yöne akınca ve gidişatı bozacak bir eylem gerektikçe taş misali ortalığa fırlatıveriyor ya da hükümetinin sansasyonel günahlarından biri ortaya çıkınca kamuoyunun gözüne batacak, dikkatini çekecek bir cennet yaprağı gibi kullanıyor. Sali müzenin kurulacağını orada burada tekrar tekrar ilan eder, bazen Komünizm Suçları Enstitüsü, bazen de Dikilitaş şeklinde olacağını söyler; bazen İskender Bey Meydanı'nda, bazen Piramit'in[9] olduğu yerde yapılacağını açıklar; bazen İşkodra'ya gönderir, bazen de Spaç'a[10] taşıyıverir; bazen konuyla ilgili bir çalışma grubunun, bazen Tivar Katliamı[11] için bir meclis komisyonunun oluşturulacağını söyler; bazen siyasi suçtan hüküm giymiş kişilere –yirmi yıldır alamadıkları tazminatı için söyleyecek bir şeyi olmayınca– Yılbaşı hediyesi gibi sunar, bazen de onlar başbakanlık önünde açlık grevine girince ya da sonuç alamaya-

8 Parti Genel Sekreteri ve Ulusal Kurtuluş Savaşı önderiyle kastedilen kişi Enver Hoxha'dır. *Partia e Punës e Shqipërisë*, Türkçesiyle Arnavutluk Emek Partisi, Birinci Sekreter veya Genel Sekreter diyebileceğimiz kişi tarafından yönetiliyordu. Partinin başındaki kişi "parti başkanı" olarak adlandırılmazdı. 1967 yılı, başlıca amacı "Yeni İnsan" denilen farklı kültürel ve siyasi anlayışta bir bireyi yaratmak olan Kültür Devrimi'nin Arnavutluk'ta başladığı, ülkenin ateist ilan edildiği ve yaklaşık on yıl devam edecek Çin'le yakın ilişkiler döneminin açıldığı yıldır.

9 *Piramida*. Tiran'ın merkezinde yer alan, piramit şeklinde yapılmasından dolayı Piramit diye anılan bina. Bina totaliter rejimin sonlarında Enver Hoxha Müzesi olarak kullanılmak üzere yapıldı. Dört-beş yıl bu amaçla kullanıldıktan sonra müze kaldırıldı ve bina 1990'ların başından beri birçok sanat, eğlence, ticari aktivitelerinin yapıldığı bir mekân oldu.

10 Komünist dönemde siyasi suçluların çoğunun tutulduğu ve bu kişilerin maruz kaldıkları çok ağır muamelelerle anılan hapishanenin olduğu yerin ismi. Hapishane de aynı isimle anılmaktadır.

11 Binlerce Kosovalı Arnavutun öldürüldüğü 1945 yılındaki katliam. Olup bitenlerle ilgili çok sınırlı bilginin olduğu bu olay için Sali Berisha, sonradan Emek Partisi'nin önemli şahsiyetleri olacak bazı kişilerin liderliğindeki Arnavut partizan gruplarını suçlamaktadır. O dönemde katliamın yapıldığı Karadağ'ın Tivar şehri civarından bile geçmedikleri söylenen söz konusu partizan gruplarına yapılan suçlamalar hakkında hiçbir delil gösterilmediği gibi, olay üzerinde halen ciddi araştırma yapılmamıştır. Konu, Berisha'nın arada bir gündeme getirdiği ünlü konulardan biridir.

caklarını bildikleri protestolardan birini daha yapınca bağışta bulunurmuş gibi öneriverir. Ancak bu geveze şahıs, konu hakkında doğru düzgün bir şeyi yapmayı hiçbir zaman düşünmedi. Düşünmez de. Zira onun güzel yaptığı yegâne şey Arnavutlar arasında, farklı siyasi görüşlerinden dolayı insanlara eziyet çektirmişlerin borularıyla üflediği nefret ateşine canlılık kazandırmaktır. Böylelikle, farklı siyasi görüşte olmanın bedelini iliklerine kadar hissetmiş insanların, yirmi yıl sonrasında bile doğru düzgün görmelerine müsaade etmeyen ağrılarını suiistimal ediyor. Zira görmeleri gereken, günümüz siyasi hayatında komünizminden geri kalan esas şeyin, kamunun de terbiyesini kasten bozan bu zatın kaynağında olduğu yerli yersiz ithamlar, düşman gibi algılanan siyasi muhalife karşı ardı ardası kesilmeyen iftiralar, ulu orta yargılamalar ve sınırsız intikamın pis kokulu ruhu olduğudur. Kendisi bu ruhla eğitildi, bu şekilde Politbüro'nun[12] basamaklarını çıktı; komünist liderlerin keyiflerinin kahyası, iş arkadaşlarınınsa korkulu rüyası oldu ki, onlardan ikisi, karı-koca bir çift, Kavaja'nın köylerine sürgün edildiler. Merkez Komite'yi bile şaşırtan hevesiyle arkadaşlarının sürülmesine yol açan Parti Sekreteri[13] aynı kişiydi işte. 1990 sonrası siyasetin her türlü ahlâki değerinin mezarını kazan; yeni doğan demokrasiye başkalarını kandırma sanatına dayalı sınırsız ikiyüzlülüğü takdim eden; fikir çeşitliliğiyle, rekabet hürriyetiyle yaşama kabiliyetsizliğin, görüntüsü ve eylemiyle sesli şarlatanlığın, yalanın cafcaflı takımını giymiş ilkelliğin ta kendisi.

Her şeyde olduğu gibi, sadece engellemeyi, zarar vermeyi, mahvetmeyi bildiği için, Yeni Cami projesi konusunda da aynı şeyi yaptı ki, ben bu işi asla bir seçim projesi veya siyasi pro-

12 Arnavutluk Emek Partisi'nin en yüksek, dolayısıyla ülkenin de en önemli karar alma organı.

13 Parti Merkez Komitesi (*Komiteti Qendror*), Arnavutluk Emek Partisi'nde Politbüro'dan sonra en önemli karar alma organıydı. Parti Sekreterleri ise Arnavutluk'ta her kurumda, spor kuruluşlarında, sanat gruplarında, okullarda, hastanelerde, düzenli toplanan her toplulukta bulunurlardı. Söz konusu topluluklardaki herkesin, hatta bu topluluklardaki kişilerin aile üyelerinin de, parti ilkelerine –buna siyasi görüş, özel ilişkiler, giyim tarzı ve kişinin okuduğu kitaplara kadar her şey dahildi– uyumunu gözetlemekle görevliydiler. Sali Berisha, totaliter dönem boyunca çalıştığı kurumda Parti Sekreteri'ydi.

je olarak görmedim ve bir kere bile kamusal bir kavga konusuna dönüştürmedim. Çünkü buna içim elvermez. Bu, olağanüstü hassas bir husustur. Dinî inançların siyasi çekişmeye konu olduğu durumlarda, insanlarda ister istemez, gayri ihtiyari bir hassasiyet çimdiklenir. Dolayısıyla siyasetçiler –İslâm Topluluğu'nun haklı isteği üzerine belediye başkanı görevimin gerektirdiği gibi– bu mevzuya el atmak zorunda kaldıklarında konunun her yönüne çok narince değmelidirler. Dahası, küçük yaştan beri dinle olan ilişkim farklı davranmama izin vermezdi: Ergenlik yaşına kadar her gece gözlerimi, çanların ve Batı kültürünün İşkodrası'ndan inançlı bir kadın olan ninemin dualarını dinleyerek kapatıyordum. Sonradan kutsal kelimeyi bilmenin yolunu, anti-komünist dostluklarımın mecrasında 1967'den beri lanetlenen kitapları okuyarak öğrendim. Bu kitaplar sayesinde insanı ve dünyayı İsa'nın büyülü prizmasının parabolleri içinden, Muhammed'in emanetlerinden ve Tevrat'ın fevkalade aynasından görebildim. Kasım 1990'da, yaklaşmakta olan özgürlüğün alacakaranlığında, beni İşkodra-Rrmaji Mezarlığı'nda yarı gizli yapılan ilk ayine götürecek tren biletini aldım. Orada, hayatımda ilk defa bir rahip gördüm: Unutulmaz Dom Simon Jubani, açık havada, ölüm için gidilen o yerde, Gizli Servis'in takibi altında, Arnavutluk Kilisesi'nin yeniden doğuşunun büyüsünü yaşamak isteyen bizlere, 67 galeyanında ilahlara nişan alan halkın askerlerinin silahlarından çıkan kurşunların deldiği Meryem Ana ve mermer melekler arasında konuşuyordu. Bir sonraki gün İşkodra Camisi'nin kapıları açıldı; bir depo olarak kullanılan camiyi Müslümanlar ve Katolikler gönüllü olarak, beraberce temizlediler.

Bu kadar müstesna bir konuda siyasi tartışma yapmama, Tanrı'nın zarafetinden bağışladığı bazı Arnavutlarla talihli tanışıklığım da müsaade etmez: Anlatmak için yaşayan peder Zef Pllumbi[14] hayat derslerini benden hiç esirgemedi. Ya da Kadîr-i

14 Zef Pllumbi, totaliter dönem boyunca yaşadıklarını Arnavutluk'ta çok ünlü olan "Sadece Anlatmak İçin Yaşa" (*Rrno Vetëm për me Tregue*) adlı kitabında anlatır. Yazar, Pllumbi'yi anarken dolaylı yoldan bu kitabına da atıfta bulunmaktadır.

Mutlakla konuştuğu yalnızlığının odasında, dünyevi tüm işlerini sonlandırırken son nefesinin ışığından biraz vermek için Linda'yla beni çağıran Baba Reşat Bardhi. Kendisinin yaptığı birçok iyiliğin karşılığında aldığı sınırlı sayıdaki (kamusal) ihtiramın arasında, Tiran Belediyesi tarafından verilen ve fazlasıyla layık olduğu "fahri hemşeri" unvanı da var ki, aynı gün bu unvan üç resmî dinî topluluğun başlarına da verildi.

Bu konuda farklı davranmama birçok şey müsaade etmez. Buna dünya görüşü denir ve burada üzerinde daha fazla durmayacağım. Ancak belirtmeden geçmeyeyim, cami yarışması ilan edilir edilmez Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanı, Fransız mimarların yaptığı şehir merkezi maketinin yanına geçip, kameraların önünde poz vererek cami hakkında çıkan haberin yalan olduğunu, bunun için Allah'tan cezamı göreceğimi, çünkü caminin planda öngörülmediğini söyledi. Yalan olan bu yalanlamanın kendisiydi: Cami için öngörülen yer planda olduğu gibi, makette de cami için öngörülen hacim yer alıyordu. İleriki günlerde camiye tahsis edilen alanın oradaki mülk sahiplerinin haklarını ihlal ettiğini zaten Sali'nin kendisi de söyledi. Dolayısıyla –Tanrı ve Hakka inançları hep sözde, gerçek ilahları olan iktidarı da mal mülk kaynağı ve başkalarının ceplerinden para çekme aracına dönüştürmüş, devlet işlerine pek bağımlı bu kişiler– bu günahı ne kaldırabilirlerdi ne de gerçekleşmesine izin verebilirlerdi.

Caminin yapılması düşünülen yerde İslâm Topluluğu'nun mülk sahibi olmadığı doğruydu. Ancak Topluluğun, Kültür Sarayı arkasındaki alanda kendi mülkleri vardı ve plan gelişim belgesi izin vermenin ötesinde, özel-kamusal yarar dengesi bakımından mülk değişimini önermekteydi. Bu vesileyle, İslâm camiası öngörüldüğü üzere camiyi inşa etme, oradaki mülk sahipleri de mülkiyet haklarını biraz daha ileride, planın ticari inşaatlara adadığı alanda kullanma imkânına sahip olacaklardı. Karşılıklı yararı olan, ideal bir durum söz konusuydu. Geriye kalan hükümetin katkıda bulunmasıydı ama nafile. Hükümet, yarışmayı finanse eden Kuveyt hükümetinin de desteği sayesinde, büyük uğraşla yürütülen ve çözüm aşamasına gelmiş

süreci bozmaya kalkıştı. Dahası caminin Namazgâh Alanı'nda inşaatına yol açan, yasal olmayan kararları alelacele aldı. Böylece Tiran Belediyesi'yle İslâm Topluluğu'nun ayrı düşmesini teşvik ediyordu. Nihayetinde hükümetin baskıları sonucunda gözü korkmuş, camiyle ilgili hükümetin yalan dolan vaatleri yüzünden hareket alanı hiç olmadığı kadar kısıtlanmış Topluluk, Sali'nin ürettiği münakaşada tutsak kaldı.

Ancak gerçekle yüzleşme babında, şunun söylenmesi gerekir ki, Tiran'ın yeni istilacıları –sadece halkın vermediği oyu zorla aldıkları için değil, altı yıldır iktidarla birlikte istilacı gibi davrandıkları için böyleler– ne yaparlarsa yapsınlar, Namazgâh'ın oradaki arsa da tamamıyla İslâm Topluluğu'nun mülkiyetinde değildir. Söz konusu alanda halihazırda sahiplik unvanlarını kullanamayan eski malikler var. Günümüze kadar orası haklı olarak kamusal alan kabul edildi, ancak o yerde şehircilik açısından feci bir hatayı teşkil eden cami inşaatına yol açılırsa, maliklere, Kültür Sarayı'nın arkasında olduğu gibi, sürecin parçası olma hakkı doğuyor. Sali, Yeni Cami'nin yapılması öngörülen yerde mülk dokunulmazlığının kutsallığını ve kendi tabiriyle benim yönetimimdeki belediyenin işlediği günahı konu eden arsız bir propaganda yapmıştı. Oysa sadece üstteki açıklama bile, olayın kaynağında yer almayan ve esasında çok kısaca anlattığım bütün bu süreçten dolayı İslâm camiasının ve şehrin yararına çözemediği bu sorunu çözüme kavuşturmak için içtenlikle uğraşan belediyenin karşısında onun utanç verici ikiyüzlülüğünü ortaya koymaya yetecektir.

* * *

Fransız mimarlar, 21. yüzyılın Tiran merkezi için zamanla çok iyi olduğu anlaşılan bir plan yaptılar. Arnavut hükümetleriyse bu yüzyılın ilk on yılında, gün geçtikçe kentsel gelişime büyük zararları olduğu anlaşılan ilkel bir mevzuat ortaya koydular. Mevzuat yüz karası, yamalı, uyduruk: Şakşakçılık yapan uzmanların uyuşmuş ellerinden, başbakanların beceriksiz veya kirli ellerine kadar elden ele dolaştırılan taslakların uzun yolculuğunda birbirine fena halde geçmiş ekspertiz raporlarının, cehalet ve ki-

nin sindirilemez bir kokteyli. Zira sahayı kontrolleri altında tutmak dışında bir şeyi görmeyen başbakanlar, devletin tümlüğünün işleyişini düşünmüyorlar. İstenilen milli servetin her unsuruna haksız tekelci erişimi güvence altına alabilecek, yerel yönetimin idare ettiği her alanı sınırsız kontrol altında tutabilecek yeterli yasal yetkiye sahip olmak. İçerdiği noksanlar ve sinsilikler açısından yeryüzünde eşi benzeri bulunmayan söz konusu paçavra mevzuatı bunca yıl boyunca kim bilir kaç defa değiştirmeye kalkıştık. Ama ne zaman bu konuyla ilgili bir görüşmemiz olduysa her seferinde daha zararlı çıktık. Zira Tiran Belediyesi'ne dünyayı dar etmek için yeni bir yama ekleniyordu. Bu yetmezmiş gibi şapşal mevzuatın uygulanması sık sık cehaletin ve kanunsuzluğun tiyatrosuna dönüşüyordu. Piramit[15] bunun iyi bir örneğidir: Hiç utanmadan, zerre kadar çekinmeden, anayasayı, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartnamesi ve Yerel Yönetim Yasası'nı çiğneyerek, yasanın ve Tiran Belediyesi'nin kurumsal iradesine karşı çıkarak, birbirinden farklı siyasi görüş ve tercihleri olan çok sayıdaki vatandaşın itirazını umursamadan, körlüğün kazmasını alıp kültür ve tarih eseri olan bir yapıyı yıkmaya başladı. Aydınlanmamış her hükümdar gibi geçmiş rejimle bir mimari eseri; eserin döneminde yapılış amacıyla günümüzde halkın kendi tarihi boyunca inşa ettiklerini yıkan zihniyetle hiçbir alakası olmayan bir kullanım amacına doğru akan zamanı; öleli yıllar olmuş Enver'le, kelime orduları aracılığıyla kendi gözlerinde parlayan Enverizmi karıştırıyordu.

Yaptığı kör topal konuşmalardan ve dillere destan saçmalıklarından pek belli olmasa da Sali bilgili adamdır. Çok kitap okur derler ki, inanmamak için bir sebebim yok; ne de olsa hesapta okumuş çok! Ancak az sayıda kitap Fatos'un –iyi dönemlerinde– toplumu anlamasına engel olmadığı gibi, çok sayıda kitap Sali'nin "destansı efe"nin hezeyanıyla adi bir haydudun açgözlülüğünün siyam ikizleri gibi beraber yaşadığı ilkel beyninin derin mağarasından bir saat bile olsa çıkmasına yardımcı olamamıştır. Enver Hoxha'ya bu ülkede Sali'nin taptığı kadar kimse tapmaz; "destansı efe"nin önüne diz çöker gibi eğil-

15 Bkz. s. 118, dipnot 9.

miştir. Onun çok ciltli sınıf mücadelesi macerasının her satırını hayranlıkla okumuştur. Dünyayla mücadelesine de, Tanrı'nın kendisiyle mücadelesine de hayranlıkla bakmıştır ve ıstıraplı mürit rolünde ilahının dikkatini çekmek için eline fırsat geçtikçe katkıda bulunduğu her kurşuna dizilişi, idamı, tutuklanmayı, sürgünü sonunda kadar onaylamıştır. Gizleyemediği zaman sövgüyle boşalttığı özlemle, hayatının en büyük aşkından ihanete uğramış biri gibi sonrasında da onu olabildiğince taklit etti. Zamanla onunla yarışabileceğini inanmaya başladı; onun gibi olduğu, tarihteki yerini alabileceği düşüncesine takmış durumda. Bu arada mağaraya sığınmış haldeki dağları hareket ettiren efe ve köyünün koyunlarını çalıp satan hayduttan oluşan iki siyamın arasında, iktidar adına her türlü arakçılığı elinden geldiğince yaparak Arnavutları tekrar yönetebilme imkânına şehvetle hizmet etmektedir.

Blloku'nun[16] taşralı kardiyoloğu çeyrek yüzyıl boyunca Enver'in yanındakilere gıptayla baktı. Genel Sekreter'in kapısının kendisine açılmasını sağlamak ve genç bir komünist rolüne bürünerek, diz çöküp gözyaşları eşliğinde kim bilir ne ebedi aşk sözleri söylemek üzere, kendisini ilahının evine götürecek mecraları bulmak için perişan oldu. Yüce komutanın kalp atışlarının güvenilir geyşası olmayı çok istiyordu. Ancak ona ulaşamadan zemin kattaki koridorda kaldı. Kapı arkasında kalmanın yarattığı hayal kırıklığı ruhunda öyle benzersiz bir hıncın yuvasını oymuş durumda ki, günümüzde muhaliflerle karşılaştığında –bunlar Bllok'la hiçbir alakaları olmayan insanlar ya da Sali'nin Emek Partisi ortamlarında tanıdığı ancak onun gibi aklın mağarasında efe ile haydut arasında kalmamış ve efsanevi önderin bahçesine sızmak için salya akıtmayan veya kayıkta[17] ya-

16 Totaliter dönemde, Enver Hoxha dahil partinin ve aynı zamanda devletin en yüksek yöneticilerinin yaşadığı, vatandaşların girişine kapalı yüksek koruma altında tutulan bölge. Günümüzde de aynı isimle anılmaya devam ederek Tiran'ın en merkezî iş ve eğlence yerlerinden biri haline gelmiştir.

17 2000'lerde Arnavut basını totaliter dönemde Sali Berisha'nın Enver Hoxha'nın çocuklarıyla Arnavutluk'un en güzel göllerinden birinde bir kayık gezisi yaparken çektirdikleri bir resmi yayımlamıştı. Yazar, "kayık" kelimesini bu görüntülere atfen kullanmaktadır.

yılmayan anne-babaların çocukları– bu hıncını hiddetle dışarıya yansıtıyor. Başka bir tür kıskançlıksa siren misali kendisini çağırmakta: Ölümden sonra karşılıklı hesaplarının nasıl yapılacağını, her birinin söyledikleri ve yerine getirdikleri konusunda tarihin aralarına koyacağı mesafeyi düşünürken depreşen Enver'e olan kıskançlığı. Sözlerin uçtuğunu bildiğinden olsa gerek –bu, her gün neden bu kadar çok palavra ortaya attığını da açıklar–, o da günümüzde Fevziu'nun programının stüdyosunda[18] veya Eğitim Bakanlığı onaylı kitaplarda kendisiyle ilgili bulduğumuz "tarihsel" safsatanın tarihin süzgecinden geçemeyeceğinin farkında. Bu sebepten ötürü büyük bayındırlık projeleri gerçekleştirmek için yanıp tutuşuyor.

Ulus Yolu[19] mühim bir bayındırlık eseridir. Çuvala dönüştürdükleri milli bayrak vesileylesiyle topladıkları para konusu kim bilir ne olacak. Muhtemelen cezaya tâbi tutulmaktan ziyade unutulacak. Yine de yol, Sali'nin devasa zararlar verdiği bayındırlık sahasında, kendisinden iyi bir hatıra olarak kalacak. Ama Enver'le olan sorununa anlaşılan o ki, çare olamayacak. Ona bir eser lazım; çok büyük, azametli bir eser gerek. Tiran'daki merkezî bulvarda –zira buraya indiği günden beri bir türlü rahat edemedi– kendi heykeli yerine geçebilecek muazzam bir yapıyı arkasında bırakmadan gitmek istemiyor. Yapmak istediği bu bina Arnavutluk Millet Meclisi'dir. Dikmek istediği yer de, azıcık tarih ve kültür anlayışı olan, normal bir akıldan geçemeyecek bir mekândır. Merkez planına, kentsel ve mimari mantığa tamamen aykırı bir yer.

Askeri olarak Enver'in önünde onlarca defa yürüyüş yaptığı yerde onunla kendisini bir tutabilmek ve ölümden sonra bu bulvar üzerindeki yarışta onu geçebilmek için dağların efesi düne kadarki ilahının "piramidini" güçlü tekmeyle yerle bir etmek istiyor: Enver, gökyüzündeki Tanrı'yla kendisini bir tutulabilmek üzere efelenerek güç ve kararlılıkla kilise ve cami-

18 Kastedilen Blendi Fevziu'dur. Günümüz Arnavutluk'unda en tanınmış gazetecilerinden biridir. Hükûmete büyük yakınlığıyla tanınan *Klan TV*'deki haftalık programı iktidarın avukatlığını yapmakla suçlanır.

19 *Rruga e Kombit.* Arnavutluk'la Kosova'yı bağlayan otoban.

leri nasıl yıktıysa aynen öyle. Bu şekilde, tek celsede iki davasını görecek: Hem kendisi için ihtirasla istediği büyük eseri inşa edebilecek, hem de –zorla da olsa– o kurtulamadığı gölgenin yerini alacak. Ama acaba koyun haydudu devamını nasıl getirmeyi düşünüyor? Araziyi başıboş görüp yeni meclis inşaatının izleyicisi olarak mı kalacak? Bunu şu an bilemeyiz. Ancak büyük ihtimalle oranın da arsa sahipleri –eskilerden, eskilerle kâğıt işlerini halletmiş ya da iktidarın evlatlarına cömertçe dağıttığı haklara sahip yenilerden birileri– ortaya çıkıp müdahil olacak ve mülkiyet hakkı gereğince projeyi değiştirmek gerekecektir. Ya da, şu ana kadar söylendiği gibi, bir meclis yapmak üzere hükümete projesine devam etmeyi mümkün kılan bütçeden nakit para akıtılacaktır. Ancak her durumda, "Haydut değilim tavuk çalan, eşkıyayım kule yıkan!" diyen şarkı sözlerinin bu olaya ne kadar uygun düştüğünü gördükçe ve aksi ispat edilmediği takdirde şüpheye mahal var.

Ünlü Fransız stüdyosunun planında Piramit bir kültür binası işlevini görüyor, daha ciddi projelerin ve bütçelerin olabileceği sonraki dönemlerde yapılmak üzere içi düzenlenmeden açık bir alan olarak bırakılıyordu. Esasında amaç yapıyı bir sanat, film, edebiyat, yani çağdaş kültür merkezi haline getirerek, mütevazı bir şekilde Paris'teki "Pompidou" merkezine benzetmekti. Nitekim Tiran'da eksik ama gerekli olacak, mühim bir şeydir bu. Tıpkı Piramit'in önündeki parkın gerekliliği gibi. Tiran Belediyesi'nin planına göre söz konusu park, kibar bir yaya hava köprüsüyle Otel Dajti'nin arkasında yapılması öngörülen parkla ve Tiran'ın tüm tarihî bölgesiyle bağlanacaktı. Bu bölgede bulunan Millet Meclisi, Milli Tiyatro Binası'na; Ordu Evi, Kültür Bakanlığı'na, eski kalenin içiyse Kültür Eserleri Enstitüsü'nün yanında yeniden düzenlenmiş, değerli eşya ve zanaatçı objelerinin sergi, satış ve hizmet alanına dönüşecekti. Tiran'ın kalbinde yer alacak bu kültür ve yaratıcılık adasına, hükümetin sağırlığından dolayı tam şekil veremediğimiz için hüzünlüyüm. Bu bağlamda, Avrupa Birliği'nin desteğiyle, sadece Milli Galeri'den Tabakların Köprüsü'ne[20] kadar uzanan ve birkaç yıl

20 *Galeria Kombëtare, Ura e Tabakëve.*

önce iki Tiranlı delikanlının, ressam Sali Allmuça ve girişimci Refik Halil'in gönüllü desteğiyle onarılan yeni yürüyüş yolunu tamamlayabildik.

Bugün çitlerle, yarı yıkık binalarla, belli belirsiz sokaklarla, çöp yığınlarıyla bölük pörçük edilmiş tüm o alan, uzun süre önce her mevsimde, her yaştan insan için kentsel hayatla dolu bir Merkezî Park halini almış olacaktı. Ancak belediyenin yetkisinde olmayan bazı lojistik sorunları halletmek üzere hükümette bizi dinleyecek bir kulağın bulunmaması bir yana, planda öngörülen Milli Galeri'nin önündeki alanı inşa etme süreci belediyenin şirketiyle, çalışmaları yerli yersiz durduran, işçilerimizi polis merkezine götüren, engel üstüne engel çıkaran hükümetin imar müfettişleri ve polisleri arasında kedi köpek savaşına dönüşmüştü. En sonunda Tiran İmar Başmüfettişi'yle dostluğu olan bir iyiliksever, bu taş kafalı ısrarcıya yurtdışında bir kaç gün tatil ısmarlayarak onu yanında götürdü. Sali'nin bekçisi geri döndüğünde engelleyecek bir şey bulamasın diye çalışanlarımız sahada üç vardiyalı çalıştı.

Strasburg'daki Avrupa Parlamentosu binasını da tasarlamış Fransız mimarlar yeni Millet Meclisi'nin toplantı salonunu eski Merkezi Komite'nin binasının iç bahçesinde öngörüyordu. Değişik devlet kurumları bürolarının oraya tıkıştırılması yüzünden kulübelerle parçalanmış bu binanın yeni bir Millet Meclisi'ne dönüşmesi, alabileceği muhtemel merak uyandırıcı şekiller açısından çok güzel ve cazip bir fikirdi. Meclis başkanının organize ettiği yarışma da –ki maalesef kendini geliştirememiş o kadının yaptığı tek düzgün iştir– bunu gösterdi. Fazlasıyla ilginç bir sürü çizimin arasında, ünlü Gae Aulenti'nin başkanlığındaki jüri, en şaşırtıcı ancak uygulama açısından en basit olanını seçti: Ünlü İsviçreli mimar Mario Campi'nin önerisi olan bu uyarlamaya göre, paralel yüz şeklinde tasarlanan meclis salonunun su mermeri cephesi güneş ışığını içeri, iç ışığı da dışarıya vererek, neoklasik Sovyet tarzı eski binaya yansıtıyordu. Bu işten anlayan ya da anlamıyorlarsa da bununla meşgul birçok insanın arasında azınlıkta olduğumu biliyorum. Ancak o hacimle ilgili her türlü estetik çekinceye karşı çıkıyorum ve ta-

rihî binaların yeni mimari şekillerle evliliğinde hep olduğu gibi, bu hacmin ilkine değer katacağını ve ortaya çıkaracağını inanıyorum. Ayrıca, Arnavutluk Devleti Millet Meclisi'ne, esasında kim bilir daha ne kadar zaman hak etmeyeceği, muhterem bir görüntü kazandıracaktı.

Söz konusu projenin kenara atılmasının gerçek nedenini hiçbir zaman anlayamadım. Ama Fevziu bir keresinde bana inşaat için paralarının olmadığını söylemişti. Ne var ki, diğer proje –yani Piramit'in olduğu yerdeki Sali'nin Enverist vehmini tecelli eden– hakikaten yapılacaksa eğer daha maliyetlidir. Dahası bu ikinci proje modernlik konusunda bayat, kentin bağlam ve ölçülerinden tamamen kopuk, tüm şehirlilerin ortaklaşa zaman geçirdiği, kültürel aktivitelere gece gündüz hizmet veren bir yapıya dönüştürülmüş Piramit'le parkı olan merkezî bölgeyi, bulvarın ciğerini, ortak alanları olmayan devasa bir beton ve cam hacmine indirgeyecek türdendir. Yazık!

Tartışmanın, Enver'e olan aşkını küfürlerle ortaya döken Sali'nin ruhî durumlarına doğru kaydığı bir masada, hükümetin vurdum duymaz duvarına karşı içi boş Piramit'in kabuğu için yeni bir yarışmanın yapılmasını ve yabancı mimarlara tarihî binayla yeni bir mimari şekil arasında bir evlilik gerçekleştirmelerini istememizi öneren uzlaştırıcı bir teklif sundum. Ancak duvarla konuşulmaz. İktidar giymiş cehaletle hiç konuşulmaz. Nitekim uzlaşma uğraşı hükümet çobanının ithamlar dağının odunlarıyla yaktığı ve mecliste çoban kadının körüklediği abuk sabukluklarının küllerinde söndü. Konica'nın,[21] "Felsefeyi bırak, azıcık aklınız da mı yok sözlerinizin eşeklik olduğunu anlayacak kadar" lafı aklıma gelivermişti ki, yanımda oturan Bayındırlık Bakanı Sokol Olldashi sesini iyice alçaltarak, "Bırak, sinirlendirme şunu. Bütün gün burada kalmamızı mı istiyorsun?" dedi. Hem devletli hem de deli, bildiğini işler, demek istiyordu.

* * *

21 Faik Konica, 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı Arnavut düşünce dünyasının en bilinen şahsiyetlerinden biridir.

Sokol, benlik kaybı konusunda ateşle imtihanını 2003 yılının başında geçmişti: Sali onu, aynı yılın sonbaharında yapılacak başkent belediye seçimlerinin arifesinde kurulan, imajımın yerle bir edilmesini ve Tiran Belediyesi'ne üstünden atamayacağı kadar çamur atılmasını amaçlayan Meclis Tahkikat Komisyonu'nun başına atamıştı. Ateşle imtihan önce ağanın güvenini, sonra da bir atanmayla mükafatını kazanmak için yakınındaki herkesin geçmesi gereken bir imtihandı. Çünkü Sali'nin, düşmanlarının itibarını sarsmak için ağızlarına yerleştirdiği her türlü saçmalık ve sapıklığı papağan gibi tekrarlayarak herkesin önünde şahsiyetten vazgeçmek, onur ve haysiyeti kaybetmek anlamına geliyordu.

İki yönlü ve eşzamanlı bu aşağılanma, siyasi yaşantının her tür etik ve siyasi değerini paramparça eden cinstendir. Sıradaki saldırı için görevlendirilen kişi kendine vurmayı da üstlenmiştir: Bir kamikaze gibi düşmana yönelik iftira ve itham bombalarıyla herkesin önünde kendi kişiliğini havaya uçurmak. Saldırıda en basit kamusal iletişim araçları tüketilirken esas vuruşu yapmakla görevli kişi de yıpranıp başkalaşır; kamuoyuna kör bir silah takdim edilmiş olur, şuursuz, bir misyona programlandığı an hep hazır ol vaziyette duran bir robot. Sali'nin "ulu kişi olma" divaneliğine kendini hiçe sayma noktasına kadar uyum sağlamak, elli yıllık siyasi çoğulculuk susamışlığından doğan; bireylerin dilini, davranışını, tepkisini Pavlov'un şartlı refleks kuramına göre tekdüzeleştirerek her tür bireyselliği kurutan ve her nevi şahsiyeti eriten partide kariyer yapmanın önkoşuludur. Böylelikle Demokrat Parti farklı olanı, karşı olanı, iktidar yandaşı olmayanı yeknesak düşüncenin tektipliğinin dışında bulunmanın ağır sonuçlarına katlanmak zorunda kalmakla tehdit ederek, iktidarı süresince, muhalefet kaynağını kurutma, kamusal hayatı tekdüzeleştirme, nihayet dışında olan her şeyi boğma eğilimi gösteren iç boğulmuşluğun bir sureti haline geldi.

Düşmanlarına karşı organize ettiği saldırıları –mecliste yapılan konuşmalar, basın toplantıları ya da robotlarına okuttuğu basın açıklamaları aracılığıyla– Sali'nin kendinden geçerek, haz

içinde izleyişi gözümün önünde. Duyduğu bu haz, saldırı boyunca hiçbir düzey gözetmeden hücum etmesinden kaynaklanmamaktadır. Esas sebebi kendi kaçıklığının bulamacından kaşık kaşık alıp akıllarına yerleştirdiği nakaratı tekrarlamak üzere istediği gibi oynattığı ve boyun eğdirdiği mahlukların metamorfozunun gözünün önünde gerçekleşmesidir. Söz konusu kişiler hiç de öyle ahmak değildir. Sokol örneğinde olduğu gibi aslında tam tersi geçerlidir. Zaten bu durumdaki kişiler arasında profesörler, gazeteciler, mühendisler, iktisatçılar, hekimler, oyuncular veya taşradaki polisler ve benzeri asgari değerlere bağlılıkları olan bireyler söz konusudur. Sali cumhurbaşkanıyken PD'ye dayattığı –her tür değerden azade– sisteme bir zamanlar medeni cesaretle direten Arben Imami, Genc Ruli ya da Neritan Ceka gibi insanlar da var. Fakat bunların hepsi ağanın evine başları eğik, mum olmuş şekilde geri döndüler. Zira makam peşindeydiler, kenara bir-iki hisse koyacaklardı, kâr elde edeceklerdi. Karşılığındaysa entelektüel haysiyetlerinin ve kamuya ait kişiliklerinin bilinçli öz yok edilişi söz konusu olacaktı.

Bu, partide kariyer yapmayı başararak PD'nin seçim posterlerinde ve Sali'nin hükümet resimlerinde çehresi için bir yer kapan herkesin acıklı siyasi hikâyesidir. Aynı zamanda kamuoyuna karşı her türlü utanç verici dille konuşmaktan çekinilmeyen, özeldeyse "Siyaset böyle işte!" diyen kamikazelerin eylemleriyle dolup taşan –ve cidden oynanan– insani komedyanın, ağanın evinin bahçe kapısını geçen her gence verdiği derstir. Mesela genç bir kız –ki, ailesi baba tarafımdan aileme çok da uzak düşmeyen bir akraba, anneler açısından da ailelerimiz dost– ailemle, babamla, oğlumla, annesiyle, annemle ve benimle ilgili Sali'nin telefonla ilettiği her türlü sapıklığı PD'nin merkezinde şarkı misali söyleyip duruyordu. Kızın liseden sınıf arkadaşı olan Hakla İlişkiler Müdürüm Endri Fuga, benden bu aile ilişkisi olayını öğrenip hayrete düştü. Kıza, "Ailenle ahbaplığı olan bir aileye, o utanç verici sokak diliyle kamu önünde küfür etmeyi nasıl kabul edersin?" diye sorunca, karşılığında aldığı cevap şu olmuş: "Endri, ben kariyer yapmak istiyorum. Doktor'un desteğini istersen, bu, bizim orada yenmesi ge-

reken bir bok. Bak işte Gerti Bogdani hepsini yedi, şimdi milletvekili!"

Olldashi'nin başında olduğu Tahkikat Komisyonu hakkında "kamu parasının israfı"ndan, "inşaat ruhsatları aracılığıyla Balkanlar'daki en tehlikeli uyuşturucu mafyası adına para aklamak"a –hatta "ekilen ağaçlar aracılığıyla para aklamak" da var–, "El Kaide teröristleriyle ilişki içerisinde olmak"tan "sapık eşcinsellik"e, ötesinde "anneye, kadınlara, çocuklara şiddet uygulamak"tan "balkonda çıplak poz verme"ye, "yastıkları renkli tüy ve dolarla doldurma"ya –hatta ve hatta "donları uyuşturucuyla doldurma"ya– kadar "aşırı zevklerime" varan itham ve iftiralarla kendinden geçti. Sali'nin önderliğinde meclis kürsüsünde ortaya çıkan bu nefret boşalması ve akıl perişanlığı, çığırından çıkmış fantezilerini dönemin milletvekilleri ve Demokrat Partili basının kalemlerinin hezeyan içine düşmüşlercesine tekrarlamalarıyla sürüyordu. Beni helak etme uğruna gece gündüz çabalayan bayağılar sürüsü içinde Mero Baze'nin o dönemde sonuna kadar etik düşmanı olan gazetecilik yeteneği ve gazaplı muhalifliği ayrıca göz alıcıydı.

O acı zamanlarda beni hüzne boğan, sosyalistler arasındaki dostlarımın bu günlük keşmekeşin içerisinde geri çekilmesiydi ki bu, "Çamur at, tutmazsa izi kalır" sözünün ülkedeki gerçekliğinin en açık göstergesiydi: Ortaya atılan kaçıklıklar dizisinde herhangi bir ihmal veya suiistimalden dolayı benim de suçluluk payımın olduğu şüphesinin uyanması! Geri kalanlar buna şüphe duymuyor, inanıyor ve bitmek bilmeyen itham ve iftira listesinin mütecaviz dillendirilişi boyunca en iyi ihtimalle seyredip duruyorlardı. Muhtemelen, kimse onlarla, yani o ara bakan veya eski bakan olanlarla uğraşmadığı için seviniyorlardı. Halbuki öteden beri, özellikle de adı batasıca "büyük arınma" sonrasında, merkezdeki sosyalistler siyasi ailelerini temsil eden birisi karşı taraftan düzeysiz bir saldırıya maruz kaldığında beraberce, grup olarak kararlı bir tepki vermemelerinin bütün grup üzerindeki zararlı etkilerini hiçbir zaman tam olarak anlayamadılar. Ancak bu, ayrı bir konudur ki, tahlili buradaki anlatıyla ilgili değil.

Geçmiş, Enver Hoxha'nın zalim rejimiyle insanların yaptığı işbirliği hakkında sırlarla dolu dosyaların ağır gölgesini arkasında bırakarak zulüm makinesini ve "dosya" terimini besliyordu. Hem "büyük arınmacı" Fatos hem de komünist Sali, bunu siyasi mücadelelerinin gündemine dönüştürmüşlerdi ve amaçları muhaliflere yaptıkları ithamlar için bir kılıf bulmanın ötesine geçiyordu. Amaçları kamuoyu nezdinde "dosyalardaki" şu veya bu kişinin iktidarı kullanmasıyla ilgili korkunç sırları ellinde tutukları izlenimini uyandırmaktı. Böylelikle belgelerle değil –zaten belgeleri de yoktu– "dosya" kelimesiyle kamuoyunun merakını kışkırtıyorlar, bu kelimenin kullanımındaki kasti enflasyonla muhalifler hakkında kamuoyunda şüphe uyandırıyorlardı. Akabinde, ilk terimin gölgesi gibi, "savcılık" kelimesi geliyordu: "Savcılığa, savcılıkta, savcılık el koysun, savcılığa gitsin, savcılık harekete geçsin, savcılık bu dosyayı açsın, savcılık o dosyalarla ilgilensin, savcılık dosyaların üstüne yatmasın, dosyalar savcılıkta rehin kaldı..." Bu, bir yandan tamamen siyasi olan ithamlar silsilesini kapatıyordu, diğer yandan da havaya saçılan iddiaların asılsız çıkmasına karşın kaçış yolunu hazırlıyordu. Zira her seferinde saldırı "dosyası" yeniden açılıp, sonunda "Savcılıkta takılıyor" denilebilirdi. Çok geçmeden ve hiç çekinmeden Sali, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın uyumakta olduğunu, bu yüzden Arnavutluk yollarında başsavcı rolünü üstleneceğini açıkladı ve sırıtarak iddiaların bu şekilde ortaya atılmasının esasında iyi bir şey olmadığını, zira siyasilerin ortaya attığı iddiaların iddia makamının yerine geçemeyeceğini ekledi.

Yine yalan söylüyordu. Çünkü ortaya atılan iddiaların Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın uykusuyla bir alakaları yoktu. Onlar, Arnavutların uykusunu bozmak için ortaya atılmıştı; yolsuzlukla içi boş bir savaş bağlamında kullanılıyordu ve fiilen muhaliflerle mücadelede işlev görüyordu. Kayda değer fikir ve işleri olmayan, ne pahasına olursa olsun iktidarı elde etme ve elde tutma amacından başka amaç edinemeyen eski tarz bu siyaset için sözü edilen mücadele hep elzemdir. Zira şuna buna çamur atmanın yanı sıra, o çamurla kendi yolsuzluk izleri-

nin üstünü kapatmaktadırlar. En üst seviye yolsuzluklar özellikle son dönemlerde sık sık patlak vermesine ve delilleri hiçbir zaman eksik olmamasına rağmen, "büyük arınma" dosyaları ya da mecliste dille getirilen dosyalar alenen ortaya atılan iddiaların delillerini içeren türden değildir. "Yolsuzlukla mücadele" propagandasının sağır edici gürültüsünün yıllardır başsavcılığı da uyuşturmuş saçmalık ve yalan dolan denizinde boğularak söylenmesiyle ve unutulması bir olmaktadır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı hakikatten cezai fiil içeren dosyalar üzerinde inceleme başlattığı anda, iddia makamının başı hakkında ana teması tanıdık, bildiğimiz siyasi saldırılar furyası patlak verir: Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı siyasete alet edilmektedir, çünkü bu dosyayı açıp diğerini bir kenara bırakıyor, bunlarla ilgilenip diğerleriyle ilgilenmiyor; eline her şeyi hazır verdik, geriye sadece istenilen cezayı açıklaması kalıyordu ama başsavcılık çekmecelerindeki "gerçeklerden"(!) değil, reformları durdurmak isteyen suç ağlarından teşvik almaktadır vesaire vesaire...

Sonunda herkesi çamura bulaştırma, aynı kefeye koyma, dört nala giden iktidarı kötüye kullanma lakırdısına herkesi dahil etme amacına erişildi. Olabilecek en hain şekilde arkadan vurmaya odaklanan "dosya" siyasetin ana teşvikçisi Sali'nin şeytani projesi muzaffer çıktı: "Herkes aynı, hiçbir şey değişmez, kimseye güvenemeyiz, dahası muhalefetle iktidar arasında fark yok, dolayısıyla iktidarı kötüye kullananlara karşı ayaklanmanın da bir manası yok, kendimize açıklamalar sunmanın yolu onları kabullenmekten, bu kötü kullanıma uyum göstermekten, hatta fırsat ele geçerse aynı şeyleri yapmaktan geçer" şeklindeki düşünceler kamuoyunu esir aldı. Önceki dönemlerde olduğu gibi tekrardan ahlâki uyuşukluğa yol açmayı başaran bu siyasetin topluma getirebileceği en büyük ahlâki çöküntü buydu ve toplumun önemli bir kısmı açısından başarılı da oldu. Ne var ki bu sefer hatırı sayılır bir oy veren kitlesine; sözde entelektüel veya kendine entelektüel diyen ve makam ya da başka türlü mükafatlar peşinde kendilerini iki paralık eden kişilere; farkında olmadan veya daha kötüsü vatanı bu

siyasete emanet ederek çocuklarına ve ailelerine verdikleri zararı düşünemeyerek kendilerini devletin ve iktidarın usta yolsuzlarına bir ekmek parçasına satan sıradan insanlara kadar yayılan uyuşmanın sebepleri daha haysiyetsiz, korkular daha da mazeretsizdir.

* * *

Meclis tahkikatının çalkantılı dönemi boyunca içimi acıtan şey benim üstüme gelmeleri değildi. (2009 genel seçimleri arifesinde ilkinin bitik bir versiyonu olan ikinci bir Tahkikat Komisyonu kuruldu. Amaç aynıydı, iletişim teknolojisi aynıydı, kamuoyu önündeki mahir ikiyüzlülük aynıydı. Sadece bu seferki kamikaze farklıydı: Yürüttüğü şehvetli tahkikatla şahsiyetini havaya uçuran Ferdinand Xhaferi böylelikle PD'den ayrılıp Sali'nin kör silahı olma yolunu tamamlamış oldu. Kişiliğinin içine iyice etmesinin karşılığında Kültür Bakanı makamını aldı. Bu görevdeyse rezil rüsva oldu; kafası basmadığı için. Ama sadece bundan dolayı değil, esas olarak 100 yıllık Arnavutluk devleti boyunca Kültür Bakanı koltuğuna oturmuş tüm akılsız ve ahmakları geçmek üzere Ismail Qemali'nin naaşını vatana getireceğini,[22] kamuoyu önünde kasım kasım kasılarak bunun için yani Vlora'da kabri bulunan ve herhalde o anda sıkıntıdan mezarında birkaç kere dönmüş Arnavutluk'un "Parlak İhtiyarı"nın iskeleti için İtalyan makamlarıyla görüşmelerin başladığını ilan ederek bir saçmalık başyapıtının ustası olmasından ötürü.) O ilkelliğin yol açtığı ve çalışanlarda hissedilen manevi baskı, belediye çalışanlarına yapılan sözlü saldırıların gayri ihtiyari de olsa yarattığı korku, Sali'nin günlük haykırışlarının ve milletvekili Olldashi'nin savcı rolünü oynamadaki sinsi kabiliyetinin ekibimde yarattığı sıkıntıydı.

22 İsmail Kemal Bey Vlora, 28 Kasım 1912'de Vlora'da (Avlonya) Arnavutluk'un Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan eden, bağımsız Arnavutluk devletinin ilk başkanı ve başbakanıdır. 26 Ocak 1919'da İtalya'da vefat eden İsmail Kemal'in naaşı İtalyanların desteğiyle ve resmî törenle Arnavutluk'a getirilmiş, 12 Şubat 1919'da Arnavutluk'un çeşitli yerlerinden gelmiş çok sayıdaki insanın eşliğinde yapılan törenle Avlonya'da toprağa verilmişti.

Siyasi taraftarlık ve etkilerden uzak bir idarenin kurulması Tiran Belediyesi'nin başarısının anahtar kelimelerinden biridir. Siyasi sebepler yüzünden işten çıkarmalar batağına saplanmamak ve işe alımların da siyasi tercihler etkisinde yapılmaması, belediye başkanlığı görevinde geçirdiğim tüm süre boyunca, ilk günden son güne kadar, dikkat ettiğim hassasiyetler oldu. Benzer şekilde her türlü kamu personeli seçme sınavında en başarılıların işe alınması, görevinde üstün başarı gösterenlerin terfi edilmesi, yöneticilerin mesleki becerilerin yanı sıra insani özelliklerine de kıymet verilmesi, hepsinin çok yönlü bir şekilde motive edilmesi, kendi misyonunun farkında olan bir ekip ruhunun oluşturulması ve ekipte herkesin üzerindeki sorumluluğu, rolünün önemini ve yaptığı işi değerini hissettiği gerekli tartışma alanlarının bırakılması daimi önceliklerim olmuştur. Sistemli şekilde işleyen bu yaklaşım Tiran Belediyesi'ni örnek bir kurum haline getirdi. Sahiden Avrupalı, on bir yıllık çoğulcu siyasi sistem süresince Arnavutluk devletinin var olan kurumlarının hiçbirine benzemeyen, yönetici ekibin –müdürlerin hepsinin ve başat sektörlerin şeflerinin– herhangi bir talimat ve mesai almadan her gün mesai saatleri dışında da çalıştığı bir kurum. Çünkü her bir çalışan dönüşüm projesine manen bağlanmıştı, kendisini onun bir parçası hissediyordu. Böylelikle uzman olarak işe başlayan insanlar kurumda kariyer yaparak kamu hizmetinin en yüksek mertebelerine kadar yükseldiler. Siyasi tercihleri hiçbiri için hiçbir zaman engel oluşturmadı. Tek koşul görevde gösterilen başarıydı ve bu şekilde işin sadece görev değil tutku, hiç durmadan bir şeyleri harekete geçirme isteği, sıradaki zorluğa hep meydan okuma ve kendini sürekli sınama anlamına gelmesini sağladılar. Bunun sayesindeyse yarış arabalarının her yarıştan sonra bakıma sokulup, mekanizmalarına yeniden ayar çekilmesine benzer şekilde sürekli devinimi olan, doğal bir yenilenme süreci oluştu.

Zamanla kurumdaki konumum yeniden şekillendi. Çünkü hem karar alma hem de yürütme güçleri arttıkça başkalarına da karar verme ve yürütme yetkilerinin aktarımı devamlılık kazandı. Bu arada ortak tutkumuzun eseri olan bu kuru-

mu ve şehirle ilgili elle dokunulur sonuçlarını korumak için her gün durmaksızın devam eden bir mücadele vardı. Yaptıklarımızı çok sayıdaki aleyhtarın taşkınlıklarından korumak zorunda olduğumuz gibi, Sosyalist Parti'den gelen ve tam da idarenin siyasi etkilerden uzak tutulmasına bağlı olan, çalışanların siyasi tercih ve bağlantılara göre değiştirilememesi, sırf maaş verebilmek için "partili" insanların işe alınamaması, "bizimkilerden" olmayanların sebepsizce işten atılamaması konusundaki şikâyet ve memnuniyetsizliklerle de baş etmemiz gerekiyordu. Aslına bakılırsa bilfiil bu sebeplerden ötürü Arnavutluk devlet idaresi hurdaya çıkan bir araç gibidir: Ne mesleki ne de medeni ahlâk yeterliliği vardır; devlet bütçesini yakıt gibi doyumsuzlukla tüketmektir; devlet, tarihimizin gördüğü en büyük yolsuzluk motoru haline gelmiştir; koltukları hükümetteki partilerin ağırlığına göre paylaştırılmış, halkın parasıyla maaşları ödenen beleşçi militan ordusunun taşıyıcısıdır ve sadece Sali'yle diğer hükümet damatlarının seçim törenleri için harekete geçmektedir.

2000 yılında belediyeden içeri girdiğimde bulduklarımdan, ancak sonra gelenlerden de, kayda değer sayıda kişi görevde yetersizlikten işten uzaklaştırılmış olsa da bütün bu yıllar boyunca Tiran Belediyesi'ndeki hiç kimsenin asla sırf Demokrat Partili veya Demokrat Parti'deki insanlarla aile bağlantısı olduğu için işten uzaklaştırılmamış olmasından memnun olduğumu ifade ettiğimde bizimkiler arasında –yani sosyalistlerden söz ediyorum– bazılarının memnun olmayacağını biliyorum. Yönettiğim partideki insanlarla özel bazı anlarımda, özellikle partinin başına geçtikten sonra kendileri gelip belli bazı isimler telaffuz ederek sözünü ettiğim şikâyette bulundular (Özellikle partinin başına geçtikten sonra diyorum çünkü doğrusunu söylemek gerekirse öncesinde bu konuda dediklerini pek takmıyordum. PS'nin başkanlığı için adaylığıma karşı olanlar bunu benim kusurlarımdan biri olarak yaydılar. Parti militanlarına beni başkan seçmeleri halinde devlet memurluğunu unutmaları gerektiğini, çünkü belediye başkanıyken bir lider için affedilmez olan bu zaafı gösterdiğimi söylüyorlardı. Ne

yazık ki, bazı sosyalist siyasetçilerin hâlâ korudukları bu fikrin ne kadar zararlı ve aynı zamanda Sali'nin felsefesiyle tıpatıp olduğunu anlamıyorlardı). Ancak benden her seferinde, kendilerini memnun etmeyen, aynı cevabı aldılar ve Tiran Belediyesi'nde birini işe almak için başka birini kati surette işten çıkartamadılar.

Bir gün birisi, Rıdvan Bode'nin abisi belediyeden benim "ekmeğimi" –aynen böyle dedi– yerken neden kendisinin bir işsiz olarak mücadele vermesi gerektiğini sordu. Sali'nin üst düzey idarecilerinden birinin kardeşinin belediyede çalıştığını bilmiyordum bile. Söz konusu idareciyle hiçbir tanışıklığım olmadığı gibi kendisine zerre kadar saygım da yok. Çünkü Arnavutluk'un dört bir yanı komünist diktatörün heykelini yıkmak için ayağa kalktığında kendisinin Enver Hoxha Gönüllüleri Derneği'nin üyesi olarak başladığı, sonra bankerlerin bakanı olarak devam ettiği ve nihayet kaçışı olmayan bir fırtına gibi ülkemize yaklaşmakta olan finansal çöküşün bakanı olarak sürdürdüğü siyasi kariyerini biliyorum. Bu arada bu kukla, Sali'nin ulus karşıtı mali ve iktisadi politikasına bir köle rahatlığı içinde riayet etmeyi devam ediyor ve bununla yetinmeyip taş kafalı bir taşralı özgüveniyle bunun avukatlığını yapıyor.[23] "Bilirsin sen, bilirsin Rıdvan'ın abisinin orada olduğunu" demişti söz konusu şikâyetçi, "çünkü odandaki kaplumbağaları besliyor!" Hekim değil sanatçı olan yabancı bir dostumun yaşadıkları ortamda kaplumbağa bulundurmalarının astım hastalarına ve dolayısıyla küçüklüğünden bronşiyal astım hastası olan bana da çok büyük faydası olduğunu söylediğinden beri belediye başkanlığı ofisini benimle paylaşan iki kaplumbağanın hikâyesi ayrı bir hikâye. Biraz da bu tarz ilginç inanışlara karşı hassasiyetim dolayısıyla bir gece Tugay Sarayı'nın[24] önündeki yolu aşmaya çalışırken bulduğum ve arabama aldığım iki kaplumbağayla beraber yaşamaya başladık. Ancak kaplumbağaların yemlerini getirmek için odama gelen, hayvanat bahçesi çalışanı, içten nezaketini takdir ettiğim fakat sadece ismini bildiğim elli yaş civa-

23 Rıdvan Bode, Arnavutluk hükümetinde Maliye Bakanı'dır – e.n.

24 *Pallati i Brigadave.*

rı o mülayim adamı, sırf Sali hükümetindeki bir bakanın abisi olduğu için nasıl işten atabilirdim? Ayrıca bu şikâyetin geldiği dönemde abisi bakan da değildi, çünkü partisi muhalefetteydi.

Bu uzun yıllar boyunca Sali'nin "sosyalist" hademelere kadar uyguladığı, Avrupa karşıtı –ancak insanlığa da karşı olan–, kamu hizmetinde tasfiye siyasetinin dize getirdiği birçok erkek ve kadın gördüm. Bunun tipik bir Salici politika olduğunu ifade etmek gerekir. Zira söz konusu siyaset çalışırken tanıdığım sosyalist başbakanlar tarafından ne ilham kaynağı haline getirildi ne de devletin iliğine kadar işlenmesi için teşvik gördü. Kendim de bu siyaseti asla izlemem. Yönetimimde olan her kim olursa olsun görevini yerine getirmemesi veya kötüye kullanması ya da kadro şişkinliği nedeniyle değil, sadece iktidardaki partinin militan gruplarına katılmadıkları, bireylerin geçmişini biraz incelersen herkesin akraba çıkabileceği bu ülkede bir muhalifle akrabalığı olduğu sebebiyle kamu hizmetinden değersiz bir eşya misali atıldığından evlerinde yemek bekleyen, kitaplara ihtiyacı olan, yılbaşında veya doğum gününde hediye dileyen evlatları karşında başları eğik anne ve babalar anlamına gelen bu siyaseti izlemeye asla izin vermem.

VI

Göreve arka çıkacak kişiyi bulmak yerine, görevi alacak kişiye arka bulmak devleti yok etmek, çıkabilecek her türlü sorun karşısında –bu ülkenin devletini uyuşturan en büyük sorun işsizlik dahil– aciz bırakmak anlamına gelir. Zira işsizlikle, devletten maaş alması için parti listelerine göre insan işe alarak değil, kendi işini yapmayı bilen bir devletle, istihdama yol açmak üzere akıllıca tasarlanmış yasaları uygulayarak, istihdamı sağlayacak yatırımları teşvik ederek, yokluğu halinde istihdamın artmasının imkânsız olduğu eğitimin her seviyesinde yüksek standartlara erişerek, milletimizin iş gücünü çağın gerekliklerine göre donatarak ve benzeri girişimlerde bulunarak savaşılır. Arnavutluk'un günümüzde karşılaştığı çok yönlü sorunları aşabilecek yükseklikte bir devlet idaresi olmadan, Arnavutluk tek bir sorunsalla bile baş edemeyecektir. Tiran Belediyesi gözle görülür birçok iş yaptı ancak arkasında görünmeyen büyük bir başarı; kişiye görev değil, göreve kişi bularak inşa edilen bir idare vardı.

Belediyedeki yolculuğumuzun bir evresinde insan gücümüzün yeteneklerini değerlendirmek ve doğru yöne sevk etmek için çalışanları, idarecileri ve yöneticileri değerlendirerek özel şirketlerin veya kamu kuruluşların etkinliğinin artırılması ko-

nusunda danışmanlık yapan *Value the Person* adlı şirketin hissedarlarından Jim Cowan isimli İrlandalı bir uzmanı çağırdık. Kendisinden insan kaynaklarımız ve belediyenin işleyişi konusunda bir ön değerlendirme isteyerek teşkilat şemasının, karar alma sürecinin, idare ve yürütme süreçlerinin analizini, kararlarımızın tetkikini ve o dönemde belediye bünyesinde bulunan müdürlük ve bölüm şefleri için bir eğitim talep ettik. Söz konusu gelişme 2007'deki üçüncü belediye seçim zaferinden sonra, üst üste kazanılan seçimler ve iyi sonuçlardan dolayı doyum noktasına ulaşma, uyuşma tehlikesi olan bir ekibe hareketlilik kazandırmak üzere –kamu kuruluşların yeniden teşkilatlanmasında özel bir uluslararası tecrübeye sahip Kanadalı uzman Robert Silver danışmanlığında– kurumun organizasyon şemasında köklü bir reform yapmadan önce yaşandı. Jim Cowan'la geçirdiğimiz, bizim için derinden sarsıcı bir tecrübeydi. Çünkü idare açısından en üst seviyedeki standart, ölçüt ve kaidelerle yüzleştik. Belediye, ilk aşamada iki soru formuyla karşılaştı. İlki çalışanların motivasyonunu, görev farkındalıklarını, ortak çalışmaya yönelik olarak iş arkadaşlarıyla ilişkilerini anlama düzeylerini, iş koşulları konusundaki değerlendirmelerini, karar verme yetkinliklerini ve üstleriyle münasebetlerini en ince ayrıntısına kadar incelemeyi amaçlıyordu. İkincisinin başlığıysa *Personality Factor*'dü ve benden başlamak üzere, makam sahiplerinin ve idarecilerin cevaplaması gereken soru öbekleri dışında uzmanla başbaşa uzun görüşmeleri de içeren bir aşamaydı. O ilk tecrübeden ve incelemenin sonuçlarından çok şey öğrendik. Dahası bu bağlamda bize yapılan önerileri uygulamaya geçirdikten sonra Robert Silver'ın birkaç yıl daha müteakiben yaptığı incelemeler süresince Tiran Belediyesi'nin çalışmasına hizmet eden insan kaynaklarının topyekûn tahlilinde ciddi ve fazlasıyla önemli iyileşmelerin fark edildiği de bir gerçektir. Bu teşhisler sonucunda yapılan düzeltmeler ve verilen detaylı önerilerin uygulanmasıyla belediye, seviyesini daha da yükseltmiş oldu. Ancak önümüze koyduğumuz bu özmeydan okuma sürecinde altını çizmek istediğim nokta belediyenin yönetici ekibinde oluşturulan tartışma ruhu ve isteğidir.

O ekibin üyeleri, Sosyalist Parti lideri olduktan sonra zamanla medyada olağan hale gelen ve otoriter bir belediye başkanı olduğum yolundaki konuşmalarda geçen "hiç kimseyi dinlemeyen, danışmayan, kimseyi takmayan, kararlarda bildiğini okuyan" şeklindeki nitelemeleri duyduklarında bana takılıyorlar ve olan biteni hayretle karşılıyorlardı. Zira belediyede mühim kararların hiçbiri danışılmadan ve tartışılmadan alınmazdı. Hatta önerilerimin tartışma masamızda kabul edilmemesi de alışılmadık bir şey değildi; birçok kere ses tonlarının yükseldiği, kimsenin geri adım atmadığı ancak nihayetinde yapılan açıklamalardan sonra benim ikna olduğum, onlarınsa toplantıdan muzaffer çıktığı olmuştur. On bir yıl boyunca bir genel müdürlüğün ya da münferit bir müdürlüğün başında olan kişilerin onayı ve rızası olmadan imzaladığım kararların sayısı bir elin parmaklarını geçmez; bunların da temelinde, art arda gelen toplantı ve görüşmelerin sonunda tam olarak ikna olamamam dolayısıyla üçüncü bir tarafın, hukuki görüş verenlerin önerdiği ve nihai şeklini alan çözüm vardır. Ve rica ederim, bu üçüncü tarafın benim yandaşım olduğunu veya ortaya koyduğu fikrin aramızda, Tiran Belediyesi'nde, argümanlarla izah edilmeden, dayatmayla kabul ettirileceğini bir an bile düşünmeyin. Hukuk İşleri Müdiresi, yurtdışından dereceyle mezun olup, belediyeye hukuk bölümünde uzman olarak girdikten sonra genel müdürlük düzeyine yükselen genç kadın, büyük yuvarlak masamızın ortasında bir konu kalakalınca veya benim önerim bir ekibin veya müdürlüğün ret damgasını gerektirdiğinde son sözü söyleyen kişiydi. Belediyedeki en ufak tefek insandı –50 kilo ya vardı ya yoktu–; o yüzden, de lakabı "Ciu"ydu[1] ve karşısında geri adım atmam daha "ağır" oluyordu. Ancak böyle durumlarda herkes cüsseli başkanın geri püskürtülmesinden daha da çok zevk alıyordu.

Belediyeyi her kademede yönetenler Tiran Belediyesi'ni böyle yaşıyorlardı. Sözünü ettiğim yaşam şekli sayesinde sorumlu kişiler için bu sadece bir iş değil, bir tutkuydu, bir memnu-

1 Kuş sesi. Türkçede genellikle "cik cik" olarak telaffuz edilen ses Arnavutçada "ciu ciu" diye söylenir. Lakap da bu doğrultuda kullanılmıştır.

niyetti, onları tamamen içine çeken bir fırtınaydı. Çünkü devlette çalışma rutininin sınırlarını aşan, önlerindeki yılı tasarlarken veya halihazırdaki bir krizi idare ederken çözüm getirmeleri gereken her konuda bir oluşumun parçası olduklarını hissediyorlardı. Anlattıklarımın hiçbirinde idealize etme yok. Elbette işler hep yaver gitmezdi, kimi zaman iç gerilimler ve sorunlar da ortaya çıkardı, aynı şekilde memnuniyetsizlikler de –ki nahoş anlar da eksik olmadı–. Bazen karakter zayıflığı bazen yorgunluk ve stres yüzünden bizi hayal kırıklığına uğratan insanlar da vardı, ne de olsa stres belediye yönetim ekibinin peşini bırakmazdı. Ancak her şeye rağmen geriye kalan gerçek nazlanmadan, üşenmeden, durmadan çalışıldığıdır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, belediye müdürlerinin yeni iktidara verdikleri topyekûn tepkiyi beklemiyordum. İstila edilen kurumun geçiş sürecini sağlamak için kalan ancak hemen sonrasında istifa eden iki-üç kişi ve kaideyi bozmayan çok istisnai bir-iki vaka dışında hepsi ayrıldı. Ama başka türlüsü de zaten mümkün değildi. Tiran'ı idare etmek hakkının gasp edildiği koşullarda kurumun ahlâki ve siyasi meşruiyetini kaybetmesine karşı haysiyetli davranış adına gelen istifalar beni şaşırtmamalıydı. Bana göre, yaptıkları medeni cesaretin saf bir göstergesidir. Çünkü hiçbirinin parti üyeliği yoktu, halen de yok; bir talimat almamışlardı ve istifalarıyla bir parti direktifini de yerine getirmiyorlardı. Ve fakat istifalarını kamuya açıklamadan önce gelip bana söylemeleri kendimi iyi, hatta çok iyi hissetmemi sağladı; yıllar boyunca şehrin iyi hizmetkârlarını, kendilerini bir koltuk için satmayan onurlu erkek ve kadınlarını terfi ettirdiğim, teşvik ve himaye ettiğim için içimi gururlu bir memnuniyet sardı. Ticaretle uğraşan aileleri veya eşleri olmayan herkese olduğu gibi, ayrı bir iş sahibi olmayan, büyük gelirleri olmayan o erkek ve kadınlara aldıkları maaş lazımdı. Ancak, tabiatıyla Sali'nin devlet idaresi dışındaki her yerde, kendilerine ve ailelerinin şerefine şeref katacak şekilde çalışacaklarına ve onları istihdam etme şansına sahip olacak her özel kurumun asla pişman olmayacağı çok akıllı bir yatırım yapmış olacağına eminim.

* * *

Meclis tahkikatı boyunca devam eden kudurmuş saldırılarla mücadele başlatmak manasızdı. Çünkü itham ve iftiralara ek alanlar yaratmaktan başka bir şey olmayacaktı; gerçeklerle yalanları savurup karşılıklı vuruşlar yapan iki taraf arasında sahte bir denkliğin kurulmasına yol açarak kamuoyunu daha da sersemletecek ve yalanların kokuşmuş kuyusuna gerçeğin ışığı giremeyecekti. Zira basın, görevinde ileri gitmeye sıcak bakmıyordu; en iyi ihtimalle tarafların duruşunu yansıtıp yorumladıktan sonra basmakalıp "Bu böyle dedi, o öyle dedi ama milletin dertleri var," tavrı alarak, her zamanki gibi iki tarafı da suçlayacaktı. Bunun ötesinde, söz konusu uzayıp giden saçmalığı kamuoyu önünde kaygıyla ele almak, şevkli soruşturmacılar politikasının ahlâki çöküntü derecesinden başka hiçbir ciddiyeti olamayan bir sürece ciddiyet kazandırmak anlamına gelecekti. Yine de birçok kişi, özellikle de bizim taraftakiler, cevap vermememi anlamıyor ya da iddialar karşısında donakalma veya zor durumda yakalanma şeklinde yanlış yorumluyorlardı. Bu durum belediye çalışanlarının da içini kemiriyordu. Ancak yalanlamaların zayıflık ve ringin köşesinde savunmada kalma şeklinde okunacağı konusunda hemfikir olduğumuz yönetici ekiple güçlü bir tepki ihtiyacını tartışıyorduk: Farklı bir şey olmalıydı, yakın çalışma arkadaşlarımın beni teşvik etmek için "a la Edi Rama" dedikleri ama tam olarak içeriğini tarif edemedikleri bir şey.

Tahkikat Komisyonu önüne çıkmam gerektiği gün bizim sıramızın geleceğini biliyordum. Dolayısıyla o anı dört gözle bekliyordum. Ancak yeterli olmayabileceğinden endişeleniyordum, çünkü olayların aldığı gidişatta tahkikata katılanlarla yüzleşmemin, üç aydan fazla süreyle meclislerinde kaynattıkları saçmalık kazanını suratlarına vurmak için bir akşamüstü, canlı yayında ve ülke çapında en çok izlenen saatte altın bir fırsatı sunacağını bilmem mümkün değildi. Ve en önemlisi ayrıca bir şeyin yapılması gerektiğiydi. Özellikle belediye çalışanlarımızı, yönetici ekibi ve Sali'nin günlük bombardımanı karşısında Tiran Belediyesi'nin kayıtsız kaldığı düşüncesinin, bizim-

le ilgiliyse zor durumda yakalanmış, köşeye sıkıştırılmış, çaresiz kalmış izleniminin gittikçe pekiştiği dost çevrelerin baskısı altında kalan en yakın iş arkadaşlarımı manen hafifletecek bir şey gerekiyordu.

1 Nisan herkesin manen rahatlama, hatta ziyadesiyle coşma günü oldu; sanat aracılığıyla yapılan bir siyasi jest, itham ve iftiraların haşmetli dağını yerle bir etmeye yetti. Dahası bu sınırsız gerçek suiistimalini şaka ve dalga konusu haline getirdi. Dile getirdikleri itham ve iftiraların tümünü devasa beyaz çarşaflara yazdık ve bunlarla Tiran Belediyesi'nin binasını sardık. O gün kavramsal bir sanat eserine dönüşen bina binlerce vatandaş tarafından ziyaret edilmesi ve tüm Arnavutluk'u neşelendirmesinden dolayı gafil avlanmış iftiracıları fena kızdırdı. Ayrıca Arnavutluk Millet Meclisi'nde Tahkikat Komisyonu'yla yüzleşmemde, söz konusu mega-düzmece soruşturmaya nihai vuruşu yapmak için ideal bir ortam yarattı.

Ortaya attıkları iddia ve iftiralar belediyenin beyaz çarşafları üzerinde, Doktor için özel bir 1 Nisan kutlamasının yazıldığı terastan kaldırıma dökülüyordu. Bu aşağı kısımda, rüzgârın örtüyü hafifçe dalgalandırıp boşluklar açtığı yerlere insanlar sokuluyor ve binayla beraber ayaklarının fotoğrafını çekiyorlardı. Belediye Meclisi'nin Demokrat Partili üyelerinin düzenlediği, kuruma saldırıdan dolayı istifamı istedikleri basın toplantısı eğlenceye eğlence kattı ve zamana yayılmış, aylardır devam eden haksızlığın hakkından güzellikle gelindiği hissini güçlendirdi. Kısa bir süre sonra, Sali'nin soruşturmacılarının benzeri bir numaraya maruz kalmakla ilgili kaygılarının havada hissedildiği Tahkikat Komisyonu karşısına çıktığım akşamsa onların aptallıkları sayesinde muazzam medyatik bir zafer oldu. Konuşmamı engellemek istiyorlardı ancak uyguladıkları mikrofon kapatma taktiğinin, belediye zanlılarının çantasından megafon çıkartacağını tahmin edememişlerdi. Böylelikle aylardır hak ettikleri şaplağı bütün Arnavutluk'un önünde yemekle kalmayıp cümleten rezil rüsva da oldular.

Sonraki günlerde yaptığımız kamuoyu yoklamaları sonbahar seçimlerinde beklenen zaferin o gece mühürlendiğini gösterdi.

* * *

İşadamlarının seçim kampanyasına verebilecekleri desteği şehir için yeşilliğe çevirmiş olmam bu ikinci zafer hikâyesinde beni en çok gururlandıran şeydir. Örneğin Tiran'ın ana caddelerindeki bariyerler boyunca açmış ve günümüzde oldukça büyümüş zakkum çiçeklerinin birçoğu o kampanyanın ürünüdür. Yardım etmeye hazır olduklarını söyleyen büyük girişimcilere, kampanyada mütevazı olan seçim masrafları için finansman sağlamak yerine, fidan ve tohumla katkıda bulunmalarını istedim. On bir yıl boyunca Tiran'ın tümünde ekilen ağaç ve dekoratif çiçek sayısı beş bine ulaştı ve büyüyüp yoğunlaştıkça boylarına göre yüksek ve alçak taçlar oluşturarak başkente kazandırdıkları yeşil hacmin zarafeti her yerde ve –bilhassa uzun bir aradan sonra Tiran'a geri dönen ziyaretçiler başta olmak üzere– herkesçe fark ediliyor. Aynı şekilde çok konuşulan, daha doğrusu belediyenin "betonlaşma", "kirletme", hatta ve hatta "kasten ölümcül hastalıklara yol açma" gibi itham ve iftiralarla karşılaştığı bunca yıl boyunca dedikodusu yapılan hava kirliliği endeksi de ciddi ölçüde iyileşme göstermiş durumda.

Clean and Green, "temizle ve yeşillendir", Tiran'ı yönettiğim yıllar boyunca en başat özdeyişimiz, izinsiz binaların yıkımından sonra Lana Parkı'nın inşa edilmesi gibi ufak ancak Avrupa standartlarında, çok manalı bir örnekle başlayan projeye işaret eder. Yıkımlarda ve sonrasında Tiran'daki Birleşmiş Milletler Ofisi'nin başkanının, ağır başlı ve Arnavut politikasının kentsel alanların sorunları karşısında körlüğüyle ilgili son derece açık sözlü, hayatını dünyanın değişik yerlerinde topluluk kalkındırma misyonlarıyla geçirmiş Anna Stjaerklint'in coşkulu desteğinin büyük katkısı oldu. Kendisi bana yardım etmek için elinden geleni yaptı: Renk politikasının ipuçlarını havada yakaladı, şehirle ilgili büyük hayallerimi anladı. Vatandaşlara büyük tablonun fikrini veren küçük örneklerin hayat geçirilmesinin önemini çok iyi biliyordu. Beş yüzden fazla ruhsatsız yapının yıkımından ve Lana'nın yatağından 123 bin ton beton ve atık çıkardıktan sonra nehrin bayırına yarım kilometre uzunluğunda ilk

çimen örtüsüyle beraber lambalar, banklar ve gelişigüzel ekilen ağaçlar eklenince kamuoyunun memnuniyeti şehrin kalbinde kocaman bir ışık gibi büyüdü. Yeniden doğan yeşilliğin kenarındaki kaldırımlardan geçen vatandaşların davranışı çok etkileyiciydi: Hiç kimse yeşil alana sigara paketi veya kola kutusu atmazdı; her yere rastgele atılan çöpleri her gün sulanan ve bakımı yapılan yeşillikli alanda görmek pek mümkün değildi. Oysa henüz düzenlenmemiş kısmın başladığı yerde, bireylerin içerik ve estetik olarak farklı iki mekânda farklı davrandığını göstergesi olan, kendiliğinden oluşmuş çöpten bir sınır vardı. Şehrin geri kazanılmış güzelliği saygıyı dayatıyordu, birkaç metre ötedeki çirkinlikse mıknatıs gibi çöpleri çekiyordu. Yeniyle eski arasındaki bu sınır, her çim seriminde ve ağaç ekimi sonrasında kendiliğinden öteleniyor, güzel örtüyü yayıyor, ulaştığı yerde çöp siperini elle iter gibi uzaklaştırarak belediye çalışanlarının da işini çok hafifletiyordu. Burada çalışanlar için geriye kalan otların üzerindeki birkaç kâğıt ve benzeri ufak tefek çöpü birkaç dakika içinde topladıktan sonra esas olarak sulama ve yeşilliğin bakımıyla ilgilenmek oluyordu.

2000 yılı, New York Camlı Saray'da düzenlenen görkemli bir törenle Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından takdim edilen ve şehir çevre dönüşümü alanındaki katkılarımdan dolayı aldığım Birleşmiş Milletler ödülüyle zirveye ulaştı. Kendi toplulukları bağlamında mutena işlere imza atan, kamu hizmetinde olan ya da olmayan kişiler arasında her kıta için ayrı ayrı düzenlenmiş uzun aday listesinden ödül alan altı kişinin arasındaydım. Bu benim için, uzun yıllar boyunca konusu geçtiği her zaman ve her yerde fazlasıyla hırpalanan ülkemiz hakkında iyi bir haber üretmiş bir Arnavut olarak fevkalade iyi hissetme imkânıydı. Söz konusu tatlı hissiyat Tiran'la ilgili yaptıklarımız sayesinde sonradan da sık sık içimi sardı. Çünkü Tiran merak yaratan, saygı duyulan, Arnavutluk başkentinin dönüşümünü hayranlıkla dile getirerek başkalarına da ileten dünyaca ünlü saygın dostlar edinen, Arnavutluk'tan gelen iyi bir haber haline geldi.

Tiran, herkesin kolayına geldiği gibi şuraya buraya çöp attığı,

ateşe verilen çöp tenekelerinden yükselen pis kokulu dumanların sokak ve mahallelerinde kol gezdiği, Sharra'da kentin batı tarafını zehir dolu ateşin sisi altında bırakan neredeyse Ortaçağ'dan kalma bir atık toplama alanına sahip bir şehirken yıllar geçtikçe atık işletiminin asgari Avrupa standartlarına göre düzenlenerek katı atık sahasına dönüştürüldüğü ve çöp gazından enerji elde edilmesi için altyapı temellerinin de atıldığı bir atık tasfiye alanına sahip, her gece temizlenip yıkanan, sabaha temiz uyanan bir anakent oldu.

Kişi başına düşen yeşil alan hacmi 2001'de %2.7'yken 2010'da %4.7'di. Bu, bizim verdiğimiz çabanın özelliğinin ve en büyük başarısının betonlaşma değil yeşil alan hacmini artırma olduğunun en açık göstergesidir. Bunu bizim tarafımızdan on bir yıl boyunca verilen inşaat ruhsatlarının tüm şehir alanının sadece ve sadece %1'ini oluşturduğu, yani bugün Tiran'da mevcut inşaat hacminin sadece %5'ini teşkil ettiği bir ortamda yaptık. Bu arada bizim başkent yönetimindeki üç dönemimiz süresince inşa edilen binaların ortalama yüksekliği, Tiran'daki konut yapılarında uygulandığı gibi, bu konuda hiçbir sınırlamanın getirilmediği Arnavutluk'un tüm büyük kentlerine göre en düşük olanı 7.4 kattır. Daha açık bir başka gösterge var; inşaat ruhsatı alan şirket verileri: 10 binden fazla şirket sahibi ve ortağının çıkarlarını temsil eden 400 inşaat şirketi on yıl boyunca özel yapı için toplam 926 adet ruhsat aldı. Bütün bunlar, belediye aleyhine yapılan ve vatandaşlar nezdinde belediyenin şehri betona boğduğunun, betonlaşmanın ruhsat tekeline dayandığının ve milyarlarla telaffuz edilen çıkarlar peşine düşüldüğü izlenimini yaratma amacını güden şiddetli propagandanın gerçeklikten ne kadar uzak olduğunu göstermekte. Yıllar boyunca yerden göğe yükselttikleri iğrenç bir iftiraydı bu!

* * *

İnşaat ruhsatlarıyla ilgili rüşvet ağının mevcudiyeti konusundaki propaganda gittikçe yoğunlaştı. Gün geçmiyordu ki, beni Tiran Belediyesi'nin verdiği her inşaat ruhsatı için metrekare başına yüzdelik alan biri olarak göstermesinler: Önce

%10'du, sonra %15 oldu, en son %20'de anlaştılar. Tersini göstermek için ne kadar uğraşsak da sonuna kadar peşimi bırakmayan çamurlu ortamımızın üzerime yapışan çamuruydu bu. Ama bir ara tepem attı ve inşaat şirketleriyle bir buluşmada dayanamayarak kameraların önünde şu çaresiz çığlığı attım: "Şu şehirde ne bir ana ne de bir orospu çocuğu vardır ki, benim cebimde 20 kuruşu dahi bulunsun!" Durum o zaman apaçık böyleydi. Bugün de, kaç yıl sonrasında, katiyen farklı değildir. Ne var ki, bu hakikat, durumun böyle olduğuna inanma imkânını yitirmiş kimselerin aklında hiçbir şeyi değiştirmez. Sayıları az değil, oldukça fazla. Farklı seviyelerde inanmakla beraber belki de hayatımı yakından tanımayan herkes böyle düşünebilir. Tabii bu söylediklerim inşaat şirketlerinin, belediyenin inşaat ruhsatı alımıyla ilgili ofisi ve farklı karar alma mercileriyle ilişkilerinde yasal engel veya kuralı aşmak üzere –maalesef– görevi kötüye kullananlarla karşılaşmadıkları anlamına gelmez. Belli başlı vakalarda değişik iletişim mecralarıyla "Tepedeki istiyor!" sözlerinin bana kadar ulaştığı durumlarda kurcalaya kurcalaya belediyenin değişik kademelerinde ismimin bu tarz kötüye kullanıldığı olaylar bulduğum oldu. Cezai kovuşturma için yeterli delil eksikliğine rağmen gelen bilgilerin doğruluğuna emin olduğumda ilgili kişilerin ivedilikle işten ayrılmalarını istedim. Söz konusu mercilerden geçerken bu rastlantısal bilgi akışından kaçabilen vakalar da olduğunu iddia edebilirsin, ki ben bunu ne doğrulayabilirim ne de kati surette inkâr edebilirim. Çünkü genellikle objektif birkaç sebepten ötürü sistemin mükemmel olmadığının farkındayım. Ancak Arnavutluk'ta özel mülkiyet ve inşaat ruhsatı almak üzere gerekli belgeler konusundaki kargaşanın sürmesi yasa yolunun çok zor görünmesine sebep olsa da, adım adım inşa ettiğimiz şekliyle sistemimizin –bilhassa mercilerimiz ince elleyip sık dokur hale gelince kanunen eksiklikleri olan bir dosyanın geçme imkânı olmadığından– çevreden dolaşarak değil de kanun yollarını tercih eden herkes için aksaksız ve hakkaniyetle işlediğini söylememe müsaade eden gerekli tüm delillerim var.

Ben insanların sistemi yozlaştırdığına değil, sistemin onu or-

taya çıkaran ihtiyaç ve yaklaşımla uyuşmadığı müddetçe insanları yozlaştırdığına inananlardanım. Arnavut kamu görevlisi genetik bir bozukluk veya deformasyondan dolayı Alman veya Fransız kamu görevlisinden daha çok yozlaşmış değildir; ne demokratik yaklaşımla ne de vatandaşların ihtiyaç ya da şirketlerin hizmet gerekliliklerıyle alakası olan, ilkel sistemdir onu yozlaştıran. Arnavut "kamu hizmetinde" çalışan her Alman veya Fransız da aynı şekilde yozlaşırdı, Alman veya Fransız devletinde çalışan Arnavutun yolsuzluğa bulaşmasının pek mümkün olmaması gibi. Çünkü en basitinden modern devlet makinesinin mekanizmasını kendi hizmetlerine çevirmenin, aşmanın, atlatmanın olağan imkân çerçevesinde bulunmadığını fark edeceklerdi. Arnavutluk'ta yolsuzluğu geriletmenin uzun vadeli yöntemi devleti modernleştirmektir. Yeniden tasarlanan devlet kurum ve mercilerinin modern bir makinenin mekanizmaları gibi birbirlerini tamamlamak üzere bağlanmasıyla, Avrupalı bir yaklaşımla, vatandaşların kamu hizmeti ve güvence altına alınmış rekabet serbestliği ihtiyacına karşı bu yaklaşımı temsil etmesi ve söz konusu ihtiyaçları karşılaması gereken devlet arasında ülkemizde halihazırda hiçbir şekilde var olmayan uyumun artırılması yolsuzluğu alternatif olmaktan çıkartabilecek tek yöntemdir. Sözünü ettiğim modern makine yasalarla, yönetmeliklerle, teknolojiyle, idari usul el kitaplarıyla beslenir ve çalışmasının hiçbir evresinde vatandaşın kaderini belirleyebilecek belli başlı bireylerin olmadığı bir sistemde profesyonellikle yönetilir. Bunun ötesinde yolsuzlukla mücadele palavraları, yolsuzluğun bin bacaklı sürüngenini beslemekten başka bir işe yaramamaktadır.

* * *

Tiran Belediyesi'nin etrafını sarmalayan inşaat dünyası çok ilginç bir ufak evrendi: Benimle aslında olmayan ilişkilerini öne sürerek şirket sahibi ve inşaatçılara sonsuz çekim dalgaları yayarak dolanan, birçok insanı içine çeken ya da inşaat ruhsatı almak için Tiran Belediyesi'ne el altından para verilmesi gerektiğini söyleyen cesaret kırıcı propagandadan sersemlemiş kişile-

ri avlayan hortumu yaratan gölgeler bütünü. Bu küçük evreni yasaya tâbi tutmak, o dalgaları durdurmak ve işleri normal bir düzene sokmak olağanüstü bir meşgaleydi; salgının iyice yerleştiği bir vücudunun içini saran enfeksiyonla mücadele etmeye benzerdi. Sahte hekimler ve ağızdan ağıza dolaşarak ortaya çıkan efsanevi tedavilerden medet uman son derece yıpranmış hasta beden ne tıbbın dediğini duyar ne de doğrudan hekim kapısına gitmeye ikna olur. 1990'larda ekilen ve 2000'lerin başında umut tohumlarının açmasından hemen sonra başlayan propagandanın hiddetli zehirleriyle beslenen bu talihsiz psikoza, özellikle başlangıçta, talep ve şikâyetleriyle ilgili benimle doğrudan temas kurabilen inşaatçılar bile yenik düştü. Zira bir çamur nehri gibi dört taraftan dökülen lafların boğucu etkisinde kalarak onlar da dosyalarıyla ilgili eksikliklerden ortaya çıkan gecikmelerin "yağlı kapıya yağ sürme zorunluluğunu" ima ettiğini ve de bunun için uydurulduğunu zannediyorlardı. Görevdeki ilk yıllarımda kamuya ve basına açık toplantılarımda görünen bir dolandırıcı adamı hiç unutmam: Deli bir hayran gibi benimle birkaç fotoğraf çektirmeyi başarmıştı. Teyzemin oğlu olduğunu yayarak –ki teyzem yok!– inşaatçılara gidip türlü marifetler çeviriyor, yasal yollardan ruhsatlarını almış insanların başına bela açıyor, bu arada da dalkavuk "kuzen" olarak cebine rüşvetleri indiriyordu.

Belediyedeki enfeksiyonu iyileştirmek zaman aldı. Ancak etrafı iyileştiremedik ve siyasi propaganda başta olmak üzere, devletle ilgili hiçbir işlemin rüşvetsiz yapılamayacağına dair sosyal inanış da –arada devletin geneline benzer durumlar oluşabilmesine rağmen– belediyede işlerin başka yerlerdeki gibi işlemediğine dair bir inancın oluşmasına engel oldu. Unutulmamalı ki, bu mayınlı sahada karar alma yetkisi hiçbir zaman tamamıyla Tiran Belediyesi'ne ait değildi, çünkü ruhsatların onaylandığı merci olan Büyükşehir İmar Yüksek Kurulu'nda on bir yıl boyunca karar alabilecek çoğunluk bizde yoktu, hep hükümetteydi. Üstelik bu sonuncusunun kendine göre gizli bir ajandası olduğu dönemler de vardı. Sali'nin kurulda çoğunluğu elde etmesiyle gizli ajanda norm haline geldi. Bu çoğunluğa ait

kişiler Doktor'un bağrından çıkmışlardı sanki; hepsi aynı şekilde görgüsüz, takım elbiselerle kuşanmış, yukarıdan emir geldiği anda hiçe saydıkları türlü diplomalarla donanmış bu kişiler kırıcı bir küstahlıkla, *a priori*, yasaya dayanmayan, ayırımcı nedenlere yaslanarak, açıkça ve dayatmayla iktidarın müşteri ve yakınlarına yol açıp başkalarını engellemek üzere ruhsatların kime verileceğine, kime verilmeyeceğine karar veriyorlardı. Alamayanlar, iktidara dost ve müşteri olmayan, 2005'te belediyenin barbarca istilasından sonrasında tamamıyla etkisizleştirme pahasına bile olsa Tiran Belediyesi'nin Sali'nin önderliğindeki kuşatmasını sıkılaştırmak üzere kurulun mülk sahibi ve inşaatçıların haklarını ihlal eden rezil bir araca dönüşmesiyle, olur olmadık yerde haksızca bana veya muhalefete yakınlık gösteren kişilerdi. Sali, iktidarının hoşuna gitmeyen bu kişilerin hiçbir şekilde ruhsat almamalarını istemesi bir yana –ki ona göre bu ruhsatlar sayesinde onların benim başkanlığımdaki muhalefete verdiği finansal destek artıyordu–, belediyenin inşaat ruhsatlarından aldığı ve şehrin altyapısında gerçekleştirdiğimiz yatırımların başat kaynağı olan vergiden de yararlanmamızı istemiyordu. Bunca yıl boyunca verdiği inşaat ruhsatlarıyla 320 bin kişiye istihdam imkânı yaratan Tiran Belediyesi'ni, başkentin en büyük işverenini engelliyor olması başbakanın umurunda değildi.

Birkaç yıl içerisinde, uzun uğraşlar sonucunda belediye çapında yürürlüğe koyduğumuz inşaat ruhsatı taleplerini değerlendirme sistemi, mülk sahibi ve inşaatçılara karşı kişisel kötüye kullanım imkânlarını nesnel olarak asgariye indiriyordu. Online kontrol pratiklerinin de eklemlenmesiyle sistem bütünüyle şeffaf oldu. Buna rağmen geçen yıllar boyunca kötüye kullanım vakalarının yaşanmadığını söylemem mümkün değil, belki de üstte andıklarıma benzer daha da başkaları vardı. Ancak iç içe girmiş onlarca çıkar ve sorun mayınıyla döşenmiş bu sahada Tiran Belediyesi'nin vatandaşlarla münasebetlerinde Arnavutluk'taki tüm yerel veya merkezî kurumlara nazaran farklı ve üstün olduğunu söylerken yanılmadığımı düşünüyorum.

Faik Konica'ya göre insanın ahmaklık gösterileri karşısında seni saran dayanılmaz bir kahkaha atma isteğidir. Ancak o dayanılmaz kahkaha Sali'nin saçmalıkları karşısında gülmekle ve ağlamakla beraber geliyor. Kimse bu saçmalıkları teyit etmekle de uğraşmıyor. Binlerce şey var doğrudan insanların kulağına ulaşan, kamuoyuna aracılık edenler arasında hiç kimsenin gerçeklemeye ve insanlara doğrusunun ne olduğunu söylemeye tenezzül etmediği. İşte birkaç gün önce kadim hilekârın, göz kalemiyle çizilmiş gibi suratına oturan profesyonel gülücük eşliğinde, Tiran'daki inşaat ruhsatları için *One Shop Stop* sisteminin[2] yürürlüğe koyulacağını söylediğini duyduğumda böyle bir kahkaha atma isteğine kapıldım. Tiran Belediyesi'nin her işlem için –tabii ki inşaat ruhsatları için de– kuralı yıllardır *One Shop Stop*'tur. Ancak istila edilmesinden sonra belediyede yürürlüğe kesinkes girecek olan, ruhsatlar için *One Stop* online başvuru sistemi değil de, hükümetin kötü idare pratiklerin devamı olarak *Shop* kelimesinin yeni bir anlamıdır. Vatandaşlara hizmet salonu, belediyenin yüzlerce metre uzağında yer alan ve 2005'ten beri özelleştirmelerin fiyatlarını, imtiyazlı anlaşmaları, ruhsatları, sosyalist dönemde devletleştirilmiş arazilerin iade veya ikamesini karaborsada pazarlayan bazı ofislere yeraltı kanallarıyla bağlı bir dükkâna dönüşecektir. Maliklerle, inşaatçılarla, yatırımcılarla karşılıklı çıkar adına yapılan "dostane" görüşmelerin sonucunda, söz konusu ofisler hizmet salonuna ruhsatı çıkarıp çıkarmama konusunda işareti verecektir; nasıl ki milli varlıklarla ilgili hayati öneme sahip kararlar önceden bu ofislerin onayından geçiyorsa ve nasıl ki Arnavutların taşınmaz mülklerinin şuna, buna aktarımı hakkını bu ofisler belirliyorsa. Ne de olsa Bakanlar Kurulu karar tasarıları buralarda hazırlanıyor!

Tiran, konutlar için yükseklik sınırının konulduğu ve uygulandığı tek şehirdi. Bu sınır dokuz kattı ve başkent aynı zamanda projelerin belediyedeki başvuru ve onay süreçlerinin Avrupa standartlarında olduğu Arnavutluk'un yegâne kentiydi.

2 Ulaşılmak istenen her türlü sonuç ve amaca tek bir kaynaktan, tek bir noktadan ulaşmayı anlatan kavram – e.n.

Karmaşık ve dolambaçlı başvuru süreçleri konusundaki iddialar, çamuru siyasetlerinin ekmeği yapmış cahil veya iftiracıların zırvalıklarından başka bir şey değildir. İnşaat ruhsatları konusunda "sükut muvafakattir" pratiği veya Sali'nin kuru İngilizcesiyle söylemeyi sevdiği gibi *silent consent* ise Arnavutluk koşullarında, yani arazinin devlet kontrolünün dışında ve inşaat ruhsatların uygulanışı üzerindeki devlet kontrolünün de her türlü uluslararası standardın dışında olduğu bir yerde, arazilere yönelik bu yirmi yıllık tahrip edici yaklaşımın içerisinde başlı başına bir ilkellik teşkil etmektedir. "Sükut muvafakattir", şehirciliğin mükemmel örneklerinden olan, Tiran'da kentsel gelişim açısından yapılan kaliteli çalışmaları ve edindiğimiz iyi ismi takdir ederek bize de destek vermiş dünyanın en ünlü kentsel gelişim stüdyolarından birini belediyesinde bulunduran Barselona'da bile yoktur; şehirciliğe değerli kumaşı dokuma sanatı gibi yaklaşılan Amsterdam'da da yoktur; Roma, Paris, Londra ve sırasıyla dahil olmak istediğimiz Avrupa'nın kentlerinde yoktur. Ancak Sali için muhalifi yok etmek söz konusu olunca siyasetin hiçbir mantıki sınırı kalmaz. İş, siyasi iktidarının kötüye kullanımından kazanç elde etmeye gelince memlekette yaşanacak hiçbir tahribat akla mantığa çağrı teşkil etmez.

Tiran Belediyesi, arazi siyasetinin pek yamuk olan genel çerçevesinden fazlasıyla etkilenmiştir. Kuşkusuz, mecburen içinde yer aldığımız çerçevede arazi gelişimiyle ilgili Arnavutluk'un her yerinde bolca yapılan türde hatalardan her seferinde kaçamadık. Ancak söz konusu sahada düşülebilecek hataların adamakıllı farkında olarak bu yöndeki iş hacmini hakkaniyetle idare eden tek kuruluş olduğumuz da şüphe götürmez. Bir yandan ilk baştaki tecrübesizliğimize, gidişat içerisinde bazen aceleci olan kararlara, muhtemelen kaçınılmaz olan yanılmalara, diğer yandansa siyasi fırtına ve engellere, Arnavut idari ve yasal yapısının arazi yönetimi konusundaki boşluk ve sonsuz kusurlarına rağmen her yıl daha makul bir yola doğru ilerlemeye gayret ettik. Bugün Arnavutluk'ta sahip olduğumuz düzensiz bir sistemdir, onu ayakta tutan çıkarlarla beraber bir an önce toptan yıkılması gereken bir belirsizlik dağıdır. Yerine Ar-

navutluk'un bedeni üzerindeki kentsel gelişim mantıksızlığına son verecek, araziye yaklaşım ve alansal planlama konusunda Avrupai, modern, demokratik bir sistemin kurulması gerekir. Söz konusu sistem uzun süreden beri derin bir reforma ihtiyacı olan Arnavutluk idaresinden beslenecektir, reformsa yeni bir idari yapılanmayla yola çıkmak zorundadır. Hiçbir işe yaramayan, şekli şemali belirsiz, profesyonelliği ve verimi sıfır olan idareleri ayakta tutmak üzere yapılan manasız mali masraflara ve yirmi yıl boyunca araziye verilen muazzam zararlara son verilebilmesi için köy ve il sayısı azaltılmalıdır. Bölgeler düzeyinde tümleşik kentsel, iktisadi ve sosyal gelişimin ele alınması gerekmektedir. Her bölgenin yeterlilik ve özelliklerine göre idari aşamalar düzeyinde uyumu sağlanmış öncelliklerinin –milli kalkınmayla ahenk içerisinde olmasını da sağlayacak şekilde– ve bir yandan yerel idareler arasındaki diğer yandan il ile hükümet arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Ülkemizin bu yirmi yıl boyunca sahip olduğu idari yapı rezaleti ne Osmanlı ne kraliyet ne de komünizm döneminde vardı. Osmanlı'nın dört vilayet aracılığıyla oluşturduğu yapı, Arnavutluk'un bugünkü on iki illi idari yapısına göre Avrupai sisteme çok daha yakındı.

* * *

Bahar 2003 seçim zaferi Sosyalist Parti başkanlığına doğru attığım ilk adıma da denk geldi. Seçimin üzerinden çok geçmemişti ki, Elbasan Caddesi'nde 60 metrekarelik bir dairede birkaç yıldan beri yaşadığım mahallenin sosyalist teşkilatına gidip parti üyesi oldum. Kısa bir süre sonra parti başkanlığını hedeflediğimi açıkladım. Böylelikle hedefimi affedilemez bir kaçıklık, vefasızlık, ukalalık ve akılsızlık olarak algılayan partinin önde gelen isimlerinin sırt dönmesiyle etkileyici bir kısmi tecrit dönemine girdim. Başkaları da, dostlarımın ve tanıdıklarımın çoğu, benzer bir hissiyatı paylaşıyorlardı. Seçim kampanyası boyunca sosyalist adaylara destek vermek üzere çok aranan bir kişiyken, birkaç hafta içerisinde ilginç bir şekilde illerdeki toplantı salonlarının dışında, merdivenlerinde kalan ka-

ra koyuna döndüm. Kalakaldığım o köşe bucaklarda –çocukken Çingene bakıcısı Tajari'nin sokaklarda gezdirdiği Tiran Sirki'nin ünlü ayısı Silva'nın etrafında toplandığımız gibi– etrafımda çocuklar toplanırdı. Zira parti başkanlığı seçimi arifesinde adaylığımın nedenlerini açıklayabilmem için bile partinin konferanslarına beni kabul etmiyorlardı. Her zaman ağırbaşlı, ilkeli, anlayışlı olan ve sosyalist kovanda çıkan kavgalarda hiçbir zaman taraf tutmayan, o dönemin Parti Genel Sekreteri Gramoz Ruçi'nin cana yakınlığı ve ısrarı sayesinde toplantıların kapıları açıldı. Bazen gayri ihtiyari bazen de talimat üzerine gergin olan dinleyicilerin önünde söz alabildim. Orada iktidarın sessiz idealistlerinin, ateşli militanlarının, kavgacı çıkarcılarının yer aldığı bekleme odası gerçekliğiyle tanıştım; dışarıdan tecrübe edilmesi kolay gibi görünmüştü, içeridense ölüm kalım mücadelesi gibiydi.

Dönemin başbakanı ve Sosyalist Parti başkanıyla fazlasıyla limoni ilişkilerim yüzünden Tiran Belediyesi başında felç edilmiş bir şekilde işleri devam ettirmenin mümkün olmadığı koşullarda attığım bu adım kendiliğinden geldi. Fatos Nano bana karşı olan hıncını gizlemeyerek belediyeyi yasal ve mali açından sınırlayabilmek için elinden geleni ardına koymuyordu. Öte yandan partinin yerel aday listesinde benden kurtularak Tiran'daki sosyalist zaferi ve partinin oy oranlarını riske atamıyordu. Ancak o adımı, Fatos önderliğindeki sosyalistlerin iki yıl sonra gelen seçim hüsranını önleyemeyeceklerine ve Ismail Kadare'nin sonradan alaycı bir doğrulukla "vatansız siyaset" dediği, bir tür kemirici asalaklık olan Nanoizm virüsü çok içlerine, omuriliklerine kadar ulaşmış olduğundan Arnavutluk'un ilerlemesini sağlamayacaklarına emin olduğum için attım.

Bir avuç oy alıp üç aday arasında üçüncü olduğum o kongre, yukarıda söylediğimi –ki yenilgimle alakası olamayan bir durum– şüpheye meydan bırakmayacak şekilde ispat etti. Çünkü başkan, seçimi elinde olanı da kaybederek ve partide büyük kırılmaya bilfiil yol açarak kazandı. Arnavutluk'un her yerinden devlet idaresinin üst düzey müdürlerinin ve memurlarının getirtildiği kongrede, kendi kendine "fırtınalara aldırma-

dan göklerde uçan yalnız kuş" dediği tuhaf bir konuşmayla Fatos en ağır eleştirmenini de aşarak kendisinin gerçeklikten firarını ve sosyalist hükümetin insanlara, sorumluluklarına ve Arnavutluk'un çok yönlü sorunlarına yabancılaşmasını kusursuzca tasvir etti. Ancak, önceki bölümlerde de altını çizdiğim gibi, Sosyalist Parti'deki gelişmelerin hikâyesi, anlatıma sık sık girse de, bu kitabın konusu değildir.

* * *

Ne olursa olsun, sosyalist hükümetin ikinci dönemiyle –hatta en kötüsü olan son iki yılıyla– Sali'nin geri dönüşüyle beraber çöken karanlıkta genel olarak yerel yönetimlerin ve özellikle Tiran Belediyesi'nin yaşadığı kara yıllar arasında bir fark görmediğimi düşünmeni istemem. Kesinlikle fark vardı ve ayırımlar belirgindi. Fatos'un bakanları, esasında her sosyalist hükümetin bakanlarında olacağı gibi, görevlerini yaparken genel itibariyle kurum ve kanun farkındalığına, kamu terbiyesine, ayrıca bir tür özerkliğe de sahiptiler. Nano'nun hükümetlerinde, bilhassa ikincisinde, söz konusu özerklik onun devlet işleriyle uğraşacak vakti olmamasından, bunlarla ciddi olarak ilgilenmeye fazlasıyla üşenmesinden, bakanlar üzerinde kendi otoritesinden fazlasını kontrol etmeyi istemeyen bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklanıyordu. Özellikle bu sonuncusu göreve yaklaşımından değil, iktidarın tadından, egosundan, kaprislerinden, üstün önder olma özhissiyatını veren keyfiyet aşırılığı ve uçarılığından ve tabii ki maceracı bir gezgin olarak "vur patlasın, çal oynasın" hayat şeklini doğrudan besleyen maddi kaynaklarla bağlantılı çıkarlardan ileri geliyordu. Nihayet ortaya çıkan, başbakanın bir avuç paralı dalkavuğunun devlet makamından veya kendisiyle dostluk mecralarından cep telefonu aracılığıyla, kendileri ve onun için dinlence ve talih oyunlarında kullanılmak üzere rant veya bütçe biçiminde gelir topladıkları, devletin belli başlı kilit noktalarını kontrol ettikleri, herkesin bildiğini okuduğu bir yolsuzluk sefasıydı.

Belediye için çok önemli olan işler konusunda bazı bakanlarla ortak dili buluyorduk, ki bu, onların başbakanın yaydığı en-

gelleyici tavra ve belli başlı anlarda gösterdiği hezeyanlara rağmen dostane bir biçimde destekte bulunma isteklerinin ifadesiydi. Örneğin Savunma Bakanı Pandeli Majko bizi hiç ortada bırakmadı: Sharra Atık Toplama Alanı'nın bitkin kepçesi homurdanarak durduğunda, ordunun güçlü kepçelerinden biri imdadımıza yetişip elzem olan gecelik işin tamamlanmasını sağlıyordu. Agron Duka, henüz düzenlenmemiş Lana, özellikle Teknik Okul Köprüsü'nün orada yoğun yağmurların getirdiği kalıntılardan dolayı kabararak yatağından çıktığı zaman drenaj kanallarını temizleyen upuzun kollu Tarın Bakanlığı'nın kepçesini, kendi özel şirketinin parasıyla ödemek üzere tahsis ediyordu. Gerici ve engelleyici mevzuat koşullarında bazı zaruri yasal müdahaleler konusundaki önerilerimizin takıldığı belediyeyle başbakanlık arasında tıkalı iletişim kanalını açmak üzere kendi teknik ekibini birçok kere devreye soktu, Adalet Bakanı Fatmir Xhafaj. Kültür Bakanı Blendi Klosi, bakanlığının mütevazı imkânlarına rağmen bize destekte bulunacak yöntemi hep bulurdu, nitekim ben ayrıldıktan sonra kayda değer fikir ve projelerle kurumu yeniden harekete geçirmeye çalışan ilk kişiydi. Taleplerimiz için hep açamazsa da, benim için hep açıktı kapısı "barıştırıcı" Bashkim Fino'nun; Maliye Bakanları Angjeli ve Malaj[3] için de aynı durum geçerlidir, ki yorulmak bilmeyen Maliye Bakanı Yardımcısı Adriana Berberi desteğini en zor günlerimizde bile hiç esirgemedi.

Başında olduğum ve muhalefet partisinin belediye başkanlarıyla sağlıklı bir işbirliğinin olduğu Belediyeler Cemiyeti'nin bu dönem boyunca pek iyi işliyor olması da ayrıca anlamlı bir göstergedir. Zira Sali iktidara gelir gelmez, burnunu sokabildiği her parti ve örgüte yaptığı gibi, kurumu işlevsiz hale getirdi. Yeni bütçenin hazırlandığı dönemlerde sekiz yıllık sosyalist iktidar boyunca Belediyeler Cemiyeti'nin görüşüne önem verilmediği tek bir an bile olmamıştır. İktisadi ve Mali Kurul'daki tartışmalarımız hükümet için hiç de hoş olmayan bir haberdi. Ancak bu, asla Cemiyet'e kapıların kapanmasına sebep olmadığı gibi meclisteki özel oturumlarından da hiçbir zaman eli boş çıkma-

3 Anastas Angjeli ve Arben Malaj.

dık. Ta ki Sali hükümeti döneminde Cemiyet, Kavaja'nın kukla belediye başkanının elinde kalana kadar. Bundan sonra cemiyet mecliste bir daha görünmedi, kürsülerde, kamusal tartışmalarda sesini çıkarmadı, hükümet durmaksızın yasalara anayasaya aykırı müdahaleler yaparak yerel özerkliğinin temelini paramparça ederken zinhar bir laf etmedi. Gerçi ter içinde mırıldandığı bir-iki durum var: Strasburg'da veya yurtdışında başka bir yerde, Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yetkilileri Kongresi toplandığında Cemiyet'in Arnavutluk'u temsilen katıldığı ve zavallı başkanının elinde mikrofonla kalakaldığı anlar.

Kuklanın Cemiyet'inden ayrı olarak bizim, muhalefetin birkaç belediye başkanının, Sali'nin hükümetiyle kendi organize ettiği bir toplantı vesilesiyle yegâne görüşmemizin ana konusu, içeriği, malumatı olmayan hükümettekilerin bir gösterisiydi. Muhalefetten arkadaşlarımı yalnız bırakmamak için gitmiştim. Sali kameraların önünde olduğu zaman hep yaptığı gibi yalan söyledi ve toplantı sonrasında kanunen bize verilmiş olan hak ve gelirlerin bir kısmını iptal etti. Sosyalist hükümet bundan çok farklıydı, münasebetsiz son iki yılında bile bizim ısrarımızla ve uzun süreden beri okul inşaatı ve bakımı sorumluluklarının ademî merkezîleştirilmesini savunan Yerel Yönetim Bakanı Ben Blushi'nin desteğiyle, hem kel hem fodul Eğitim Bakanı'nın uzun direnmelerine rağmen, ilk adımda on iki büyükşehir belediyesine verilmek üzere hükümet bu yetkiden vazgeçti. Esasında son görüşmelerin yapılacağı toplantıda başbakan nihayet tarafımızı tutmuştu, böylelikle Eğitim Bakanı davasını kaybetmişti. Eğitimin bu bakanı Sosyalist Parti elitindeki son komünist "aparatçik"lerden[4] biriydi: Garip bir taşralı ve dar kafalı olarak tepeden ayağa yolsuzluğa bulaşmış, eğitim sisteminin tümünü Bajram Curri'den Konispol'a[5] okul inşaatı, onarımı, tebeşir ve karatahta ihalelerine kadar mutlak kontrolü altında tutuyordu. Fatos'un hükümetleri "herkes kendine, Tanrı herkese" şeklinde işlediği için söz konusu bakanın Arnavut eğitim sis-

4 Özellikle komünist partilerde alt kademede yer alan, etkisiz ama fanatik ve lidere büyük bir adanmışlıkla hizmet eden üyeler – e.n.

5 Arnavutluk'un sırasıyla kuzey ve güney uçları.

teminin yıkıcı sonuçları olan karşı reformlara maruz bıraktığı, sosyalistlerin ilk dönemindeki seleflerinin attığı sağlıklı temellerin söküldüğü, köy çitleriyle kapattığı sahasına müdahalede bulunabilecek tek bir Allah'ın kulu yoktu. Normal ülkelerde parti ayırımlarını aşan milli eğitim stratejisi dahil, hükümetin uzun vadeli milli stratejilerinin bakan değişimiyle beraber değişmesi âdetten olmuştu. Böylelikle iki dönem üç strateji üretti. Sonrasındaysa Sali'nin iki bakanı başka iki strateji ortaya koydu. Sonuçta 1997'deki maddi yıkımın üzerinden geçen yılları müteakiben günümüzde kendi içerisinde harabeye dönmüş bir eğitim sistemi ve hükümet ya da özel alanlara bağlı hususi çıkarların bataklığında yüzen, haliyle Avrupa'ya birkaç ışık yılı uzakta kalan bir Arnavut eğitim sistemi söz konusu.

Belki de birçokları gibi hepten unutulmuş, manasız bir karakter olan Luan Memushi isimli söz konusu Eğitim Bakanı'na burada ayrıca bir yer vermek pek manalı görünmeyebilir. Ancak bu örneğin mühim olmasının sebebi –vizyonsuz, plansız, ekipsiz, kontrolsüz, ülkenin hayati sektörlerdeki başarısızlıklarına karşı kayıtsız, amatörce, paldır küldür, üstünkörü yönetim şekline bağlı ve anlaşılması güç parti konjonktürlerinden mütevellit saiklerle ortak çıkarları zedeleyerek– Arnavutluk'un yıllar boyunca ne kadar çok zaman ve enerjiyi boşa harcadığı konusunda sağlam bir fikir vermesidir. Tiran Büyükşehir Belediyesi tarafından Arnavutluk'taki ilk merkezî ısıtmalı okullar projesi yapıldığında kendisiyle yaptığımız tartışmayı örnek babında özetleyeyim: Projemiz, okul öncesi eğitim altyapısını geliştirme bağlamındaydı. Sınıf başına düşen öğrenci sayısını %30 azaltmak suretiyle okulların çoğunda –vardiyasız olmak üzere– sınıf başına düşen öğrenci sayısını normal standarda, 32'ye getirerek Tiran'daki okulların koşulların kökten değiştirdi. Eğitimin Luan'ı[6] içinse merkezî ısıtma, ulusal standartlara, yani kendi belirlediği ve harfiyen "sınıf başına düşen yüksek öğrenci sayısı ısıtma masraflarında tasarrufu sağlamakta-

6 Özel isim olarak kullanılan "Luan" kelimesinin anlamı aslandır. Özel ismin de çevirisi yapılacak olursa yazarın esasında "Eğitimin Aslan'ı" şeklinde hicivli bir söyleyiş kullandığı anlaşılır.

dır, zira ısınma öğrencilerin nefesiyle başarılmaktadır" diye tarif ettiği standartlara uymayan bir şeydi. Bu mantığa göre sınıfları ısıtmak için kalorifer veya sobaya gerek yoktu, çünkü sınıfın içinde kapasitenin çok üstünde tıkışılan öğrencilerin ciğerlerinden çıkardıkları hava yetiyordu. Yeni okulların ısıtma sistemiyle inşaatını ve var olan okullara ısıtma sistemi tesisine başlamamızı engelleme konusunda bakanlığın uğraşıları elbette hüsranla sonuçlandı. Gerçi çok uğraştılar. Her seferinde ısıtmanın bir başkent şımarıklığını ifade ettiğini, ısınmanın "nefesle" olduğu Arnavutluk'un diğer bölgelerindeki okullar açısında ayrımcılık teşkil edeceğini söyleyip duruyorlardı. Hatta bakanlığın pek hevesli müfettişlerinden biri "Büyükşehir belediyesi iç göçe yol açacak, insanlar çocukları okullarda ısınabilsin diye Tiran'a gelmeye kalkışacaklar," bile dedi.

Hükümet Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası'ndan kredi almamıza da engel olmadı ve Maliye Bakanlığı'nda hep anlayışlı, görgülü insanlarla karşılaştık. Ta ki Rıdvan Bode, tecrübeli personele sahip, hükümette sözü geçen kurumu kapalı bir kooperatif bürosuna çevirene kadar. Bu kredi sayesinde bizim dönüşüm planımız Tiran'ın tüm küçük belediyelerinde[7] uygulanarak başkent çocuklarına eskisine nazaran geceyle gündüz kadar farklı eğitim koşulları yarattı. Okul binası projesi hazırlama ve uygulama esasları hükümetin o ana kadar yetindiklerine kıyasla kökten değişim gösterdi; öneri ve uyarılarını not eden mimarların da katılımıyla okul müdürleri projeleri değerlendirmek üzere davet ediliyorlardı. Bense müdürlerin her biriyle doğrudan bağlantıda olup, bina yapımının gidişatıyla ilgili şikâyet aldığım anda şantiyeye müfettişleri yönlendiriyordum. Söz konusu bağlantılar "Değişim Zamanı"nın[8] getirdiği ba-

7 Türkiye'deki ve başka ülkelerdekine benzer "büyükşehir belediyesi" kavramı Arnavutluk'ta günümüze kadar sadece Tiran için geçerlidir. Bu anlamda Tiran'da Büyükşehir Belediyesi yanı sıra *mini bashki* (küçük belediye) veya bazen *njësi bashkiake* (belediye ünitesi) olarak bilinen, başkanlarının halk oylamasıyla seçilmesi itibariyle birinci kademe belediyelere benzeyen ancak yetkileri ve imkânları çok sınırlı olan yerel yönetim birimleri vardır.

8 "Değişim Zamanı" (*Koha për Ndryshim*), Sali Berisha'nın önderliğindeki Demokrat Parti'nin 2005 genel seçimlerindeki sloganıydı.

zı yeni müdürlerle de gizlilik içerisinde devam etti. Hepsi ateşli birer militandı ama okulun işi bitene kadar benimle bağlantılarını koparmadılar. Yaptığım bir teftiş sırasında çok insani bir şekilde bana eşlik eden onlardan biri, sonradan bir veda mesajı attı. Çünkü benimle geçirdiği dakikalarda muhalefet hastalığını kapmışçasına Tiran dışına bir yere sürülmüştü. Çaput gibi kenara atmış olsa da zavallım, mesajında sola asla oy vermeyeceğini, zira düştüğü hallere rağmen başbakanın vizyonunu desteklediğini yazıyordu.

Her alanda olduğu gibi bu sahada da, özellikle 2005 itibariyle sürekli engellenmemize, hükümetin bu konudaki gelişim ve kalkınma finansmanını hepten kesmesine ve yetmezmişçesine hiç utanmadan 2005'in öncesinde görüşülen, imzalanan ve kullanıma açılan krediyi kendi aldığını iddia etmesine rağmen şehrin bugünkü eğitim altyapısı, sadece on yıl önceki enkaza kıyasla değil, okul ortamı açısından Avrupalı bir Tiran amacımıza kıyasla da, başkentin çocuk ve velilerine karşı iyi hissetmemizi sağlayan en güzel sebeplerden biridir. Yıkılmış ya da son derece yıpranmış 33 okul sil baştan inşa edilerek 18 yeni okula denk gelen 54 bin metrekare yeni alan eklendi. Özellikle son yıllarda göç alan bölgelerde 7 yeni okul yapıldı Bazılarını sıfırdan yenileyerek, diğerleriniyse yeniden inşa ederek Avrupa eğitim standartlarında 41 spor salonu kuruldu. 10 bin metrekare açık hava spor alanı okulların hizmetine sunuldu. Şimdi sıralanması kolay olsa da hepsi başkentteki üniversite öncesi eğitim altyapısının köklü değişiminin neticesidir. Hükümet, Tiran Belediyesi'nin yaptığı okulları kendi işlerinin tanıtımını yaptığı reklamlarda çıkarırdı, Sali ise düzenli aralıklarla "Belediye hiçbir okul inşa edemedi, çünkü boş alanlara aparman dikiyor" diye galeyana gelirdi. Oysa boş kamu arazi ve mülklerin bizim kullanımımıza tahsis edilmesi konusundaki talebimiz hükümet tarafından hiçbir zaman onaylanmadı. Bir değil, iki değil birçok defa, kullanımda olmayan harabe devlet binalarını okula dönüştürme projelerimiz kâğıt üstünde kaldı. Çünkü hükümet için söz konusu yapıları karanlık bir özelleştirme sürecine sokmak daha kârlıydı. On bir yıllık Tiran Belediye Başkanlığım

boyunca apartman inşa edilen tek bir kamusal arazi bulabilene "Hodri meydan" diyorum. Bunun ötesinde kamu yararına proje ve işlere konu olmak üzere belediyeye verilmesi gereken birçok kamusal arazi ve varlığın, kamu yararına bağlı hiçbir neden veya çıkar olmadan özelleştirilmiş olmasından bilhassa üzüntü duyuyorum. Zira bu son durum da Nano döneminin baş döndürücü miskinliğiyle, Sali döneminin yok edici tahribatı arasındaki büyük farklardan birini oluşturur.

VII

Bu uzun yıllar içerisinde yaptığım sayısız toplantı dolayısıyla kamu görevlerimin beni götürdüğü, insanlarla dolu salonlar arasında aklımda en güzeli olarak kalan başkentin en başarılı öğrencilerinin doldurduğu Opera Salonu'ydu.[1] 2004 yılıydı, Arnavutluk'ta ilk kez hayata geçirilen 10 yaşındaki çocuklardan 18 yaşındaki gençlere kadar başarı burslarının takdim edilmesi için toplanmıştık; benim için başarılı olmanın de ötesinde bir anlam taşıyan, şehrimizin en parlak öğrencileriyle bir araya gelmiştik. Çoğunlukla dar gelirli ailelerin çocukları olan bu gençler zor ekonomik koşullarda yaşıyordu. Çevrelerinde ilham verici örnekler bulmaları zordu. Bazen okul kitaplarını bile alamazlar, bazen de hak ettikleri gibi iyi öğretmenler bulamazlardı. Okulu, toplumu ve ekranları kaplamış bayağılık havası, güç mantığının ve cehaletin başarısının örnekleriyle dolup taşan kamusal hayat kötü hissetmeleri için yeterli sebepler teşkil ediyordu. Dahası okul hayatının girdaplı karmaşası "inek" grubuna sokulmalarına, kitaba sırtlarını dönüp eğlencelerde ve sanal iletişim ağlarında gezinerek bolca vakit harcayan arkadaşlarının dalgacı sırıtmalarının sıkıntısıyla karşı karşıya kal-

1 Tiran'ın merkezinde İskender Bey Meydanı'nda bulunan Opera ve Bale Tiyatrosu (*Teatri i Operas dhe Baletit*).

malarına yol açarak yabancılaşmalarına neden oluyordu. Ancak her durumda onlar pırıl pırıl parlıyorlardı.

O gün opera binası coşkulu ve olumlu enerjiyle ışıldayan küçük Arnavutların salonuydu. Hepsi çok güzel konuşuyorlardı; bunu, resmî konuşmalarda yapıldığı gibi söz gelişi söylemiyorum. Akıcılıkla dile getirdikleri içtenlikleri içinde hiçbiri, takdire şayan olmayan tek bir laf bile etmedi. Birbirlerini pür dikkat ve saygıyla dinliyorlardı. Makam sahibi birinin olduğu salonlarda toplanan insanların olağan olarak dile getirdikleri taleplere benzer hiçbir şey istemediler ve içimde geleceğe kanat açmış güzide bir umudun izini bıraktılar. Ayrı bir memnuiyetti bu. Çünkü o çocuklar ve gençler anne-babalarının gördüğü ilk banka kartını evlerine götürecekler, beraberce bankaya gidip şehrin onlara yaptıklarını onurlandırmak ve hep birinci olmalarını teşvik etmek üzere takdim ettiği meblağı çekecekler, istedikleri kitapları ve işsiz veya ancak evine ekmek götürmeye yeten maaşları olan velilerinin kendilerine alamadığı bazı eşyaları alabileceklerdi. Belki kenara köşeye de bir şeyler koyacaklar ve aile isimlerinden, anne-babalarının sosyal veya politik bağlantılarından ya da ender birkaç durumda zenginliklerinden dolayı değil, ilim yolundaki tutku ve emekleriyle başardıkları dolayısıyla kendilerini ayrıcalıklı hissedeceklerdi.

Tiran ortaokul ve liselerinden 11.760 ışık, yedi yıl boyunca hayret verici yeteneklerinden ve okulda gösterdikleri üstün başarıdan dolayı başkentin vergi mükellefleri tarafından ödüllendirildiler. Onlar için belediyenin kasasından yıl başına çıkan para bir okul binasını inşa etme maliyetine eş değerdi. Zira her yıl bir okul tuğla ve harçla değil, o gençlerin örnek emeklerine karşı vatandaşların minnettarlığının ışığıyla inşa edildi. Parlak notlarıyla yedi yıl boyunca başarı bursunu hak eden Jonida Ndreu, ünlü yazar, sanatçı ve sporcuların yanı sıra sesleri duyulmadan vatandaşlık sorumluluğu ve insani değer örneği oluşturan; tanımadığımız ancak toplumumuzun bir görme engellisinin göz ışığına muhtaç olduğu gibi gereksinim duyduğu insanların da ödüllendirildiği; Tiran Belediyesi'nin üstün vatandaşlık örneklerini onurlandırmak amacıyla her yıl

sonu organize ettiği ödül töreninde yılın on seçkin vatandaşı arasında seçildi.

İngilizce on[2] sayısını ve Öğrencilerin Başkenti'ni[3] andıracak *TEN* isimli, onların, o ışıldakların derlediği bir dergi de çıkardık. Umut ve hayallerini orada yazıya döküyorlar; resim ve söyleşilerle birbirlerini tanıyorlar ve başarılarının kendilerine verdiği hakla önemli şahısların oluşturduğu bir topluluğun üyeleri –ergenlik çağındaki arkadaşlarının boş zaman kahramanlarına, yabancı dergilerde gördükleri oyuncu, şarkıcı, sporculara veya onların Arnavut versiyonlarına benzer şekilde–, kendi yaşıtları arasında VIP gibi hissediyorlardı. Aynı zamanda ayrı bir gerçeklikte yaşayan "ana kuzusu" yaşıtlarının alaycı bakış açılarından kurtulup sadece öğretmenleri karşısında değil, bütün şehrin önünde saygı duyulan örnekler oluşturuyorlardı.

Eski Dajti Sineması'nın yıkık dökük alanı yerine aynı isimle ve sözünü ettiğim öğrencilerin Tiran okullarından diğer gençlerle beraber çeşitli sanat kursları, okuma veya bilgisayar odası imkânları yanı sıra boş zamanlarını değerlendirmek üzere gerekli sosyal ortamı da bulabilecekleri, kendi düşünce ve isteklerine göre organize etmek istedikleri aktiviteleri gerçekleştirebilecekleri çok amaçlı TEN Gençlik Merkezi'ni kurduk. Ne var ki, sadece o ışıldaklara değil, öğretmenlere, okul hayatının ayaklar altına alınmış değerlerine ve okul sıralarından başlayarak liyakat kültürüne katkıda bulunma gayesiyle doğan dergi Sali'nin ateşli siyasi şakşakçılığın mevzilerinden olan, iktidar partisinin seçim bürosu ve ayrımcılık siyasetinin sözcüsü gibi çalışan, parti fanatiklerini müdür ve öğretmen görevleriyle mükafatlandırma ofisi haline gelen, PD taraftarı olmayan öğretmenler ve PD'ye bağlılıklarını göstermeyen öğrenciler için engizisyon süreçlerinin yürütüldüğü bir mekân olan Tiran Eğitim Müdürlüğü'nün sansürüne hedef oldu. İnanılması güç ama müdürlük, *TEN* dergisinin yasaklaması emrini çıkardı. Dergi-

2 Arnavutluk'ta ortaokul ve liselerinde uzun yıllardan beri en düşüğü 4 olmak üzere 10 üzerinden olan not sistemine referansla kullanılmaktadır.

3 *Tirana e Nxënësve* deyişindeki ilk harflerin birleşimi kastedilmektedir.

ni son iki sayısı, söz konusu başarılı öğrencilerin bizim desteğimizle kurdukları belediyenin gençlik ağı tarafından gizlice dağıtıldı. Ağı, ortak şehir hayatına katkıda bulunmak üzere çok içten bir hevesle kurmuşlardı. Ancak bu bağlamdaki aktivitelerinden dolayı birçok kez "şüpheli angajman" uyarısı almışlar ve çantalarında kendi çıkardıkları bu dergi bulunursa notlarının düşürülmesiyle tehdit edilmişlerdi.

2005'ten sonra siyaset, körlüğünün tüm gücüyle okullara girdi. Sosyalist hükümet döneminde parti taraftarlığının baskısından enikonu kurtulan okullar, Sali döneminde siyasette uygun adım ilerlemenin karanlığına büründü. Çok cılız kalan birkaç direnme girişimi dışında Tiran'da okul müdürleri isteseler de istemeseler de öğrenciler üzerine baskı uygulama konusundaki emir, yönlendirme ve yasadışı uygulamalara uydular. İktidardaki partilerse –büyük olanı Demokrat Parti ve büyük ses çıkaranı Ilir'inki–[4] öğrencileri kendilerine çekmek için okullara parayı ve hak edilmeyen notları soktu. İlk defa oy atacak yaştakilere siyasi teşkilatlara dahil olmak ve oy kullanmayı teşvik etmek üzere para vermek veya ilk oyunu kullanacak olanların oylarını yönlendirmek için hak etmedikleri notları vermek yıkıcı sonuçları olan bir vatan karşıtı ateşin kıvılcımını çakmak, yolsuzluğu uyuşturucu gibi topluluğun en temiz kısmının damarlarına enjekte etmek, geleceği geçmişin semeniyle zehirleyerek, demokratik ve medenini ortak yaşamın çürümüş ağacının yeni açmış tomurcuklarını kurutmaktır.

Tiran Belediyesi için yapılan son seçimler, cebren gasp edilen seçimler, bu uyuşturucunun etkisinde kalmışlıklarla onu almayı reddeden öğrenciler üzerindeki ezici baskının en sarsıcı tezahürüydü. Yeni seçmenler üzerinde para ve tehdit gücünün kullanılması Arnavutluk'un kalbinde 8 Mayıs 2011'de işlenen muazzam ayıbın içerisinde biricik bir siyasi ayıptı.

4 Entegrasyon Için Sosyalist Hareket (*Lëvizja Socialiste për Integrim*, LSI) partisinin başkanı Ilir Meta. Kastedilen entegrasyon, Avrupa Birliği'ne üyelik ve Birlik'le uyum sağlama, bütünleşmedir. 2009 genel seçimleri sonrasında 4 milletvekili çıkaran LSI, hükümetin kurulması için milletvekili sayısını tutturamayan Demokrat Parti'yle koalisyon yaparak, küçük bir parti olmasına ve seçimlere Berisha karşıtı sloganlarla girmesine rağmen hükümeti ayakta tutmuştu.

* * *

Tiran'daki dördüncü zaferimizin güpegündüz gasp edilmesinden hemen sonraki o sıkıntılı ve öfkeli sıcak günlerde parlak zekalı, kalemi keskin, ruh tacirleriyle pazarlık etmeyi elinin tersiyle iten, tutkulu muhalif Mustafa Nano[5] –münasebetsiz anlarda, dayanaksız argümanlarla ve bazen yüksek bir konumdan konuşmayı tercih ettiği için fazlasıyla yakışıksız kişisel hakaretlerle bezeli içsel dürtülerinden dolayı muhalefete haksızca yüklenmesinin maliyetine aldırmayan; başkalarına tarafsızlığını ispat etme konusunda fark edilmesi hiç de zor olmayan kaygısıyla sık sık kabız bir asabiyete bürünen kişi–, bulanık bir yorumla bir yana David Cameron ve Rupert Murdoch'u diğer yanaysa beni ve Koço Kokdhima'yı koyan bir paralellik ortaya attı.

Muçi,[6] o yakıcı Ağustos ayında Londra'dan yükselen skandalın sesi ve Tiran'ın gaspından sonra *Shekulli* gazetesinde beni eleştiren bazı başlık ve yazılardan yola çıkarak Edi Rama'nın, dostu Koço Kokëdhima[7] tarafından terk edildiği sonucuna varmıştı Ona göre, Murdoch, Downing Sokağı'nın 10 numaralı binasına[8] birkaç sefer nasıl girdiyse, Kokëdhima da binlerce kez, arka kapıdan geçerek, belediyeye girmişti. Bu çatlak paralellik ve dostumla aramın bozuk olduğu konusundaki yanlış tahmininin ardı sıra, iddia ettiği bozuşma vakası için iki zanlıdan kamuya açıklama yapmalarını istiyordu. Bu arada siyasetçilerin karanlık çıkaralar uğruna gasp ettikleri basın özgürlüğünün ilkelerine haklı bir şekilde destek çıkarken, benimle ilgili –varsaydığı bozuşmayı hakkımda ortalıkta dolaşan sözlerin kanıtı yaparak– "aşağılık gaspçılar türünün temsilcisi", "nankör", "sadece desteğe muhtaç olunca başkalarını umursayan" gibi gereksiz laflar sarf ediyordu.

Buradaki gayem, Mustafa Nano'nun toplumumuzun demok-

5 Arnavutluk'un en tanınmış gazetecilerden birisidir.

6 Mustafa ismi için Arnavutçada kullanılan bir kısaltma. Arnavutluk'ta gündelik hayatta kişilere, tanıdıkları tarafından, isimlerinin kısaltılmış haliyle hitap edilmesi olağan ve sık görülen bir durumdur.

7 *Shekulli* (Asır) gazetesinin sahibi.

8 İngiltere'de başbakanlık konutunun adresi.

ratik olgunlaşmasıyla ilgili verdiği çok kıymetli katkılar yanında ara sıra peyda olan keçileri kaçırma durumuna tepki göstermek değil. Söz konusu makalesinin içeriğini buraya almıyorum. Zira makalenin yayımlanması, itirafımı yazmakta olduğum günlere denk gelerek –ve Koço Kokëdhima'yla olan çok değerli dostluğumdan yola çıkarak–, on bir yıl süreyle Tiran işlerinin başında durmanın önemli ve zorlu bir yönüne, dördüncü güçle, işim dolayısıyla tanıştığım medya patronları, yazarlar ve gazetecilerle olan karmaşık ilişkime değinmeme vesile oldu. Her şeyden önce başından beri benimle Kokëdhima arasında hiçbir bozuşmanın olmadığını söyleyeyim. Bu, bunun Muçi'nin bir varsayımı olduğunu veya dedikoduyu baz alarak "laf olsun torba dolsun" misali konuştuğunu göstermeye yeter. Ama zaten bunu ilk defa yapmıyor ve tek yapan da kendisi değil. Çünkü ülkemizde bu yaklaşım herhangi bir konuya yorum getirmenin kültürü haline gelmiştir. Şüphesiz ünlü yorumcunun kaygısının temelinde sözünü ettiğim dostluk ilişkisi yoktu. Ayrıca dediğim gibi, yorumuna burada yer vermemin esas nedeni bu söylediği değildir.

Bazı şeyleri açıkça söylemenin zamanı geldi. Koço Kokëdhima'nın hiçbir zaman belediyenin arka kapısından girmediğini ve benimle olan uzun süreli dostluğundan işadamı sıfatıyla diğer işadamlarından farklı olarak hiçbir şey elde etmediğini anlatmanın vakti artık. Dahası, onunla olan yakın dostluğum yüzünden, *Shekulli* gazetesinin muhalif duruşu yüzünden başına açılan sayısız belayı ve işletmesine gelen zararları yakından biliyorum. Pek az kişinin ismi onunki gibi –siyasetçi olmadığı halde– çamur ordusunun hedef tahtası haline gelmiştir: Hükümetin ilkesiz saldırılarının dalgası birkaç defa kendisine sertçe yönelmiştir; sosyalistlerin zamanında bile. Sali'nin zamanıysa Kokëdhima'nın 1990'ların karmaşası içinde zekayla, olağanüstü kararlılıkla ve çılgın bir cesaretle inşa ettiği işletmeleri için ezici bir dalgayı teşkil etmiştir. Devletin kendisine açtığı gaddar savaşta spekülasyoncu, kamu parası israfçısı, Tiran Belediyesi'nin mafyatik ortağı olduğuna dair ithamlar yönelterek işletmelerine karşı harekete geçmesi, Kokëdhima'nın finanse ettiği gazetenin okuyucularına karşı olan bağlılığın bir göstergesidir. On yıldan fazla süreyle yö-

nettiğim belediyedeki resmî belgelerse aramızdaki sağlıklı dostluğun bir göstergesidir: Koço Kokëdhima'ın şirketlerinin başka şirketlerden daha çok ihale, inşaat izni, çeşitli ruhsatlar almadığı ve onlara daha fazla resmî görüşme yapılmadığı orada bellidir.

Uzun yıllar boyunca *Shekulli* gazetesinde köşe yazarlığı yapmış Mustafa ya da onun gibi basın özgürlüğünü canı gönülden destekleyen başka biri, anlattıklarım üzerine detaylı bir inceleme başlatırsa bu yayıncıya yapılan, vahşi, bitmek bilmez saldırıların tüyler ürpertici izlerini görecektir. Çok meşakkatli bir uğraşa gerek kalmadan Koço Kokëdhima'nın birçok kazançlı işletmesinin batışının ve tırnaklarıyla tutunmaya çalışan geri kalanlarının iflas tehdidi altında olmasının tek sebebinin *Shekulli*'nin iktidara baş eğmeyen duruşu olduğunu kuşkusuz anlayacaktır. Yıllar boyunca şahsına atılan çamurun ve dostumun kişiliğini kamuoyu önünde mahvetmek için başbakanlık ofisi tarafından yönetilen ya da desteklenen iftiraların, ithamların fabrikasyon entrikaların; keyfî emirlerle işletmelerinin işinin durdurulmasının; "Sali öyle buyurmuş" açıklamasıyla isminin bulunduğu her türlü mülkiyet belgesinin bloke edilerek bankalardaki işlemlerinin sekteye uğratılmasının; ihale yarışlarından arsızca kovulmasının; iktidar tahsildarlarının kestikleri sayısız haraçların; kardeşlerine hatta aynı soyadı taşıyan kuzenlerine yapılan baskıların; yayınlarını bulaştırmamak için dile getirmediği, kendisine ve ailesine yapılan tehditlerin *Shekulli*'nin yönetim kadrosunu iktidara teslim etmeme konusundaki Kokëdhima'nın gazetenin doğuşundan günümüze kadar değişmemiş kesin tavrından başka hiçbir sebebi yoktur.

Koço Kokëdhima ne bir aziz ne de bir kahramandır; nevi şahsına münhasır bir kişidir. Güneyin en uç köylerindeki çok fakir bir evden çocuk yaşta çıkıp yetenekle, bilgiyle, tırnaklarıyla sosyal başarının yokuşunu çıkan; hiç de alelade olmayan o eski Arnavut huylarını ve değerlerini taşıyan; kendisinden çok şey öğrenebileceğin bir kişidir. Kendisiyle her zaman aynı fikirde olmayabilirsin ama onunla hiçbir zaman küçük çıkarların bayatlığına takılmazsın. Her ne kadar varlığının, bir yanı müthiş pratik, diğeriyse eşsiz hayalperest olmak üzere iki yönü var-

sa da. Ancak *Shekulli*'nin çetin yayıncısının kati surette olmadığı şey, onu çökertmek isteyen, iktidar mantosuyla sarılı muhaliflerin ve kendisi hakkında kulaktan dolma bilgisi olan kişilerin ya da safsatanın peşinden gidenlerin yıllar boyu dedikodusunu dillerinden düşürmeyerek ona edindirdikleri namdır.

* * *

Doğrusu, medya ve medya çalışanlarıyla ilişkilerim hakkında söylenmeyen şey kalmadı: Günümüzde de birçok kişi beni, hükümet çalışmalarının daha olumlu yansıtılması için başbakan Ilir Meta'yı hükümet ve medya çıkarlarını yakınlaştırması konusunda teşvik ederek 1990 sonrası Arnavut dünyasına medya yönlendirme pratiklerini sokan kişi olarak göstermeye devam ediyor. Önce bakanlık sonra da belediye başkanlığı görevim sırasında medya desteğini sağlamak için bu tarz çıkar manevraları yaptığım, söz konusu görevlerdeyken medyanın haber özgürlüğünü kısıtlayan iletişim stratejileri hayata geçirdiğim, medya sahipleriyle olan çıkar ilişkilerimden dolayı sürekli medyanın işine müdahale ettiğim, siyasi olarak sakıncalı bulduğum programların iptal edilmesi, dahası aşi gazetecilerin işten kovulması için yayın yönetmenlerine baskı yaptığım da iddia edilir. Bunca yıl boyunca bu söylenenlerden hiçbirinin gerçekleşmediğini söylersem yalan olur. Ancak olayların bu söylenenler yönünde olduğunun düşünülmesi de gerçeğe aykırıdır. Çünkü o zaman ve birkaç yıl öncesine kadar medyayla ilgili uğraşım, işlerimiz ve ortaya koyduğumuz çalışmalarla ilgili başarılanlar ve başarılamayanlar hakkında, haliyle bana göre, en dürüst medyatik aktarımı sağlayabilme gayesiyleydi. Ne var ki, ifade özgürlüklerini kısıtlamaya çalıştığım paranoyasına kapılan –medyanın içinden bazı akıllı dostlarım dahil– Arnavutluk medyasının geneli tarafından yanlış anlaşılmaktan ve tutumunun fevkalade yanlış yorumlanmasından iğrendiğim için artık uğraşmıyorum.

Geriye dönüp baktığımda birçok medya sahibine –*Klan, Top-Albania Radio* ve *Top-Channel, New 24, Gazetës Shqiptare*–[9] ken-

9 *Klan TV, Top-Channel, New 24* Arnavutluk'ta en çok bilinen medya organlarından bazılarıdır. *Top-Albania Radio*, Top Medya grubuna bağlı en çok bilinen

di aktivitelerini geliştirmeleri için devlet mülkiyetinde olan bazı büyük mekânları kiraladığım ve dördüncü kuvvete Arnavutluk bağlamında ideal bir altyapı aracılığıyla kendi gücünü kullanarak Arnavutluk medya dünyasını kökten değiştirme imkânını yarattığım için gururluyum. Kendi yetenekleri sayesinde harikulade yapılar kurdular. Ancak benim –o zaman veya şimdi de bana iftira atanların çok hoşuna giden tarifleriyle, "medyanın koşullandırılma" ya da "kontrol altına alınma anı" olarak yorumlanabilen– ilk aşamadaki desteğim olmadan bu yapıları hayata geçirmeleri çok daha uzun yıllar gerektirecekti. Hiç pişman değilim, çünkü elimden geldiğince herkesin yenilikçi medya projelerini destekleyerek ve Tiran Belediyesi'ne ilgili yasaların gerekliliklerine uygun başvuruda bulunanları –medya işine girmeden önce inşaatçı olan ya da dördüncü kuvvette etkili ve o yüzden hali vakti yerinde olduklarında inşaat sektörüne de yönelen– medya gurupları arasında ayrım yapmaksızın yapı ruhsatlarına imza atarak onlara yardımda bulunabilmek için gösterdiğim çabaların bir kabahat olduğunu düşünmüyorum.

Kontrol ettiği televizyon kanalı benim hakkımda, Tiran Belediyesi ve Sosyalist Parti hakkında kin kustuğu dönemde, ulusal bir medya gücünün sahibiyken, Aleksandër Frangaj'ın[10] Tiran'daki hatırı sayılır bir inşaatın yatırımcısı olmasını engellemediğim için bugün de, bir saniye bile, pişman değilim. Çünkü hiçbir zaman vatandaşlardan aldığım iktidarı ülkemizin herhangi bir vatandaşına, en muhalifine ya da ismime karşı en terbiyesizce davrananına bile, anayasanın veya yasanın ona tanıdığı bir hakkı uygularken köstek olma gücü olarak görmedim; hiç kimse bu konuda bir kez de olsa farklı davrandığımı bulamayacaktır, ispat edemeyecektir. Aynı şekilde, medya insanlarıyla ilişkimi asla alma-verme temeline dayandırmadım ki, kurduğum ilişkinin doğası gereği dostluğun, iletişimin, siyasi anlayışın kurulmasını ya da güçlendirilmesini içerdiğini de saklamam için bir neden yok. Marsel Skëndo ve Aleksandër Frangaj, son-

ulusal radyolardan biriyken, *Gazeta Shqiptare*'de kayda değer ulusal gazetelerden biridir.

10 *Klan TV*'nin sahibi.

radan Arnavutluk'un ilk modern televizyonu stüdyosuna dönecek olan, Qemal Stafa Stadyumu'nun arkasındaki komünizmin yıkık spor salonunu kiralayabilmek için Kültür Bakanlığı'ndaki ofisime imzamı almak için geldiklerinde, hiçbir zaman hiç kimseden kabul etmediğim gibi, imzam karşılığında parayla mükafatlandırılmayı kabul etmediğim ancak onlardan bakanlığın aktiviteleri için medya desteği rica ettiğim doğrudur.

Bu, medya özgürlüğünün kısıtlanması anlamına gelebilir mi? İdeal bir dünyanın ilkelerinde evet, öyledir. Ancak gerçek hayatın fiiliyatında, demokratik dünyanın her yerinde, siyaset ve özgür medya arasındaki ilişki birbiriyle hiçbir şekilde bağdaşmayan iki gücünün ideal koşullarda önceden belirlenmiş doğal zıtlığının çok ötesindedir. Demokratik gelişim, biri vatandaşların hizmetinde konuşmak ve eylemde bulunmak, diğeriyse bilgi almak, çeşitli kaynaklardan ve değerlendirmelerden ilkinin söylediği yalanlar ve gerçekler hakkında görüşlerini özgürce oluşturma imkânını sunmak üzere vatandaşlara hizmet etmek şeklinde olmak üzere, siyasi iktidar ve özgür medyanın rollerini farklılaştırarak birbirinden ayırmıştır. Ancak söz konusu durum ne ilkinin ikinciyle münasebetin olmayacağı anlamına gelir ne de ikincisinin ilkiyle münasebetleri açısından sıkı bir tecriti zorunlu kılar. İkisi arasındaki ilişkinin sağlığını güvene almak için esas olansa siyasi iktidarın seçmenlerin anayasal hak ve hürriyetlerini korumak üzere onların hizmetinde olma göreviyle, medya gücünün ilkiyle ilgili ve bu ilkinden dolayı özgürlüğüne halel getirilmeden, dahası varlığı tehdit edilmeden, tutumlarını özgürce belirleme hakkının karşılıklı olarak birbirini kısıtlamamasıdır.

Klan TV ile ilişkimde ve medyanın tümüyle olan münasebetimde, işimle ilgili gerçekleri dürüstçe aktarma yönündeki ricamın ötesinde başka bir şey asla olmamıştır. Hiçbir zaman benimle veya yaptıklarımla ilgili muhalif görüşlere yer vermemelerini ya da muhalifleri susturmak için onları kötülemelerini istemedim. Alenen ya da belediye iktidarını alet ederek, zımnen güç veya baskı kullanarak herhangi bir şeyi dayatmadım. Bir yorumcunun rolüne halel getirmek veya bir gazetecinin işine engel olmak üzere katiyen bir girişimim olmamıştır. Tar-

tışma evet vardı, hepsiyle, ki bazılarıyla belli başlı görüş ve tutum farklılığından dolayı sık sık ayrı düştük, kavga da eksik olmadı diyebilirim. Ama bunlar hiçbir şekilde iktidarın kullanımı adına değildi. Dost veya iyi niyetli var saymadığım kişilerle bu tarz durumlara hiç meydan vermedim ve aramızda ne geçerse geçsin onlar için değil sadece benim ve işimin katlanacağı neticeleri vardı. Benim için onlar, siyasi bir girişimimizin veya idari kararımızın nedenleri, bana yapılan bir ithamın haksızlığı, bir verinin yanlış yorumlanmış olması, bir iftiranın kınanması, bir haberin önemi, bir projenin değeri ve bir aktivitenin ehemmiyeti konusunda ikna etmek istediğim dostlardı. Ancak onlar için benim aynı zamanda bir iktidar insanı olduğumu ve bunun belki de haklı bir şekilde, gayri ihtiyari de olsa bir kompleks yaratarak inatçı ve tepkili dahi olmalarına yol açtığını hissettiğim anda onlara sürekli telefon açmaktan, sayısız mesaj göndermekten, bir haber veya yazı için tutkulu tartışmalara girişmekten, hatta her gün gazete okumaktan ve haber seyretmekten vazgeçtim; ofisimin haftalık olarak yaptığı basın özetiyle yetinmeye başladım. Her taraf için yorucu olan bu sarmaldan çıkmama, beni yanlış anlayan ancak etrafımdaki ortamın gerginleşmesine bizzat kendimin sebep olduğumu anlamama katkıda bulunan Alfred Peza'yla[11] yok yere ortaya çıkan bir kavga yardımcı oldu. Diğer yandansa kamusal alanda akıl işçisi olan herkes, onun gibi onurlu bir kendine hâkimiyete ve huzurlu bir zekaya sahip olsaydı Arnavutluk'taki tartışma ortamı nasıl olurdu diye düşündüren vatandaş, herkesin tanıdığı gazeteci ve yorumcu Skënder Minxhozi de ikna edici tavrıyla basın mensuplarına karşı saplantılı davranışımın zararlı yararsızlığı konusundaki görüşünü bana ısrarla iletirken yardımcı olmuştu.

Olup bitenlere, bugünkü aklımla ve halihazırda belli başlı konulara hâkimiyetimle bakarken, birkaç zaman önceki tavrımın, medyada aklıselim sahibi kişilere ve dostlarıma ilettiği ve kendi içinde barındırdığı ısrarla siyasi iktidara sahip biri için, her ne olursa olsun, normal kabul edilebileceğini düşünmüyorum. Fakat belirtmek zorundayım ki, bu ısrarın olguların çarpıtılma-

11 Arnavutluk'un tanınmış gazeteci ve televizyoncularından biri.

sı gayesiyle hiçbir alakası yoktu. Siyasi olarak ve ruhen kendimi adadığım Tiran işlerine bağlı kamu çıkarını göz önünde bulundurarak, bana göre olguların göz ardı edilmesi, suiistimal edilmesi ve kötüye kullanılıyor olmasıyla alakası vardı. Farkındayım, benim iddiamı, suiistimal edilen siyasi iktidarın olayları saptırma gücünün özgür medyaya yaptığı büyük kötülükten çok ince bir çizgi ayırır. Aynı şekilde çok iyi anlayabiliyorum ki, medyanın özgür tutumunun yozlaşmasının, en ağır şekli olan para akıtılması ya da haklı rekabet pahasına kanunsuz mükafatlandırmalar yapılması versiyonunun yanı sıra, dostluk mecralarından geçen versiyonu da vardır. Yorulmak bilmez Indro Montanelli, "Bir siyasetçiyle öğle yemeğine oturan gazeteci özgürlüğünü kaybetmiştir" derdi. Ancak diğer yandan, karşılıklı dostluğun tarafların çıkarlarını gizlemeye yarayan bir örtü halinde olmadığı, ülke ve toplumla ilgili yakın vizyonların ifadesi olduğu koşullarda, ne Montanelli siyasetten kişilerle bir öğle yemeğini kendisine çok görmüştür ne de dostluk köprüleri bu iki zıt güç arasındaki münasebetlerde dokunulamaz tabu olmuştur.

* * *

Top-Channel'ın Tani'siyle,[12] unutulmayacak bir dost olan rahmetlinin spor salonuna gittiği ancak belediyenin yayalara mahsus bölgeye dönüştürerek araba geçişine kapattığı Göl Parkı'na arabayla giriş izni yüzünden çıkan tartışma yüzünden birkaç ay boyunca ayrı düşmemizi aklımdan çıkaramıyorum. Hiç kimse için istisna yapılamazdı, ne Ferrari ne de Bentley için, ki Tani'ye göre bunlar "koşan heykellerdi"; parkın kalbinde durarak onu süsleyebilirlerdi ve belediye bekçisinin başında durduğu bariyeri geçerek yaya bölgesinin sınırını aşmaya çalışan alelade dört

12 Kastedilen, 23 Mayıs 2008'de Tiran'ın merkezî caddelerinden birinde sürdüğü Ferrari'siyle kaza yaparak hayatını kaybeden Top-Media'nın sahibi ve başkanı Dritan Hoxha'dır. Top-Media, bünyesinde *Top-Channel*, *Top-Albania Radio* ve *Gazeta Shqiptare*'yi barındıran Arnavutluk'un en önemli ve en büyük medya güçlerinden biridir. Dritan Hoxha medya sektörüne getirdiği yeniliklerle Arnavutluk medyasında çığır açmıştır. Top-Media'nın en önemli ayağı olan ulusal televizyon kanalı *Top-Channel*'a referansla ve isminin kısaltılması kullanılarak Dritan Hoxha, "Tani i Topit", Türkçesiyle "Top'un Tani"si diye çağırılırdı.

tekerlilere benzemezlerdi. Tani tutkularında bir çocuk gibiydi; engelin her türlüsü karşısında sabırsızlığını sınırsız kılan, önü alınamaz tutkulara sahipti. Arnavutluk realitesiyse onun, yüksek teknoloji dünyasındaki hızlı değişimlere olan ve ortaya koyduğu ultra-modern televizyon kanalı aracılığıyla başka bir Arnavutluk'a ulaşmak üzere bu hızı yakalamaya ya da sürdüğü müthiş arabalarla rüzgârın ritmini tutturmaya olan tutkusunun ateşinden beslenen dahiyane tahayyülünün önüne koyduğu engeller kadar büyüktü. Küçük sessizlik bariyerinin bizi ayırdığı o aylarda, uykusunu bozarak, sabahın erken saatlerinde cep telefonumu aydınlatan mesajlarına sebep olan o "tipsiz bariyer" gibi.

Biz dosttuk, yaptığımız şeylere tutkuyla bağlı olmamızdan dolayı birbirimize karşı hayranlık besliyorduk, geri kalmış Arnavutluk realitesinin kökten dönüşüm ihtiyacını anlama bağlamında aynı dalga boyundaydık ama aynı şekilde aramızda çok net bir sınır da vardı. Birbirimizin bağımsızlığına halel getirmeme limitiydi bu: Tani, televizyonunu delice âşık birinin kocaman kıskançlığıyla dışarıdan gelebilecek her türlü müdahaleden koruyordu; bense kamu görevimi, özel çıkarlar için ilgimi çekmek ve bunları elde etme uğruna yapılan medyatik şantajlar karşılığında pes etmemek gibi daimi zorluğun da aralarında bulunduğu, birbirinden farklı zorluklarla baş ederek onurla korumaya çalışıyordum. Doğruya doğru, Top-Channel'ın Tani'si o tarz çıkarcı bir girişimde asla bulunmadı. Çünkü o, televizyon kanalının mutlak gücünü kimseyi tehdit için kullanmadı. Dahası bazen benden, bazen de 2005'e kadar iktidarda olan kişilerden kaynaklanan memnuniyetsizlikler ve kırgınlıklar, Tani'nin Top-Channel'ının mutlak çoğunluk oluşturan izleyicisine olan eşsiz bağlılığından taviz verdirtmedi. Rekabetin tamamıyla haksız olduğu koşullarda, özellikle hayata geçirdiği görsel-teknolojik yenilik eserine ve kendisine karşı başbakan önderliğinde cadı avı başlatıldığında kendisine mali açıdan fazlasıyla pahalıya patlamasına rağmen kanalının bağımsız tutumunu sonuna kadar, gururla korudu. Zira 2005 itibariyle iktidar Sali'nin tehditkâr salyalarına bulanmış diş bilemesiyle karşısına çıkacaktı. Tani'nin bu dünyadan zamansız ayrılışının üzerinde-

ki gizem perdesi asla aralanmayacaktır. Dehasının tohumlarının yeşerdiği ve tahayyülünün korkunç hızını tarihî bir eserle ortaya koyduğu bir ortamda zamansız olsa da, yavaş adımlarla gelen "doğal ölümü" sollayarak ondan önce son durağa varmasının kaçınılmaz olduğu hissi karşısında mantık yenik düşüyor. Ancak kaderinde yazılanı yerine getiren elin o gece Ferrari'sinin direksiyonunda mı, yoksa başka bir yerde mi olduğu asla bilinmeyecektir.

Top-Channel'ın Tani'sinin birçok medya sahibinden farkı, sıfırdan oluşturduğu ticari aktivitesini –bol kazançlı kahve ticaretini– Arnavut medya dünyası için eşsiz bir ufuk açarak gerçekleştirdiği görsel ve teknolojik devrimin hizmetine sunmasıydı. Başkalarıysa –onun tam tersini yapan, iktidarla sarmaş dolaş olan rakibi Aleksandër Frangaj başta olmak üzere– gazete ve televizyonlarını ticari aktivitelerini genişletme, kazançlarını sadece işle değil şantajla da elde etme, medya ürünlerini talihsizce siyasi iktidarla özleştirme hizmetine sundular ve böylelikle, haliyle Sali'nin desteği ve takdisiyle, Arnavut medyasının özünü oydular. Son olarak, ülkede özgürlük daha çok yeniyken Arnavut medya işletmesinde tarihî bir rol oynayan Carlo Bollino'nun uzun yıllar boyunca gazetesini ve televizyonunu destekleyen hiçbir ticari aktivite olmadan, tam bir zanaatkârlıkla ve her hükümete muhalif olarak ayakta tuttuğu küçük ama mühim kamuoyu kalesinin düşmesi[13] Arnavut izleyiciler ve okurlar için çarpıcı bir kayıp oldu. Bu, bugünkü rejimin medya üzerine yaptığı tekdüzeleştirmeye yönelik yürüyüşünün ileriye doğru büyük bir adımını da teşkil etmektedir. Zira Arnavutluk medya dünyasında bağımsız ya da bir yere kadar bağımsızlığını koruyabilen pek az kuruluş kalmıştır ve bu kalanların daha ne kadar dayanma gücü olduğu da belli değildir. Çünkü yasa ve demokrasi dışı amansız bir kuşatmanın koşullarında çalışmak zorundalar; Lukaşenko karikatürü Sali günbegün baskısını artırıyor.

13 İtalyan gazeteci Carlo Bollino 1993 yılında Arnavutluk'ta daha önce yazarın andığı *Gazeta Shqiptare*'yi (Arnavut Gazetesi), sonrasında *New 24* televizyonunu ve balkanweb.com internet sitesini kurmuştu. Arnavut kamuoyunun çok izlenen ve okunanları arasında giren televizyon, gazete ve internet sitesi, 2011'de satılarak Bollino'nun yönetim ve idaresinden çıktı.

Tani'yle aylarca görüşmedikten sonra rastlantı eseri, ölüme beraber gittikleri ışıldayan arabasını önümde durdurduğu Blloku'nun yaya bölgesinin girişinde denk geldik. Daha önce bana matrak bir mesaj göndermişti: Orada yaşamıyor olmasına rağmen, yaya bölgesine girebilmeleri için sokak sakinlerine verildiği gibi kendi arabalarının da bir mantar bariyer kumandasını hak edip etmediklerini soruyor, kumanda ayrıcalığına kavuşabilmek ve "koşan heykeli" Blloku'nun gözde kafelerinin yanı başına park edebilmek için "O sokaktan bir ev almak lazım herhalde?" diyerek mesajını bitiriyordu. Kendi eğlencelerine sonuna kadar çocuksu bir tutkuyla bağlı kalan, doğuştan sanatçı kişiliklerdendi Tani. Herkesin arabayla geçemediği o sokağa girebilmek için oradan bir ev almaya kadar vardırabilirdi işi, hiç şüphem yok. Kırmızıyla yeşil ışık arasındaki dakikalık süre kadar olan o son görüşmemizden hafızıma kazınan gülümseyişidir; at arabası süratine alışık bir ülkede saatte 300 km. hızla koşan ve o kumandayı iki gün sonra, binlerce karanfil ve alkışın arasından *Top-Channel*'ın Piramidi'nden Kombinat'a doğru giden son yolculuğunda onu taşıyan tabutun içindeki soğuk eli altında tutarak, ilelebet gözümün önünden kaybolan çocuğun gülümseyişi.

Tani'nin vefatı son on bir yıl içerisindeki en kötü anlarımdan biriydi. Hayal, tutku ve önü alınamaz ihtiraslarla dolu, fakirliğin tozlu sokaklarında capcanlı bir Laprakalı'nın[14] geleceğin ufkuna doğru yüzerek başlayan ve Arnavutluk'a büyük bir demokratikleşme eseri vererek o ufkun ta kendisi olmayı başaran bir gurbetçinin, her şeyden öte eşsiz bir dostun acı kaybı... Olağanüstü yeteneği ve hayatta her türlü başarının kaynağı olan amaç zenginliği sayesinde ülkemizde imkânsız görünen birçok şeyin mümkün olduğunu gösteren bir örnekti. Zira milli verimsizliğin ve hüsranların kaynağı, son yirmi yıldır ve bundan önceki nice yıllar boyunca, eski politikanın ülkemizi ve insanlarını amaç fakirliğinin tutsağı haline getirmesidir.

* * *

14 Lapraka, Tiran'ın bölgelerinden biridir.

Memleketimizin tarihinde Sali'den daha iyi bir amaç fakirliği sözcüsü bulmak zordur. Kendisi Fan Noli'nin "serseriliğin nesri" olarak andığı türün yorulmaz seslendiricisidir. Onun için iktidar her şeydir, açıklanan amaçlarsa hiçbir şeydir; iktidarda olmanın tek gayesi iktidarın kendisidir. İktidarı elde tutmak için ardı kesilmeyen yalanlarla, sürüp giden bir ziyankârlıkla, korku ve bilgisizliği dayatmakla günbegün maddi, manevi ve kültürel karanlığı besler. Karanlığa direnen herkese vahşice saldırır, hainçe birbirine düşürdüğü insanlar arasında nefret kazanını hep kaynar halde tutar ve çevresinin çıkar çorbasını kimseyi takmadan kamuoyu önünde yapar durur. Yol açtığı etik değer kaybı tüyler ürperticidir. Sosyal ve kültürel değerlerin yok oluşuna; iktisadi kutuplaşmaya; vatandaşların kendini geliştirmemelerine, bilgi almamalarına ve bilim merkezlerinin kalitesizleşmesine yaptığı teşvik; söylem ve tartışma seviyesinin dünya standardının en düşüğünde tutulmasına ve yasa, kaide ve adabı çiğneyerek başkasını kandıranın hep kazançlı olduğu yaşam tarzına verdiği destek korkunçtur. Bütün bunlar, tasarruflarının çalınıp çırpılmasına müsaade ettikleri zaman Arnavutların silahlı ayaklanmayla iktidardan indirdiği ve iktidarın elden gitmesinin yarattığı kargaşaya kapılmış sosyalistlerin Sali'yi sadece sekiz yıl sonra kendi elleriyle –oyların çoğunluğunu da toplamadığı halde– memleketin başına getirmelerinden dolayı halkın katlanmaya mecbur bırakıldığı kişinin söylemi, davranışı ve fiilleriyle, akıllara zarar bir örnekte hayat bulmakta.

Herkesin takdir edeceği bir cumhurbaşkanı adayı bulmamız gerektiği zaman Sali'yle, kameraların dışında da görüşme fırsatım oldu. Bu gayri resmî görüşmeler vesilesiyle oynamayı seçtiği ikiyüzlü rol için gayet kıvrak ve bilinçli olduğunu fark ettim: En yakınlarından başlayarak insanları büyük bir özenle oyuna getiriyor; memleket ve halk çıkarları doğrultusundaki hedeflere ulaşmak üzere değil, sadece ve sadece kendisi için kazanç sağlama aracı olarak gördüğünden iktidara karşı olan alaycı tavrını hep bile bile takınıyor. Zira bitmek bilmeyen halka seslendirmelerinde, oynadığı role iyice bürünmüş bu kişi dinleyiciler dışında, kendini ikna etmek istercesine konuşur. Arna-

vutluk'un çok farklı bir yer olabileceğine, Arnavutların bambaşka bir iletişim şekliyle ortak yaşamlarını sürdürebileceklerine, bunca yılın adi siyasetinin dayattıklarının dışında referans noktalarının ve sonuçların olabileceğine tamamen eksik olan inancı, onu, ülkelerini kendilerine bağımlı ve kendilerinin hizmetinde gören, bilgileri ne kadar engin olursa olsun, ne kadar bilge olurlarsa olsunlar işe yaramaz, "benden sonra tufan" diyen, tufanla iktidarın başka ellere geçmesi arasında seçim yapma hakları olsaydı kesinkes tufanı tercih edecek olan ilkel hükümdarlar kategorisine sokar. Söz konusu tercihi sırf seçimlere hile karıştırma ya da önlenemez son geldiği zaman değil, her gün, her adımda, her sorun karşısında yaparlar. Böylelikle iktidarı sürdürmek üzere insanların aydınlanmasını değil aptallaştırılmalarını, memleketi gerçekler aracılığıyla değil hile ustalığıyla idare etmeyi, memleket refahını değil, kişisel zenginliği tercih ederler.

Sözünü ettiğim kategorideki kişiler memleket yönetiminin başında olmalarına katkıda bulunan herkesle alay ederek, iktidarın devamını satın alan, ülkenin geleceğiniyse satan en aşağılık siyasi türe aittir. Bu tarz hükümdarlık, kişisel iktidarın işlevli olduğuna dair görsel kurguyu canlı tutmak için halkı borç batağına sokar, kendi güçlerinin gölgesini ayakta tutmak için devleti sefalet ve siyasi diktaya sürükler, kişisel iktidarın ve zenginleşmenin yollarını açık tutmak için toplumu korku ve rızaya dayalı kayıtsızlık batağına iter. 2005'te Arnavutluk idaresinin başına dönen Sali de böyledir. Fevzi'nin deyişiyle başka bir kafayla geri dönmüştü ancak o kafada yeni olan tek şey vardı: İkinci balayı yaşama ihtirası; onu bir keresinde yerle bir eden Arnavutlara hiç güvenmeden ve yaptıklarını burunlarından getirmeye yeminli bir biçimde. Zira Sali'nin özenle uğraştığı tek şey kendi çıkarlarıdır. Ancak gece gündüz halkı düşünürmüş gibi yapar ve her şeyin de ötesinde ülke idaresini, Arnavutluk'un yerli bir hükümetle tecrübe ettiği, en ahlâksız sürece dönüştürmüştür.

* * *

Şunu açıkça belirtmenin zamanıdır, Fatos'un ısrarla ve herkesin önünde söylediğinin tam tersine, Sali'nin iktidara dönüşünü ne istedim, ne de bu doğrultuda en ufak bir eylemim oldu. Bu iddiayı ortaya attığı zaman, bugün hâlâ devam eden ve o sıra da gizlemediğim, kendisinin hükümeti bir dönem daha yönetmesinin imkânsız olduğuna dair inancım vardı. Benim, başkasının, alakasız şekilde benim yönlendirmem altında hareket etmekle suçlanan MJAFT'ın[15] ya da Sali'nin tutumuna karşı olan ancak sosyalist hükümeti de ağır biçimde eleştiren birçok kişi ve örgütün bu talihsiz değişime yol açtıkları doğru değildir. Çünkü hükümetin el değiştirmesine zemin hazırlayarak Sali'nin iktidara geri dönmesini mümkün kılan, sosyalist başkanın "vur patlasın, çal oynasın" politikasıydı. Sosyalist Parti ve ülke açısından büyük ehemmiyet taşıyan sosyalist hükümetin devam edebilmesi için Fatos'un başbakanlıktan çekilmesi gerektiğini, sadece kendisiyle baş başa yaptığımız görüşmelerde değil ortak dost ve tanıdıklar varken de birçok defa açıkça dile getirmiştim. 2005'teki yenilgiyi önlemek için çok çabaladım ve bu hezimetin göz göre göre gelmesi beni derinden üzdü. Zira birçok kişinin aksine, Sali'nin iyi yönde değişebileceğine dair düşünce bende zerre kadar yoktu. Tam tersine onun yolsuzluğu artırarak, toplumsal bölünmeyi canlandırarak ve toplumda daha büyük keşmekeş ve kargaşa yaratarak bir istibdat rejimi kuracağını biliyordum. Dahası Sali'ye muhalefet etmenin, Sosyalist Parti için –ancak medya ve bütün sosyal gruplar bakımından da– Fatos'a muhalefet etmekten kat kat daha zor olacağının da farkındaydım. Fatos'un arada bir keçileri kaçırdığı oldu. Örneğin milletvekili Nikollë Lesi'nin sahibi olduğu gazetede yer alan birkaç seviyesiz saldırı yüzünden Dulcinea'sının öcünü almak üzere[16] Lesi'nin dokunulmazlığının kaldırılmasını istemesi; Aleksandër Frangaj'ın elinden *Klan* tele-

15 MJAFT, yani Türkçesiyle "Yeter" isimli sivil toplum kuruluşu 15 Mart 2003'te kurulmuştur ve sosyalist hükümetin yolsuzluklarına karşı eylemler yaparak büyük ses getirmiştir.

16 Don Kişot'un sevgilisi Dulcinea del Toboso. *Koha Jonë* gazetesinin özellikle 2002-2004 yılları arasında Fatos Nano'nun eşi Xhoana Nano'yu hedef alarak yayımladığı yazı ve haberler kastedilmektedir.

vizyonunun sahipliğini almak için verdiği çirkin uğraşların ardından Marsel Skëndo'nun[17] Durrës plajındaki villasına yıkım araçlarını göndererek baskı yapması; Koço Kokëdhima'yı iflasa sürüklemek üzere cep telefonundan verdiği emirlerle ihalelerden kovdurup ve açıkça şantaj amaçlı olan para cezalarına tâbi tutması gibi. Ancak bu münferit vakalar dışında başbakanlığı döneminde herkes için muhalefet etme özgürlüğünü mümkün kılmıştı.

Söz konusu dönemde sivil toplum, hükümete muhalefet konusunda en iyi günlerini yaşadı; hükümeti eleştirebilme imkânında ne öncesinde varılmış ne de sonrasında yaklaşılabilmiş bir zirveye ulaşıldı. Sözü geçen arada medya Sali'nin tarafını tutuyor değildi, sadece hükümeti eleştiriyordu ki, bu da demokrasi açısından çok sağlıklı bir durum teşkil ediyordu. Günümüzde Aleksandër Frangaj'ın emrivakileri altındaki safsatacılar ve karalayıcıların oluşturduğu kocaman koronun yaptığı muhalefet karşıtı ve hükümet yandaşı kıyımlara bakılırsa, o günlerin hayalini kurmak bile mümkün değildir. Koronun üyeleri hükümetin nağmesini sürdürme gayretiyle her yolu deneyerek gazetelerin ve ekranların hepsine ulaşmaya çalışırken; kıdemli çalgıcıları gayrimenkullerle, ihalelerle, ruhsatlarla, okuma yazması bile olmayan kardeşlerinin, dünürlerinin, akrabalarının kazancı bol, ehemmiyeti büyük kamu görevlerine getirilmesiyle beslenirken, daha toy üyeler hüküm süren hanedanın lütfunu halkın parasıyla yapılan ödemeler yoluyla ya da milletin varlıklarından pay elde ederek alır.

Sivil toplum örgütlerinin hazırladıkları rapor ve araştırmaların yanı sıra, kâr amacı gütmeyen kuruluşların eylemlerine destek veren ve zerre kadar zarar görmeden siyaset yapan siyasi olmayan teşekküllerin bir koalisyonunu oluşturmaya varana kadar, yolsuzluğa karşı savaşa açık destek olan uluslararası camia temsilcileri için de bahsi geçen dönem Arnavutluk'ta geçirdikleri en verimli günlerdi. Ülkedeki uluslararası camia temsilcileri sorunları açıkça dile getirmekten hiç çekinmediler, kamuoyu önünde hesap sordular, şeffaflık istediler ve karşılığında onla-

17 *Klan TV*'yi kuran kişilerden birisi.

ra saygıyla kulak veren bir hükümet buldular. Eleştirileri dinleyen hükümetin sonrasında attığı adımların etkinliği tartışmaya açık olmakla beraber, yöneltilen eleştiriler bazen çok sertti ve bu anlamda son yıllarda Sali'nin hükümeti için dile getirilebilenlerle karşılaştırıldığında onlar da hayal gibi duruyor. Zira Sali'nin hükümeti yolsuzluk ve şeffaflık eksikliği konusunda Fatos'un hükümetini kıyasa mahal bırakmayacak şekilde aşmış durumda; 2005 seçimleri sonrasında olacaklar konusunda en kötü niyetli tahayyülü bile geçmiş bulunuyor. Sali'nin hükümeti, mecliste şahit olduğumuz uluslararası eleştiri tokatlarını hiç yemedi. Hükümete hep iki taraftan biri gözüyle bakıldı ve böylelikle sadece onun olan birçok sorumluluğu muhalefetle paylaşmış oldu. Arnavutluk'un yabancı dost ve müttefikleri nazarında, varlığını iddia ettiği ileriye doğru adımlar içinse bütün tebrik ve teşvikleri kendine aldı. Sözü edilen adımların gerçek olmasını çok isterdi gönül ama nerede!

Siyasi ailemiz içerisinde, yakışıksız "büyük arınma" sonrası Fatos Nano'nun kasvetli hükümetini benden daha sert eleştiren birini bulamıyorum. Fakat esasında birbirinden çok farklı olan iki kötü hükümet arasında gittikçe daha çok beliren ayırımı –o kötü idarenin küstah eyyamcılığıyla Sali'nin kötü idaresinin ısrarlı görgüsüzlüğü, o kötü idarenin kargaşa içindeki düzeniyle Sali'nin kötü idaresinin kargaşa düzeni, o idarenin hiç de küçük olmayan olumsuz neticeleriyle Sali'nin kötü idaresinin hadi hesabı olmayan zararları arasındaki farkı– görmezden gelmek ve dile getirmemek için bir sebep de yok. Ve en önemlisi özgürlük dereceleri arasındaki farktır: Fatos'un kötü yönetim dönemi süresince bile hükümetin kendi içerisinde ve dışında özgürlük rüzgârı esiyordu. Oysa ülkeyi borca, fakirliğe, işsizliğe, bilgisizliğe ve sapkınlığa boğan Sali'nin kötü yönetiminde bırakın hükümet içerisinde bir serbestliğin olabilmesini, onun dışındaki birçok yerde de özgürlükten bahsetmek mümkün değildir. Fatos'un hükümeti işleri gerektiği gibi yapmayı bilmediği için nefret topluyordu ama nefret ekmiyordu. Çünkü Fatos öç alıcı hıncının hezeyanına kapılır ancak nefret etmeyi bilmez. Sali'nin hükümetiyse işleri olmaması gerektiği gibi yaptı-

ğı için nefret toplar ki, bu arada nefret ekmekten de geri durmaz. Çünkü Sali'nin yapmayı en iyi bildiği şey nefret etmektir.

Sali'nin tarihi bir nefret hikâyesinden ibarettir. İdeoloji üzerine gelişen bir nefret değil, başkalarını iktidarına tâbi kılmak güdüsüyle alakalı bir nefret. O, insanlara daha iyi bir geleceğe doğru esin kaynağı sunmayı hiç düşünmedi. Adi bir propagandayla ve yolsuzluğa bağlı mükafatlandırma şekilleriyle insanları iktidarının önüne çıkan herkesten nefret etmeye teşvik ederek komünist rejimin yıkımından sonraki yirmi yıl boyunca Arnavutluk'u çok kötü bir imtihan karşısında bıraktı. Enver Hoxha'nın partisinin eski Sekreter'i, zamanın diline uydurarak düşmana karşı nefret mekanizmasını benimsemiş ve bunu kendi iktidarına hizmet edecek şekilde uyarlamıştır. Yıkıcı sınıf mücadelesini[18] tersine çevirerek yol açtığı şey, kendi halkı arasında ilkel, körü körüne bir bölünmedir. Geçmişten intikam almak istiyordu ancak o geçmiş Sali'nin ta kendisidir. Birkaç Arnavut'tan dahi oluşan ufak gruplardan başlayarak her toplulukta, her şehirde, her köyde, her dağda, her ovada, sahilde, kafelerde, otellerde, okullarda, liselerde, üniversitelerde, sağlık ocaklarında, hastanelerde, kiliselerde, camilerde, emekli maaşının alındığı gişelerde, statlarda, spor kulüplerinde, spor federasyonlarında, toplu taşıma araçlarında, uçaklarda, örgütlerde, birliklerde, sendikalarda, bankalarda, dükkânlarda, işletmelerde, limanlarda, havalimanlarında bu geçmişin acı tohumlarını eken yine kendisidir. Bunun da esas hedefi, günümüzde görüldüğü gibi, insanlar arasında bölünmeler yaratmaktır: Arnavutlar onları birbirinden ayıran renklerden ötesini göremesinler diye; komşular bu zıtlıktan dolayı birbirlerine selam bile vermesinler diye; hükümet yüzünden meydana gelen en basit olayda dahi ayrı düşsünler diye; mantığın yolunu değil zıtlaşmanın mantığını izlesinler diye.

Zıtlıkların bir kısmı çok eskidir; coğrafi iletişimin eksikliğine de dayanır. Diğer bir kısmı da uzun süredir var; partiyle devletin

18 Kastedilen totaliter rejimin, sınıf mücadelesi adına yüzlerce aileyi belli başlı haklardan mahrum etmesi, sürmesi, toplumda hor görülmelerine ve düşman olarak gösterilmelerine yol açmasıdır.

özdeşleştiği dönemde uygulanan şiddet ve dayatılan iletişimden ileri gelmekte. Yandaşlarına koyun muamelesi yapan, muhaliflere de koyun sürüsünü dağıtacak kurtlarmış gibi köpek diliyle saldıran nefret ahırının çobanının topladığı zıtlıklar günümüzün sayısız iletişim yollarının her birinde birikmiş durumda. Öyle ki, Arnavutluk büyük bir hileyle baş etmek durumunda; özgürlüğün yol almasına, demokrasinin işlemesine, fikirlerin medeni bir şekilde tartışılmasına ve medeniyetinin fikir çarpışmasıyla gelişmesine müsaade etmeden, insanlar nefretin ördüğü duvarlarla ayrılarak ülke iki bölmede tutsak edilmiş durumda.

Fatos kanundan korkardı, Sali kanunu korkutur. Fatos –onu inşa etmeye katkısı olmasa da– devlet geleneğini izlerdi, Sali ise muzaffer kondotierlerin[19] atlı arabaların arkasında ölüleri sürüklemesi gibi devleti peşinde sürükler. Çünkü devlet yıkıcıdır. Devlet karşıtlığının sınırına yaklaştığında bile, Fatos'un politikaları devletin gölgesinden çıkmazdı; Sali'nin politikalarıysa devleti kendi gölgesine dönüştürür, çünkü onlara öncülük eden Sali devletin zıddıdır. Fatos'un solu, sol değil de –Fatos'un kendisi gibi– soldaki lakırdıların bir meleziydi. Sali'nin sağı da sağ değil –Sali'nin kendisi gibi– komünizmle yerel kabileciliğin flörtünün bir ürünüdür. Fatos son zamanlarında yağmurdu, Sali baştan beri doluydu. Fatos, Arnavutluk'a kendine de kötülük yaparak kıydı, Sali'nin Arnavutluk'ta yaptığı kıyımın ötesi yok, zira onu iktidarda tutan açgözlülüğünden başka bir şey değil.

* * *

2005'in ikinci yarısında hükümetin başına geçer geçmez Sali, Tiran Belediyesi'ne iki akla ziyan darbe vurdu. İlki, anayasaya aykırı bir şekilde küçük işletmelerin vergilerini yarıya indirmekti. İkincisiyse –yine anayasaya aykırı– inşası devam eden bir bayındırlık eserinin yıkılacağını açıklamasıydı: Başkentin ilk altgeçidi olacak çalışmayı, eski Durrës yolunun girişindeki Zogu i Zi (Kara Kuş) denilen yerdeki yıkımla 1.3 milyar leki[20]

19 14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'da paralı askerlerin kumandanı.

20 Lek, Arnavutluk'un resmî para birimidir. Söz konusu meblağ yaklaşık 1 milyon euroya denk gelmektedir.

havaya uçurdu. Sözde Tiran'ı yanlış bir yatırımdan kurtarıyordu. Oysa yıkımın sebebi aslında bir yakınına ait bazı mağazaların konumunu korumaktı. Doktor'un ailesinin içinden bir şahit olan –ki, eve iktidar girince dışarıya pis kokusu yayılan bazı işler yüzünden memnuniyetsizliğini alenen dile getirdiği için aralarından kovulan– Mero Baze'nin sonradan yazacağı gibi, eserin yıkımını nakit rüşvetle üstlenmiş. Böylelikle, sonradan mahkemenin onu yüzde yüz suçlu bulduğu cürmünün devamı getirmek için iyice coştu. Şehrin ana kavşaklarından birinde yirmi yıl süreyle trafik sorununa çözüm getirecek son teknoloji altgeçit yerine, Vloralıların eskiden beri "şehrin pis işi" dedikleri, komünist mimarinin çirkin şadırvanlarından biri yaptırıldı. İzinsiz inşa edilen şadırvanın sadece açılış gününde suyu vardı ve birkaç ay sonrasında cılkı iyice çıktı; kenarda kalmış birkaç mağazanın önünü açmaktan başka elbette hiçbir soruna çözüm getirmedi. Ah, evet bir ara, NATO ülkelerinin bayraklarının asıldığı upuzun metal kazıklarla çevrildi. Bayraklar, birçok izinsiz inşaatın duvarlarına kuru sarımsak yanı sıra asılan siyah-kırmızı, Alman, Amerikan, Brezilya ya da bir seferinde komşu ülkenin amatör liginde oynayan bir göçmenin yapmakta olduğu izinsiz inşaatın üzerinde gördüğüm İtalyan Futbol Federasyonu'nun bayrağının durduğu gibi duruyordu ve kuru sarımsağın aksine, tamamen bağlam dışıydı. İnşaata asılan bayrak, ruhsatsız inşaatçılara büyük bir gücün temsilcileriymiş gibi hissetme imkânını veriyor sanırım. Kasıntılı bir vatanseverliğe bağlı bayrakların renklerine olan herhangi bir aidiyetle böbürlenme veya yalnızca koyu taraftarlıkla ilgili bir hikâyeyi paylaşma fırsatının yanı sıra, meskenlerinin diplomatik dokunulmazlığa sahip olduğu şeklindeki yalancı bir hissiyatı tatma şansı da sunuyor.

Altgeçit olması planlanan eserin yıkılışı, Tiran Belediyesi'ne karşı bir daha durmayacak olan kurumsal şiddetin başlangıcını teşkil eder: İşkenceye tâbi tutulan bir kişi gibi elini kolunu bağlamak için hususi yasalar çıkartmanın; açıkça veya el altından kanunsuz saldırılar yaparak, türlü oyunlar çevirmenin; onuruna gölge düşürmenin; şehri dar etmenin; elinde ne gücü varsa onu yok etmenin çaresiz kalan düşman belediyeyi şehir sakinleri

için bir stres kaynağı haline getireceğini ve belediyeye desteklerini alamayacağını düşünüyorlardı. Küçük işletmelerin vergilerinin yarı yarıya düşürülmesi bu ilkelliğin bir parçasıydı. Tiran tüccarlarının ve dükkân sahiplerinin maliyetlerinin hafifletilmesiyle alakası yoktu. Hedeflenen başkentin dönüşümü hizmetinde olan projelere, çalışmalara ve insani güce darbe vurmaktı. "Belediyenin küçük tüccarlara yüklediği altından kalkınamaz maliyetler" şeklinde davul çalarak laflar ettikten sonra, onların mali yükünü daha da artırdı. Ancak şehrin değil hükümetin kasasına doğru. Bu kadarıyla da yetinmeyerek utanmadan, kamuoyu önünde küçük tüccarların ve orta boy işletmelerin ödedikleri yeni meblağın belediye yüzünden olduğunu, hükümetinse uyguladığı %50 vergi indirimiyle onları hafifletmek için elinden geleni yaptığını, ancak sosyalist belediye başkanının sülüğe benzeyen mali politikası nedeniyle insanların ödemekten başka bir çareleri olmadığını ilan ediyordu. Ben artık sadece Tiran Belediye Başkanı değil, aynı zamanda henüz seçilmiş Sosyalist Parti Başkanı'ydım. Böylelikle bir taşla iki kuş vurmuş oluyordu.

Ancak esas yaralananın şehirdi ve Sali'nin ilkel kuşatmasının neticelerini şehrin sakinleri olan sosyalistler ve demokratlar aynı şekilde çekmek zorundaydılar. Ne de olsa Sali için siyaset düşmanla savaştır; ülkenin her karışı savaş meydanıdır ve verilen zararların, yıkımların, neticelerin, maliyetlerin, borçların önemi yoktur. Halksa ya onunla ya da ona karşı olan, ön cephedeki askerdir. İstisnasız herkes onun zoraki seçim zaferlerinin savaşvari maliyetlerine katlanmak zorundaydı. Hemen bunu müteakiben halk onun sorumsuz muhabbetini çekerken –ceviz, nar, zeytin ağaçları ekimi; geceleri ilelebet aydınlatacak 400 hidroelektrik santrali yapımı; fındık, fıstık ihracımız, kuru üzümün en büyük ihracatçısı olduğumuz; atom santrallerine sahip enerji devi olma imkânımız; kaliteli turşu üretimimiz; şampiyon kestanelerimiz; turizmde dünya güzeli oluşumuz; açılık sorunu bitirecek tonlarca çimento üretimimiz; iktisadi büyüme açısından Almanya'yla yarışımız; sınırsız internetimiz; bağlarla süslenmiş bayırlarımız; 1 euroyla Arnavutluk'ta mutlu yaşanabileceği; kendisinin suda kalma rekorlarını nasıl kırdığı vb.– akıncı-

ları etrafa yayılır, nakit veya mal mülk cinsinden hisselerini kopardıktan sonra sıradaki savaşı beklemeye geçerlerdi.

2005 sonunda Sali'nin "belediyenin yırtıcı pençesinden" kurtardığını ilan ettiği, "mali yükleri %50 hafifletilmiş" başkentin küçük işletmelerinin, esas olarak onların katkılarıyla bakılan şehre karşı mükellefiyetleri 1.5 milyon eski leke[21] düştü. Ancak yıl dolmadan, diğer mükellefiyetlere sıra geldiğinde, devlet bu işletmelerin kazanç vergisini %10 yaptı ve böylelikle devlet kasasına ödemeleri gereken meblağ birden bire 800 bin lek[22] oldu. Müteakiben hükümet bütün küçük işletmeleri katma değer vergisine tâbi tuttu ve böylelikle iktidarın yalancı siyasetinin maliyeti 4.3 milyon leke[23] çıktı. Nihayetinde Tiran'ın küçük tüccarlarına vaat ettiği vergi indirimi, kendisi iktidara gelmeden öncesine kıyasla iki katına çıkmış oldu. Belediyenin, şehirlilere yüklediği altından kalkılamaz vergilerle ilgili televizyonlardan top ateşine tutulmasının şehir sakinlerinin vergileri sayesinde dönüşen Tiran'ın realitesiyle hiç alakası yoktu. Tiran'da bir aile belediyeye vergi olarak ayda yaklaşık 5.500[24] eski lek ödüyordu. Böylece ortalama aylık geliri 290 bin eski lek[25] olan bir aile, şehrin kusursuz temizliği, yıldan yıla yeşilliğinin artışı, okulların, anaokullarının, kreşlerin bakımı, cadde, kaldırım, aydınlanma ve benzeri yatırımlar için aylık gelirinin %1,8'ini vermiş oluyordu. Bu arada gaziler, belden aşağısı veya dört uzvu felçli kişiler, körler tüm belediye vergilerinden muaftı. Emekliler ve iş kazasından veya savaş dolayısıyla özürlü kalanlar yıl boyunca sadece 1.000 eski lek[26] ödüyordu. Oysa su, elektrik ve hükümet lehine faşist propaganda yapan Devlet Televizyonu dahil aylık öde-

---

21 Yaklaşık 1.000 euro. Daha totaliter dönemde Arnavut parasından sıfırlar atılarak devalüasyon yapılmıştı. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen devalüasyon öncesi paraya "eski lek" (*lek të vjetra*), sonrasına ise "yeni lek" (*lek të reja*) demek alışkanlığı vardır. Yeni veya eski nitelemesi kullanılmadığı zaman devalüasyon sonrası lekle ilgili parasal değerler kastediliyor demektir.

22 Yaklaşık 6 bin euro.

23 Yaklaşık 30 milyon euro.

24 Yaklaşık 3,9 euro.

25 Yaklaşık 207 euro.

26 Yaklaşık 0,7 euro.

melerin toplamı belediyeye yapılan ödemelerin toplamından on kat daha fazlaydı ve de yalnızca bu ilk akıl almaz meblağın KDV'sinden dolayı doğrudan devlet kasasına giden para başkent ailelerinin birçoğu için Tiran Belediyesi'nin kasasına ödenen paranın iki katıydı. Sadece ekmeğin katma değer vergisinden devlet vatandaşlardan, belediyenin her ay onlara karşı görevlerini yerine getirmek, ihtiyacı olanlara sosyal paketler sunmak ya da söylediklerimin yanı sıra örneğin ikinci çocuk için kreş veya anaokulu ödemesini yarı yarıya indirmek, üçüncü çocuk, özürlü veya ağır hastalıklı çocuklar, reşit olmayan annelerin, babasız ailelerin, boşanmış annelerin, özürlü aile reisinin ve sosyal yardımla yaşayan ailelerin çocukları için bu ödemenin sıfırlanması dahil toplamda aldığından çok daha fazla para alıyordu.

Belediye üretim eksenli tüm küçük işletmelerin yerel vergilerini yasanın müsaade ettiği en alt sınıra kadar indirdi. Bu şekilde öncelikle ekmek üreticilerinin ödemelerini hafifletti ancak hükümetin eklediği ağır vergilerden dolayı bu uygulama onlar için bir şey fark ettirmedi. Sali'nin hilekâr mali politikaları yüzünden yerel vergiyle hükümet kasasına ödenen vergi arasındaki oran, Avrupa şehirlerin hiçbiriyle kıyaslanamaz hale geldi. Zira bu ikinciye ödenen, ilkine ödenenden 15 kat daha fazlaydı. Vergi mükellefiyeti vesilesiyle Arnavutluk devleti hükümetinin bütçesinin en büyük kaynağı Tiran'dır. Ancak Sali'nin meclis çoğunluklarının onayladığı bütçelerde Tiran'a ayrılan gelir yıldan yıla azaldı ve devlet bütçesinden yardım yapılan şehirler sıralamasında sürekli geriye düşerek olumsuz rekor kırdı: "En iyi" yılda Tiran şehirlere verilen yardımın toplamının %2'sinden az, "en "kötü" yıldaysa %1'inden de az bir pay aldı; yani "kötüden" "berbata" geçmiş oldu. Sosyalistler zamanında hükümet hibesinin paylaşımı, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (USAID) teknik desteğiyle hazırlanan ve her yerel idareye –sosyalist veya demokrat olmasına bakılmaksızın– adil dağılımı sağlayan bir formüle göre yapılıyordu. Sali dönemindeyse söz konusu dağılım tamamıyla siyasi bir hesaba dönüştü; ödemeler sıradaki seçim hesaplarına göre yandaş idarelere gidiyordu ki, her yeni hesapta yolsuzluk gittikçe büyüyen bir pay kapıyordu.

VIII

"Düşük vergiler" konulu siyasi düzenbazlık hazin Tiran Belediyesi örneğinde gördüğümüzün çok ötesine gidiyor. Sali'nin açıklamalarının arkasında düzenbazlık vesilesiyle bu ülkenin insanlarına yapılan büyük bir haksızlık yatmaktadır. Vatandaşlar, 2005 sonrası mali reformun kraliçesi olarak çok övülen sabit oranlı vergiden dolayı yerle bir olmuş iktisadi koşullarının sırtında devleti taşıyorlar. Bu ülkede iş dünyası, sağlık sigortası ve emeklilik dahil devlete sadece %10 vergi verirken, vatandaşlar geri kalan ne varsa hepsini ödemektedir; KDV, tüketim vergisi, iş dünyasının gelir ve sigorta üzerinden ödediği %10 vergi dahil. Herkes kazancının %10'unu devlete tediye etmektedir. Oysa vatandaşların çoğunun geliri ay sonuna kadar geçinmelerine yetmemekte, belli bir azınlığın kazancıysa sistemin adaletsizliğinden ötürü kat kat zenginlik biriktirmelerine yetmektedir. Adaletsizlikler yüzünden bu ikinciler daha çok kazanç elde ederken, çoğunluk için bu ayrımcı vergilendirme sisteminin maliyeti gösterildiğinden çok daha fazla olmaktadır.

Sali'nin başkent sakinlerinin ve tüm Arnavutluk'un kulaklarını sağır eden haykırışları eşliğinde, milletvekilleri aracılığıyla yerel vergi yüküne saldırması, vatandaşların dikkatini ve memnuniyetsizliğini yanlış yöne çekmek amaçlıydı. Çünkü bu ara-

da Maliye Bakanı Rıdvan Bode elini her yıl biraz daha derine sokarak vatandaşın cebini delmişti. Aynen eskiden çoğunlukla ergenlik yaşındaki erkeklerden oluşan kapkaç çetelerinin mahallerde yaptığı gibi: Tıka basa dolu otobüslere binerlerdi, çete başı arkadaşlarıyla bir kavga çıkarırdı, eli çabuk olan diğer arkadaşlarıysa ceplere ve çantalara uzanırdı. Dikkatlerini çıkan kavgaya vermiş yolcularsa başlarına geleni anlamayarak sıradaki durakta soyulmuş bir biçimde inerlerlerdi.

2010'un konsolide bütçesi vatandaşların vergi ve diğer ödenekler açısından yerel idareye yaptıkları ödemeyi gösterir: Devlet adına onlardan doğrudan veya dolaylı olarak alınan paranın sadece %3'ü. Yalnızca %3! Arnavutluk'un geriye doğru gitmeye başladığı 2005'in bir yıl sonrasında Sali para sistemini tepetaklak etti; hükümet, işletmelerin gelir vergisini indirip, kişisel gelir, özellikle memur ya da özel sektörde çalışan Arnavutların maaşı üzerindeki kazanç vergisini artırdı. Öyle bir noktaya gelindi ki, günümüzde 200 bin eski lek maaş alan bir kişiden, bu düzenlemeler öncesi devletin aldığından %227 daha çok para alınıyor. Yani o zaman söz konusu durumda 4.400 lek alınırken, bugün 10.000 lek alınıyor. 300 bin lek maaş alan %213 daha fazla ödüyor, eskiden verdiği vergi 9.400 lekse bugün 20.000 lek. Maaşı 400 bin lek olan %278 daha fazla ödüyor, vergisi 14.400 lekten 40.000 leke çıkmış durumda. 500 bin lek maaş elde eden kişi %205 daha fazla ödemekte, önceden devlet için cebinden 24.400 lek çıkardıysa artık 50.000 lek çıkartmaktadır. Ama dikkat, 1.4 milyon lek maaş alandan (milletvekili) tek bir kuruş fazlası ya da eksisi olmadan eskisiyle aynı vergiyi talep ediyor! 141 bin lekti, 141 bin kaldı. Aylık maaşı 2 milyon lek olan bakanlardansa önceden vergi olarak 229 bin lek çekildiyse, günümüzde 200 bin lek alınıyor, elbette daha az. Nitekim, Hazretleri, Sayın Başbakan, ofisine geldiğinde devlete cebinden 240 bin lek öderken, günümüzde 2 milyon leklik maaşından hepi topu 200 bin lek ödemeyi ayarlamıştır. Arnavutluk'taki fiyat seviyesine –alınan maaşlara göre bölgedeki en yüksek fiyatlar– bakılırsa bu durum aklıselimin tepetaklak oluşunu teşkil eder. Sali'nin bu insafsız hesabı, haykırılacak

bir haksızlıktır. Çünkü işçi bir aile babasının 200 bin lek olan maaşı üzerindeki %10 vergi, 500 bin olan maaşın %10'undan misliyle fazladır, nasıl ki 500 bin olan maaşın %10'u, 2 milyon maaşın %10'undan çok daha fazlaysa. Ayrıca kazancı milyarlarla ifade edilenlerin de aynı şekilde %10 ödediklerini unutmayalım. Bu görüntüye bir kıyasla geri dönecek olursak, Doktor'un iktidara dönüşünden sonra, eskisine nazaran 30 kat daha fazla ödeyerek vergisi en çok artanın Tiranlılar olduğunu göreceğiz. Sıralamanın sonundaysa Sali'nin erkânından bakanlar var; onlar bugün, muhalefette oldukları zamana kıyasla maaşlarından daha az vergi ödüyorlar.

Bu kadarıyla yetinilmedi. Aksine, devamı misliyle tüyler ürperticidir. Fakirler, özürlüler, işsizler, emekliler, kreş öğretmenleri, hemşireler, eğitimciler, polisler, bütün normal devlet memurlar midelerine indirdikleri her kilo ekmek için %20 gizli vergi, KDV ödüyorlar. Bu ülkenin anne-babaları çocuklarına yedirdikleri her yumurta ve içirdikleri her bardak süt için %20, her adet aspirin veya ilaç içinse %10 vergi ödüyor. Hızlıca birkaç kıyas yapacak olursak, Norveçlilerin yemek için sadece %14, Yunanlıların %13.5, Fransızların %5.5, İtalyanların ise %4 vergi ödediklerini söyleyelim. Ancak ileride vermeye devam edeceğim birkaç rakam için birazcık daha sabır ve ilginizi rica ediyorum, çünkü günlük tüketim üzerine, içki, giysi, mal ve hizmet, yani bir sürü başka ürünle ilgili katma değer vergisi, başka bir deyişle %20 KDV veya tüketim vergisi olarak yapılan vergilendirmeden, devletin herkesin cebinden, fakir veya zengin, şofôr veya bakan, öğretmen veya işadamı/işkadını olmasına bakmaksızın 1.5 milyar dolar topladığını not edince tablo daha net ortaya çıkıyor.

Ayrıca üç dramatik rakam söz konusu. Şöyle ki, Sali'nin hükümeti bu ülkede maaş alan her sade Arnavut'un maaşı üzerinden verdiği katkının dahil olduğu kişisel gelir vergisinden 271 milyon dolar toplarken, Arnavutluk'taki tüm iş dünyasından kazanç vergisi olarak sadece 200 milyon ve emlak vergilerinden yalnızca 20 milyon tahsil etmekte. Kısacası, geliri az olan için vergi ödemeleri kemiğe dayanmış bıçak olurken, ka-

zancı olup mal mülk edinebilense az gelirliden de az ödüyor. Ve nihai olarak, ki rakamlarla seni yordum biliyorum, tek maaşla geçinenler hükümete yıllık 160 milyon dolar öderken, tüm işadamları ve işkadınlarıysa toplamda yıllık 200 milyon dolar ödüyor. Hükümet, malı mülkü olanlardan, bu malları mülkleri satanlardan veya varlıklarının faiziyle yaşayanlardan ayın sonunu zar zor çıkaranlara göre daha az vergi alıyor! Dolayısıyla ülkedeki mevduat birikiminin %50'sinden fazlası nüfusun %5'inin elindeyken, geri kalan %95'i, ayrıcalıklı %5'e girenler kadar vergi ödemesi yapmaktadır. Çoğunluğun vergi yükünün hafifletilmesi ve sayısı oldukça az olan diğer kısmıyla ilgili, dürüst kazançlarına göre adil bir vergilendirme sisteminin getirilmesi Arnavutluk'ta yapılması gereken işler listesinde başlarda yer almaktadır. Bu, Arnavutluk'un, işadamlarının ve işkadınlarının yetenek, fikir ve kararlılıklarından dolayı toplum için başat rollerdeki aktörler olarak üstün toplumsal saygınlığın takdim edildiği ancak aynı zamanda bu saygın aktörlerin, daha çok kazanmaları sebebiyle herkesin Arnavutluk'u için vergilerle daha çok katkıda bulunmaları gerektiği bir yer olması gerektiği anlamına gelmektedir.

Vergileri halkı eriten hastalık olarak değerlendirerek onları yerle bir eden ancak karşılıksız kölelik haracı olarak da geri alan komünist rejim sonrası, daha yeni doğan vergi kültürüne Sali'nin sözlü şimşeklerinin çarpması demokratik devleti inşa etme yolunda hesapsız zararlar verdi. Koca koca çukurlar açtı, devamı olmayan dönemeçlere sokarak ve sırtlarına taşınmaz yükler bindirerek insanların kafalarını karıştırdı ve Arnavutluk'u hesapsız borç patikalarına sürükleyerek devleti çıkmaza soktu. O tahripkâr şimşekler, geçmişten miras aldığımız vergisiz çöle vahşi bir mali orman ekti ve birçok kişinin kafasında vergi ödemenin hükümetin hırsızlığına destek olmak anlamına geleceği fikrini yerleştirdi. Halbuki herkes, dünyadaki her yerde kendi halledemediği sorunlar için altyapıyı geliştirici yatırımlar yapacak, her sahada ve her açıdan kaliteli hizmetler verecek devletten çözüm yolları sunmasını bekler. Komünist eşitlikçiliğin "dünyadaki cennetinde" Arnavutların köle gibi çalış-

tırılarak bataklık kuruttuğu, baraj yaptığı, yol açtığı, içme suyu altyapısını yaydığı, okul, kreş, hastane, sağlık ocağı inşa ettiği, Arnavutluk'un her yerine gıda mamulleri ulaştırdığı ve vergi almaksızın hizmet sunduğu dönem, komünist diktatörlük, öldü. Komünist eşitlikçiliğin varlığını sürdürmesi insanın emek gücüne birkaç kuruşluk değer biçildiği, hayallerinin de zerre kadar değeri olmayarak, maliyetinin altında tamamlanan onlarca iş için devletin vatandaşlardan kestiği haraçtı. İyi ki öldü.

Vergi, demokrasinin fırsat eşitliği sunması gerektiği, devletin ne sihirli bir dokunuşla inşa edilebildiği ne de yurttaşlara vergilerinin karşılığını vermenin dışında özel kişilerin hizmetinde olabildiği bir memlekette, özgür vatandaş olabilmemizin maliyetidir. Vergi, cumhuriyetimizin sınırları içerisindeki topluluğumuzun bir parçası olmak ve hizmetçi devlete aynı meblağı tediye ederek değil, kazancımızın karşılığı olarak payımıza düşeni ödeyerek eşit bir şekilde altyapı kullanımı ve devlet hizmetlerinden faydalanabilmemiz için parasal mükellefiyetimizdir. Vergi, yurtseverlikle alakalı bir konudur. Kişilerin ödeme güçlerine göre belirlenmesi gereken bu mükellefiyeti, Sali'nin yaptığı gibi, ülkenin geri ödeme kapasitesine rağmen, "dünyadaki en düşük vergilerle yönetiyorum" havalarına girerek herkesin adına borç almakla ikame etmek, ayaklarımızın altına hükümetin inşa ettiği mali piramidin kaygan temellerini koyan, milli çıkarlara karşı olan bir siyaseti ifade eder.

Şüphesiz bu vurdumduymaz siyaset, memleketimizde yaşayan her olağan ailenin ve ülkesinin oy haydudu başbakanının aldığı borçların muhtelif bankalardaki faizini geleceğine taşımak zorunda kalan her çocuğun çıkarına aykırıdır. Sözünü ettiğim başbakan en son Arnavutların emeklilik yaşını 70'e çıkarmaya karar verdi, çünkü her açıdan paramparça olan katkı payı sisteminin acıklı sonu yaklaşıyor. Diğer yandan başbakan her altı ayda bir emeklilik maaşlarını artırdığını ilan eder. Ancak fiyatlar artışa doğru, bu ziyankâr kişinin ülkedeki devlet kültürünün yok edilişine doğru olan koşusuna göre daha da hızlı koşuyor. Bu siyasetin sırtından bıçakladığı Arnavutluk'u bekleyen acıları önceleyen sözler ne kadar bedbince olursa ol-

sun, hızla akan günlerin gebe olduğu ve her Arnavut'un yüzleşmek zorunda kalacağı ağır neticelere aldırmadan iktisadi kriz zamanını hiçe sayan çılgın siyasi ısrarın sebep olacağı acıları tarif etmeye yetmez.

* * *

2005'in ikinci yarısı ve 2006'ın ilk yarısı arenadaki hayatımın en zor aylarıydı. Her açıdan sarsıcıydı, çünkü Tiran Belediyesi'ne doğrudan etkileri olan Arnavutluk'taki talihsiz değişim yanı sıra, Sosyalist Parti başkanlığı için mücadele, Arnavut solunu kaplayan sıkıntı, yandaşlarının hayal kırıklığı ve siyasi hüsran uçurumun kenarında dolaşan partinin realiteye doğru çekilmesi ve 15 yaşındaki oğlumun hayatı için mücadele, sanki şeytan eliyle karıştırılmış gibi birbirine düğümlenmişti. O çalkantılı zamanlarda rutin bir ultrason, hiç beklenmedik bir şekilde Greg'in kanser olduğunu ortaya çıkardı. O andan beri acı, keder ve sonsuz bir güçsüzlük hissiyle dolup taşan uykusuz gecelerimi, üzüntümü ve evladımın kaderiyle ilgili korkunç şüphelerimizi başkent belediye başkanı ve muhalefet lideri için zaruri olan kendine güven ve iyimserlik arkasında gizlemek zorunda kaldığım günlerde, parçalandım. Günün her saatinde işlere, tartışmalara ve görüşmelere konsantre olmak için bu kâbusu yenmek zorundaydım. Ne de olsa herhangi bir zayıflık, sinirlilik, tedirginlik, kafa karışıklığı, üzüntü belirtisi için kimsenin affına sığınamazdım. Kısacası siyaseti ona yakışan bir şekilde yaşamalıydım; beni perişan eden kederin, derimin üstüne çıkmasına izin veren her çıkış yolunu kapatmalıydım.

Sosyalist Parti başkanlığı yarışının, nihayetinde muzaffer çıktığım dramatik kongrenin iki uzun oturumunun, o bitmeyen iki günün hemen akabinde ölümün Greg'in bedenine girdiğini öğrendiğim andan beri vaziyetim buydu. Her seferinde kurtulma şansının çok düşük olduğunu söyleyen doktorla tahlillerle ilgili konuşma saati geldiğinde ofisten, devam etmekte olan bir toplantıdan veya görüşmeden çıkıp tuvalete kapanıyordum. Ayrıca oğluma güç vermeye çalışıyordum. Kendisi de doktor olan, bu yüzden yapılan tahlilleri detayına kadar anla-

yan ve gözleri önünde eriyen 15 yaşındaki torununu gördükçe gözyaşlarına boğulan annemi de sakinleştirmem gerekiyordu. Telefonu kapatıyordum, gözlerimdeki sıcak buğuyu, sızlayan elemi yıkıyordum ve sıra içinde kilitli kaldığım alanın kapısını açmaya geliyordu. Parti ve belediye hayatına dudaklarda tebessümle girmek üzere o kilidi açarken, bu sefer ıstırabımı içime kilitliyordum.

O fırtına ne iki günlük ne de iki aylıktı. Amerika'da tedavi gören oğlumla bir belirsizlik okyanusuyla ve birkaç feci anla dolu ayrı kaldığımız benzersiz işkence dönemi dokuz uzun ay sürdü. Tam da kanser araştırmaları sahasında çalışan kardeşimin, 1997'den beri orada olması oğlum ve bizim için çok büyük bir şanstı. Kardeşim Olsi'nin o güzel memleketteki bütün bağlantıları ve malumatı, ayrıca da hiçbir zaman kimseyi rahatsız etmeyen ancak aile ve arkadaş çevresinin ihtiyacı olunca hep destek çıkarak iki kere düşünmeksizin her şeye koşuşturan nadide doğası sayesinde Greg tedavi olabildi. O ayrılığı tarif etmeye kelimeler yetersiz kalır: Varlığından bihaber olduğun, en gizli uçlarındaki bazı derinliklerine kadar acıtan, hiç sönmeyen kurtulma umudunu ve tedavinin başarısız olma kaygısını aynı zamanda taşıyan bir mesafeydi oğlumla aramızdaki. 1997 yılı Ocak ayının bir akşamında, ellerinde demir levye ve çelik tokmaklar olan insanlar beni bu dünyadan gönderdiklerine emin şekilde yerde, kanlar içinde evimin girişine bıraktıklarında kendi gözlerimle gördüğüm ölümle bile kıyaslayamayacağım hayatımın en sınayıcı anı gelip çattığında, kaygı zirve yaptı. Uygulanmakta olan tedavinin başarısız olduğu, nihayetinde oğlumun bedeninde yok olmamış kanserli hücrelerin kaldığı ve Greg'in doktorunun, –tüm ekibiyle beraber her gün Boston'un Mass General Hastanesi'nin küçük kilisesinde, bilimin zirvesinde olmasına rağmen, diz çöküp çocuk yaştaki hastalarını kurtarabilmesine yardım etmesi için Tanrı'ya yalvaran– Çin asıllı kadının, okyanusun öbür ucundan, "Başaramadık! Asla önünüze koymak istemeyeceğim bir tercihle karşı karşıyasınız!" dediği andı. Verilmesi gereken karar ağırdı, zorakiydi, kaçınılmazdı. Evladımın vücudunda saldırıya geçmiş ölümle;

altı ay, bir yıl, en iyi ihtimalle iki yıllık hayatı veya hastalar üzerine daha önce hiç denenmemiş yeni bir deneysel tedavi arasında tercih yapmak zorundaydık. Cesetler üzerinde geçen tıbbi araştırmaların kitabından çıkan tedaviyi seçerken, bilinmeyenin karanlığında ipince bir iplikle asılı duran umut ışığının eşliğinde sonunda aydınlığa kavuşabilmek için ilerlerken bitmeyen saniyelerin, dakikaların, saatlerin, günlerin ve bir ömür kadar süren gecelerin sonu olmayan kafilesinin sürüncemesinde her an en kötüsünün olabileceğini göz önünde bulundurmalıydık. Kanunen bu kararı sadece ben, oğlum ve annesi verebilirdi. Girdiği sıcak vücudu öldürmeden ölmeye razı olmayan o hastalıkla mücadeleyi kazanmanın başka hiçbir yolu yoktu. Ancak inan, hayatımda oğlumun bedeninde yapılacak deneye başlanmasını onaylamak üzere önümde imzamı bekleyen kâğıttan daha sıkıntılı bir şeye hiç denk gelmedim.

Sonu olmayan o aylarda Greg, teoride bildiğim ama her zaman pratiğe geçiremediğim bir şeyi öğretti bana: Etime, kemiğime, iliğime işleyerek hayatın geçiciliğinin çok kırılgan olduğunu, bundan dolayı ufak tefek sıkıntılarla kalbimizi ve yakınlarımız, dostlarımız ve arkadaşlarımızın gönülleriyle ilişkilerimizi kemiren küçük şeylerle israf edilemeyeceğini gösterdi. O kadar kısa ki hayat, var oluşunu unutarak, son kertede hayatın anlamı değil, sadece geçmekte olan gün ve haftadan ötesi olmayan her şeyin karşısında duraksayarak, ne kadar büyük olursa olsun zorlukların karşında çekilerek, nihayetinde uğrunda savaşılması gereken mücadelelerde elinden gelenini yapmamak üzere yaşıyor olmanın sevincini başkalarının verdiği hayal kırıklığının acı kaşığında boğmak için vakit vermez. Neredeyse her şey; gururun ayaklanması, herhangi bir hezimetten dolayı onura gölge düşürmekle ilgili korkular, hayatın kendisi olmayan hüsran veya yenilgiler ölüm karşısında bir hiçtir. Yaşam yolunda, bir gidişatı ya da birçok şeyin gidişatını değiştirmeye kalktığında, mantık seni çekingenlik, şüphe, korku kıyafetlerinden tutup geriye çektiği her an ve her mekânda kalbi izlemekte; hayalleri, fikirleri, seni bir başına, olduğun gibi yalın, geleceğe doğru çeken tahayyülleri hayata geçirmenin tut-

kusunda ısrar etmekte kaybedilecek hiçbir şey yoktur. Görebilme, duyabilme, düşünebilme, yürüyebilme, koşabilme, sevebilme, konuşabilme, okuyabilme, yazabilme, oluşturabilme, kazanabilme, yenilebilme, düzeltme, yeniden ayağa kalkma, uçabilme ve annenin, babanın, eşinin, evladının, kardeşinin, dostunun olması gibi fırsatlara sahip olabildiğin için büyük sevinçle yaşanması gereken bir mucizedir hayat. Dünyanın tamamı orada, önünde gerçekleşen hayallerle, cezbedici tutkularla, tüyler ürpertici cesaretlerle, göz kamaştırıcı ilerlemelerle, yeni uyanışlarla ve emanetlerle dolu hikâyesiyle, bu âleme ne kadar kısa süreliğine geldiğimizi unutup, yaşama sebebimizin farkındalığını kaybetmemizin de ötesinde yaşamayı da unuttuğumuzu gösteriyor. Bu paha biçilmez hayat dersinin getirisi birçok şeye karşı bağışıklık kazanmam, huzura kavuşmam ve gündeliğimle –zorluklarından, anlaşmazlıklarından, küçük sıkıntılarından, itham ve iftiralardan, gerçeklerimin görüntüsünden ve onların başkalaştırılmasından, yaşam tutkumun galeyanlarından, tabuları hiçe saymak istememden, başkalarının çekilmeyi tavsiye ettiği anlarda ileriye doğru adım atmaktan siyasetin içimde ektiği korku ve çekingenlikten– arama sağlıklı bir mesafe koymamdı. Ölümün gözlerimin önünde hareket eden gölge oluşunu görene kadar yukarıda andıklarım beni hep rahatsız eder, içimi çalkalardı. Bundan dolayı sık sık ve birçok insanda ortamın baskılarından ürktüğüm izlenimi uyanırdı. Oysa bunun ürkmekle uzaktan yakından alakası yoktu, söz konusu olan siyasi hayatın pisliğinden, bayatlığından, alçaklığından iğrenme ve tereddüttü.

Deneysel tedavinin beklenmedik bir komplikasyonu yüzünden Greg ölümün pençesine düştü. Hastanenin yoğun bakım koridorunda tir tir titreyen bir kalple, sabah akşam ayakta ileri geri gidip gelmekle geçen beş gün, beş gece cehennemin en korkunç tahayyülünden bile kötüydü. Yıllar boyunca içimde büyüttüğüm o sıkıntı ve çalkantılar doğallığımın yolunu kaybederek içine düştüğüm bir tuzak gibi geliyordu ki, böylelikle beni sevmeyenlerin –ne dediklerine aldırmasam da her halükârda çamur hesaplarından dolayı başka diyecek bir şeyle-

ri olmayan bu insanlara– tenimin altına girmelerine izin verip, özgürce nefes alıp verme imkânımı yok ettiğimi hissediyordum. Aynı şekilde, yaşama tutkuma bastırıcı engel olarak hayaller, fikirler ve oluşumlar yolunda kalbin hatalarının daim tehlikesine aldırmadan ilerleme yolumu kapattıklarını da hissediyordum.

Tarif edilmesi zor bir mucize anı: Ölü gibi donmuş yüzde hafif bir hareket belirdi, Greg'in hafifçe açılan sol göz kapağının altında titrek bir ışık yanıverdi, birkaç saniye daha kapalı duran diğer gözü bir şakanın sonundaki göz kırpmaya benzedi. Tıbbi cihazlarla çevrili, onun yerine gövdesine nefes ve besin veren çeşitli plastik kabloların ve boruların geçtiği vücudu bu dünyadan uzak beş gündüz ve geceden sonra, Greg serumların girdiği sarılı elinin işaret parmağını hafifçe kaldırıp bana yönelttiğinde "Sen mi bana geldin, ben mi sana geri döndüm?" der gibiydi. Olup bitenleri tatlı bir büyüye benzettim; penceredeki stor perdenin açıklıklarından içeriye sızan güneş ışınlarını, ölüm köşe başında dururken her şeyden çok sonsuz bir yaşam isteği yansıyan o mekânı ve ölümün ciddiyeti karşısında oyundan başka bir şey olmayan hayatın kargaşalarını.

O andan itibaren dünyayı farklı görmeye başladım, o andan itibaren gündeliğe bağlı olan her şeye farklı yaklaşmaya başladım. İnsan ilişkileri paha biçilemez yeni bir değer kazandı, yorucu karışıklığıyla siyasi ilişkileriyse o zamana kadar bende kapladıkları geniş yeri tutmamaya başladı. O dokuz ay boyunca karşımda olan tehdidin büyülü bir şekilde geri çekilmesiyle hayatı ve yaşamın gerçek öncelliklerini okumakta hiçbir zaman sahip olamadığım bir huzurun gücünü kazandım. "Ölüm, hayatın en müthiş icadıdır," dedi, uzun süre ölümü vücudunda canlı tutan büyük adam, Steve Jobs ve Standford Üniversitesi'nin öğrencilerine yaptığı konuşmaya şöyle devam etti: "O, hayatın değişim yolunda kullandığı ana etkendir. Zamanınız sınırlıdır, başkasının hayatını yaşayarak, vaktinizi israf etmeyin. Başkasının düşüncelerine ait olan sonuçlara göre yaşamayı teşvik eden inancın tuzağına düşmeyin. Diğerlerinin fikirlerinden kaynaklanan seslerin iç sesinizi bastırması-

na izin vermeyin. En önemlisi kalbinizi ve sezginizi izleme cesaretine sahip olun. Şu ya da bu şekilde onlar sizin gerçekten ne yapmak istediğinizi bilir. Bundan başka her şey ikincil öneme sahiptir."

* * *

Ancak elbette hayat devam ediyor; ölümü ve kaderimizdeki acıları unutmak, hem problem hem de merhemdir. Bu unutma, ilerleyebilmek için fırsattır ve bir daha önemsiz şeylere ehemmiyet vererek, olup bitenleri anlamak bakımından geçmişin gelecek için sahip olduğu önemi göz ardı ederek, karmaşıklığına dalacağın ve tekrar hataya düşeceğin koşulların tümüdür; düşüncesiz teslimiyetin benliğimiz ve başkalarıyla var oluş seklimiz üzerindeki yük ve neticelerini anlamayarak, var olmanın dayanılmaz hafifliğine teslimiyet için direten bir ihtiyaçtır.

Ölümle ilgili konuşmanın devamında, aramızda olmayan, bu yıllar boyunca hayata gözlerini yummuş bazı kişileri hatırlamak üzere aşağıda söyleyeceklerim birçok kişinin kulağına hoş gelmeyebilir ya da Sosyalist Parti başkanı olmaya devam eden bir kişinin siyasi bir boşluk bırakmamak üzere yapması gereken bir angarya gibi görünebilir. Her şeye rağmen sonuna kadar, modası geçmiş denilebilecek, muhtelif kulaklarda propaganda gibi de çınlayabilecek pek basit bir gerçek aklıma geldi. Bazıları kişilikleri ve yaptıklarından dolayı törenlerle ve herkesin açıkça hemfikir olduğu onurlandırıcı konuşmalar eşliğinde uğurlandı. Ancak diğerleri –önemli bir kısmı– ses getirmeden, birçok kişi onları bilmeden, ancak tanıyabilmiş olanların içinde önemli ve sevgi dolu bir boşluk bırakmak üzere bu dünyaya veda ettiler. Sayısı az olmayan uğurlama törenlerinde, benim ve başkalarının da söylemiş olduğumuz sözlere pek eklenecek bir şey yok. Büyük saygıyla uğurlanmış olanlarının hatırasının sonsuzluğa dek yaşayacağının Arnavut ulusunun ebediyeti delil olsun. Ancak bu satırlarda işimden dolayı hayatlarının sonbaharında tanıdığım, çok bilinmeyen, başkalarını anmak istiyorum.

Sözünü ettiğim kişiler belediyedeki ofisime sık sık gelmiş olan Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın[1] gazilerindendir. Bir kere bile kendileri için bir şey rica etmek üzere, torunlarına iş ayarlamak veya işsiz gelinlerine sosyal yardım istemek için gelmediler. Bunları istemek için fırsatları da, bu tarz dertleri de hepsinin fazlasıyla vardı. Fakat onları belediye koridorlarına getiren iyi temizlenmeyen parklar, iki gün üst üste boşaltılmamış çöp kazanları, mahallenin su ve tesisat borularındaki bozukluklar, bina girişlerini kirleten izinsiz tezgâhlar, kırık bir ağaç dalı veya patlamış bir sokak lambasıydı. İleri Yaş Kurulu[2] uzun yıllar boyunca aksamadan, kimsenin itelemesine gerek kalmadan, kimseyi rahatsız etmeden çalıştı; her mahallede teşkilatlanmıştı. Üyeleri topladıkları bilgileri ve notları el yazısıyla derliyorlar, kapıyı çaldıklarında verdikleri rahatsızlıktan dolayı özür dilemeyi de hiç unutmuyorlardı. Kocaman dünya ve küçük Arnavutluk için en kötü zamanlarda savaştan çekinmeyerek, ülkemize tarihin doğru tarafında olma gibi büyük onuru bağışladıktan ve akabinde hayatlarının sonuna kadar dürüst çalışmayla memleketleri için ellerinden geleni yaptıktan sonra bu fakir dünyadan sessizce ayrılıyorlardı. Çoğunluğu komünistti ve büyüleyici ideolojinin dayanılmaz tutkusuyla, her şeyden çok sevdikleri ülkelerini cennet yapabilmek için çok küçük yaşta savaşa katılmışlardı. Büyük fedakârlık ve sıkıntılarla, hiç kimseden zerre kadar daha fazla bir kazanç sağlamayarak, kendi elleriyle ideoloji cehenneminin katlarını kurmuşlardı. Ömür boyu, gece gündüz köle gibi çalışarak ülkeyi ayağa kaldırmışlar, memleketi bataklıklardan, okuma-yazma yokluğundan, karanlıktan, altyapı eksikliğinden, verimsiz ovalardan ve bayırlardan, salgın hastalıklardan ve çocuk ölümlerinden kurtarmışlardı. Emekli maaşları ancak su ve ekmeğe yeterken, emekliliklerini ülke ve toplumumuz hizmetinde devam eden –komünizmin özgürleştirici sonunun hür dünyanın her yerinde bir ül-

1 II. Dünya Savaşı'nda önce İtalyan faşist, sonra da Nazi Alman güçlerine karşı savaşan büyük çoğunlukla Arnavut Partizan Hareketi'ne bağlı olarak savaşa katılmış kişiler. Söz konusu savaş Arnavutluk'ta *Lufta Nacional Çlirimtare* olarak adlandırılmaktadır.

2 *Komisioni Qytetar i Moshës së Tretë.*

kenin, dilin, geleneğin ve ortak geleceğin topluluklarını özel menfaat ötesinde milli menfaat, kişisel çıkar ötesinde toplumsal çıkar, maddi kazanç ötesinde manevi kazanç toplumu yapan ideallerin, değerlerin, ilkelerin boğucu sonuna eşitlenemeyeceği– bir iş gibi yaşıyorlardı.

Onlarda eski muhaliflerine karşı nefret hiç görmedim, talihsizce karşı saflarda bulundukları diğer Arnavutlar hakkında bir kere bile kötü bir söz duymadım, komünist rejimin suç ve kabahatlerinin ulusal çapta cezalandırılması gerektiği konusunda hep anlayış gösterdiler. Ülkenin herkese ve her şeyden önce bütün çocuklara ait olduğunun yüksek bilinciyle milli birlik, beraberlik ve ilerleme ihtiyacımızı her seferinde çok içten dile getiriyorlardı ve bunların hepsinin temeline o cehennemin köleliğini en alt katta, komünist hapis ve kamplarda çeken kişilerle dayanışmayı koyuyorlardı. Bu capcanlı, hareketli, madalyaları olmayan, kamuoyunun ismini duymadığı, vatansever, topluluklarının karşılıksız, sessiz hizmetçileri olan insanların günlük hayatı, bu ülkede gittikçe azalan ancak birçok Avrupa topluğunda olağan olarak görülen bir ortak yaşam şeklidir. Bu toplumsal yaşam şekli bizde anaokulu ve diğer okullarda çocukların eğitiminde eksik; yetişkinlerin ortak yaşam sürdürdüğü her yerde çöp yığınlarından başlayarak, kargaşayı ve sosyal ayrımcılığı önleyemeyecek kadar eksik; siyasette ve politikalarda eksik. Nitekim bu sonuncular tam tersini teşvik ediyor: Sınırsız bencilik, sonsuz maddiyatçılık, sosyal uyumun devamlı olarak zedelenmesi...

Medeni ortak yaşamın, vatandaşlık sorumluluğunun ve gönüllülüğün, ev dışındaki hayat kalitesi için bireylerin etkileşim ve iletişim imkân ve şanslarının olduğu bir Tiran, aynı zamanda ortak yaşam kalitemizi artırmak üzere vatandaşın katkısının bir görev olarak hissedildiği, hükümetin ve idarenin merkezî ve yerel düzeyde ortak yaşamın destekçisi olduğu, vatandaşın birey rolünü güçlendiren ama vatandaşı bireysellik sınırlarında bir başına bırakmayan, her hakkın aynı zamanda bir sorumluluğu teşkil ettiği bir toplumun sözcüsü olduğu bir Arnavutluk, ortak geleceğe doğru bakışımızın vazgeçilmez duraklа-

rından birini ifade etmektedir. Eski zihniyetin zincirlerini kırıp o durağa varmadan, zorluklarla dolu yollarda bu ülkenin tarihini yapanların gördüğü o ilerideki durağa varmamızın imkânı olmayacaktır. Bölücülük ve kin yaratan eski siyasetin pençesinden kaçmalıyız; sarmal olmuş darmadağınıklığın ve amaç fakirliğinin Arnavutluk'unu geride bırakmalıyız. Gözlerimizi açamayarak kurtulamadığımız bir kötü rüya gibi bizi tutsak eden toplumsal kötülükten ayrılabilmeyiz, her vatandaşımızın arzu ettiği ortak ev olan bir ülkenin hizmetinde ileri görüşlülük ve iyi niyetle herkese ve her seviyede rol paylaşımı yapmalıyız ki, kadim emanetin Arnavutluk'unu dimdik ayakta görelim, savaş sonrası idealistlerinin hayali olmaktan çıkıp içinde yaşadığımız ancak neredeyse sınırlarının dışında kaldığımız Avrupa'nın gerçekliği olan Yeni Dünya'ya dahil olabilelim.

Sözünü ettiğim durağa doğru ilerleyebilmek için Tiran Belediyesi'nde elimizden geleni yaptık. Ne var ki, istediğimiz kadarını değil. Çünkü art arda gelen hükümetlerle şehircilik, iktisadi ve sosyal gelişim konusunda yeni yaklaşımları paylaşamamamız bizi fazlasıyla kısıtladı. Bu gelişimle ilgili tümleşik planımız parça parça hayata geçirildi. Zira siyasetle, özellikle de sürdürülebilir kalkınmayla hiçbir alakası olmayan, geleceğin yolunu bozarak geçmişi onarmaya uğraştığını iddia eden Sali hükümetinin siyaseti hareket alanımızı gittikçe daralttı.

* * *

Sadece bizim elimizde olsaydı bugün Tiran'ın hem bir ana çevreyolu hem de bir küçük çevreyolu olurdu. Sali ikisini de yıllarca engelledi. Böylelikle başkentte artan araç dolaşım yükünün hafifletilmesine ve İskender Bey Meydanı'nın karmaşık bir alandan Avrupa'nın –mübalağasız– en güzel meydanlarından biri olmasına müsaade etmedi. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası heyeti benim ofisimle Sali'nin ofisi arasında gidip geliyordu, ana çevreyolu projesini desteklemişlerdi. Avusturya'dan en yüksek düzeyde Avrupalı bir ekip kurmuştuk, projenin en önemli bölümünün –ana çevreyolunun ilk adımının atıldığı Teknoloji Okulu'nun orada, gümrüğün olduğu dört-

yol ağzından, Elbasan'a doğru giden Tiran çıkışına kadar– tamamlanması için de 20 milyon euro krediyi de onaylamışlardı. Ancak ne yazık ki, içten nefret ettiği belediyenin Tiranlılara bu eseri vermesini kesinlikle istememesinden ötürü Sali işi ve ortaklarımızı içinden çıkmaları mümkün olmadığı bir çıkmaza sürüklemişti. Bankada bölge müdürü değişimine sıra geldi ancak Sali'nin takılıp kaldığı Tiran'ı salıvermesinin zamanı hiç gelmedi. Her ne kadar ortaklarımıza bu eserle ilgili vatandaşlarının takdirini kimin alacağının benim için mühim olmadığını, önemli olan şeyin çalışmaların başlaması olduğunu ve açılış kurdelasını kimin keseceğiyle ilgilenmediğimi, onaylanan kredinin verilerek işin başlatılmasının büyük ehemmiyet taşıdığını açıkladıysam da.

Kurdela kesme saplantısı başbakanı bir ara "Tiran'a giriş kısmını belediye, çıkışıysa hükümet yapsın" gibi saçma sapan bir teklifte bulunmaya itti. Ancak haliyle çevreyolunun iki taraftan da giriş çıkışları vardı. Dolayısıyla bu, takıntısından kurtulma seçeneği oluşturmuyordu. Muhtemelen Sali "giriş" derken çevreyolunun kuzeyini kastediyordu. Zira kendisi de oradan girmişti. Fakat çevreyolunun hangi tarafının giriş, hangisininse çıkış olduğu bulunamadığı için –bulunması da mümkün değildi– yeni bir formül icat etti. Ona göre çevreyolu kısmen Tiran'a aitti. Bu da Teknoloji Okulu ve çevresi anlamına geliyordu. Diğer kısımsa –gölden ötesi– Arnavutluk'a, yani hükümete aitti. Çünkü Fark köyüyle Tiran arasındaki sınır oradaydı. Keza Sali'nin formülüne göre belediye kendi kısmıyla, hükümet de kendi kısmıyla ilgilenecekti. Razı olmamıza rağmen, bu da gerçekleşmedi. Zira söz konusu abuk sabuk önerilerin tek amacı, türlü manasız teklifleri müzakere etmek zorunda kalan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası heyetlerini süründürmekti. Bu tarz akla hayale sığmayan ilginçliklerden dumura uğramış heyet üyeleri, başbakan kendi yarattığı düğümle ilgili her seferinde çözüm iradesini dile getirince kandırılmış da oluyorlardı.

Tiran'ın sınırı konusunda yapılan o müzakereler, yüzyıllar öncesinde Avrupa'da işgalci ordularla kendi duvarları içerisinde işgale karşı direnen şehirler arasındaki müzakerelere ben-

ziyordu. Görüşmelerin bugünkü Avrupa ve Avrupalı imar, gelişim yaklaşımıyla alakası yoktu; ortaya çıkardıkları şeyse Sali'nin siyasi savaşının tahripkâr ruhuydu. Bu satırları yazmakta olduğum şu an bile çaldığı oylarla Arnavutluk'u yönetmeye devam eden kişinin sürdürülebilir imar gelişimi mekanizmasıyla, artı ve eksileriyle bu mekanizmayı harekete geçiren mantıkla ve bu mekanizmanın iyi ya da kötü işlemesinin ülke ve fark gözetmeksizin bireylerin hayatındaki getirisiyle götürüsüyle ne kadar alakasız olduğunu açıkça gösterdi.

Ne ilki ne de sonuncusu olan söz konusu uyuşmazlık, esasında çok farklı iki dünyanın, apayrı iki idare anlayışının, ülkemize ilgili çok farklı iki hayat kalitesi yaklaşımının, memleketin vücuduna müdahale konusunda iki zıt görüşün karşı karşıya gelmesiydi. Sözünü ettiğim ayırımı ana çevreyoluyla ilgili yapılan projeler arasındaki fark da gösteriyor. Çünkü hükümet başkanı Tiran ana çevreyolu için başka bir projenin yapılmasını, hükümetin imzasını taşıyacak bir projeyi istiyordu ki, böylece –bu durumda da– Tiran Belediyesi'nin bütçesini, yani Avusturyalı uzmanlarla hazırladığı proje için harcayacağı parayı yabancı, düşman, mali durumunun yıkılması dahil ne pahasına olursa olsun fethedilecek bir şehrin bütçesi olarak değerlendirmiş oluyordu. Bizim hazırladığımız projeye kıyasla hükümetin ortaya koyduğu, devlet ismini hak eden bir yerde kabul edilmesi mümkün olmayan bir paçavraydı. Bizim projede, Botanik Bahçesi'ne dokunulmaması, göl kenarına yakın yoğun trafikli yol unsurunun büyük hassasiyetle oluşturulması, Elbasan yoluna çok zarifçe çıkılması ve Fark köyünün akla zarar inşaat ruhsatlarından talan edilmiş bölgesi boyunca çevreyolu yapımının şehre daha da büyük zarar vermemesi için yeni inşaatların peşinde olan özel çıkarların hizmetinde olmasını önlemek üzere takdire şayan bir çalışma yapıldı. Belli ki, bunların hiçbiri hükümet projesinin hassasiyetlerine dahil değildi. Dahası yol yatırımlarının çoğunda olduğu gibi tam tersi geçerliydi: Bildiğimiz, hükümet üzerinde etkisi büyük, belli başlı özel çıkarlar tasarlanan eserin başkalaşmasını ve çirkinleşmesini dayattılar. Haklı olarak Tiranlılar, yarısı yok edilen Botanik Bahçesi'ne

dokunulmasından –ki bizim projede böyle bir şeye hiç mahal yoktu– şikâyetçiler. Yine haklı bir şekilde şehir ve bölge sakinleri, hükümetin ana çevreyolu projesinin bilinçli bir şekilde yaptığı çarpıtmayla mülklerine dokunulmasından yakınıyorlar.

İnan elimizde olsaydı, sadece bize kalsaydı, bugün başkent tamamıyla yenilediğimiz kısmı dışında, Göl Parkı bütünlüğünde dönüşüme uğramış olacaktı. Cömertlikle ve büyük hevesle Kuveyt'in başbakanı gölün suyuna müdahale etmemiz için önemli bir fonun tahsis edilmesini emretti. Zira göl, Arnavutluk'un Sali'sinin kutsamasıyla Fark'ın küçük Sali'si yüzünden zeytinlikler yerine binalarla kaplı, etraftaki tepelerden pis suların dökülmesiyle fosseptik çukuruna dönüşmüş bir durumda. Oysa günümüzde göl temiz suyu olan, barajı boyunca uzanan kent plajına sahip, küçük gezi kayıkları olan, ana çevreyolundan ayıran kalın bir yeşil kuşağı barındıran ve eğlence, dinlenme alanları, sanatsal unsurlarla dolu bir park olacaktı. Ancak fon hibe, yani değerli Kuveytli dostlardan koşulsuz bir hediye olmasına rağmen ve de hükümete kendi projeleri için verilmiş olan hibeden bir kuruş bile eksiltmeyeceklerinin teminatını vermelerine rağmen Rıdvan Bode, "Karşılıklı işbirliğimizin kriterleri çerçevesinde, Arnavut Hükümeti söz konusu projenin önem arz ettiğini düşünmektedir," şeklindeki iki-üç satırlık bir kâğıdın altına imzasını atmayı asla kabul etmedi. Neden? Şahsen, Tiran Belediyesi'nin birçok projesini baltalayan, aksatan, engelleyen nedensizliklerin nedenlerinden başka bir neden bulamıyorum. Zira, Fevzi de demişti, "Yapmazlar Rama, çünkü sana çok fazla puan kazandıracağını düşünüyorlar."

Kredi yandı; hükümetin proje dediği paçavra, devlet bütçesinden –Sali bu bütçeyi başkasının cüzdanıymışçasına kullanır, zira kendi cüzdanının hesaplarını asla bu kadar pervasızca yapmazdı– finansmanla tamamlanıyor. Yapılmakta olan ana çevreyolunun geçişinin Botanik Bahçesi gibi milli ve toplumsal bir varlığın üzerine bir yara açtığını; Ardian Klosi'nin "Carrefour'un Köşegeni"[3] dediği çevreyolunun bir kısmının Göl Par-

3 2012 yılında genç yaşta vefat eden, Arnavutluk'un en ünlü entelektüel ve çevirmenlerinden Ardian Klosi'nin çevreyoluyla ilgili yazdığı, aynı isimli maka-

kı'na ahmakça uzanıverdiğini; bu yolun projesi çerçevesinde Selita'nın sakinlerinin İsrail-Filistin sınırı gibi çirkin duvarımsı yapılarla bölündüğünü; başbakanın saray erkânının istediği inşaatların yapılabilmesi için birçok yerde yol istikametinin değiştirildiğini; yolun Elbasan'a doğru olan çıkışında kamu parasıyla yapılan ve saray erkânıyla ilintili büyük bir şirketin işlerine fazlasıyla katkıda bulunacak bayağı bir kavşağın yapıldığını; sözünü ettiğim iş camiası gibi sarayla yakın ilişkileri olmayan, dolayısıyla eşit şekilde güneşten faydalanamayıp çevre yolundan hisse edinemeyenlerin önemli sayıdaki mülklerinin değersizleştiğini görmek çok acıklıdır. Yol projelerinde, had safhadaki kabiliyetsizliğin herkesin gözü önünde beliren çıkarlarla birleşmesi çok yakından bildiğimiz bir hikâyedir. Bu konularla ilgili hiç malumatın yoksa bile, Durrës'ın kavak ağaçlarından Kavaja'ya kadar uzanan yolu bir düşün: Büyük bir "turistik" bölge kilometrelerce uzunlukta bir demir duvarla kapatılmış durumda. Söz konusu bölge diğer yollara, her metrede arz ettiği tehlike açısından tüyler ürpertici olan ikincil bir yolla bağlanıyor. Karşılıklı iki "turistik" bölgenin bedenindeki, yayaları otoyolun bir yanından diğerine fırlatıveren bitik üst geçitlerin ayakları çakılmış durumda; kendilerini tren yolunun ötesine bulan yayaların geçtiği diğer "turistik" bölge tecrit cezası almış durumda. Çünkü anlamsız bir şekilde güzelim tepeler ve bayırlar talan edilerek zeytinliklerin üzerinde inşa edildiğinden oraya birkaç yıl sonra tek bir turistin ayağı basmayacaktır.[4] Sali saray erkânının çıkarlarına emanet edilmek suretiyle çarpıtılan yollardan memleketimizde onlarca vardır. Ancak bunların arasın-

---

lesi kastedilmektedir ("Diagonalja e Karefurit"). Makalede Klosi çevreyolunu ekolojik zarar dahil birçok açıdan eleştirirken, yapılmakta olan yola çevreyolu denilemeyeceğini, –Tiran dışındaki Carrefour marketinin oradan geçişini de kullanarak– Carrefour'un yani "dörtyol ağzının köşegeni" isminin daha uygun olacağı söyler. Söz konusu marketin isminin kullanılması sadece "dörtyol ağzı"yla ilgili hicivli bağlantı için değildir. Zira hükümetin çevreyolu planı ortaya çıktığında, oradaki Carrefour'u işletenlerin hükümetle ilişkileri ve yolun sonradan oradan geçirilmesiyle ilgili değişik iddialar ortaya atılmıştı.

4 "Turistik bölge" denilen yerler bu tanımın kötüye kullanılmasından dolayı çok katlı apartmanlarla doldurulmuş durumdadır. Kastedilen iki bölge ise yolun ikiye ayırdığı deniz kenarı ve bayırlardır.

da –Avrupa'nın ortasında değil de bir Üçüncü Dünya ülkesindeymişçesine– ülkedeki yol yapım pratiğinin en açık ve yorumma mahal bırakmayan örneği güneyde kimsenin geçmediği bir tepeye tırmanan bir yoldur. Yolun çizgileri, ışıklandırması her şeyi hazırlanmış, yeni nesil patronların yatırımlarını beklemektedir. Bu kişilerin aile kökenleri esas olarak Arnavutluk'un Alpleri'ndedir. Ama 2005'in "temiz elleri" bunları İyon sahillerinde ve Adriyatik'in bakir kumsallarında yüzlerce hektar büyüklüğündeki arazilerin maliki yaparak karun gibi zengin etmiş durumda. Söz konusu mülkler, günümüzde ilk derece mahkemelerinin kararlarıyla belirlenen uyduruk mirasçıların veya Sali saray erkânına bağlı, eski mülk sahipleri listelerine dadanan emlakçılar tarafından her türlü mafyatik yollarla baskıya maruz kalmış gerçek maliklerinin isimleri arkasında gizlenmektedir.

* * *

Ağustos 2006 sonuydu. Ekim'de yerel seçimler yapılacaktı. Cep telefonuma tehditkâr bir mesaj geldi. Arenada geçirdiğim yıllar boyunca cep telefonuma gelen önemli sayıdaki bu tarz mesajlardan farklı olarak bende değişik bir izlenim bıraktı. Çünkü içeriği ayrıca tuhaftı, mafyatik bir baskıya benziyordu. Mesajları saklamadığım için tam olarak içeriğini hatırlamıyorum ancak hoş olmayan bazı belgelerle ilgili pazarlık etmem gerektiği yazılmıştı. Numarayı geri çevirdim ancak kapalıydı. Mesaj birkaç gün sonra tekrarlandı. Bu sefer söylediği şeyse ödeme yapmakta acele etmezsem belgelerin ortaya çıkacağı, bunun sonrasında da Tiranlıların oyunu hayal etmemin bile mümkün olmayacağıydı. İlkiyle aynı olmayan numarayı hemen aradım. Kursağından sürünerek çıkan bir adamın sesi cevap verdi. Konuşmasına müsaade etmeyerek yüksek bir ses tonuyla, bu dünyada beni rehin alabilecek bir belgenin olmadığını ve beni bir daha rahatsız etmeye cesaret etmemesini –doğrusu rahatsız etme kısmını burada söylediğimden çok daha sert bir şekilde ifade etmiştim–, elinde ne varsa gidip İskender Bey Meydanı'nın tam ortasında sergilemesi gerektiğini söyledim. "İstersen, tezgâh bulamayacak olursan, belediyenin önünde pa-

rasını kendim ödediğim bir yer tahsis edeyim ve gönlünce as o belgeleri oraya, pislik" diye ekledim. Ne uydurmuş olabilecekleri aklımın ucundan bile geçmiyordu. Ancak bir hissim vardı, sezgilerim ellerinde bir şeyin olduğunu söylüyordu. Buna rağmen işim ve kendimle olan her şeyle ilgili en ufak bir endişem bile yoktu: Şu ana kadar yaptıklarımın hepsinde başkalarının hakkına sadece bilmeyerek ve istemeyerek girmiş olabilirim; bir kızgınlık anında, işin yoğunluğu içerisinde, anlamadan –ki bunu önlemek de çok zor–. Ancak hiçbir zaman, hiç kimseye kötülük yapmak niyetiyle kötülük yapmadım. Özellikle de işim söz konusu olunca. O serseriyi dinlememek için telefonda bağırırken, yine de "Belgeler ortaya çıkınca dünyadaki tüm karıları hayretler içerisinde bırakacaksın" demesi kulağıma çarptı ve tadım kaçtı. Bir-iki gün boyunca, sanat ve sosyal hayatta tabuları yıkmanın doğal eğilimim olduğu, özellikle Sanat Akademisi'ndeki öğrenciliğim ve hocalığım döneminde yasakları hiçe sayarak kışkırtmaya tutkulu özgür bir ruh olarak yaşadığım eski günlere geri giderek, bu tehditkâr sözlerin manasını çıkarmaya çalıştım.

Benim gençliğimde Akademi, "sosyalist gerçekçilik" yöntemleriyle, gözlerimizin önünde yükselen ideolojik tabuların duvarıyla çevrili ortamımızda akmak için patikalar arayan içimizdeki özgürlüğün kışkırtıldığı yerdi. Nitekim komünist rejime karşı ilk başkaldırıların orada ortaya çıkması rastlantı değildi. Söz konusu başkaldırılar sınıflara yasaklanmış dünya sanatı kitaplarını ve sosyalist gerçekçiliğin fazlasıyla sınırlandırıcı ilkelerinin dikenli tellerini eriten tartışmalar sunmak; yöntemin dar çerçevesini kırmak; IV. Olağan Toplantı'nın[5] cefasından be-

5 Emek Partisi'nin iki kongre arasında düzenlenen, kongrede seçilen yüksek düzey parti yöneticilerin toplantısı. Söz konusu üyeler çoğunlukla aynı zamanda yüksek düzeyli devlet yöneticileriydi. Toplantıda özellikle ideolojik açıdan ülkenin bir önceki yılı tahlil edilir ve sonraki yıl için takip edilecek ve uygulanacak politikaları tespit edilirdi. 1973 yılında yapılan IV. Olağan Toplantı'nın (*Plenumi IV*) teması "Ülkemizde yabancı davranış, tavır ve tutumlarla ideolojik savaşın yoğunlaştırılması" idi. Bu Olağan Toplantı'nın sonrasında özellikle sanat ve kültür dünyasından birçok kişi yabancı, daha doğrusu Batılı, Batı blokunun trend, tavır ve tutumlarını izlemekle suçlanarak hapis veya sürgün cezası aldı. Ülkede kültür ve sanat üzerinde partinin kontrolü sıkılaştırıldı ve iş-

ri mayolu poz veren çıplak mankenleri soymak; eğlenceli partilerde normlara uygun olmayan arkadaşlıklar yapmak, "ahlâksız" müzikler dinlemek; parti politikalarına karşı konuşmaları yüksek sesle dile getirmek ve dur durak bilmeyen kışkırtmalarla her ders saatinde memnuniyetsizliği ifade etmek getirmek aracılığıyla diğer taraftaki dünyayla iletişim kanallarını açarak duvarı aşma girişimleri şeklinde ortaya çıktı. Nihayetinde akademideki her görüşme ve kadro toplantısı bir protesto yuvasına dönüştü. Duvarın yıkımından hemen sonra "Düşünüm"[6] toplantılarıyla ve sonunda kazanılan manevi, akli ve bedenî heyecanlı ortamlarda tamamen "edepsiz" sanat ve sosyal hayatın oluşturulmasıyla devam ettik.

Aklımdan geçirdiklerim arasında 2006'nın Arnavutluk'unda kadınları hayrete düşürecek hiçbir şey bulamadım. Günler sonra –hâlâ seçim öncesiydi, çünkü dolaşımda olan sahte nüfus kayıt örnekleri[7] yüzünden seçimlere girmeyeceğimizi ilan etmiştik, dolayısıyla seçim tarihi Şubat'a alınmıştı– aklıma geldi: Fransa'da natürist bir plajda çekildiğim resimler. "Evim vücudumdur" fikriyle yaşamak çok hoşuma gittiği için uzun süreli kaldığım bir ev yoktu ve bu koşullarda eşyalarım, kıyafetlerim, resimlerim, kitaplarım, yazışmalarım hep dağınıktı. Giriş çıkış saatlerinde kısıtlanmamak ve yapmak istediklerimde tamamen bağımsız olmak için anne-baba evinden taşındığımdan beri Arnavutluk'ta ya da özgürlüğü tatmak üzere dolaştığım Avrupa'da, birkaç hafta, birkaç ay ya da birkaç yıl yaşadığım her yerde bir eşyamın bulunmaması mümkün değildir. Bu nedenle söz konu-

leyişi çok sıkı kaidelere bağlandı. Söz konusu kaideler kişilerin okuduğu kitaplardan, dinlediği müziğe ve kılık kıyafetine kadar uzanıyordu.

6 Berlin Duvarı'nın yıkımından sonra Arnavutluk'taki totaliter sistemin resmen yıkılışına kadar (1992) Edi Rama ve arkadaşı Ardian Klosi'nin organize ettiği, Arnavutluk toplumuyla ilgili birçok konuda gençleri ve entelektüelleri beraberce tartışmaya davet eden toplantılar. Fikir ve ifade özgürlüğünün olmadığı ülkede, sonradan bir kitapta (*Refleksione*) derlenen bu tartışma toplantıları, büyük bir yenilik ve ses getirmişti.

7 Nüfus kayıt örneği kimlik yerine geçtiği için oy vermeye gidenlerin kimlik tespitinde kullanılıyordu. 1990'lar boyunca ve 2000'lerin başında çok sık görülen sahtesi, yurtdışında ikamet eden insanlar yerine oy atmak, bazen ölmüş ve listeden silinmemiş kişiler yerine, köylerde aile üyeleri yerine, hatta başka kişiler yerine oy atmak için kullanılıyordu.

su resimleri bulamamak bir yana nerede bırakmış olabileceğimi de bilemiyordum. Çok sonradan bir arabanın bagajında, bir kutunun içerisinde unuttuğumu hatırladım. Muhtemelen bensiz hayatına devam eden araba daha sonra söz konusu şantajcının eline düşmüştü. Seçimleri kaybetmemi çok isteyen bir siyasetçinin bu işe nasıl karıştığı konusunda bir fikrim olsa da, delil yetersizliği koşullarında, ancak bir tahmin olarak kalıyor.

Mevzubahis olan belgelerin bu fotoğraflar olduğu düşüncesi beni sarsmadı. Haliyle hoşuma da gitmiyordu. Çünkü gittiğim çıplaklar plajındaki o fotoğrafları tüm Arnavutluk beni çırılçıplak görsün diye çektirmemiştim. Ama çok içimden bu kadar masumca, tepeden tırnağa özel, yerine getirmek üzere bana oy vererek görevlendirdikleri vazifeyle zaman veya içerik açısından hiçbir alakası olmayan ve de kamusal görevleri yerine getirdiğim zamanla hepten ilgisiz olan bu olay yüzünden Arnavutların hayrete düşmeleri için bir sebepleri olmadığını hissediyordum. Sevgilimle beraber, ikimiz, hür dünyanın hür insanları, çıplaklar plajlarının olduğu ve böyle bir şey kimseyi şaşırtmadığı için olduğu kadar bilhassa kendin de hiç şaşırmadığın için ilginç gelen Avrupa'daki birçok turistik köylerden birine tatile gitmiştik. Elbette bugün aynı şeyi yapmazdım; aynı kişi değilim, zaman da farklı bir zaman. Şu an başka hayallerim ve yükümlülüklerim var. Ancak onlar bir daha geri gelmeyecek, diktatörlükle özgürlük arasında bölüşülmüş gençlik zamanlarıydı: Uzun yıllar boyunca bizden esirgenmiş özürlüğe susamışlıkla, hür dünyanın bilinmedik boyutlarını kavramaya yönelik sınırsız merakla ve diktatörlüğün üstünden geçtiği oklavayla hayatın sığınağından çıkan bizler için alışıldık olmayan yerler ve gerçeklikler keşfetme hevesiyle dolup taşan yıllar. Tanrı'dan başka hiç kimseye hesap vermemek zorunda olmanın tadını sonuna kadar çıkarmak istiyorduk. Üstelik Tanrı bizi öyle yaratmıştı zaten; bu, onu gocunduracak bir şey olmamalıydı. Birbirimizi güneşin altında, denizde ve kumsalda Tanrı'nın yarattığı gibi gördüğümüz için hesap sormayı gerektiren bir sebep yoktu.

İnkâr edemem, yakın çalışma arkadaşım ve dostum Vali Bizhga, seçim kampanyasının tam ortasında telefon açıp elin-

de rahatsız edici içerikte bir zarfın olduğunu ve telefonda daha fazlasını söyleyemeyeceğini belirtince içim çalkalandı, kamuoyunun vereceği tepkinin bilinmezliği karşısında derin bir endişeye kapıldım. Seçim kampanyamın sorumlusu olan Vali aynı zamanda kabine şefimdi ve 2003'ün Ocak ayında belediye başkanı yardımcısı olarak benimle çalışmaya başladığından beri her zor anımda eşsiz bir moral ve entelektüel destekti. "Benim ne düşündüğüm mühim değil" dedi kendisi, her zaman şeffaf olan yüzündeki çalkantıyı gizleyemeden: Seçim kampanyası ekibinin bölümüne geçince masada tahmin ettiğimi gördüm, belediyedeki posta kutuma atılmış isimsiz bir zarfın içerisinde duran iki resim. "Bu pisliklerin nereye kadar varabildiklerini gören, duyan ve bize oy verecek olan sade vatandaşın ne düşündüğü önemlidir!" diye devam etti Vali. "Vali," dedim, "sen kötü düşünmüyorsan, bize oy veren sade vatandaş niye kötü düşünsün? Onlar salak değil ki, bu iğrençliğe kansınlar!" Gerçekten de, Vali'nin, bambaşka bir zamanda makinenin sabit kılıverdiği o görüntülerin bağlamını anlıyor olması, beni hafifletmişti. Ancak o gece gözüme uyku girecek kadar değil.

Aklıma koymuştum, hiçbir şeyi inkâr etmeyecektim, gerçekten hiçbir şekilde kaçınmayacaktım, doğrusu her neyse öyle söyleyecektim. Sali'nin, yüzsüz bir adam olarak dahil olduğu bu mafyatik baskıya karşı iç isyanım, bana yapmak istediği kötülüğün karşında dimdik durmam için beni daha da kararlı yapıyordu. Tabii ki de onun onayı olmadan, o resimler ekranlara ve seçim kampanyası ortamlarında çıkmazdı. Zira kendisi on kusur yıl önceki vücudumun çıplaklığıyla, sonunda yakaladığı kuşu boğabileceğini zannediyordu. Bu arada dillere destan riyakârlığının arkasında kendisinin ve yakınlarının kapkara sapıklığını gizliyordu. Tıpkı komünist ahlâkın insanlığa aykırı kuralları adına parti toplantılarında yabancı tavır, tutum ve davranışlara karşı savaştığı yıllarda yaptığı gibi. Karşı durmak dile kolay. Ne var ki, bulunduğumuz aşırı hassas dönemden dolayı kamuoyunun algısı konusundaki şüphenin nefes daraltıcı olduğu o anlarda hiç de basit bir girişim değildi.

Bardağı taşıran son damla olan fotoğraflar ortaya çıkmadan

da Tiran Belediyesi'nde üçüncü bir dönemi kazanabilmem üzere devam eden seçim kampanyası zorlu, karmaşık ve benim için fazlasıyla yoğundu. Çünkü Arnavutluk'un her yerine gitmemi mecbur kılan muhalefet lideri görevim de vardı. Tüm muhalif güçlerin –o ana kadar kendi içerisinde tereddütsüz muhalif bir çizgi etrafında bir arada duran ve Sali'yle yıkıcı flörte girmemiş, dolayısıyla siyasi satranç tahtasında bugünkünden çok daha önemli bir ağırlığa sahip olan Ilir Meta'nın LSI'si dahil– birleşimi nihayet gerçekleşmişti. Son kertede LSI, bizim merkez sol muhalefetin parçasıydı. Hatta kelimenin Arnavutluk bağlamında, en radikal parçasıydı ve bundan dolayı mücadelemizin yolu daha kolay olacaktı. Ilir, her zamanki gibi korkuları, şüpheleri, tereddütleri arasında; Sosyalist Parti'nin ufalıp LSI olması, LSI'nin de büyüyerek Sosyalist Parti olmasıyla ilgili çocuksu hayaliyle aklının dalgalarında gidip gelerek hem vakit kazandırdı hem de vakit harcadı. Bazen olduğu yapılı adamı bir kaşık suda boğardı, nitekim iki yıl sonra Sali iktidarının yağ deposu olup iyice batırdı. Ancak bu sefer, sonunda muhalif güçlerle birleşti ve Tiran dahil büyük şehirlerdeki zaferimizde mühim bir rol oynadı.

Sali'nin adayı Sokol Olldashi o kampanyada ortaya attığı itham, iftira ve şehirle ilgili saçmalıklarla cümle âleme rezil oldu. Onun bu hali, Tiran Belediye Başkanı Yardımcısı'nı, Eduart Shalsi'yi gerçek rakibi yapmıştı. Shalsi, Olldashi'nin gülünçlüğünü gözler önüne sermişti ve zaten Olldashi yaptıkları ve dedikleriyle gerçekten komikti. İşin kötüsü Sokol'un yalandan bir güçlü itibarının olmasıydı. Bunu da İçişleri Bakanı'yken, Sali'nin dünyadaki en tehlikeli çete başları dediği, Arnavutluk'taki suç dünyasının belli başlı isimlerine kelepçe vurarak edinmişti. Sokol itibarını, bakanlıktaki rolüne bürünmeden önce Shijak'ta, yani Sali'nin Zemun'isinin[8] mümessili olarak, kısaca uyuşturucu, kaçakçılık, fuhuş ve kursağından akan her türlü kötülüğün temsilcisi olduğunu iddia ettiği Sosyalist Bakan Arben Duka'ya karşı zaferiyle ekmeye başlamıştı. Diğer yandan

8 Zemun, Belgrad'ın mahallelerinden biridir. Özellikle 1990'ların ikinci yarısından 2000'lerin başlarına kadar, devletin bazı kapsamlı operasyonlara girişmeden önce yüksek devlet yetkililerini de kapsayan suç dünyasıyla ünlenmişti.

güçlü itibarına ve etkin olma gizemine, bakanın Shijak seçim kampanyasından beri bilindik türlü adi suçlular ve envai çeşit adi cürüm ve belaların sorumlusu kabadayılarla ilişkileri yalancı bir güç katıyordu. Bu son durum Sali'nin suçla ve yolsuzlukla savaş konularında geliştirdiği epik folklorunun, Arnavutluk'taki suç ve yozlaşma labirentlerin gerçekliğiyle tarihî bağlantı noktasıdır ki, söz konusu labirentlerin Doktor'un ofisinde çok da gizli olmayan bir çıkışı vardır. Bütün bunlardan dolayı rezil aday, korkmuş olanlardan ve korkaklardan, seçim kampanyası için büyük para topladı. Böylelikle ekran ve sokaklarda yer alan reklamlar açısından kampanyası fazlasıyla eşitsizdi. Dahası seçmen listelerinin rezalet, kimlik tespiti belgelerinin ilkel ve yolsuzluğunun önceden görülmemiş düzeyde olduğu koşullarda, oyları çalmak üzere bir araya gelen hırsızlar sürüsüne karşı mücadele can alıcı hale geliyordu. Her şeye rağmen, bana nihai darbeyi vurmak amacıyla seçime bir hafta kala yayımladıkları çıplak resimler de dahil verdikleri tüm uğraşılara karşın, yaptıkları sonunda sabun köpüğü gibi sönen koskoca bir balona benzedi. Zaferimiz tartışmasızdı, apaçıktı, Sali'nin hiç ama hiç çıkış yolu yoktu. Benim çıplak fotoğraflarım kararsız seçmen ve gençlerin oylarını getirerek, hileyle çalınan oyları dengeleyip, aramızdaki farkı derinleştirmişti.

Fotoğrafların çıktığı gün konuştuğum kişilerden bazıları, belki de ne diyeceklerini bilmediklerinden benden kaçıyordu. Bir kısmı farklı şekillerde inkâr etmemi söylüyor, geri kalanıysa gerçekliğini itiraf etmem konusunu beni cesaretlendiremeden şaşkın bir şekilde mırıldanıyordu. Çok içten endişelenmiş olan Ilir, "Montaj olduğunu söyle" diye ısrar etti ve inkâr etmemin söz konusu olmadığını öğrenince daha da çok sıkıldı. Siyasette olup bu konuda benimle aynı fikri paylaşan ve hiç sıkılmayan, "Bitti bu iş, büyük farkla kazanacağız," diyen Erion Braçe ve "Onlara bumerang olacak," diyen Ben Blushi'yi hatırlıyorum. O dönem, Sosyalist Parti'nin Genel Sekreterliği görevinde bulunan ve zaman yetersizliğinden dolayı gidemediğim bölgelere giden Pandi Majko[9] fotoğrafların yayımladığı gün sıkıntı-

9 Samimiyet göstergesi olarak Pandeli ismi Pandi olarak kullanılmıştır.

dan eve kapandı ve sadece –haliyle fazlasıyla sıkıntılı olan– annemle görüşüyordu. Söylediğim gibi, kalbim bana her şeyin yolunda olduğunu söylüyordu, aklımsa beni günün sonuna kadar çok yorucu tahminler labirentine sürükledi.

"Venue" diskosundan hafiflemiş olarak çıktım. O akşam orada daha önce belirlenmiş bir toplantı vardı ve bir grup gencin önünde –doğrusunu söylemek gerekirse gayet de çekinerek, sınava girecek bir liseli gibi heyecanlı– gerçeği söyledim. Efsanevi beysbol takımı Red Socks'un montunu giymiş, ellerini yırtık kotunun cebinde tutan, sırtını duvara dayamış ve büyük bir dertten kurtulurmuşçasına, "Of be abicim, 'Gazetelerin çırılçıplak çıkardığı herif ben değilim' deyip bizi hayal kırıklığına uğratacağından çok korktum! Helal olsun, bu Pazar kimse seni yenemez!" diyen liseli genç hâlâ gözümün önünde.

IX

Tiran için verdiğim mücadelenin hazineleri arasında "World Mayor" ödülü olan heykelcik de durmakta. Ödül, organizatörler tarafından "dünyanın en gözde belediye başkanı" ithafıyla 2004'te Londra'da verildi. Yıl boyunca dünya medyasında, toplulukları için yeni değerler ve yenilikler getiren yerel seçilmişlerden en çok bahsi geçen isimler arasında jürinin yaptığı ön elemeden sonra, dünya çapında gerçekleşen online oylamayla kazananın belirlendiği bir yarışmaydı. Bu, başkentte yaptığım çalışmalar için uluslararası boyutta takdir gördüğüm ne ilk ne de son seferdi. Doğal olarak büyük memnuniyet duymaktaydım. Ancak açıkçası en kuvvetli hissim, günbegün küfürlerin ve tükürüklerin havada uçuştuğu, sıkıntısından kurtulamadığın siyasetin vahşi oyununun oynandığı yüksek duvarların dışında, Tiran'ı ve Arnavutluk'u ödüllendiren çalışma ve fedakârlıklarla tatlı bir intikam duygusuydu. Çamur ordusuna karşı medenice alınmış öcün verdiği insani hissiyatın yanı sıra, dünyayla iletişim yollarının genişlemesi memnuniyeti de vardı. Bu ödüller ve dünyaca itibarlı dergilerde, gazetelerde sempati göstergeleri sayesinde küçük, fakir ve ziyaretçilerinin yazı ve yorumlarında sıklıkla haksızlığa uğrayan ülkenin başkentinin iyi idare edilişinin örneğini sunmak üzere devamlı bir yerlere da-

vetliydim. Temaslar gittikçe arttı ki, bunlar tecrübe paylaşımı ve Tiran'la benzer sorunları ve aşılması gereken zorlu sınavları olan Latin Amerika'dan Afrika'ya kadar başı dertte şehirlerden veya bizden misliyle gelişmiş büyük merkezlerden bir şeyler öğrenme konusunda muhteşem anlardı. Aynı zamanda da kentsel gelişimin ünlü uzmanlarıyla, tanınmış mimarlarla, başka belediyelerle, şehircilik planlaması ve mimarlık sahalarındaki en iyi okullarla tanışıp işbirliği geliştirme fırsatlarıydı.

Bu anlardan birinde belediyemizin Rotterdam'daki ünlü Berlage Enstitüsü'yle işbirliği başladı. Enstitü, Tiran için Yeni İmar Planı'nın, Merkez Parkı'nın takdire şayan projesinin ve Göl Parkı'nın yenilenmesiyle ilgili pek güzel planının şekillenmesi konularında şehircilik planlama ofisimizin ikiz ruhu oldu. Meşhur enstitünün konferans salonunu doldurmuş dünyanın dört bir yanından gelen lisansüstü öğrencilerinin Tiran'la ilgili çalışmalarımızın, fikir ve projelerimizin sunumunu dinledikten sonraki büyük alkışları unutulmayacak bir andı. Esasında gittiğimiz her yerde sunumlarımızın sonunda coşku, çok verimli tartışmalar, güzel sorular oluyordu ve konferans bitiminde şehre artı değer olarak dönen güzel dostluklar doğuyordu.

Sadece bölgenin değil, bütün Arnavutluk'un iktisadi, kentsel ve sosyal gelişimi için tam anlamıyla stratejik bir öneme sahip Tiran-Durrës bölgesiyle ilgili yeni ve esaslı bir politikanın zorunluluğu konusundaki görüşümün en güçlü teyitlerinden biri, on bir yıl boyunca bu konuya dikkat çekmek üzere verdiğim tüm uğraşılara rağmen hükümetin masasına gelmeyeni, anlaşılmayanı, fark edilemeyeni ileri görüşlülükle öngören Berlage Enstitüsü'nün araştırmasıydı. Olağanüstü potansiyeline zarar verilmeye devam edilen bölge geleceğimizin çekim merkezidir; Avrupa boyutlarında olan ve standartlarında işleyen ilk Arnavut metropolünü kuran, memleketimizde Arnavutluk çapında sürdürülebilir bölgesel gelişim yollarını açan ve ülkemizi Güneydoğu Avrupa'nın bütünsel kalkınmasıyla bağlayan, denizle başkenti doğrudan ilişkilendiren tümleşik projenin kilit noktasıdır. Arnavutluk'ta bu denli stratejik profile sahip ikinci bir bölge yoktur ve verilen zararların toplamı açısından ülkenin

hiçbir yerinde geleceğimiz açısından maliyeti bu kadar yüksek hasar görülmemiştir. Enstitünün araştırmasının dışında diğer birçok iktisadi çalışma da benzer şekilde, ülke ekonomisinin tümleşik gelişimi için Tiran-Durrës bölgesinin en zengin kaynaklardan biri, hatta en zengini olduğunu göstermiştir. Ancak ne yazık ki, özel bir yasayla Arnavutluk metropolünün ilk temellerinin atılmış olması, açık, rekabetçi, büyük yatırımlar çeken ve çok ciddi istihdama yol açan bir iktisadi gelişmenin ilk meyvelerini topluyor olmamız gereken tüm o alanda, her yerde olduğu gibi, gayri resmî "kapılmış toprak" yasası işlemektedir. Yasaya dayalı işleyen inşaat süreciyse aynen diğer bölgelerdeki gibi salkım saçak devam ediyor; ülke çapında yaygın olan günü idare edecek inşaat, günlük kazanç, kısa vadeli gelişim ve eyyamcı yaklaşımından başka yaklaşımı olamayan yerel yönetimlerin, köy idarelerinin çıkarlarına göre, geleceğe zararlı bir şekilde işlemekte.

2007'nin sonlarına doğru, Cumhurbaşkanı Bamir Topi'nin Tiran'ın gelişimiyle ilgili bir toplantıda beni ve Sali'yi bir araya getirme girişimi oldu. Topi'nin fikri Tiran'la ilgili tartışmayı inşaat ruhsatlarının ötesine götürerek, yıkıcı bir dalganın başkentin kırsal çevresini ve bayırlarını yok etmekte olduğu koşullarda, genişlik ve ileri görüşlülük kazandırmaktı. Ancak toplantı ölü doğdu. Çünkü başbakanın bir daha ve apaçıkça, milli yaramız olan sürdürülebilir arazi gelişimin noksanlığı gibi temel bir konuda tamamen bilgisiz olmasının da ötesinde, ülkeyi kemiren söz konusu gelişimden hoşnut olduğu ortaya çıktı. Bu konuda zaten fikirlerini sormadığı alakalı kişiler arasında kendisine söz söyleyecek kimse yoktu, sormadan söz söyleyenleriyse dinlemesine imkân yoktu.

Sali'nin takıntısının ismi yol, yol, yoldur. Ancak o yolların nereye gittiği, etraflarında neler olduğu, bu yolların yapımındaki yatırım/kazanç oranının –yani ülke açısından iktisadi faydayı kastediyorum yoksa başbakanın sarayı veya saray erkânı açısından doğacak faydayı değil, zira bu bakımdan hesapların yapıldığından şüphem yok–, bugün/gelecek oranının ne olduğu konuları Arnavut hükümetinin aklından hiç geçmez. Zira hü-

kümet meşhur bir araştırmacının, Üçüncü Dünya ülkelerinin neden başaramadıklarını anlatırken ifade ettiği acı tespitindeki hükümetin aynısıdır: "Bu ülkelerin hükümetleri için tek sorun vardır: Köşeye sıkıştırılması, baskı altında tutulması ve mümkünse dinmeyen gerginlikler aracılığıyla yok edilmesi gereken muhalefet. Halklarına hükümetten memnun olunması gerektiğini anlatmak için de tek yol vardır, yol yapmak. Bunu yaparken de hükümetin yol yapımı konusunda ülke tarihinde biricik olduğunu tekrarlayıp durur."

Ulus Yolu'nun[1] gerçekten de uluslararası standartlara sahip olan, Lezhë sonrasından başlayıp kuzeye devam eden kısmı dışında Sali'nin vergi mükelleflerinin ödediği parayı yatırdığı tüm büyük otoyollar arabayla macera mecralarıyken, yolların iki yanı da maceracı gelişim alanlarıdır. Ulus Yolu'nun kaliteli kısmı da iki tarafında toplanan ve benzin istasyonlarının habercisi olan toprak yığınlarının tehdidi altındadır. Lezhë'den güneye devam eden yol –ki normalde orası da Ulus Yolu'nun bir parçasıdır– olabildiğince gerilmek suretiyle iki yanından zorla tutturulan bez parçası gibi genişletilmiştir. Bu iki yanda da Lana'nın beton dizilerinin varislerinden olan, yeni, şatafatlı bir nesilmiş gibi hızlıca gelişen iki dolgun beton dizisi var. Bunun sayesinde otoyol sık görülen ancak hep beklenmedik olaylarla dolu, tamamıyla emniyetsiz ve şehircilik bakımından herhangi bir yönelimi olmayan bir koridor gibi uzanıyor. Buralara bolca para yatıran kişiler için yirmi yıl önce Lana'nın yönlendirilmeyen inşaatçılarının durumunda olduğu gibi alan hiçbir ticaret mantığı sunmamaktadır; paralarını yatırdıkları depolar, benzin istasyonları, moteller, oteller, havuzlar, rampalar sokaklardaki eski eşya fuarlarının geçici tezgâhlarını hatırlatır. Lushnjë-Fier yolu da verimli arazi üzerine yapılmıştır. Hadi bunu kabul ettik diyelim, ancak hiç kimsenin geçmediği o yerlerde şu an asfalt nehrinin yüksekliğine yetişmek için üç metrelik toprak yığınları üzerinde kurulan platformlarda şehircilik felaketinin örnek çatıları yayılmaktadır. Bunlar da ticari aktiviteyle beraber, araçların dolaşımı için çok ciddi emniyetsizlik ve çevre dü-

1 Bkz. s. 125, dipnot 19.

zenlemesi bakımından ileri düzeyde bir bozukluk getirmektedir. Paraları yollara saçan fakat özel sektörün otoyolların mecralarına akıttığı parayı yönlendiremeyen hükümetin eliyle ülkede hüküm süren gerçek bir kadersizlik. Şüphesiz, büyük kısmı verimli arazi üzerinde yapılan ve otoyol kenarının misafirlerini beklemeye koyulan toprak yığınları biriktirmeye başlayan Fier-Vlorë otoyolunun kaderi de benzer olacak. Tepelenë-Gjirokastër yolu körü körüne açılarak etrafındaki yeşillikli vahşi güzelliğin yokuşlarını delip deşerken paralı pullu yeni "sakinler", kilometreler boyunca plansız, manasız ve mantıksız çatıları inşa etmek üzere platformları veya bayırların kazınmış yüzeylerine bağlayıcı patikaları hazırladıktan sonra paralarını boşaltacakları yer tespitlerine başlamışlardı.

Yol, yol, yol, borçla yol, Arnavutların servet ödediği yollar... Son zamanlarda devlet bütçesini sarsan da işte bu yollar. Bu yolların, yapıldıkları şekille, var oldukları şekille, göründükleri şekille, Avrupa'daki yollarla ne alakası var? Kaybedilen insan hayatı ve araba kazalarında yaralanan kişi sayısı bakımından âdeta bir savaş bilançosuna sahip, ektikleri sürdürülemez gelişimle ve etraflarında yol açtıkları yıkımla Sali yollarının Avrupa'daki otoyollarla ne benzerliği var? Lana'nın yeniden inşa süreci vatandaşlara öncellikle on yıllık bir kalitesiz hayata mal oldu. Sonrasında Lana'nın yeni boyutlar ve yaklaşım çerçevesinde hayata döndürülmesi süreci iş sahiplerine büyük paraya mal oldu. Şu anki vaziyetin mecburen süreceği yılları bir yana bırakacak olursak bile, Arnavutluk'u kendi içinde ve dünyayla Avrupa standartlarında otoyollarıyla bağlamak istersek ülkeyi kuzeyden güneye, doğudan batıya kesen bu "Lanaların" yarınlarımıza maliyetini ve yanı sıra zararını öngörmeye dahi yetecek cesaret nasıl bulunsun? Hollandalı meşhur bir şehircilik uzmanı, Tiran-Durrës otoyolundan geçerken, "Yapacak bir şeyiniz yok. Güvenlikle beraber hızlı akan bir trafik ve korunmuş bir çevre sağlamak istiyorsanız farklı bir hatta yeni bir otoyol tasarlamanız lazım. Otoyol kenarında yapılan ve doğrudan otoyola çıkışları olan inşaatlara nasıl hâlâ izin verirsiniz anlamıyorum. Bu çılgınlığın maliyeti çok yüksek!" dedi. Ancak kendi-

si, bu manasız hikâyenin son yirmi yıllık ülke yönetiminin en önemli manası olduğunu ve Sali'nin her gün böbürlenerek Arnavutlara hükümetten memnun olmaları gerektiğini telkin etmesinin başat sebebi olduğunu nasıl anlasın?

Aynı acıklı hikâye kırsal yol yatırımları konusunda da geçerlidir. Çünkü karşılığında sosyal ve iktisadi gelişme olarak elde edilen her neyse, öncelikler, çalışma haritası, kalkınma planı ve Arnavut köyünü hakikaten kalkındırma hevesi olmadan yapılan masrafa kıyasla çok cılız kalmaktadır. Bu arada kırsal alanlarda yapılan yatırımlar, birbiriyle alakasız ve parti-devlet bağının seçim çıkarları yularıyla çekilen birkaç bakanlığa parçalanmış durumda. Dahası yatırımlardan mutlaka elde edilmesi gereken ve köy hayatının kalitesini, köyde istihdamı, tarım ve hayvancılık üretimini, bu ürünlerin kentsel alanlara erişimini ve kırsal Arnavutluk'ta tamamen eksik olan sosyal uyumu artıracak kazançla yatırım hacmi arasında hiçbir bağdaşım yoktur. Eğer köyün, kötü yönetim ve fakirlikten, esasında birçok defa maddi manevi sefaletten kaynaklanan bir yara olduğu acilen fark edilmeyecekse; köylülerimiz, yapılması gerekli ancak yapıldığı zaman da ziyankârca yapılan kırsal yolların kameralar önünde kesilen kurdelaları aracılığıyla pohpohlanarak, kaderlerine terk edilmeye ve ailelerine bakan göçmenlerin, birçok aileyi yok olmaktan önleyen katkılarına emanet edilmeye devam edilirse kırsal ve kentsel alanlardaki yaralarımız genişleyip derinleşerek tahmin edemeyeceğimiz saldırgan bir hal alacak. Arnavutluk ise köy hayatının ve verimli arazi, su kaynakları ve ormanlık alanlarla ilişkisinin yıkılışını onlarca yıl boyunca çekmek zorunda kalacaktır.

Oysa biz Tiran'da, gittikçe ağırlaşan sınırlanmalara rağmen, tümleşik bir kalkınma planı ortaya koymayı çalıştık. Bu doğrultuda oy getirisi endişesiyle, pembe bir kaleyi memnun etmek, lacivert bir kaleyiyse cezalandırmak üzere yollardan biri öbürünün yerine geçmiyordu; yol yapımı ya da yenilenmesi başkentin vücudunun tümüyle alakalı bütünleştirici ve geliştirici bir plan ve yaklaşım çerçevesinde yapılıyordu. Yapılan zoraki propagandanın tam tersine yatırım haritasına palas pandıras giren

hiçbir yol ya da bina grubu yoktu. Yaptığımız, bölge sakinlerine –en zor mahalleler dahil– yol dışında, kreş, anaokulu, okul, kültür merkezi, park, spor sahası, kütüphane götüren ve ortak yaşam kalitesinin artışını sağlayacak koşulların tümünün birden ortaya çıkmasını sağlayan tümleşik bir müdahaleydi.

* * *

Seçim sistemi reformuyla ilgili fikirlerim hakkında kendisiyle açıkça konuşmamızdan sadece 48 saat sonra Ilir Meta'nın sıradaki pirueti[2] yaparak, açıklamasına göre Sosyalist Parti ve Demokrat Parti arasındaki pazarlıklarla savaşmak üzere PS ile koalisyonuna son vermesiyle Tiran Belediyesi yeni, uzun ve pek yıpratıcı bir fırtınanın ortasında kaldı. Ofisimde buluşmuştuk ve reformun detayları hakkında konuşmak üzere en kısa zamanda görüşeceğimizi söyleyerek birbirimizden samimice ayrılmıştık. Esasında, birkaç defa tekrarladım, burası Sosyalist Parti'nin gidişatı üzerinde belirleyici etkisi olan bazı olayların girift gidişatını anlatmanın yeri değil. Ancak şu an uzunca bir açıklama vermeden, belediyenin içinde bulunduğu olayların tamamen siyasi olan bağlamını anlatabilmek için önceki sayfalarda yaptığım gibi kısaca üzerinde durursam beni yanlış anlayabileceğini düşünüyorum.

O ayrılışın arkasındaki gerçek hakkında, yani Ilir'in Sosyalist Parti'den yeniden ayrılıp LSI'nin yalnızlık yollarına girmesinin sebepleri söz konusu olduğunda, özellikle kamuoyu sözcüleri ve vatandaşların edindikleri görüşle, benim bakış açım tamamen farklı. Daha doğrusu, LSI'yi yok etmek amacıyla, sonradan anayasamızın bir maddesi olacak İspanyol sistemini dayatmak istediğim doğru değildir. Tam tersi doğrudur: Benim amacım söz konusu sistem aracılığıyla kuvvetli bir PS-LSI ekseni kurmaktı. Yeni sistemle yapılan iki seçimden de çıkan sonuçlar –bunların sonuna kadar doğru olmadığı koşullarda bile, çünkü hem 2009 genel seçimlerde hem de 2011 yerel seçimlerde, muhalefet partilerin zararına, seçimlere ülke çapında ciddi boyutlarda hile karışmıştır– düzenbazlıklara rağmen, koalisyonumu-

2 *Pirouette.* Balede bir noktada tek ayak üzerinde dönme hareketi – e.n.

zun muzaffer olacağını ve LSI'nin 2009 yılındaki genel seçimlerde meclise dörtten fazla milletvekiliyle girmesinin mümkün olduğunu gösteriyor. Zira LSI'nin aldığı dört milletvekilliğinden birinin, Ilir Meta'nın Tiran milletvekili olmasının, son anda uydurulan ve şahitleri de olan bir marifetle sağlanarak, yeterli oy sayısını toplayamaması yüzünden son anlarda PS'den çalındığı bilinmektedir. Altını çizmek istiyorum, dedikoduların aksine, benim bu marifette parmağım yok. Çok sonradan öğrendim ancak spekülasyon, Tiran'daki tüm Sosyalist Parti seçim görevlilerine, aramızdaki siyasi husumete rağmen LSI'nin her oyunu korumalarını mesajla emretmem yüzünden ortaya çıktı. LSI'nin yerel oy sayım gruplarında kendi üyeleri yoktu. Bundan dolayı –başında olduğum müddetçe Sosyalist Parti'nin, siyasi muhalifleri dahil kimsenin zararına teşvik etmediği ve asla teşvik etmeyeceği– hilelere maruz kalabiliyorlardı.

Dahası, yukarıda söylediklerimin de ötesinde, yeni sistemden dolayı PS'nin tek başına basit çoğunluk sağlamaya yeten ve hükümet üzerindeki etkisini kaybetmesi sonucu önemini de yitireceği konusundaki Ilir'in paranoyalarına sebep olan 71 milletvekili alamayacağına emindim. Böylelikle Ilir Meta, yokluğu halinde o küçük partinin başındaki varlığını anlamsızlaştıracak, çoğunluk üzerindeki kontrol düğmesini kaybetmeyecekti. Ayrıca PS-LSI ekseni, en azından Sali Demokrat Parti'yi yönettiği müddetçe, Sali'nin folklor topluluğu gibi olan koalisyonundan tehlikeye düşmeyecekti. Şu ana kadar olguları ortaya koydum, yorumları değil ve olgular sonuçların böyle olacağını gösteriyor. Aksini söyleyen olgusal ve mantıksal dayanağı olmayan bir görüş sunmaktadır. Peki, durum böyleyse Ilir neden koalisyondan ayrıldı?

Ilir Meta'yı çok iyi tanıyıp, karasızlığını, etrafındaki her insanın onu kandırmaya çalıştığına dair paranoyasını ve LSI ile beraber doğan büyük bir küreyi ufak bir küreye sığdırma saplantısını bildiğim için yukarıda bahsettiğim görüşme için kendisini davet ettim. Zira saplantısı, –denge durumunun sürmesine sinir olmaları ve yanında bulunan az sayıdaki aklı başında çalışma arkadaşıyla arasında mesafe koymak üzere– her daim et-

rafında olan, insanı canından bezdiresiye cahil ve dalkavuk, yalakaların ağdalı övgüleriyle ve dedikodularıyla şaha kalkıyordu. Yeni seçim sistemiyle ilgili tartışmalar ve küçük partiler için hayati tehlike arz ettiği iddia edilen İspanyol sistemi –ya da başından beri anıldığı şekliyle Kaçi'nin[3] sistemi– konusundaki yanlış anlaşılmalar daha yeni başlamıştı. Kastriot Islami'nin, siyaset kulislerinde ve özellikle muhalefet ortamlarında sahip olduğu "tüm entrikaların anası" olduğu yolundaki ünü, sözde tehlikenin daha da büyük görünmesine sebep oluyordu. Meta ve Islami'nin, birbirlerinin ismini dahi duymaya tahammülleri olmaması durumu da eklenince, sistemin uyarlanması ve uygulanması konusunda yapmamız gereken ortak çalışmalar daha başlamadan reformun yürütüleceği manevi ortamda karşılıklı güvensizliğin hüküm sürdüğünü tahmin etmek hiç de zor değildi. Amacım, Ilir'le açıkça konuşarak ve zaten karmaşık olan bir sürece türlü dedikoduların karışmasına izin vermemizi rica ederek ortamı rahatlatmaktı. Bu arada şüphesiz, LSI'nin küçülmesini hiçbir şekilde istememenin de ötesinde, İspanyol sisteminin hem seçim zaferi denklemi hem de partilerimiz arasındaki meşakkatli ortak yaşam sorunu için fevkalade bir çözüm olduğuna dair inancım tamdı.

Kendisine şöyle dedim: "Seçim sistemi reformu çok hassas bir süreçtir, çünkü siyasi sınıfı doğrudan etkilemekte; çıkarlara dokunur, ihtirasları canlandırır, şüphelerin yolunu sonuna kadar açar, yanlış yorumlanmaya ve yanlış anlaşılmaya çok müsaittir. Reformu bizi ayıracak bir yola sürüklemek için hiçbir sebebim yok. Farklı modeller hakkında okuma yapabildiğim kadarıyla, İspanyol sistemi hem PS hem de LSI için kesinlikle en uygunu. Ancak sen buna katılmıyorsan, farklı bir sisteme geçmeye hazırım. Senden tek istediğim şu: Tahminlere, karşılıklı kuşkuya, kulaktan kulağa gezen ve seni olumsuz etkileyen laflara dayanarak sonuçlara varmayalım. Bu işten anlayan, en çok

3 1990'ların başından 2011'e kadar Sosyalist Parti milletvekili olan Kastriot Islami için siyasette, medyada, dost ve tanıdıkları arasında kullanılan kısaltma. Islami, söz konusu seçim sisteminin Arnavutluk'a uyarlanmasında başrol oynamıştı.

güvendiğin insanları topla, durumu tahlil etmelerini iste, görüşünü ondan sonra söyle bana. Kastriot'la da konuşmak istersen, istediğin zaman sana tüm gerekli açıklamaları yapacaktır."

İliklerine işleyen, beyni, görüntüsü ve sesi arasındaki bağları uyuşturan evhamının ve korkularının sıkıntısına teslim olmuş Ilir Meta'nın portresini kelimelerle çizmek için bende olmayan bir kalem lazım: Yüzü güler, gözleriyse karşısındaki şüphelinin yüzünde durmamak için devamlı hareket eder. Cep telefonunu tutmayan elini beline götürüp kemerini tutar. Pek az şey söyler, onların da konuşulan konuyla alakaları olduğu söylenemez. Karşısında konuşan kişiyi dinlemekte olduğunu gösteren ve kendi kendine "Dinliyorum ama tepki veremiyorum" dermişçesine uzayan bir "ı"yı mırıldanır. Alakasız bir telefon görüşmesi için oturduğu yerden kalkar, tekrar oturur ve öylece dinleyip dururken ansızın gürleyen bir kahkaha atıverir. Kafası, gülmekten sallanan omuzlarına yaslanmıştır ki, karşısındakinden tekrar aynı şeyi dinlemeye geçer. Karşı taraf da, Ilir'in her hücresinden dalga dalga yayılan şüphe dışında başka hiçbir yansıma alamamaktan aynı derecede sıkılmıştır. Nihayet Ilir, "Konuşuruz"la biten bir cümle kurup görüşmeyi sonlandırarak gider.

Söz konusu görüşmemizi de aynı şekilde sonlandırdı: "Tamamdır azizim, anladım, bakacağım, konuşuruz!" Kendisi çıkmak üzereyken, Ilir'in tıkalı kulaklarına muhakemenin mükerrer vuruşlarından yamuk yumuk olmuş çiviyi çakmak için son, ancak boşuna bir uğraşla, "Çok emin olduğum bir şeyi söyleyeyim sana. Sali siyasette olduğu müddetçe İspanyol sistemiyle muzafferiz. Ama sen böyle düşünmüyorsan, başka bir seçenek bulalım, sorun değil," dedim. Ancak ne yazık ki, sorun doğmuştu, çözümse ölü doğmuştu. Ilir Meta'nın kafasındaki takıntıların sağa geçme zamanı gelmişti. Kendisiyse solu, gerçek sosyalistleri ve Arnavutluk'u büyük bir pazarlıktan kurtarmak üzere sözde daha da sola kayıyordu. Esasında tüm yaptığı pazarlığın dışında kalmakla ilgili kuruntularına cevap almaktı.

İki gün sonra onu televizyonda gördüm. Birçok diğer şeyin yanı sıra esas olarak Tiran Belediye Konseyi'ni bir kâbusa dö-

nüştüren maceranın başlangıcını ilan ediyordu. Ilir'in Sali'yle Haziran 2009'a kadar süren flörtü ve sonra Temmuz'daki evlilikleri sayesinde Belediye Konseyi iki defa üst üste onaylı bir bütçeye sahip olamadı, vatandaşların vergi geliriyle yapılan yatırımlar durduruldu, Tiran'la ilgili bir sürü önemli ve kapsamlı proje –birçok kreş, anaokulu, okul, kültür merkezi, cadde, park, otobüs hatları ve sosyal konutu hayata geçirmek için her şey hazırdı– dondu. Sali'nin dört yıllık kuşatması böylelikle hiçbir Avrupa şehrinde hiçbir zaman yaşanmamış bir barbarlık dönemine girdi. Güney Amerika, Afrika ve Asya'dan durumu anlattığım tüm belediye başkanları bu tarz bir haksızlığın mümkünatı karşısında şaşakalmışlardı. Hükümetin ödenek listelerinde sıralı uşak olup, bağımsız yorumcu denmesi alışagelmiş kişilerin bu düğümün başbakanın gitmesiyle değil, muhalefetin de lideri olan belediye başkanının gitmesiyle çözülebileceğine dair görüş belirtikleri Arnavutluk'un aksine, konuştuğum belediye başkanları kendi ülkelerinde hükümetin, bırak başkente, herhangi bir şehre bu denli zararlı bir baskıyı yapmayı cesaret etmesi halinde ayakta duramayacağını söylüyorlardı.

Kuveyt başbakanının büyük bir resmî heyet eşliğinde Tiran Belediyesi'ndeki ofisime yaptığı ziyaretle başkent ve Ortadoğu'nun o fevkalade ülkesi arasında yeni bir dostluk sayfası açıldı. Sadece doğal zenginlikleri değil, devlet teşkilatlanması, sosyal yapısı, ülkenin mali yöneticilerinin ve zenginliğini idare edenlerin dünyanın en iyi üniversitelerinde eğitilmiş olmaları, kraliyetin egemenliğinin göstergesi aile mensuplarından oluşan hükümeti dengelemek üzere seçilmişlerden oluşan meclisiyle halkla kraliyet ailesi arasındaki ilişkinin komşu ülkelerdekinden çok farklı olması Kuveyt'i fevkalade yapan şeylerdir. Ayrıca Arnavutluk'la Kuveyt arasındaki ilişkiyi diplomatik münasebetlerin ötesinde samimi kılan, Bağdat'ın zorbasının tanklarının ülkeyi fethettiği trajik anla alakalı bir ayrıntı da var: Kraliyet ailesi –yani hükümet–, birçok devlet teşkilatı –örneğin Arap ülkelerin dünyada dost bildikleri ülkelere yaptıkları en önemli katkılarından olan Arap Ekonomik Kalkınma Kuveyt Fonu gibi kurumlar– ülkeden uzaklaşarak, yurtdı-

şına sığındılar. Bu arada Kuveyt Emiri'nin sarayı, meclis ve birçok başka devlet kurumu Saddam Hüseyin'in başıbozukları tarafından talan edilmişti. O sabah dünya, kendi kendini "Ortadoğu'nun Yeni Selahaddin'i" ilan eden kişinin Kuveyt'i şeytani hâkimiyetten kurtararak, Birleşik Devletler'e dost bu küçük ülkeyi zalim hükümranlığı altına almış olduğunu anlatan konuşmayı yaparkenki suratının görüntüleriyle uyandı. Demokrasi mekânları Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın Kuveyt halkına destek çıktıkları o günün sabahının erken saatlerinde Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı, Bağdat saldırganının taarruzunu şiddetle kınayan bir nota iletmişti. Kuveytlilerin büyük bir şükran duygusuyla hiç unutmadıkları ayrıntı buydu. Londra'ya sığınmış hükümetin faks cihazına giren ilk resmî nota buydu ve o andan beri Kuveyt'in kraliyet ailesi Arnavutluk'a çok ayrı bir dostlukla bağlıydı.

Ofisimdeki görüşmemiz çok verimliydi. Hükümetin yaptığı reformlar konusunda çok sık Tony Blair'e danışan başbakan, ülkesinin maliyesiyle ilgili özgün şeyler anlattı: Yeni küresel ekonomiye Kuveyt'in stratejik bir öğe olarak dahil oluşunu, insan kaynakları niteliğinin devamlı olarak yükseltilmesi amacıyla genç vatandaşlarının Amerika, İngiltere, Fransa ve daha birçok ülkede eğitimlerine destek vermelerini, kendi ülkesindeki okul ve üniversitelerin kalitesini artırmak üzere her yıl yapılan çalışmaları, ileri görüşlü sosyal politikalarını ve hükümet projelerinin tartışılmasında sivil toplum kuruluşlarının dahil edilmesini... Tiran için çok güzel şeyler söyleyerek, şehirle ilgili çok şey duyduğunu ancak bu kadar enerji dolu ve temiz bir şehri görmeyi beklemediğini ifade etti. Ayrıca Tiran Belediyesi'ne doğrudan destek önerisinde bulundu.

Arnavutluk'un İslâm camiasının durumuyla da ilgilendiği için başbakana Ethem Bey Camisi'nden bahsederek, namazında niyazında olan ve Mekke'yi düzenli olarak ziyaret eden değerli işadamı Kadri Morina'nın desteğiyle –ki kendisi Artan Shkreli ve şehrimizin kültür mirasına candan bağlı olan diğer geleneksel bir Tiranlı Sulë Dashi'nin gözetiminde aynı şekilde Tiran Saat Kulesi'nin onarımına da katkıda bulunmuştu– yıllar

önce camide başlattığım bir onarım için mali destek istedim. Rica ettiğim şey, caminin kubbesine İslâm dünyasının mabetlerinde sık sık kullanılan güzide altın kaplamayı yerleştirebilmemizdi. Başbakan, bunun kesinlikle mümkün olduğunu söyledi. Tiran'ın kalkındırılmasına katkıda bulunmakla ilgili kendisinin ve Emir'in isteğini ifade etmesine de ramak kalmıştı. Kalbim çarptı, çünkü İskender Bey Meydanı'nın yenilenmesi dilimin ucuna geldi. Uzun süredir kafamda yer etmiş bu meselenin çözüme kavuşmasının zamanıydı. Ancak siyasi koşulların elverişsizliğinin rehin tuttuğu fikir, sadece mali engellere takılmıyordu. En büyük soru işareti –meydanı tamamıyla yayalara tahsis ederek, araçların Tiran merkezinin çevresinde sirkülasyonunu sağlayan Fransız Planı'nın öngördüğü küçük çevreyolunun geçeği yer olan INSIG[4] binasının kamulaştırılmasını Sali'nin reddetmesi koşullarında– trafiğin topyekûn kilitlenmesini önleyerek meydanda çalışmaların nasıl sürdürülebileceğiydi. İskender Bey Meydanı'na bakan koridorun penceresine çıktık ve çevreci hassasiyetleri bilinen başbakana meydanın tarihiyle ilgili bir şeyler söyledim, İskender Beyi biraz anlattım, meydanı araçlara kapatma düşüncemden ve meydana yapılması gereken müdahalenin gecikme sebeplerinden bahsettim. Konuşmamızdan coşkuya kapılan başbakan, danışmanı ve birkaç yıl sonra iyi dost olacağımız Al-Shatti'den, meydan projesini gerçekleştirmemiz için gerekli mali desteğin sağlanması konusunda gereğinin yapılmasını istedi. Kısa bir süre sonra Kuveyt Emiri çok büyük bir meblağın altına imzasını attı; Tiran'a 5 milyon euro bağışta bulundu ve böylelikle on bir yıl boyunca tasarlayabildiğimiz en güzel projenin çalışması başladı. Tarihimizdeki en önemli olayların günlüğünün yazılı olduğu bu meydanda, kraliyet döneminden beri Arnavutluk'taki tüm siyasi aşkların izlerinin bulunduğu bu yerde, uzun yıllar boyunca kazanılan tecrübenin ışığında ve 21. yüzyıla layık bir görüntü ve işlevle şehrin kendi kalbini ortaya çıkarma ihtiyacının belirlemesinden doğan, geçmişi geleceğe hitap eden bir vitrinde koruyan ve oturttuğumuz uluslararası yarışma geleneğimizin silsilesini

4 *Instituti i Sigurimeve* (Devlet Sigorta Kurumu).

oluşturan yarışmalar arasından en ilgincinin sonucunda ortaya çıkan proje, şehre göz kamaştırıcı bir alan tahsis etmek hevesimizin en açık ifadesiydi.

Sunduğu fikirler, dile getirdiği düşünceler ve Tiran'ın kentsel gelişimi konusunda açıkça veya özel olarak dile getirdiği –ancak hep profesyonel olan– eleştirileriyle verdiği büyük destekten dolayı Maks Velo'ya hep minnettar kalacağım. Jürilerin değerlendirme süreci boyunca mimarlığı ve bilhassa Tiran mimarisinin tarihini anlatmadaki şiirsel tutkusuyla, bilgisiyle ve vizyonuyla yabancı jüri üyelerinin hayranlığını kazanan Velo, uluslararası yarışmaların vazgeçilmez aktörlerinden biriydi. Kendisi, ülkemizdeki cami ve kiliselerin yıkımını kapsayan o cani süreçten sonra Arnavut sanat ve kültürü üzerine şeytani bir dalga gibi çöken Çin Kültür Devrimi öncesi yıllarda asi, sert mizaçlı ve "sosyalist gerçekçilik" duvarına her denk geldiğinde kavgacı olan bir sanatçı ve entelektüel olarak bilinirdi. Maks dalganın, maden ocağı olan Spaç Hapishanesi'nin kromlu tepeleri arasına attığı kişilerden biriydi. Yapılan suçlama ve sonrasındaki mahkemeyse abesliği, körlüğü ve izleyen herkese hissettirdiği baskıcı gücüyle başlı başına bir sanat eseridir. Kendisi bugün hâlâ dürüstlüğünü koruyan az sayıdaki entelektüelimiz arasındadır. Sözünü ettiğim kişiler yargı veya tavırlarında yanılırlarsa bile kendileridir; iktidarlıdakilerin borusunu çalmaktan ya da zararlı hizmetler karşılığında değişik mükafatlar veya makamdan dolayı kişiliklerini kaybetmiş değillerdir. Bu diğer kişiler son yıllarda öcüler gibi belirdi; beyin hadımları cemiyetinin üyeleri gibiler sanki. İktidar, kancasını takıp kıyafetlerinden sürüklüyor hepsini; muhalefete karşı utanç verici eylemlerde, bildirilerde, beyanlarda, hükümet yanlısı gösteri ve harekâtlarda kendilerini sıra sıra diziyor. Ahlâki değerler ve demokratik kültür adına açık ihtarlar vermek üzere imzalarını şuraya buraya atar bu kişiler. Tıpkı birçoğunun, diktatörlüğün Gizli Servisi'nin köşe bucaklarında veya komünizmin mahkemelerinde proletarya kültürü ve ahlâk değerleri adına insanları hapse attırmak için arkadaşlarını ispiyonlayarak veya tek suçları sistemin boğucu ikiyüzlülük ve bayağılığına uyum sağlaya-

mamak olan Maks Velo gibiler aleyhine mahkemelerde şahitlik yaparak verdikleri imzalar gibi.

Bugün yaşadığımız sistem, muhaliflerin hapsini veya kurşuna dizilişini öngörseydi, entelektüel kelimesinin içeriğiyle alakasız bağnaz "entelektüel" türü, eskiden yaptıklarının aynısını çekinmeden ve utanmadan tekrar yapardı: Mahkemeye çıkıp iktidarın muhalefete karşı söylemelerini istediği her şeyi dillendirirlerdi. Nasıl ki günümüzde, protestolarda bulunan muhalefet hakkında milli çıkarlardan veya vatandaşların yararlarından uzaklaşıldığı ve bu yüzden toplumun ileri gelenlerinin tepkisini topladığı izlenimini vermek üzere iktidarın propaganda ofislerinin yazdıklarının altına imza atıyorlarsa. Esasında bunlar toplumun önde gidenleri değil, kalıntılarıdır; her iktidarın tepsisinde biriken eski rejimin kalıntıları. Rejim ne kadar istibdatçıysa bu hafiye ve ihbarcılar da o kadar hevesliler. Eski rejimin altındayken korkudan tir tir titredikleri için ruhlarını satmışlardı ancak günümüzde fersah fersah büyük bir ayıbın içindeler. Zira artık "hayır" demek çok daha kolay; oysa bir makam uğruna kendini kullandırtmak, bu işler için mükafatlandırılmak, bir bahşişi kabul etmek ya da eski günahlarının ve yeni zayıflıklarının vasilerinden bir itibar veya gülümseyiş beklemek çok daha rencide edici. Maks Velo veya "yabancı tavır ve tutumlar" göstererek Emek Partisi'nin parçalanamaz birliğiyle ve mermerimsi yeknesaklığıyla[5] karşı karşıya gelmiş başkalarının mahkeme tutanaklarına göz atıp günümüzde kamuoyuna milli kültürümüzün ve özgürlükçü toplumumuzun değerli ses ve simaları olarak sunulan ancak kentsel atıklar gibi hükümet yalakalığı hizmetlerinin toplama alanında kendi kendilerini yeniden kullanıma sokan birçok kişinin ismini bulunca, bu maaşlı şapşalların, doygun karınlarını okşayarak "ayıp" kavramını iktidarın peynir ekmeğiyle çiğnerken zerre kadar vicdan azabı duymayan bu şahısların karşısında insanın midesi kalkıyor, bitmek bilmez bir iğrenme duygusu yükseliyor.

"Dokunma kirlenirsin" türünden olan bu şahıslar hakkında hak ettikleri sözlerden birkaçını söylemişken bile teselli bul-

5 Arnavutluk Emek Partisi'nin söylemine özgün deyişler.

muyorum. Ancak tesellisi daha da zor olan başka bir şey var, o da bu insanlar karşında süregelen suskunluk: İktidar sarayının hizmetçisi olan bu soy, havalı bayağılıklarının durgun batağının miskinliğinde arzı endam ederken; ekranlarda, gazetelerde, kamusal alanlarda kültürümüzün ve toplumumuzun kaderini belirleyen "kanaat önderleri" olarak boy gösterirken; her türlü resmî davetiye ve ziyafette ellerinde gülücükle dudaklarında kadehle dolaşırlarkenki toplumsal tepkisizlik. Bunlara baktığımda Arnavut devletin kuruluşundan beri hiçbir şey değişmemiş gibi geliyor, tıpkı ulusumuzun parlak şahsiyetlerinin acı hatıralarını veya yetenekli kalemlerinin mahir tasvirlerini okurken tanıdığımız karakterler gibi "Arnavut elitleri" denmesi alışagelmiş bireylerin istibdada uyum hali. Oysa hakiki entelektüeller bu topraklarda hiç eksik olmadı. Ama sanki kural gereği hepsi kraliyette, diktatörlükte ve demokraside her türlü iktidarın hizmetçilerine has şevkin, saray ispiyoncularının, muhbirlerinin, yalakaların cefasını çektiler. Saray "entelektüelleri" takımının arasında, Hannah Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı" dediği şeyin akıllara zarar örnekleri bulunmaktadır ve kim oldukları artık bilinmektedir. Sonradan özgürlük ortamında da, düşündüklerini açıkça dile getirmeye devam eden Simon Jubani, Zef Pllumi, Spartak Ngjela, Daut Gumeni, Fatos Lubonja, Kurt Kola ve daha niceleri gibi, diktatörlük döneminde herkes yüreklilik ve direnişte yiğit olamazdı. Ama sözünü edip durduğum "entelektüellerin" sadece entelektüel olarak değil, insan olarak da saygınlıklarını yitirmelerine sebep olan proletarya gaddarlığı döneminde korku veya tehditlerden dolayı söylemek zorunda kaldıkları şeyler değil, komünist diktatörlüğün yıkılışından sonra sıradaki iktidarın çıktığı kürsü olmak için boyunlarını eğmeleri ve iktidar sertlikte ne kadar arsızsa boyunlarını o kadar büyük ihtimamla yere doğru eğiyor olmalarıdır.

21. yüzyılda bu yaptıkları eski çağlarda hükümdarları veya köle sahiplerini omuzlarında taşıyan kölelerin işine benzeyen, toplumun çıkarlarına karşı ve demokratik değerlere zıt olan bu hizmetkârlık, Sali isimli hükümdarın uşaklarını bir önceki re-

jim altındaki ispiyonculuk ve ithamlara göre daha rezil bir duruma düşürüyor. Sali diyorum, çünkü sosyalist hükümet zamanlarında bu yalakaların kendi gölgelerinden başka bir şeyden korkmaları için sebep yoktu. Misal, günümüzde Devlet Opera ve Balesi'nin müdürü olan Zhani Ciko'nun 1973'te ünlü tenor Llukë Kaçaj'ı siyasi nedenlerden dolayı hapse attırmak üzere düzenlenen komünist mahkemede yaptığı sarsıcı şahitlik. Zhani, düşman Gjergj Fishta'ya[6] karşı partiyi savunuyordu. Llukë Kaçaj ise Fishta'yla ilgili olarak "ulusumuzun büyük şairi" demişti. Zhani'nin bu yaptığı –muhalefetin protestoları saray erkânını ürküttüğü zamanlarda muhalefeti gafil ilan etmek; opera galalarında başbakan ve ailesinin, hatta spiker Jozefina'nın[7] Arnavut müziğinin canlanmasındaki eşsiz rolleriyle ilgili söylevlere bürünmek ya da dört masum insan devletin silahlarıyla öldürüldüğü zaman[8] İçişleri Bakanı olup olaylardan birkaç ay sonra hükümetin Tiran Belediye başkanı adayı olan kişiye destek vermek gibi– erk korosunun haşin aryalarını okumak için sıraya girerek, iktidar diledikçe uşaklığa soyunması yüzünden kulağa daha da çirkin geliyor.

Tiran Belediyesi'nin organize ettiği uluslararası yarışmalarla ilgili hazırladığı iki önemli yayına önayak olan ve derleyen Maks Velo, içten teşekkürlerim dışında bu çalışmalar için ne bir ödeme ne de belediyeden herhangi bir mükafat almadı. Yayınlardan ilki Fransız Planı'nın öngördüğü kulelerle, ikincisiyse İskender Bey Meydanı'yla ilgilidir. Bu iki kitap, Tiran'ın on bir yıl önceki eski zamanlarından, Avrupalı Yeni Tiran zamanına yapılan muazzam atlayışla ilgili çok şey anlatmaktadır.

---

6 Patër Gjergj Fishta (1871-1940). Arnavutluk'un bağımsızlığı için oynadığı önemli rolün yanı sıra Arnavutluk devletinin ilk yıllarında özellikle eğitim ve kültür alanlarında büyük katkıları olan şair, Fransisken rahip. Daha 1930'larda, çok ünlü olan ve çok sevilen manzumeleriyle tüm eserleri tek partili totaliter dönemde yasaklanmıştı.

7 2005-2013 arası Arnavutluk Millet Meclisi Başkanı olan Jozefina Topalli.

8 21 Ocak 2011'de Tiran'da yaşanan ve dört vatandaşın ölümüyle sonuçlanan olaylar. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın Cumhuriyet Muhafız Alayı üyelerinden üç kişiye, silahsız ve tehlike arz etmeyen dört protestocuyu kasten öldürmek suçundan yirmi üç ila yirmi beş yıl hapis cezası istediği olaylar Arnavutluk'ta 21 Ocak olayları (*Ngjarjet e 21 Janarit*) olarak da anılır.

* * *

Tiran Genel İmar Planı 2008'de tamamlandı. Birçok ünlü yarışmacının arasından uluslararası yarışmayı kazanan İsviçreli stüdyo, çalışma alanını anlamak, o güne kadarki gelişiminin doğasını kavramak, demografik, sosyal ve ekonomik yönelimleri sezmek için etraflıca araştırdıktan sonra hacimli bir çalışma hazırlamıştı. Sunduğu çözüm yarınların başkentinin bütünsel gelişimi için ufuk açıyordu. Ancak ülkemizde bugüne kadar alışagelmiş alan yönetimi konusundaki kültür ve usuller açısından da büyük belalar çıkarıyordu. Zira var olan alan yönetiminin yasal altyapısı ve alan kalkınması mekanizmaları bakımından mecburi ve kökten bir değişim gerektiriyordu. Söz konusu mekanizmalar, ülkemizdeki alan gelişimini ilkel bir yaklaşım çerçevesinde önayak oldukları gericiliğin, uyuşukluğun ve karışıklığın tutsağı haline getirmişlerdi. Oysa beklenen, şehirlerin –öncelikle Tiran'ın– doğal büyüme sürecini idare etmeleri, önceden belirlenmiş teşvik ve standartlara göre Arnavutluk'u alan bakımından kalkındırmalarıdır. İsviçreli ortakların belediyemize teslim ettikleri şey bir gelecek tahayyülünün, yirmi yıllık uzun soluklu stratejik gelişim projesine yontulmasıydı: Öncelikler, güçlükler, olabilirlikler, kaçırılmayacak fırsatlar itinayla sıralanmalarının yanı sıra başkentimizin göz kamaştırıcı görüntüsü de sunulmuştu. Genç kuşakların yeni, Avrupalı Tiran'ının bütünlüğünde, nesilden nesile aktarılan ve bin bir fırsatın şehrine imkânsızlıklardan başka şekilde bakabilmelerine ömrü yetmeyen birçoklarının umut ve hayallerinin Arnavutluk'unu yaratmak, tasarım ve üretim enerjimiz doğru yöne akarsa, doğru tercihler yapılırsa mümkündür. Çok beklenilen İmar Planı'nın eksikliği uzun yıllar boyunca Tiran Belediyesi ve şahsım hakkında bitmek bilmeyen saldırıların, ithamların, iftiraların, haykırışların ve absürt iddiaların rezil bahanesi oldu. Ancak hiç de şaşırılmayacak şekilde, yıllarca çamur atanlar onu ellerine aldıklarında kilit altına tuttular; Tiran'ın Genel İmar Planı'na mani olmak için iktidarın gücünü kötüye kullandılar, hatta kamuoyu önünde onlarca defa yalan söyleyerek

varlığını inkâr ettiler. Başkentli vatandaşların vergisiyle ödenmiş ve geleceğe doğru adımlarını atmak üzere şehre ait hazır bekleyen bir araç olan belge, üç yıl sonra yerel seçimlerde karşıma çıkacak adayın sinsi seçim platformuna dönüştü. Vatandaşlara verdiği sözler, hükümetin ilerideki yirmi yıl boyunca şehrin gelişimini tasarlayan belgeyi kilit altında tuttuğu mekânın karanlığında kopya edilmişti ve tabii ki Sali'nin karnından çıkan tüm toyların kör bağnaz bir bağlılıkla dillendirdikleri yalan dolanın eşliğindeydi.

2008'in sonuydu. Cumhuriyet İmar Teftiş Kurulu (KRRT)[9] aşamasına gelen plan, Belediye Meclisi basamağını aşamadı. Bu mecliste 2007'de kazandığımız çoğunluğu fiilen kaybetmiştik. Çünkü Ilir bir yandan konumunu ve dilini aşırılaştırarak "Rama-Berisha pazarlığı" karşısında vatandaşlara kendisini "dürüst üçüncü" gibi sunuyor, diğer yandansa uçurtmasının ipini iktidar rüzgârıyla havalanması için hazır tutuyordu. Böylelikle belediye meclisi, bir yıl sonra hile karışan genel seçimlerde PD-LSI ittifakıyla sonuçlanan harekâtın genel provalarının yapıldığı yer olmuştu. "Rama-Berisha pazarlığı", özellikle iki büyük partinin anlaşmasıyla yeni seçim sistemi ve anayasal değişiklikler yapıldıktan sonra pek teşvik edilen bir siyasi sav oldu. Söz konusu iki değişim, Ilir ve doğrudan siyasi çıkarları olmayan ancak medeni tepkilerini dile getiren birçok kişi dahil başkaları tarafından tutkuyla kötüye kullanılan Gërdec trajedisinden[10] bir ay sonraya denk geldi. Anayasa değişikliklerinin ve seçim sistemi reformunun oybirliğiyle yapılmasını içeren süreç, devlet yolsuzluğunun en karanlık ürününe iliştirildi. Zaman, anayasa değişikliklerinin, aceleci yapıldığını gösterdi. Zira söz konusu değişik-

9 Bkz. s. 113, dipnot 2.

10 Tiran yakınlarında bir köy olan Gërdec'te, totaliter rejimden kalan silahların demonte edildiği fabrikanın patlamasıyla köydeki bütün evler çok büyük hasar görmüş, birçok kişi yaralanmış ve hayatını kaybetmişti. Patlamayla beraber devlet tarafından işletilen fabrikada birçok ihmalin söz konusu olduğunun anlaşılmasıyla beraber en yüksek devlet yetkililerinin ve yakınlarının silah ticaretine karıştığı iddiaları ortaya atıldı. Birçok ailenin dağılmasını ve yok olmasına sebep olan trajedi geriye, Balkanlar'dan Uzak Doğu ülkelerine kadar uzanan resmî ve gayri resmî silah ticaretiyle ilgili çok büyük soru işaretlerini bırakmıştır.

lik çalışmaların yapılma şekli kamuoyunda ciddi kaygılar uyandırdı.[11] Vatandaşların tepkisinin başını çeken isim, bağımsızlığından hiç taviz vermeyen Andrea Stefani[12] değişikliklere ısrarla karşı çıkıyordu. Kaygılarına kulak asılmadığı ve bir daha asla benzeri bir uygulamaya müsaade edilmemesi için bugün kamuoyu önünde kendisinden özür dilemek gerek. Niyetimizin, ana muhalefetin lideri ve dolayısıyla karar alıcı süreçte baş sorumlu olarak öncelikle benim niyetimin, siyasi sistemimizin geçmişin düzmecelerinin gelecekte yeniden üretilmesini –yani genel seçimlerden sonra hükümetin fırsatçılara bağımlılığını, çoğunluğu işlevsiz getirmeyi amaçlayan başbakanın meclis içerisinde son anda uydurulan parti ve gruplara tutsaklığını, ayrıca cumhurbaşkanının seçimi için anayasal şart olan 84 milletvekilinin[13] para veya makam karşılığında toplanmasını– önlemek isteğinden başka bir meramı yoktu. Her halükârda, iyi niyet, iyi iş çıkarmaya yetmez ve seçim sistemi açısından, yapılması gereken daha başka iyileştirmeler olsa da, ileriye doğru gerekli bir adım attık. Anayasa değişikliklerin çoğuylaysa, açıkça söylemek gerekirse, kaş yaparken göz çıkardık. Çünkü tahlilimizi var olan Arnavutluk'a göre değil, olmasını istediğimiz Arnavutluk'a göre yapmıştık. Ama o ülke henüz uzakta, içinde yaşadığımız realite ona çok uzakta. Gelişmiş demokrasilerden alınan modellerin uygulanması, parlamentarizmin işlevli olduğu bazı Avrupa ülkelerini referans alarak cumhurbaşkanı seçim sürecini değiştirmemiz gibi, ülkeyi ileriye doğru götürerek sistem aksaklıklarını önleyeceğine, daha önce yaşanılan aksaklıklardan daha ağır sonuçlar yaratarak geriye doğru çekiyor.

Her şeyin ötesinde "Rama-Berisha pazarlığı" hiçbir zaman var olmadı. Ancak o zamanlar anayasa değişiklerinin eleştirilebilir kısmıyla ilgili ortaya atılan ve siyasi sistemimizi iyileştirme gayesine fazlasıyla kapılmış olduğumdan yansızlıkla göremedi-

11 Anayasa değişikliklerinin çok hızlıca ve yeterince tartışılmadan yapıldığı iddia edildi ve iki büyük parti, Sosyalist Parti ve Demokrat Parti, bu değişiklikler konusunda şeffaf olmamakla suçlandı.

12 Arnavutluk'ta tanınmış bir gazeteci ve yorumcu.

13 Arnavutluk Millet Meclisi'nde 140 milletvekili vardır.

ğim argümanların çoğuna katılıyorum. Ve evet, söylemek gerekir, bir sonraki yıl yapılacak genel seçim zaferimizin çalınamayacağına dair inancım aşırıydı. Nitekim zafere güvenerek kazanacağımız çoğunluğun oyunu siyasi yandaşımız olan bir cumhurbaşkanını seçtirmek için kullanmadan, –bu doğrultuda da farklı siyaset örneğini vermek üzere– sağın ve solun ötesinde üstün değerleri olan bir devlet başkanı seçerek siyaseti özgürleştireceğine inanıyordum. Hal böyleyken Gërdec trajedisiyle ilgili söylenmiş olan ve söylenmeye devam edilen her şey için bana haksızca yüklenildiğini düşünüyorum. Dahası bugün, anayasada değişiklik konusunda aynı şeyi ve aynı usulde yapmazdım. Fakat o korkunç trajedinin olduğu gün, Tiran Askerî Hastanesi'nin koridorlarında yaptığım dahil, yaptıklarımın tamamen aynısını yapardım. Trajediden hemen sonraki günlerde de, Arnavutluk NATO üyeliği için davetiye bekliyorken, o zaman gösterdiğimle aynı davranışı gösteririm.[14] Arnavutluk'un Kuzey Atlantik İttifakı'na üyeliğinin en önemli destekçisi Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Ancak ısrarla tarafımızı tutan diğer ortaklarımız da, haklı olarak Arnavut siyasetinden bir olgunluk örneği göstermesini istiyorlardı ve bizim çok beklediğimiz, onların da büyük uğraşlarla hazırladığı toplantının arifesinde NATO'nun masasında kuşkuculara Arnavutluk'un adaylığını geri çevirmek için mühim bir sebep sunacak, ülkede büyük bir siyasi çatışmanın patlak vermesini hiçbir şekilde beklemiyorlardı.

Ateşin göklere yükseldiği, her taraftan cenazelerin kalktığı, sayısız yaraların açıldığı, "ölüm fabrikası"nın patlamasının halkta yol açtığı acı ve öfke dolu, benzeri boyutta bir olay karşısında demokratik dünyadaki her başbakan –ortaya atılan iddialarda adı hiç geçmemiş ve çok başarılı olsa bile– istifasını verecekken Sali'nin aklanmak için ağzından çelişkili aptallıklar çıkardığı o günler, benim için çok zor geçti. Çünkü tamamen kişisel kanım ve dış baskı arasında kalmıştım: Olayın karşısında demokratik dünyanın her muhalefet liderinin göstere-

14 O dönemde, ana muhalefet partisi olan Sosyalist Parti, yazılı ve görsel medyada, birçok kişinin ölümüne sebep olan patlamanın ardından hükümeti istifaya zorlayacak halk hareketine yeterince destek vermemekle suçlanmıştı.

ceği davranıştan farklı bir tavır takınmamız gerektiğini düşünüyordum; parti içinden ve dışından birçok kişiyse halk isyanın gücüyle hükümeti devirmek üzere daha radikal bir tutum içerisine girmemiz için baskı yapıyordu. Baskı, –Ilir başta olmak üzere– vatandaşların haklı isyanını tahrik etmekten başka kaybedecek bir şeyleri olmayan yandaşlarımın ve karşıtlarımın sert tutumlarından doğuyordu. Dünyadaki en büyük demokratik gücün temsilcilerinden biri olarak o günlerde beni yalnız bırakmayan büyükelçi John Withers'a hep minnettar kalacağım. Birçok aydın ve etkileyici yeteneklere sahip insanla karşılaşma şansına sahip olduğum hayatım boyunca tanıdığım en kültürlü kişilerden biriydi. Arnavutluk'a, tarihine, büyük şahsiyetlerine ve vatandaşlarına âşık bir insandı ve memleketimizde kaldığı süre boyunca denk geldiği her Arnavut'a destek olarak, ülkesine karşı olan görevini, bizde insanları birbirine düşüren kargaşalarla hiç karıştırmadı.

Büyükelçi Withers, şüphesiz her zamanki gibi kendisinden beklenileni yaptı: Başkan George Bush ve diğer ittifak üyelerinin Arnavutluk'a NATO üyeliği için resmî davette bulunacakları Bükreş Toplantısı'nın sonucunu tehlikeye düşürmemek üzere, benden ve ülkedeki tüm siyasi liderlerden kendimize hâkimiyet rica etti. Muhalefet tepkisinin olası iki yoldan birini seçme gereği konusunda içimi kemiren ikilem karşısında siyasetle ilgili, siyasi liderin rolü hakkında örnekler vererek karar vermeye doğru giden zor yolu aydınlatmak için; o dönemki maliyetine rağmen içimden gelen şeyi yapmam için engin bilgisini ve zamanını paylaşarak dostane şekilde anlayış gösterdi. Aklın gücünü değil, isyanı idare etmeyi tercih etseydim, kanaatimce, maliyetleri daha da büyük ve aynı şekilde önlenemez olacaktı. Zira Birleşik Devletler'le olan yakın dostluğumuza zarar vererek, NATO üyeliğimiz sürecinde kesin olumsuz sonuçlar getirmenin yanı sıra parti çıkarları uğruna ölümü siyasi oyunlara alet etmek üzere trajediyi fırsat olarak kullanmanın memleketimiz ve insanları için neticeleri çok daha ağır olacaktı.

* * *

Askerî Hastane'nin koridorlarında elimi Sali'nin omuzuna koymamı bana karşı aşağılık bir nakarata döndürenlerin ikiyüzlü siyasi çıkarları vardı. Ancak o sahneyi hatırlayıp bugün hâlâ "Gërdec için Sali'yi afetti" diyenler –ki maalesef bu, birçok kişinin dilinin ucundaki laftır– çifte hata yapmaktadır. İlk hata, omuzuna destek için giden elimi sonradan öğrendiklerimizin ışığında –Sali'yle "ölüm fabrikası" arasındaki doğrudan bağlantılar, fabrika inşaatının başbakanın ailesi ve yakın çevresinin projesi oluşu, bu projeye Arnavutluk'un yüksek askerî mercilerinin de karışması, Arnavutluk'taki her türlü işletmeyi kontrol etmekle sorumlu bir sürü devlet kurumunun fabrikanın kontrolü konusunda kasten harekete geçirilmemesi, başbakanın çok iyi bildiği kaçakçılık kanallarına demonte silahlarla beraber akan kara para, ölüm fabrikasının zalim sinesinde çocuk ve kadınların sömürülmesi– değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. O yıkıcı dehşet gününde Askerî Hastane'nin karmakarışıklığı içerisinde bu korkunç olguları Sali dışında kimse bilmiyordu. Diğer yandan, Arnavutluk'taki eski siyasetin rezil geleneğinin o gün, 15 Mart 2008'de[15] başbakanının henüz muhalefette olduğu dönemlerdeki gibi, *a la* Sali bir tavır takınmamı emrettiğinin farkındayım. Zira o zaman kendisi yağmur yağmayınca bile sosyalist başbakanları suçlayabiliyorken, ölüm fabrikasının patlaması duyulduğu andan itibaren hükümet idaresinin kabahatli olduğunun söylenebileceği bunun gibi durumlarda kim bilir ne yapardı. Söz konusu olayda böyle davranmamı isteyen ve hükümetin kabahatlerinden bıktıklarında, "O gün Sali muhalefette olsaydı, başbakanlık talan edilirdi, hükümet yerlerde sürüklenirdi ve tüm Arnavutluk ayağa kalkardı" diyebilen birçok muhalefet yandaşı hâlâ var. Esasında bu çok tartışılabilir bir konudur. Çünkü Sali'nin darmadağınık bir muhalefet yaparak sokaklarda bir tankları, bir podyumları kullandığı; siyaseti içinden çıkılamayacak bir bataklık haline getirdiği; ağzını her açışında normal kamusal iletişim yollarını yıktığı; aleyhtarlarına karşı kullandığı dili Arnavut gelenek ve göreneklerini çiğneyerek ahlâki alçaklıklarda doldurduğu

15 Gërdec'teki fabrikanın patlama tarihi.

yıllarda insanların öfke ve nefretinden başka bir şey kazanamadı. Bilhassa olayı müteakiben daha radikal bir tavır almak gerektiğini savunanların, iktidar sosyalistleri yolun ortasında bırakınca, beyefendinin değişebilen bir bireyin olgunluk maskesini takarak kendi gibi Arnavutluk'u da değiştirebileceği imasıyla o boş kalan yola döndüğünü unutmamaları gerekir. Gerçi Arnavutluk'a ne yaptığını günbegün görüyoruz: Paramparça ederek kendine benzetiyor; toplumsal değerleri, iletişim kültürünü, devleti kanunu olmayan, yalan dolanın kapladığı bir varlık haline getirmekte.

Her şeye rağmen, ben Arnavutluk'un her zaman nasıl olmasını istediysem kendim de öyle yaptım: İnsan hayatını tehdit eden bir felaket başımıza geldiğinde muhalefet liderlerinin ellerini ovuşturmadığı, ithamlar kılıcını çıkarıvermediği, tam tersine çoğunluk liderine destek olduğu ve doğal olarak karşıt olan tarafların bir araya gelip, sarsılmış ülkeye ferahlatıcı birlik ve beraberlik mesajları ilettiği, tehlikenin atlatılmasına kadar beraber çalışacaklarını anlattıkları medeni bir ülkedeki gibi davranmak. Dahası kurtarılabilen herkesi ve her şeyi kurtarabilme mücadelesinin, yaralılara ilk yardım, ölenlere ve ailelerin acısına saygı, anlayış ve ortak insani çabamızın damgasını taşıması gereken zamanın hazin gidişatına günlük siyaseti karıştırmak istemedim. İnsanları temsil eden ve insanlara hizmet eden siyaset ahlâkının bu olduğunu düşünüyorum. İşte bu anlamda Sali'yi gördüğüm o koridorda insan, Arnavut ve vatandaş olarak yapmam gerekeni yaptım. Ekranlara kilitlenmiş bir halk için; özellikle kaybettikleri yakınlarının acısıyla gözyaşlarına boğulmuş onlarca insan için; hastanelerde ölümle mücadeleye devam eden yaralılar için; ambulanslarla, yaralılarla, acı içinde inleyen kişilerle, gözyaşlarıyla dolup taşan yolların allak bullaklığında ve patlamayla açılan ölüm kraterinde bulunamayan yakınlarını aramakta olan vatandaşlar için dehşet verici derecede zor olan o saatlerde Arnavutluk'a yeni bir siyaset anlayışını getirmek isteyen, her gün yeni siyasetle ilgili konuşan ve tutumuyla, var olma şekliyle o siyaseti sergilemesi gereken muhalefetin lideri olarak davrandım. Ölüm fabrikasının arkasın-

da bıraktığı kanlı çamura batmış bir geminin parçaları gibi teker teker ortaya çıkan şeyleri o an biliyor olsaydım, fabrikanın kuruluşuna müdahil olmasıyla ilgili gerçekleri sakladığı karın boşluğundaki acılarını, dehşeti yaşayan insanlar ve aileleri için ruhunun derinlerinden gelen hüzün olarak satarak zavallı rolüne bürünmüş başbakanın omzuna destek vermek üzere elimi koymazdım. Ancak, o zaman da kaçınmadığım gibi, orada onunla görüşmekten kaçınmazdım ve o trajik anları atlatabilmemiz için siyasete yaptığım birlik beraberlik çağrısını değiştirmezdim. Sonrasında başkentin ana meydanında etkileyici bir onurla ortak adımlar atan binlerce vatandaş ve orada sergilenen medeniyet için büyük gurur duyduğum sessiz yürüyüşün ötesinde de bir şey yapmazdım. Olayın birkaç gün sonrasındaysa "NATO'ya Evet, Berisha'ya Hayır" sloganıyla yaptığımız barışçıl protestoyu da kurumlara karşı bir saldırıya veya Sali hükümetinin şiddetli sonunun başlangıcı haline getirmezdim. Çünkü ben, oy kullanılan yerde şiddete inanmıyorum. Kötülüğe kötülükle meydan okuyan siyasetin özellikle demokrasiye geçiş sürecinde olan bir toplum için yarar getirdiğine inanmıyorum. Devlet suçlarının çıkmazından kurtulmanın yolu olarak sokaklardaki siyasi mahkemelerin kör virajlarına sapmanın çıkış sağladığına da inanmıyorum. Hak ve özgürlüklerin ezilişi, sistemi ve partileri aşıyorsa, andığım mahkemeleri sadece "egemen halk" yapar. Ancak bir siyasi parti hiçbir zaman o aşımın bir ayaklanma için uygun zamana geldiğine dair karar veremez.

O zaman Arnavutluk'un bir yıl sonra Sali'yi oyla uzaklaştırmaktan men edileceğine, seçme hürriyetinin gasp edileceğine, trajedi döneminde "defol, Gërdec'in Sali'si" diye meydanlarda bağırıp çağıran adamın Sali'yle yaptığı akıl almaz hükümet koalisyonuyla aşağılık şekilde cezalandırılacağına ve de ayrıca o boyutlardaki bir suçun ülkedeki adalet sisteminin kokuşmuş denizinde tuz gibi eriyip gideceğine inanmıyordum. Bir yıl sonra yapılan genel seçimlere hile karışacağını, daha da beteri Toma ve Sashenka'nın[16] yirmi altı vatandaşımızın cansız bedeni üzerinde artık gelenek hale gelen para raksını yaparak deh-

16 Bkz. s. 45, dipnot 8.

şet verici trajediyle ilgili mahkemeyi Arnavut adaletinin en cani düzenbazlığına dönüştüreceklerini o an biliyor olsaydım, sonraki birçok tavrımı değiştirirdim. Ancak ölümün sarıp sarmaladığı o günkü tutumumu, bunun da ötesinde doğal olmayan Gërdec felaketi için başbakanın istifasını ve adaletin yerine getirilmesinin talep etmek için düzenlenen barışçıl protestoların doğasını değiştirmezdim. Çünkü ben geçmişin yıkıcı siyasetinin yöntemlerini reddederek, geleceğimize doğru uzanan yolda, insan onur ve haysiyetin medeni direnişle yansıttığı insani değişimin gücüne güveniyorum.

Bu hikâyenin en gülünç yanıysa bir yıl sonra genel seçimlerin yaklaşmasıyla Sali'nin dalkavuklar korosunun her kürsüde ve her kameranın önünde Gërdec olayıyla "alakamı" nakarat gibi tekrarlayıp durmasıdır; devletin bağrındaki suçlular siyasi hâkim olarak işe başlamıştı. Bunun için kullandıkları şeyse Tiran Belediyesi'nin hazırladığı ve Mihail Delijorgji'nin birkaç inşaat ruhsatı, daha doğrusu üç inşaat ruhsatı aldığını gösteren bir şehircilik araştırmasıydı. Gërdec olayıyla ilgili o ara hapis yatmakta olan Mihail Delijorgji, ruhsat izinlerini Sali çoğunluğunun KRRT'sinin hükümet bağlantısı olmayan şirketleri elinin tersiyle ittiği dönemde elde etmişti. Nitekim ben, Sali'nin dalkavukları korosunun safsatalarını dinlemeyi reddederek, KRRT'nin mide bulandırıcı gösterisini uzun süre önce terk etmiştim. Ruhsatların üçü de o çoğunluğun oylarıyla verilmişti ve söz konusu durum bu konudaki karar alıcılığın benden kaynaklanan kayırmacılık ve benimle bağlantısı olmadığını göstermeye yeter. Ama bunun da ötesinde gerçek şu ki, her halükârda Tiran Belediyesi'nin inşaat ruhsatı isteyen şirketleri değerlendirirken başvuru dosyasını aşan bir tahkikat yapma gibi bir yasal görevi veya hakkı yoktu. Üstelik başvuru döneminde veya sonrasında Mihail Delijorgji herhangi bir sebepten dolayı adalet tarafından aranan, soruşturulan veya yargılanan bir kişi değildi, birçokları gibi Arnavut bir işadamıydı.

Tanıyor muydum? Evet, ofisime "Tiron"[17] takımına bağışta bulunmak isteyen bir işadamı olarak gelmişti. Zira takım o za-

17 Tiran ağzıyla Tiran kelimesi "Tiron" olarak telaffuz edilmektedir.

manlar Mısırlı bir işadamı tarafından –toprağı bol olsun, çünkü vefat etti– resmen rehin alınmıştı. Kendisi inşaat ruhsatları ve kentsel kargaşa döneminde yapılan en rezil apartmanlardaki çoklu ruhsat uygunsuzluklarını belediye yönetiminin görmezden gelmesine karşılık, futbol takımına sadaka verir gibi destekte bulunurken, her seferinde belediyeden "iş" çıkmazsa terk edip gitmekle tehdit ediyordu. Delijorgji'yi tanıdığım yıllarda onunla ilgili kötü düşünmek için bir sebebim olmadığı gibi, onun da belediyenin işiyle bir alakası yoktu. Ta ki yıllar sonra, "Tiron" konusundaki teklifinin üzerinden epey zaman geçmişken, manasızca konu edilen şehircilik araştırmasının dahil ettiği alan içerisinde satın aldığı araziyle ilgili inşaat ruhsatı başvurusu yapana kadar. Ruhsatlarını yasal yoldan aldı, her ne kadar süreç Sali'den geçtiyse de. Bizim Şehircilik Ofisi kanunen gerekli olan tüm belgeleri içeren her dosyayı onaylamak üzere, bu unsurları içermeyen dosyalarıysa reddetmesi için KRRT'ye iletiyordu. Orada ki süreçse demokratik bir ülkede hayal edilmesi mümkün olmayan, ilkel bir zulümdü. Nitekim bir yandan Delijorgji'yle beraber ölüm fabrikasını kurmuş, diğer yandan yapmadığım ve aklımın ucundan geçmeyecek şeyler için bile kamuoyu önünde beni rezil etmek maksadıyla peşime dalkavuklarını takanların, "Rama neden kamuoyu önünde Delijorgji'yi yermiyor?" diye soran bazı yorumcuların yaptıkları da aynı tarz bir ilkel zulüm gibi gelmiştir bana.

Patlama haberi duyulduktan kısa süre sonra gözaltına alınmış bir işadamını ne hakla ya da ne sıfatla yerseydim veya suçlasaydım? Savcı rolünde mi, hâkim olarak mı? Ayrıca adaletin sanık olarak aldığı bir kişiyi siyasi açıklamaların konusunu yapmak, siyasetçi vasfıyla, ne benim ne başkasının haddine düşerdi. Diğer yandan evet, Gërdec trajedisiyle ilgili adaletin yerine getirilmesini istemek benim görevimdi. Şahsen onlarca defa, Sosyalist Parti ise yüzlerce kez bu talebin de ötesinde, patlamayla ilgili soruşturmanın gözaltına alınanlarla yetinmeden trajedinin kaynağında olanlara, devlette ölüm fabrikasının yoluna açanlara, yani fiilen mahkemenin manasızca sürmesini sağlayarak, nihayetinde tüm toplumumuz için utanç verici

bir düzenbazlığa dönüşmesini sağlayanlara kadar uzanması gerektiğini söylemiştik.

İşadamlarının ve iş dünyasıyla siyaset ilişkilerinin hepsini aynı kefeye koyarak, paldır küldür, körü körüne, ayırım yapmayı reddederek, olguları göz önünde bulundurmayarak şeytanlaştırmak veya dedikoduları olgu olarak algılayarak ve herhangi bir işadamıyla siyasetçi arasındaki olağan iş ilişkilerine büyük günah damgasını vurmak üzücü bir anormalliktir. Her ne kadar –maalesef klişeleşmiş– Arnavut işadamı tiplemesi bilgeliğiyle, konuşma veya masa terbiyesiyle, üniversitenin vatandaşlarımızın bilgisini onaylayabilecek değerleri taşıdığı o geçmiş dönemdeki lisans veya yüksek lisans diplomalarıyla pek anılmazsa da; her ne kadar işadamlarımızın çoğu başarının zirvesine lise mezuniyetinden başka mezuniyetleri veya kulaktan dolma Arnavutçadan başka lisan bilgileri olmadan ulaştılarsa da... Başka koşullarda iş dünyasının ileri gelenleri arasına giremeyecek bazı insanları hayal edilmesi zor doruklara taşıyan, macera dünyasının bir parçası olmayan ve bu kişilerle mecburi iş ilişkisinde bulunmayan insanlar için birçok işadamının mali başarılarının üzerine inşa edildiği geçiş sürecinin bulanık arka planı, Arnavut işadamı kategorisinin değerlendirmesini oldukça zorlaştırıyor. Tabiatıyla, bu bakımından ben de entelektüel açıdan büyük ihtimal güçlerini anlamak ve hoş görmek için bir neden bulamazdım. Aynı şekilde siyasiler ve işadamları arasındaki görüşme ve ilişkilerden muhtemelen fazlasıyla kuşkulanırdım. Söz konusu ilişki ve görüşmelerin saptırılması yüzünden, günbegün ivme kazan kayırmacılığı da göz önünde bulundurunca, onlara itimadım iyice azalırdı. Bunun oldukça hassas bir tartışma olduğunu biliyorum. Yine de iş dünyasından kişilerle olan görüşmelerim ve iş ilişkilerimden yola çıkarak fark ettiğim ve anladığım şeyi –benimle alay etmen tehlikesi pahasına– söylemekten çekinmeyeceğim: O dünyada küçük dolandırıcılarla ve büyük kandırıcılarla karşılaşmaktan kelimenin en iyi anlamıyla ayrı bir hayat okulu tecrübesi edineceğin kesindir. Ancak bunun ötesinde Arnavutluk iş dünyası çok etkileyici hayat hikâyeleriyle, olağanüstü yetenek ve becerilerle, nefes

kesici cesaret ve tecrübelerle doludur. Arnavutluk işadamının klişeleşmiş tiplemesi siyasi ve kamusal ilkelliğin koşullarındaki ilkel kapitalizmin bir suretidir. Devlet görevlisi olarak on bir yıl bağlamında onlarla olan ilişkilerim hiç bitmeyen bir mücadele olduğu gibi, bastırdıklarında istediklerini yapmak için müsaade edilirse ülkeye verilecek muazzam zararı, manalı bir yolda ilerlemeleri için gerekli destek, yardım ve dürtü verilirse ülkeye olan büyük yararlarını görmek için de paha biçilmez bir fırsattı.

Arnavut kapitalizmini bu derece ilkel ve bugünkü Arnavut devletini çok ileri seviyede kayırmacı yapan işadamları değildir, ilkel siyasetçilerdir. Bunlar iş dünyasını ülkeyi geliştiren bir mekanizma değil, maddi kazanç mecrasında bir araç olarak görürler. İlkel idarecilikleri yüzünden iş dünyası mensupları ülke çapında başarılar üreten muhtemel aktörler olacaklarına, hükümetin yolsuzluklarının bir etmeni haline dönüştürülmüş olurlar. Özellikle göreve başladığım ilk yıllarda, belediyeden hakları olmayan birçok şeyi almak amacıyla dolaylı yoldan para veya başkaca maddi karşılıklar vermeye çalışan çok sayıda işadamı gördüm. Ancak resmî olmayan karşılıklı kazanç ilişkisine girmeyi kabul etmediğimde ve kamu yararı temsilcisiyle özel yarar temsilcisinin karşılıklı olarak yolsuzluğa bulaşmadan da çıkarları arasında uyum sağlayabilecekleri başka bir yolu göstermeye hazır olduğumu söylediğimde, belediyeyle dürüst işbirliğini reddeden kayda değer sayıda işadamı görmedim. Sözünü ettiğim yol, karşılıklı saygı ve dayanışmanın, ayrıca da temsilcilik ve girişimcilik hürriyetini teşvik etmek üzere var olan bir sisteme destek vermek gayesiyle bir araya gelmenin yoludur. İş dünyası mensupları siyasetçilerin maşası, siyasetçilerse iş dünyası mensuplarının maskesi olursa girişimciliğin, doğru düzgün bir işlevi olmadan, tek yaptığı siyasi temsilciliğin ve girişimci ruhunun değerleri yanı sıra ülkenin ve toplumun kökünü kazımak olur.

Herkes kendi rotasında olsun, rolünün, işinin, davranışının sorumluluğunu taşısın; çizgiyi aşan, yasanın kırmızı ışığında frene basmayan her kimse hesabını versin. Ama herkesi paldır küldür aynı kefeye koyup, ahlâken olduğu kadar kanunen de

uygunsuz görünen olgu ve delilere dayanmayan yargılar ve önyargılarla o kefeyi tekmeleyip durmak; önsel olarak siyaseti her siyasetçinin ahlâken yerlerde süründüğü ve parayla kirlendiği bataklık, her işadamını da halkın kanını emen ve siyasetin kirli elleriyle zenginleşen pislik şeklinde algılayan kısır bir püritenlik adına kamuoyu önünde insanları yermek doğru olmaz. Çünkü Delijorgji için küçük bir şehir tasarladığım ve tam tamına kırk beş ruhsat izni verdiğimi ileri süren iğrenç iftira ne kadar doğruysa, siyaset ve işadamlarına karşı bu tavır da o kadar doğrudur. Gërdec'teki fabrikayı, Adalet Bakanlığı'na, Savunma Bakanlığı'na ve başbakanın aile kapısına bağlayan bazı delil ve telefon kayıtları Sali'yi öyle bir tutuşturmuştu ki, hali hal olmayan aklından benimle bu işadamı arasında var olan sözde mafyatik ilişkiler, Tanrı bizden uzak tutsun diyebileceğimiz hikâyeler, benim için ödenmiş yatlar ve gemiyle geziler, aramızda hiç geçmemiş görüşmeler yaratmaya başladı. Her geçen gün çamurla, her an bir salya gibi ağzından akan pislikle doğru olmayanı, iftirayı şişirdikçe şişirdi. Ancak arka planda iş dünyası, devlet ve aileden oluşan cehennem üçgeni vardı: Ölüm fabrikasının inşaatı için hükümet kararlarının hazırlandığı ve başbakanın ailesinin çıkarlarına doğrudan bağlanan eşi benzeri görülmemiş bir yolsuzluğun üzerine kurulan üçgen.

X

1990'ın Aralık ayında Ramiz Alia,[1] Emek Partisi'nin şakşakçı Sekreteri'ni, coşkulu Enveristini ve Politbüro'nun yorulmaz hizmetçisini öğrencilere armağan ettiğinden beri,[2] ailesi Sali'nin siyasi hıncının temel güdüsü olmuştur. O ara yeni kurulmuş Demokratik Parti'nin merkezinde geçirdiğim ve yarım saat bile değil, Tanrı'ya çok şükür, sadece birkaç dakika olan o süre şu an aklıma geldi. Uzun zamandan beri çöküşünü hayal ettiğim ve uzun yıllardır Sanat Akademisi'nde elimizden geldiği gibi ve geldiği kadarıyla yıkmak için mücadele ettiğimiz rejime karşı öğrenci isyanının patladığı mekâna, hayatın bazı rastlantıları yüzünden birkaç gün mecburen uzak kaldıktan sonra dönmüştüm. Politbüro'nun Doktor'u basına verilecek ve "İşkodra holiganlarının"[3] kınandığı "Cumhurbaşkanı Alia'nın özgürlükçü kişiliğinin" altının çizildiği Demokrat Parti'nin basın açıklamasının taslak metnini okuyordu. Bir gün sonraysa Öğrenci Şehri'nde yapılan mitingin podyum arkasında Ardian Klosi'ye, "Sen konuşamazsın çünkü deden beydi. Ayrıca Edi Ra-

1 1985'te Enver Hoxha'nın ölümünden sonra yerine geçen kişi.

2 Aralık 1990'da rejime karşı başlayan öğrenci hareketi.

3 Tiran dışında rejime karşı ilk gösteriler İşkodra'da da gençler tarafından yapılmıştı.

ma, siyasi sebepler yüzünden cezalandırıldıklarını söylemeye cesaret ettiğiniz toplumumuzun pisliğini, ulusumuzun çöpünü kodesten çıkarmaya çalışıyorsunuz," demişti. Bundan çok geçmemişti ki, siyasi sebepler yüzünden hapis yatan ünlü yazar Kasëm Trebeshina'yla beraber Sanat Akademisi'nde organize ettiğimiz "Düşünüm"[4] gününde üç yüzden fazla öğrenci, hoca ve vatandaş tarafından imzalanan ve Enver Hoxha'nın rolünün yeniden değerlendirilmesini, siyasi sebeplerden hapis yatan herkesin özgür bırakılmasını talep eden dilekçenin *Rilindja Demokratike*[5] gazetesinde yayımlanmasına müsaade etmemişti. İki-üç gün sonra, meydandaki konuşmam dolayısıyla, Enver Hoxha'nın rolünün ilk defa ulu orta eleştirildiği Qemal Stafa Stadı'nın oradaki mitingde benim, Ardian'ın ve Kasëm'ın konuşmasını engellemek istemişti. Zaten daha miting alanına insanlar toplanmamıştı ki, işaret parmağını suratımıza yönelterek: "Siz bugün konuşma yapamazsınız, sizin için polisten izin istemedik. Polis gelip sizi toplarsa, ses çıkarmadan defolup gidin," diye söylendi. Sırtını dönmüştü ve oradaki birine bu alanda Enver Hoxha'nın eleştirilmesinin yasak olduğunu söyleyip, "Özellikle de bu ikisinin," diyerek uzaklaşırken, Kasëm elini tuttu. "Tebrik ederim Doktor, çocuk ölü doğdu," dedi ve oradan çok kırgın ayrıldı. İkimizi kastederken "vükela çocuklarının (!)" demek istiyordu, zira sınır tanımayan küfür siyasetine o günler itibariyle başlamıştı. Binlerce cilt oluşturabilecek sövgü serisini, yıllar boyunca yoluna çıkan herkesin annesini, eşini, kız kardeşini, oğlunu, kızını, amcasını, halasını, dayısını, teyzesini, kayınbiraderini, bacanağını, birinci, ikinci, üçüncü, yedinci, var olan ve hayalî kuzenlerini, gerçek veya uydurulan arkadaş ve dostlarını birer birer veya hepsini tek elden dahil edip şunları ve benzerlerini söyleyerek ortaya koymuştur: Katiller, köpekler, mallar, eşkıyalar, pezevenkler, haydutlar, açlar, ayılar, sapıklar, sapı kırıklar, eşcinseller, mücrimler, hayvanlar, yırtıcılar, aptallar, orospular, kapat çeneni sen, komünistler, kana susamışlar, vatansızlar, öksüzler, dinsizler, sik-

4 Bkz. s. 209, dipnot 6.

5 "Özgürlükçü Yeni Doğuş". Demokrat Parti'nin basın organı.

tir git, gammaz, ihbarcı, terörist, darbeci, soğan beyinli, işkenceci, işbirlikçi, soykırımcı, sürüngen, hain, geri sar dedim, ahlâksızlar, uyuşturucu bağımlıları, koyun çobanları, yılanlar, utanmazlar, kaçakçılar, mafya babaları, tecavüzcüler, raconcular, kabadayılar, sus dedim sıra sana geliyor, fareler, melunlar, uğursuzlar, kumarcılar, leşler, pislikler, suaygırları, danalar, defolun lan, sıçanlar, kargalar, katırlar, kız kardeşlerine iki çift lafım olanlar, pislikler, ellerini kana bulamışlar, hınzırlar, hıyarlar, şerefsizler, girişmeyeyim sana, suratsız, yeter sus, suratını fareden ödünç almış, kuş beyinli, aşağılığın önde gideni, suratına tava basmışlar, iğrenç yüzlü, zavallılar, ruhlarını zift sarmışlar, içiniz kara, ruhsuzlar, şempanze suratlı, söyleyeyim mi ne mal olduğunuzu, iki paralık etmeyeyim isterseniz, süpürgeler, çöpçüler, metanetsizler, tam soğan beyinliler ya, akıllarını peynir ekmekle yemişler, dangalaklar, kökleri kuru, hastalıklılar, ruh hastaları, beyin özürlüler, akıllarından zorları var, kafayı yemişler, ses çıkarmayın ki sizi incitmeyeyim, çenesi düşükler, haytalar, rezil ederim, otçular, piçler, soysuzlar, sümsükler, kepazeler, böcekler, ensestler, tacizciler, infazcılar, haramzadeler, lanetliler, nesiniz siz be, satılmışlar, gözü doymazlar, korkaklar, keklikler, zalimler, tatminsizler, çok iyi bilirsiniz bırakın gevezelenmeyi, gerizekalılar, bezelye taneleri, ham çökelekler, sesini kes embesil geliyorum o konuya, zıvanadan çıkmışlar, beyninden lop aldırmışlar, şıllıklar, hadımlar, dayakçılar, zorbalar, abazalar, cesaretsizler, insafsızlar, ruhlarını teslim etmişler, şizofrenler, iğrenç yaratıklar, sümüklüler, mide bulandırıcılar, dümbükler, palyaçolar, fırıldaklar, daha fazlasını söylemeyeyim yarasalar... Tabii ki ailemi dillinden düşürmediği uzun yılları ve meclis kürsüsünden çığırdan çıkmış birinin hiddetiyle anneme söylendiğini de hatırlıyorum. Kendinden geçmiş bir adamın elinde mikrofonla kadıncağızın, annemin – ömrünün sonbaharında bir bu eksikti!– peşine takılması...

Ama takıldı Sali. Gözleri kan çanağı, anneme haykırıyordu, bütün Arnavut anneleri ve kardeşimiz olan kadınlar adına annemden benim kim olduğumu söylemesini istiyordu. On yıldır oğlunu şizofreniden tedavi ettirdiğini söylemesini talep edi-

yordu. Annemi dövdüğümü ve geceleri mahallenin sokaklarında gecelikle dolaştırdığımı dile getirmesi gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Kadınlara şiddet uyguladığımı bütün Arnavut kızlara anlatmasının zorunlu olduğu şeklinde kürsüden nara atıyordu. Erkeklerle yatağa girmemden dolayı kadınların dehşete düşüp kaçıştığını dile getirmeye mecbur olduğunu söyleyerek sesini tekrar yükseltiyordu. "Meydanın ortasında eşinin ağzını burnunu kırmıştır" diyor, "hanımefendi konuşun" çağrısıyla devamını getiriyordu. Kürsüden yaptığı nara eşliğindeki bu konuşmalar Arnavut kızları ve kadınları adınaymış. Muhalefet, hükümetin pek çok yolsuzluğunda aile üyelerinin anılmasıyla ilgili başbakandan hesap vermesini istediğinde kendisi eski rejim hafiyelerinin hiddetini aile babası kırgınlığı, bir efenin namusundan vurulması, aile ve çocuklarına laf gelmiş bir Arnavutun gururunun incinmesi olarak satmaya çalışıyordu. Rezaletti ve hâlâ öyle. Çünkü birçok kişiye bu durum normal gelmektedir. "Ana avrat küfür ediyorlar adama, o da aynen ana avrat gidiyor. Ne yapsın, rahat vermiyorlar ki", demişti bir seferinde Fevziu. Oysa gerçek bambaşka. Şahsen hiçbir zaman ve meclis kazanının fena kaynadığı belli başlı birkaç an dışında bizimkilerden hiç kimse, yani yıllar boyunca onun muhalefetinden olabilecek en seviyesiz şekilde çamur yağmuruna maruz kalmış bugünün muhalefeti ailesiyle uğraşmamıştır; eşinin, kızının, oğlunun veya kendisinin hayatlarında ne yaptıklarıyla ya da özel hayatlarıyla ilgilenmemiştir. İlgilendiğimiz şey belgelerde açıkça belli olan menfaat çatışmasıdır ve bütün bunlar muhalefetin değil, bizzat Sali'nin hükümet masasını evinin salonuyla nasıl bağdaştırdığını gösterir.

Hiçbir zaman ilgilenmedim ve ömrüm boyunca da başkasının özel hayatıyla ilgilenmeyeceğim. Muhalif olarak algıladığım şey zıt, farklı veya bağdaşmadığım yaklaşımlar, argümanlar, siyasi eylemler ve tutumlardır; kişisellik değil. Bana muhalif olan insanların evlerinde mutlu olup olmadıkları, boşanıp boşanmadıkları, yeniden evlenip evlenmedikleri, aşklarını evlilikle sonlandırıp sonlandırmadıkları, beraberliklerini aşkla mı aşksız mı sürdürdükleri, kendi çatılarının altında ne yaptıkla-

rı ya da nasıl geçindikleri beni ilgilendirmez. Çünkü bana göre ev kapısının aralığından göz atmaya kimsenin hakkı yoktur. Onlara asla beddua etmem; hastalıkların, çocuklarla ilgili sorunların, özel hayatımızda yaşayabileceğimiz ve bazılarını kaderin bana da yaşattığı olumsuzlukların onlara hiç uğramamasını dilerim. Dahası evimde görmek istemediğim, annemden, eşimden, çocuklarımdan veya sevdiklerimden uzak olsun dediğim her şeyin onlardan da uzak olmasını isterim. Başkasının özelini kurcalamak, özel hayata veya kişinin aile üyelerine saldırmak, muhaliflerin yakınları hakkında dedikodu yapmak, iftira atmak, bir sosyal grubu veya muhalefeti topyekûn yermek muhalifleri yok edilmesi, işkence yapılması, mahvedilmesi gereken düşman olarak gören otoriter rejimlerin, istibdatçı ve zayıf kişiliklerin yöntemidir. Kamu görevinin menfaat çatışması, görevi yerine getirirken ve bu anlamdaki karar alıcı süreçte aile bireylerinin konuya müdahil oluşu, resmî görevden dolayı aile, aşiret veya klan olarak elde edilen çıkarlar bakımından suiistimal edilişini sorgulamak olağan demokratik gidişatın gereğidir, kamunun haklarının bir ifadesidir, anayasal cumhuriyetin işlemesini mümkün kılan değer ve ilkeleri savunmaktır.

Dünyanın hangi demokratik ülkesinin meclis kürsüsünde, hükümet masasında veya başkaca devlet kürsülerinde, Sali'nin veya lakırdı çiğneyicisi Jozefina'nınki gibi sövgüden ibaret ifade çarçuru ve kamuoyu önünde kılıç misali savrulan dillerinden saçılan, düzeyi fevkalade düşük sözler duyulabilir? Dahası hangi demokratik ülkede bakanlar ve milletvekilleri, muhalifi bir seçenek olarak eleştirmek için değil, kişi olarak rezil etmek üzere konuşmadan konuşmaya, ekrandan ekrana koşturur? Gerçekten demokratik olan hangi ülkede muhalefet, devletin birçok yönden başbakanın, meclis başkanının veya bakanların aile üyelerinin idaresine geçtiğini görünce ya da yüksek devlet yetkilerinin yakınları veya aile müşterileri olan kişilerin dahil olduğu milli miras ve kamu parası konulu skandallar patlak verince alarm düğmelerine basmazdı?

Özgür dünyanın hangi köşesinde siyasi muhalifler, birbirlerinin vücuduyla ya da siyasi temsilciliğin hükümette veya mu-

halefette getirdiği görevlerle alakası, ilişkisi olmayan anne-babaları, eşleri, evlatları, kardeşleriyle uğraşır? Diğer yandan ve aynı zamanda, nerede özgür dünyanın siyasi arenalarındaki muhalifler, kan bağları vesilesiyle gayri resmî yollardan yetki aktarımına uğramış iktidarın gücü dolayısıyla ihlal edilen kamu çıkarıyla ilgilenmez?

Avrupa Birliği'nin hangi ülkesinde, ağzı perişan başbakan kafasının içindeki tüm münasebetsizlikleri muhalefet liderinin annesi üzerine döküverir? Hangi ülkede hükümetin başındaki kişiden sözlü tacize uğramış yaşlı kadın mahkemeye gidince manevi tacize de uğrar, çünkü mahkeme iftira suçu duyurusuna cevaben bu suçun sabit olmadığını, ahlâk sınırlarını aşan başbakan konuşmasının görevini ifa etmekte olduğu süre içinde yapıldığını söyler?

Halkın temsilcilerini özgürce seçtiği ve kamusal alandaki kişilerin dil katliamı sahalarında değil, seçenek olarak durduğu yerlerdeki hiçbir ortamda, hiçbir koşulda, hiçbir siyasi nedenle insanlık yerini vahşete bırakmaz. Aynı şekilde hürriyetin hüküm sürdüğü ülkelerde Ariana Fullani gibi bir yüksek mahkeme üyesi görülür: Oğlunu değil, kamuoyu önünde ihlal edilen onurunu korumak için mahkemeye giden emekli bir kadın, annem, vardı karşısında. Ancak o, tacizci başbakanı suçsuz ilan ederek hükümet başkanının insanlığa sığamayacak ithamlarında zerre kadar gerçeklik olmadığını, meclisin toplandığı o akşam utancın kürsüsünden Sali'nin neşrettiği "gerçeklerle" ilgili kamuoyuna itiraf edecek bir şeyi olmadığını göstermek isteyen vatandaşı geri çevirdi.

Annemle dostluğu ve Fullani ailesiyle eskiden beri olan aile yakınlığımız olmasaydı Ariana'nın ismini burada dile getirmezdim. Zaten annem için mahkeme salondaki manevi tacizi daha da ağır kılan buydu. Çığrından çıkmış iktidarın pervasızlığıyla Arnavutların önünde televizyon ekranları üzerinden gasp edilmiş onurunu geri almayı çalışan 71 yaşındaki bir kadın hassasiyetinin davasında Bayan Fullani, kendisinin bildiği ancak tahmin edilmesi zor olmayan sebeplerden ötürü yasaya ve anayasanın eşitlik ahlâkına saygısızlık ederek haksızlık yapmayı tercih

etti. Yüksek hâkimin yasa tarafını tutmaya cesareti yoktuysa annem Aneta'yla olan dostluğunu ileri sürerek, menfaat çatışması nedeniyle pekala davadan çekilebilirdi ve böylelikle kendini bir utançtan kurtarmış olurdu. Bu, günümüz Arnavutluk'unda egemen olan, kamusal ve mesleki ahlâkı kaplamış sapkınlık koşullarında dünyanın sonu olmazdı. Ama ne de olsa iktidarın çanağından faydalanabilmek için makam koltuğunu sarması gereken miskinlik, bu ahlâkın değerlerini koruma endişesinden çok daha önce gelmektedir. Ancak zayıf ruhlarının derinine inen kötülüğün sıradanlığı –ki proletarya diktatörlüğünün mahkemeleri dönemindeki sıradan faniler için bu mecburdu ama söz konusu durumda benzeri bir zorunluluk yoktu–, Ariana'da Arnavutluk Millet Meclisi kürsüsünde işlenen ayıbı Yüksek Mahkeme'nin tokmağının ayıbıyla ikame etme hevesi uyandırdı.

Sali'nin Arnavutluk'unda bir mahkemenin yaptığı ne ilk ne de son ayıptır bu. Hayat yolunun, iktidar cübbesini giymiş ya da kirli parayla beslenen adaletsizlikle karşılaştırdığı her Arnavutun boynundan geçmiş Arnavutluk adalet sisteminin ayıplarının upuzun ipinde anneminki küçük bir dramdır; çocuklarının veya kocalarının canını almış insanları aklayan kararlarla mahkemelerin kapılarından cüzamlıymışçasına defedilen yaşlı başlı kadınların dramıyla kıyaslanamaz; oğullarının katillerine, kızlarının tecavüzcülerine mahkemeden beraat çıkınca feryatları katlanan annelerin dramıyla mukayese edilecek gibi değildir; iktidardaki dokunulmazlara sundukları karanlık hizmetler karşılığında cezasızlık simgesi olarak devletin koruduğu suçlular yüzünden ya da devletin şiddetle ihlal ettiği onur, nesilden nesile aktardıkları mülk, yasa veya anayasa adına haklarını aramaya boşu boşuna uğraşan ve haklarından yoksun bırakılmak üzere üstlerine vuran adaletsizlik tokmağıyla göğsünden kurşun yemiş at gibi diz çöken erkeklerin dramıyla kıyaslamak mümkün değildir; evlatları ya da ailesi varlıklı olmayınca Toma'nın cebini dolduramayan ya da Sashenka'nın masraflarını ödeyemeyen vatandaşlarımıza mahkeme salonlarını dar edip sonra da umutsuzlar nehrine atan adaletsizliğin pençesinden kurtulamayışlarının dramıyla da karşılaştırılamaz.

* * *

Ağustos can çekişiyor, Eylül ise anlatımı tedirgin eden, takım elbisemi giyeceğimi, kravatımı takacağımı, çamurlar arasında yeni bir çarpışma sezonunun başlayacağı arenanın görünmez zırhını üstüme geçirmem gerekeceğini hatırlatan aktif siyasetin kıyafetini giymek üzere son hazırlıklarını yapıyor. Tiran'da toz kalkmaya başlamış, evimizin altındaki Lana'nın yeşil halısıysa uzun yıllardan beri görülmemiş bir şekilde paslanmaya başlamış. Kahverengi yaprakları toplayacak kimse kalmadı galiba. Zira belediyenin yeni istilacıları insanları kapı dışarı etme işlemiyle meşguldür ve kovdukları eski çalışanlar istilacı ordunun bakan, müdür, müfettiş, polis komiseri, orduya bağlı siviller ve hükümet görevlilerinin saflarına dizilmedikleri için suçlu bulunan kadın ve erkeklerdir. Devletin parayla tuttuğu ve yandaşları tarafından kaçırılıp iktidarın masasına götürülmesi gereken bir ganimete dönen Tiran konusundaki açgözlülüklerinin mayasıyla şişen hamuru oluşturanlar memurlar, yönetmenler, profesörler, hekimler, jinekologlar, müzisyenler, sosyologlar, tercümanlar, rektörler, oyuncular, şakşakçılar –ki hepsi devlet-partinin safında askerî düzende durur, çünkü vatandaşın vergileriyle ya da tepeden inme haykırışlarla toplanmışlardır– ve onlara eşlik eden sokak serserileri tugayları, kabadayılar, aranan suçlular, aranmayan yalakalar, boyun eğmiş paralılar, duyarsız yayıncılar, devşirilmiş gazeteciler, beraat etmiş suçlular, sözde komünistler, gözü görmeyen LSI'liler, pek zengin cumhuriyetçiler, birbirini yeniden bulan kralcılar, müteessir bazı sosyalistler, saf değiştirmekle adını duyurmuş bazı zatı muhteremler ve birçok sahte seçmen arasında ismi geçmeyen insanlardır. İşte bu yukarıda saydıklarımın tümü nihai savaş için bir araya gelip on bir yıl boyunca başarı, direniş, tartışma, ihtiras, kıskançlık yaratan; seçim ekiplerini, soruşturmacıları, hususi komisyonları, teftişçileri, ithamcı tarafları bitkin düşüren; ülkenin tarihinde eşi benzeri olmayan siyasi saldırı ve intikamlara maruz kalan ancak yıkılmayan o pek nefret ettikleri kalenin efsanesini yok etmek üzere cepheden hücum ettiler.

Blloku'nun yayalara mahsus yolu da yok artık; elektronik bariyerler talan edilmiş durumda. Güzel kafelerin sandalye kalabalığına arabaların tekerleri ve korna sesleri eşlik etmekte, kötü yakıtlarının kokusu kahvenin aromasına karışır, demirden bedenleriyse yorucu bir günden sonra akşam sefasına oturmuş insanların sıratlarına dayanıverir. İşte böylece o düzgün Ismal Qemali Sokağı curcunaya çevrilmiş bir durak veya geçiş yeri halini almış durumda. Trafiği yönlendiren ya da cadde geçişlerinde yayalara destek olan belediye görevlilerini de göremezsiniz artık. Zaten kırılgan olan trafik disiplini eskiden bildiğimiz "ilk kim geçer" yarışlarına yerini bırakmıştır. Zabıta, istenmeyen belediye çalışanlarını sokağa atma özel kuvvetine dönüşmüştür. Görevlerinden istifa etmeleri için manevi baskılara ve türlü bağırış çağrışmalara maruz kalan bu erkek ve kadınlara haklarını mahkemede arayabilmeleri için yasa gereği almaları gereken belgeleri de vermezler. Bilakis pes etmediklerinde Zabıta Daire Başkanı tarafından ellerinden kollarından sürüklenerek kapı dışarı edilirler. Kendisi birçok defa hüküm giymiş bilinen bir gangsterdir. Polis komiseriyken yerel seçimlerde yasaya aykırı davranması ve 21 Ocak[6] sonrasında protestocuları vahşi bir şekilde dövmesiyle ün saldıktan sonra makam merdivenlerini çıkmıştır. Her ağacı sulayan su tankerleri dolaşmıyor yollarda, yeşilliğimizi on iki ay boyunca canlı tutan ve çok zor bir görevi karınca gibi çalışarak yerine getiren yeşil alan çalışanlarımız da yok. Göl Parkı'ndaki koşu pisti, motor yarışı parkuruna dönüşmüş durumda. Zaferin taşları sokak lambalarını kırdı, iskeletleriyse istilanın narasını iletmek üzere ayakta duruyor. İzinsiz inşaatlar çok geride kalan yıllardaki hararetini geri kazanmış bulunuyor. Yıkım araçları "ruhsatsız inşaatları şehir düzeni uğruna yıkmaya hazırız" rolünü oynarken, onlardan kurtulmak için rüşvet rüzgârları esmeye başlamış bile. Sözünü ettiğim araçların artık esas yaptığı intikam iktidarı uğru-

6 Bkz. s. 231, dipnot 8. Protestolarla ilgili bir yazı için ayrıca bkz. "Arnavutluk'taki Sorunlar ve Ulusötesi Sıkıntılar", Falma Fshazi Bülbül, http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=698&rmakale=Arnavutluktaki%20Sorunlar%20ve%20Ulus%F6tesi%20S%FDk%FDnt%FDlar

na mücadele etmek, yani kaleyi alma seferberliğine katılmamış ya da ortamlarında muhalefet destekçisi olarak bilinen inşaatçılara günlerini göstermek.

Belediye koridorlarındaki kuyrukların –on bir yıl önce belediyenin Vahşi Batı'nın devletsiz çölünde pis bir tren istasyonuna benzediği dönemde bulduğum patırtılı itişip kakışmaların– geri dönüşü gururla ilan ediliyor. Sonunda mahkeme kararıyla[7] dışarı atılan kiracılardan kurtulmuş meskende, her türlü alkolün ve biranın geri dönüşü şerefine kadehler kaldırılıyor. Ancak yeni istilacıların bildirimlerinin en acıklı yönüyse henüz başlanmış İskender Bey Meydanı'nın yeniden yapılandırma çalışmalarını durdurarak eski haline döndürme konusunda dile getirdikleri çarpık iradedir. Yarışmaya da katılan ve Tiran merkezi için kabul edilen Fransız (İmar) Planı'nın iki ana mimarı olan Roueida Ayache ve Marc Lehmann'ın kazanan Belçikalı stüdyoyu kamuoyu önünde tebrik ettiği ve bana belediyenin seçilen fikri gerçekleştirmesi halinde Tiran'ın Avrupa'daki en güzel şehir merkezlerinden birine sahip olacağını söylediği yarışmada uluslararası jürinin tam not verdiği tasavvurdan ortaya çıkan göz kamaştırıcı projeyi iptal etme niyetindeler. Yanlış anlaşılmasın, en güzel şehir merkezi derken, özgünlük ve tarihsel dönemlerin yegâne göstergeleri olan binaların edalı birikimi açısından en nadide mekânlardan biri olması anlamında. Zira İskender Bey Meydanı'nın sınır hatlarını oluşturan zamansal dizgeyi başka bir yerde bulmak hayli zordur. Bu çeşitlilik 51N4E isimli Belçikalı stüdyonun mimarları tarafından tasarlanan fevkalade bir kare içerisine oturtularak, binalar üç boyutlu bir dörtgenin eşiklerinde yerlerini almış oluyorlardı. Bu tasarımda üç boyutlu dörtgen hacmin ortasını insan boyunda ufak bir piramidin zirvesi oluşturuyor ve böylelikle piramit eski diktatörlüğün istilacı geçitlerinin, özgürlükçü yürüyüşlerinin, istibdatçı törenlerinin, azametli resmî davetlerinin, milli yasların, hürriyet mitinglerinin, patırtılı protestoların, ra-

7 Mayıs 2011 yerel seçimlerinde Tiran Belediye Başkanı'nın halk oylaması sonucuna göre değil de, mahkeme kararıyla belirlenmesi kastedilmektedir. Bkz. s. 266, dipnot 26.

hatlatıcı ortak dualarının ve stresli gündelik kargaşanın yaşandığı alanın ağırlık merkezini teşkil ve temsil eder hale geliyordu.

Bu alanın tümü vatandaşlara iade edilmiş olacaktı: Sovyet zamanında yerel yetkililerin ve üst düzey yabancı ziyaretçilerin "Yeni İnsan" kitlesine hitap ettikleri kürsüvari doruk yok olup, araçlara kapalı meydanla Kültür Sarayı'nın diğer tarafını bağlayan ve tamamıyla vatandaşların kullanımına mahsus yumuşak bir yokuşa yerini bırakıyor; Kültür Sarayı'nın göbeği yayaların kullanımına açılıp ortak alan oluyor; böylece herkes, fersah fersah genişlemiş gezi alanı, buluşma mekânları, çocuk eğlenme köşeleri, dinlenmeye müsait yeşil alan ve Avrupa'da gördüğümüz birçok meydanın kaldırımlı iniş çıkışlarına benzer, İskender Bey heykelinin etrafında oturmaya müsait taşlı tümsekler arasında rahatça gidip gelerek vakit geçirebiliyor. İlaveten mağaza, restoran, kitapçı, bürolar, acenteler, ufak dükkânlar, kafeler ve sinemaları dahil eden ticari alan da söz konusuydu. Zira Fransız Planı doldurulmuş Hajdini'nin Çukuru[8] üzerinde Eski Pazar'ın çağdaş yeniden doğuşunu öngörmektedir. İnsan boyuna indirilmiş piramit İskender Bey Meydanı'na tarihsel bir eda veriyor, etraftaki binaları bir örgüye oturtarak her birini öne çıkaran bir geçmişle kavramsal bağlantıyı kuruyor ancak aynı zamanda meydanın boyutlarına yeni standartlar kazandırıyor, böylelikle günümüzde orada gördüğümüz monoton düzlüğün boşluğunu bertaraf ederek, hiçbir noktasından aynı olmayan bir görünüş veriyor. Çok dahice olan bu kentsel çeşitlilik, Arnavutluk'un her bölgesinden ve Arnavutların yaşadığı her yerden getirilen taş mozaiğiyle döşenen meydanın Arnavut kaldırımıyla ve bir rezervuarda toplanan yağmur suyunu yoğun boru ağından yayarak, meydanın dört yumuşak yokuşundan akıtıp, onun kendi kendini yıkamasını ya da yukarı zıpla-

8 1990'ların başında Arnavutluk'a gelen Hajdin Sejdia isimli kişi, Kosovalı bir işadamı olduğunu ve Arnavutluk'a önemli yatırımlar yapmak için geldiğini söyleyerek Arnavutluk'un en üst düzey yetkilileriyle bağlantıya geçmişti. Sejdia, Sheraton Oteli olacağını söylediği bir binanın Kültür Sarayı'nın arkasındaki bir alanda yapımı için izin almıştı. Bu yapıyı inşa etmek üzere vatandaşlardan para toplayan Sejdia, bir süre sonra Arnavutluk'tan kaçmıştı. Bu olaydan geriye "Hajdini'nin Çukuru" olarak anılan, sözde otel binası için açtığı temel kalmıştı.

tıp insanların zevkine ve anlık ihtiyaçlarına göre ayarlanan kıpırdak çeşmelerin oluşmasını sağlayan yeraltı düzeneğiyle zenginleştirilecekti. İskender Bey Meydanı'na açılan tüm sokaklara Dëshmorët e Kombit[9] Bulvarı'nda bulunan uzun çam ağaçları gibi ağaçlar yerleştirilerek karemsi alanı süsleyen yeşil bir taç oluşturuluyordu ki, böylelikle binaları ayıran alanlara ferah bir gölgenin gelmesi sağlanıyordu. Yeni bir mikro iklimi yaratan yeşillik, suların da etkisiyle yukarı çıkan sıcak havayı ferahlatıp arındırıyordu. Binalar, Kültür Sarayı'ndan başlayarak –bu sarayın içinde meydana çıkışı olan tek yaşam vahası Opera Tiyatrosu'dur– yeniden düzenlenmiş oluyordu. Kültür Sarayı'nın temel taşı Nikita Kruşçev tarafından koyulmuştu; yanında yoldaş Enver Hoxha mutluluktan dört köşe olmuşken, Büyük Biraderin orada olmasından heyecanlanan kitle alkışlarıyla duruma eşlik etmişti. Komünist İmparatorluk döneminde devletin yaptığı evliliğin büyük çeyizi olarak binanın dış görüntüsüne dokunulmuyor, ancak bina yeniden kazanılan sosyal ve kültürel aktiviteler alanı olarak vatandaşlara sunuluyordu: Sarayın sıra sütunlar mekânı açık bir kamusal alan olarak yeniden düzenleniyor, gezenler gece de iç tarafının yeni düzenlemesinden faydalanabilsinler diye iç aydınlanma yapılıyor, aydınlanma binanın dış cephesine koyu renk ahenkli dikenler siluetini çizerek İskender Bey Meydanı'na tülünü takıyor.

Eski rejimden kalan Tarih Müzesi[10] karnı aç bir hergele gibi can çekişiyor. Komünizmin ve sosyalist gerçekçiliğin yıkılışının üzerinden yirmi yıl geçmesine rağmen devam eden bu duruma ancak "yazıklar olsun" denilebilir. Müzeye girip çıkan tek şey komünizme –sözde– direniş olarak adlandırdıkları çirkin bölüm için birkaç malzeme ve yamadır. Nitekim bu bölüm, yansıttığı bayağı totaliter estetik yaklaşımla tarih yazımını azizlerin hayat öyküsü anlatımına dönüştürme eğilimi açısından önceki komünist propaganda bölümünün tıpatıp aynısıdır. Konferans salonu "Misto Mame" isimli çoktan ölmüş mo-

9 Milli Şehitler Bulvarı.

10 Tiran merkezinde İskender Bey heykelinin karşısında bulunan, aynı zamanda *Muzeu Kombëtar* (Ulusal Müze) olarak da anılan bina.

bilya fabrikasının[11] son moda tahtalarıyla döşenmiştir ve kültürel hayatın boğuk can çekişmelerin batağında süründüğünün göstergesi olarak birçok tören, anma toplantısı ve solgunluğuyla nam salan sempozyum ve bilimsel konferanslar da burada yapılır. Proje burayı da çağdaş kültürel hayatın bir parçası haline getirerek, kültürel ve tarihî mirasımızın canlı bir alanı olarak yeniden düzenliyordu: Bölük pörçük edilmiş mekânı adi bir fuar haline getiren stantlar, garip köşeler, gülünç resimler ve eski veya yeni tuhaf sahne düzenlemelerinden, ayrıca da efsanevi öyküler ve yamalardan kurtararak yeni baştan tanzim ediyor; girişte en eski özgün arkeolojik objelerden başlayan, son katta Arnavutluk'un en büyük kitapçısının olduğu alanla sonlanan bir hayat yolculuğu sunuyor; ciddi çalışmalar sonucu oluşturulacak bir düzende etnografya kültürümüzün en değerli eserlerinden, Bizans sanatını temsil eden başat eserler, sosyalist gerçekçilikten orijinal kesitlerle oluşturulan kalıcı bir koleksiyon, totaliter terörü gerçek şahitliklerle anlatan kısımlar ve tüm alana yayılmış video projeksiyonları arasından ziyaretçilerin geniş bilgi alabilecekleri bilgisayar mekânlarına geçiliyor. Dahası müze içerisindeki yolculukla ilgili yayınlar ve hediyeliklerin olduğu satış noktaları, Arnavutça yazılmış her şeyin dijital kütüphanesinin bulunduğu bir mekân ve geleneksel yemeklerin sunulduğu çok şık bir restoran da alana dahil ediliyor. Böylece o binanın bıktırıcı ve usandırıcı hiçliğinin yerini başkente katılan artı bir değer ve İskender Bey Meydanı'na eklenmiş çok kıymetli bir unsur alıyor. Nihayet dönüştürülmüş meydanda vatandaşlar, aileler, çocuklar, yaşlılar, ziyaretçiler ve turistler kaldırımla örülü karenin bedeninde güzelliği ve huzuru yaşamanın ötesinde, seçenek çeşitliliği barındıran saatler de geçirebileceklerdi.

Çocuk Tiyatrosu'nun[12] önündeki küçüklere ayrılmış alanı da unutmayalım. Kültür mirasımızın eserlerine karşı ülkemiz-

11 *Kombinati i Drurit "Misto Mame"*, her türlü mobilya ve tahta döşemenin üretildiği, totaliter dönemdeki büyük fabrikalardan biriydi. Arnavutluk'ta 1990'ların başından beri devlet fabrikalarının çoğunda üretim durmuş, büyük bir kısmı ciddi şekilde hasar görmüştür.

12 *Teatri i Kukullave.*

de işlenmiş ayıpların simgesi olarak ayakta durmaktadır. Güzelim çatısı üzerine tuğla ve sıva yığdılar, ortasından kesip arkasına doğru tahıl ambarına benzeyen bir hacim eklediler, döviz büroları ve köfte satış stantlarıyla parça pinçik ettiler ve sadece kırsal alanda görülebilen, bir tek sazları eksik olan yeşillikle çevrelediler. Hükümetler binayı Tiran merkezinin bir cevherine dönüştürmek üzere belediyeye verebilirlerdi. Ancak nerede, maazallah! Yapıyı perişan ettiler. Başka bir mimarlık incisini, yılların çamurlu tozunun kapladığı İçişleri Bakanlığı'nın eski kulübünü[13] de aynı şekilde harap ettiler. Kırk adet çeteyi yok ettiği söylenen sosyalist bakan Spartak Poçi, İtalyanlar döneminden kalma binanın ön cephesine, Kamza[14] düzlüklerinin ilk zamanlarındaymışçasına proje olmadan ve en ufak bir ihtimam gösterilmeden yapılan, bugün hâlâ izinsiz ve sıvasız olan tek katlı tuğladan bir inşaat ekledi. Müteakiben kültürün lacivert yıldızı,[15] hükümetin kültür mirası eserlerimizi korumakla görevli bakanı, Tiran merkezindeki bu tarihî binanın etkileyici endamına son darbeyi vurmak üzere hemen yanına bürolar için kartonpiyerli bir baraka inşa ettirdi. Aynı yıldız, 1935 yılında Ahmet Zogu döneminde inşa edilen cezbedici Ordu Evi'ne[16] de –ki sonrasında Sanatçılar ve Yazarlar Birliği[17] olarak işlev gördü, sonrasında da bağımsız sanatçılarla, bağımlı sanatçısı kalmayan devlet arasındaki mülkiyet ihtilafları arasında sürüngü– aynı şeyi yaptı. Sali burayı Kültür Bakanlığı yapınca da, binanın boğazını kartonpiyerle keserek yüksek kubbeli olağanüstü salonunu ortadan bölüp iki katlı haline getirdiler.

13 *Ish-Klubi i Ministrisë së Brendshme.*

14 İzinsiz ve düzensiz yapılaşmasıyla tanınan, Tiran'a yakın küçük bir belediye.

15 Kastedilen kişi Demokrat Partili eski Kültür Bakanlarından Ylli Pango'dur. İsminin, yani "Ylli" kelimesinin anlamı "yıldız"dır. Lacivert ise PD'nin rengidir.

16 *Shtëpia e Oficerave.*

17 *Lidhja e Shkrimtarëve dhe Artistëve.* II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde ayrı ayrı kurulan iki birlik, 1957 yılında birleşti. Arnavutluk'un önemli yazar ve sanatçıların yer aldığı birlik sıkı devlet kontrolü ve idaresi altına tutuluyordu. Üyelerinin rejimin ideolojik çizgisinden sapmalarına müsaade edilmediği gibi, rejimi yücelten eserler üretmeleri de talep ediliyordu. Ciddi tarihsel araştırmalara henüz konu olmamış birlik, eski sosyalist blok ülkelerindeki kültürel hayatın tarih incelemeleri bakımından eşsiz değerde bir kaynak sunmaktadır.

Kurumun yüce ismini kırmızı plastik camla terasa yazdırarak ve de kumarhane ya da disko barlardakilerin cılkı çıkmış versiyonu olan vitraylar koyarak binanın dışını da pek şeker yaptılar! Nitekim Jozefina'nın tasarımcıları, Kraliçe Majesteleri Hanımefendi'ye ulaşmak için geçilmesi gereken meclis koridorunun kapılarına da aynı köy vitraylarını koymuşlardı.

Biz Çocuk Tiyatrosu'na dönüş yapalım. Projeye göre kimliğine geri kavuşan yapı, meydanın karesine Arnavutluk Bankası'nın yanı başından uzanan çam ağacı adası aracığıyla bağlanıyor. Böylece toplaşan, tiyatroya girip çıkan ya da o mekâna has olmak üzere işlevli heykeller olarak tasarlanmış oyuncakların olduğu kumla donatılmış hususi alanda oynayan çocukları bekleyen velilere ağaçların gölgesi altına bir dinlenme alanı sunulmuş oluyor. Ethem Bey Camisi ise mabedin yanı başındaki kaldırıma arabesk hareketlenmeler katan ve karşısında, Kültür Sarayı'nın merdivenlerine dokunacak şekilde uzanan renkli taşlar halısıyla meydana bağlanıyor. Araçlardan kurtulmuş bu alanın tamamı namaz kılmaya müsait hale geliyor. Meydanın hafif eğimli yapısı doğal bir açık hava tiyatrosunu oluşturuyor. Zira meydan, İslâm'ın kutsal günlerinde Yeni Cami'ye bile sığamayacak kadar büyük sayıda müminin toplandığı zamanlarda, Ethem Bey Camisi'nin oradan ufak "piramidin" köşesine kadar insanla dolup taşıyor. Bugün asfaltlı yolun olduğu yerde, doğal halının doğusunda, proje çiçek açan ağaçlarla bir bahçe öngörüyordu. İbadete gelenlere doğal bir fon oluşturan bahçelik, aynı zamanda İskender Bey Meydanı'ndan Meçhul Partizan Heykeli Meydanı'na kadar doğudan uzanan yol üzerindeki gidiş gelişler için ferah bir gölgelik sunuyor. Tiran ve Dinler Arası Hoşgörü Müzesi ve Yeni Cami yarışmasını kazanan BIG stüdyosunun Danimarkalı gençlerinin önerdiği tasarımı görmüş olsaydın, Avrupa'nın en güzel camilerinden birine sahip olacağımızı söylememe hak vermen çok zor olmayacaktı. Tarihî, kutsal bir mekân olan cami ve yeni müze arasındaki meydanın Kuran'da anılan tüm ağaç ve bitkileri dahil eden bahçe tarafından çevrelenmiş rüya gibi bir dünyanın nağmesinin tadını çıkarmak isteyen insanları mıknatıs gibi çekeceğine dair düşün-

ceme de hak verecektin. O bahçe projenin dahil ettiği bir unsurdu, zira yeşil tacın bu paha biçilmez mücevherini şehre yad ederlerse, yaşlılarımızın deyişiyle, hakikaten, Tiran'ın günahını almış olacaklar.

İskender Bey heykelinin arkasındaki yeşil alan yayaların, araçların şehrinden kentin kalbindeki kaliteli kentsel hayat alanına girişini sağlıyor. Gençlik konserleri için bir alan, sokak gösterileri içinse farklı bir mekân sunmasının yanında stat ve yeşil saha teknolojileriyle kurulan yeşil halı çok sayıdaki gencin orada buluşup vakit geçirmelerine imkân sağlıyor. Karşıdaki Otel Tirana diğer yeşil bir ada vesilesiyle öne çıkarılıyor ve arka cephe ve hacimleri yeniden tasarlanarak, şehrin ortasında yer kaplamış çirkin elektrik santrali yerini küçük çevre yoluna açılan birinci sınıf bir ticari alana bırakıyor. Benzer şekilde eski Tarih Müzesi'nin arkasındaki park da canlandırılıyor ve "on beş katlı"yla başka bir çam ağacı adasıyla bağlanarak, İskender Bey Meydanı'nın kuzey giriş-çıkışı şekillenmiş oluyor. Kültür Bakanlığı'nın karşısında yer alan yayaların kullanımına mahsus kare alan, yok olan Enver Hoxha heykelinin iğrenç platformunun uzantısının oluşturduğu boşluğu kapatan ve meydanın batı giriş-çıkışı halini alan sütunlar üzerindeki bir platformda inşa edilen çağdaş bir binayla sınırlandırılıyor. Rinia Parkı'nın,[18] Avni Rrustemi Meydanı'nın ve Zogu i Parë Bulvarı'nın sonundaki yeraltı otopark alanları, küçük çevre yolu ve Tiran'daki trafiğin uzman ellerden idare edilmesi –ki Tiran'da şehir içindeki araç hareketinin yol eksikliğinden değil, yasaya riayet edilmemekten ileri geldiğini açıkça gösteren bilimsel çalışmaların dile getirdiği bu basit gerçeğin anlaşılması bile yeterli– ünlü 51N4E isimli Belçikalı stüdyonun başkentin yenilenmiş kalbi için tasarladığı nefes kesici projenin olağanüstü potansiyelinin tamamıyla hayata geçirilebilmesini mümkün kılıyordu.

* * *

Linda, "Eylül'ün kıyafeti itirafını hiç tedirgin etmesin," diyor. Arenanın tam ortasında her gün siyasetle uğraşan birinin

18 Türkçeye "Gençlik Parkı" olarak çevrilebilir.

olayları bu şekilde anlatması, alışageldiğimiz bir şey olmadığından, anlatımı günümüzün okuyucularına sunulacak bir kitaba dönüşme fikrinden de rahatsız olmamam gerektiğini söylüyor. Bu anlatı, bu itiraf, bir kâğıt parçası karşısında mırıldanmanın yalnızlığında başladı. Seni birçok okuyucudan biri ya da bir seçmen olarak değil, özel bir dinleyici olarak düşündüm. Bense sadece olayların gidişatına kapılmış bir şahit değil, olaylara etkisi olan ya da onlar karşısında güçsüz kalan başat bir aktördüm. Anlatımın kaderi ne olursa olsun, siyaset sayesinde ve önyargılar ya da basmakalıp tiplemeler sebebiyle, özün içinden gelen beyanın okunmasına hiç de yardımcı olmayan siyaset hakkındaki genel algıdan ötürü itirafımın sonuna kadar konumum böyle kalacak. Haliyle dinlerken beni yargılarsan, seni çok iyi anlarım; kamusal hayatındaki varlığımı çekincesizce hoş gören biri, baştan beri hakkımda olan kuşkuları taşıyarak buraya kadar gelen biri ya da hiç söylenmemişleri, yarım yamalak dile getirilenleri, tamamen yanlış söylenenleri, hileleri veya yalanları kurcalamak isteyen meraklı biri olsan da nihayetinde beni yargılamanı anlarım. Tiran belediye kapısında kesilen kurbanın kanı, beyaz taşların üzerinde kahverengi lekelere dönüşmüş, iç parçalayıcı acının harareti de dökülen kelimelerin silsilesinden soğumuş olsa da her kimsen sen anlatımı tedirgin etmezsin. Aklımı alıp başka yerlere götüren, ilk sayfalarda verdiğim sözün etkisiyle özgürce akan dilimi titreten, siyasi mantığın hesaplamaları eşliğinde yaklaşmakta olan adımların sesidir.

Sana tüm söylediklerimin ve bundan sonra söyleyeceklerimin, anlatımımın yayımlanma gününün yaklaşması, kendinden verebildiğin her şeyi sonuna kadar verip gözlerinle giydirdiğin bir resmin başka gözler önünde soyunuverdiği o saati hatırlattı bana: İçin titremeye başlar, muhtemel zayıflıklarının çıplaklığının duygusu aklını kurcalar, başkalarının yapacağı değerlendirmelerin bilinmezliği içindeki tereddütleri dalga dalga yayar. Beni siyasetçi, muhalefet lideri ve yakın gelecekte Arnavutluk'un başbakanı olabilecek bir insan olarak tanıyan okuyucunun bakış açısında bu kitabın yapacağı etkiyi, arenanın içinde olmakla belirlenen ve o adımların sesinin etkisinde-

ki hayatımın gündeliği saatler geçtikçe daha da anlaşılamaz hale getiriyor. Ayrıca kitabı ele alan kişinin, siyasi iletişimin geleneksel takımını giymemiş, siyasi varlığın teşhir edildiği sahnenin ötesinde, siyasetçi ve kamuoyu arasındaki kalıplaşmış ilişki çerçevesinin dışında olan beni, böyle senin karşında olduğum gibi huzurlu okuyabilmesinin ne kadar mümkün olduğunu hiç bilmiyorum.

Linda'nın sesi kıymetlimdir. "Aklını sorgulamayı unutmadan, kalbini dinle, ve sorgun kalbe kulak asıp asmama konusunda değil, gönül vererek doğru şeyi yapma konusunda olsun," dediğinde ona güveniyorum. Bu, bana en çok yardımı dokunan şeydir, çünkü bana göre hayat kalp, aklın yarattığı korkuların tutsağı olmadığı müddetçe yaşamaya değerdir. Ve aklım bana, kalpten kaynaklanan hataların sonuçlarına ya da gönül verilmiş iş ve çalışmaların başkalarının haksız değerlendirmelerine maruz kalmasına rağmen, yanlışlarla ancak bu şekilde daha kolay baş edilebileceğini, ilerideki yolun daha iyi görülebileceğini söylüyor.

Tiran Belediye Başkanlığı'na dördüncü defa adaylığımı koymam bir gönül kararıydı. Aklım daha ziyade tersini söylüyordu. Siyasi hesaplamalar kalbe değil, akla destek çıkıyordu. Oysa gönül, Tiran projesine, o tamamlanmamış hayale; henüz gerçekleşmemiş fikirlere; geleceğe bakan yoldan geriye doğru uzaklaşma endişesine; kabiliyetsizlikten, kinden, çekememezlikten veya son yıllarda toplumsal nefrete dönüşecek kadar şiddetli art niyetten gözü hiçbir şey görmez hale gelen aleyhtarların mütemadiyen köstek olduğu bir yolculukta hayata geçirilemeyerek içimde kalmış birçok şeye sıkıca bağlıydı. Arnavutluk'ta hiçbir seçim kampanyasında görülmemiş, 2007'nin zor dönemecindekiyle bile kıyaslanamayacak kadar bir araya gelen para miktarı ve buna eşlik eden geniş ittifakın açgözlülüğünden endişelenerek gözümün içine bakıp mücadelenin başında olmam gerektiğini söyleyen; 21 Ocak'ta bulvarın masumların kanıyla kırmızıya boyanmış, Tiran seçim görevlilerine devletin uyguladığı emsalsiz baskıyla gemi azıya almış pislik nehrinin sadece benim önderliğimde geri püskürtebileceği inancı-

nı dile getiren insanlara da gönül hayır diyemezdi. Aklımı çelen onların bu endişeleri değil, inançlarıydı. Galip çıkacağımızdan bir an dahi şüphem olmadı. Kamuoyu yoklamalarımız benim Sali'nin uşağına karşı ve Sosyalist Parti'nin onun partisine karşı olan üstünlüğü açıkça gösteriyordu. Diğer yandansa Avrupalı bir Tiran projemizi devam ettirebilecek ve kazanabilecek diğer isimler arasından birini aday göstererek adaylığımın geri çekilmesinin seçmenimizde yaratacağı gerileme psikolojisinden, karşı tarafın benim yenilgiden korkarak çekildiğim fikrini kullanarak yapacağı geniş çaplı saldırının propaganda tantanasının seçim ekiplerimizin moralini etkilemesinden ve muhtemel aday için önemli boşluklar yaratmasından çekiniyordum. Seçmenlerin kayda değer bir kısmının benim aday gösterilmemem durumunda oy kullanmayacaklarını gösteren kamuoyu yoklamaları da bu endişemi artırıyordu.

Geleceğin İttifakı[19] Tiran'daki 8 Mayıs yarışına başka bir adayla çıkmış olsaydı neler olurdu asla bilemeyeceğiz. Öte yandan bu mücadelenin benim için bir Waterloo'ya dönüşeceğini düşünenler vardı. Yakın dostlarımdan bazıları böyle olacağını ve benim başaramayacağımı, çünkü –Arnavutluk'un tüm alanlarında[20] bizim büyük zaferimizle sonuçlanan– yerel seçimlerin şiddetli bir siyasi çarpışmaya dönüşmesinden dolayı Tiran'da bana karşı görülmemiş yoğunlukta bir menfi kuvvetin birikeceğini iddia ediyorlardı. Bu doğrultuda en çok Koço Kokëdhima ve Ndre Legisi ısrar etmişti. Onlar ve partide bana yakın birçok insan bunun benim mücadelem olmadığını, belediye yükünden kurtularak ülke çapındaki mücadeleye odaklanmam gerektiğini, başka bir adayı öne sürerek Tiran Belediye Başkanlığı'nı kaybetsek bile bunun bana yüklenecek bir siyasi

19 Mayıs 2011 yerel seçimlerinde Sosyalist Parti'nin başını çektiği koalisyonun ismi.

20 Tüm Arnavutluk çapında kırsal alanlarda kayda değer zaferler de elde etmiş olsa da Sosyalist Parti esas olarak Arnavutluk'un en büyük şehirlerindeki belediye seçimlerini kazanmışu: Örneğin Durrës, Elbasan, Korçë (Görice), Gjirokastër (Ergiri), Vlora (Avlonya), Sarandë vs. Bunun ötesinde Orta Arnavutluk'ta sürpriz bir şekilde Demokratların kalesi Kavaja'yı, kuzey uçta ise Burrel'i de kazanmıştı.

fatura olmadığını ve benzeri savlar ileri sürerek sonradan realitenin çok doğru olduğunu gösterdiği argümanlar silsilesini ortaya koymuşlardı. Her şeye rağmen, son tahlilde, Tiran benim Waterloo'm olmadı ama Sali için Pirus'un zaferi oldu.

Şer nehri Tiran belediye kapısının önünde 10 oya takıldı. Ancak oraya gelene kadar, yasayı alenen ihlal ederek ve on binlerce vatandaşın anayasal özgürlük ve haklarını görmezden gelerek, seçim makinesine dönüşmüş devlet yüzünden, daha önce hiç yaşamadığım kadar eşitsiz bir seçim mücadelesi gelişti. Devlet geniş çaplı alavere dalavere vesilesiyle Tiran Belediyesi'nin zaptı için suç örgütlerinin gıptayla bakacağı bir plan uyguladı: İşe 2009'da hile karıştırılan seçimlerin başkentin oy sandıklarıyla alakalı seçim evrakı dosyalarından başlandı; Sali'nin adi haydudu Arben Ristani[21] hepsinin fotokopisini çekip istilayı gerçekleştirecek takıma teslim etti. Amaç genel seçimlerde oy kullanmış ve kullanmamış kişileri ismen belirlemekti; özellikle de göçmenler dikkatlice not ediliyordu. Sonradan onların ismini ancak ülkenin başka bölgelerinden ve sınırlarımızın ötesinden para karşılığında getirilecek ve Tiran'ın muhtelif merkezlerinde hayatlarında ilk defa oy atacak kişilerin resimlerini taşıyan sahte kimlikler düzenlendi; ülkenin başka seçim bölgelerinden Tiran'a aile transferleri başladı. Zira Sali'nin uşağı bu işi İçişleri Bakanlığı[22] sandalyesine oturduğu günden itibaren kendi eliyle organize etmişti. Seçim Kanunu'nun seçim listelerine kayıt olabilmek için seçim tarihinden 60 gün öncesi olarak belirlediği sınırı da hiçe sayarak operasyonlarını durdurmadılar. Tiran'da bir gün bile yaşamamış olan kişileri garajlarda, depolarda, ardiyelerde, okullarda, sağlık ocaklarında ya da onlarla uzaktan yakından alakalı olmayan başkalarının evlerinde ikametgâhları varmış gibi göstererek seçim liste-

21 2009-2012 arasında Genel Seçim Kurulu (*Komisioni Qendror i Zgjedhjeve-KQZ*) başkanı. Ekim 2012'de ise Berisha hükümetinde halen sürdürdüğü İçişleri Bakanı Yardımcılığı görevine atandı.

22 Kastedilen kişi Demokrat Parti'nin Tiran Belediye Başkanı adayı Lulzim Basha'dır. Belediye başkanlığına resmen adaylığını koyabilmek için kanun gereği İçişleri Bakanı görevinden istifa etmişti. Söz konusu görevi 2009 genel seçimlerinden sonra almıştı.

lerine kaydettiler. Oy sayımında bazı merkezlerde oy atan kişilerin sayısından daha büyük sayıda oy pusulası çıkmasına sebep olan sahte oy pusulaları üreterek oy sandıklarına koydular. Fakir fukaranın oyunu veya kimlik kartlarını satın almak için bolca para akıttılar. Rıdvan Bode'nin mali zaptiyeye dönüşmüş bakanlığı tarafından rahat bırakılma karşılığında rejim taraftarı olmayan çalışanların zorla veya mecbur ederek kimlik kartlarını elinden almak için işletmelere büyük baskı uyguladılar. Oyundan şüphe duydukları tüm memurları parti fanatiği olan personel şeflerine kimlik kartlarını teslim etmek için zorladılar. Enver zamanında yapıldığı gibi tek sıra halinde oy atmaya götürmek, mafyatik baskılarla oylarını almak ve düşmanla işbirliği yapmanın neticelerini sınav notlarında görmekle tehdit etmek üzere militan veya korkak okul müdürlerini ilk defa oy atacak lise öğrencilerinin üstüne saldılar. Oylarını belirlemek üzere polislere baskı üzerine baskı, şantaj üstüne şantaj uygulayarak polis gücünü seçim karakolları birliği haline getirdiler; suç örgütleriyle bağlantılı polis komiserlerini masalarınaysa seçim haritalarını yaydılar –bunlardan biri kötülüğüyle ün salmış ve istila sonrası zabıta başkanlığına terfi edilen kişiydi; bir diğeriyse Kombinat bölgesinde[23] görevli dalavereci bir kabadayıydı; mazisinde polisi seçim kampanyalarına bulaştırmakla alakalı önemli sayıda kara lekesi olan bu şahıs kendilerinin ve ailelerinin oyu karşılığında geçici bir maaş vermek üzere istila gününe kadar hastanelerde ve başkaca devlet kurumlarında yüzlerce insanı işe aldı, istilanın ertesi günüyse hepsini kâğıt parçası gibi sokağa fırlattı–. Okula gitmedikleri için müdürleri tarafından tek sıra halinde oy vermeye götürülemeyecek kenar mahallelerin ilk defa oy kullanacak gençlerineyse sınavsız araba ehliyeti dağıttılar. Yolsuzluktan elde ettikleri parayı fakirlerin, Roman topluluğu üyelerinin, işsizlerin, yoksul veya zor durumdaki ailelerin oyunun satın alma hizmetine aktardılar. Muhalefet yandaşı olarak bilinen topluluklara, bozuk çehrelerden ve hükümetin istila takımından alınmış cesaretten savrulan söz ve eylemlerle gözdağı vermek üzere suçluları ya da adi suçlardan

23 Tiran'ın kuzeyinde bir bölge.

hüküm giymiş kişilerden oluşan serseri çetelerini yaydılar. Yasanın öngördüğü tüm koşul ve belirlediği kuralları ihlal ederek hapis yatmakta olan kişileri polis eşliğinde seçim sandığının bulunduğu yerlere getiriyorlardı; bu taktik muhafız gözetiminde oy atmalarını sağlamak dışında, oy atmak için bekleyen seçmenleri huzursuz etmek amacını da güdüyordu. Sahte kimlik ayarladıkları yeni gelenler gruplarını sandıkların kapanma saatlerine yakın oy atmaya getiriyorlar; bazı milletvekillerini ve mahallelerinde terbiyesizlik abidesi olarak bilinen kişileri sandıkların olduğu yerlere, sandıkların kapanmaması için baskı yapmak üzere gönderiyorlardı. Aynı kişiler oy sayım sürecinde günlerce, gecelerce, baskı üstüne baskı yaparak, engel üstüne engel çıkartarak, hile karıştırma imkânlarını çoğaltmak meramıyla oy sayımını her şekilde süründürüyorlardı.[24] Genel Seçim Kurulu'ndaki oy sayımlarını işleme merkezinde sonuç imal etme yollarını bulup tüm bir halkın siniriyle oynuyorlardı.[25]

Her şeye rağmen kaybettiler. Hepsi beraber, hepsi birden.

On bir yıl boyunca hayalini kurdukları o kapının girişinde, derin bir nefes alıp verecek kadar bir mesafe kalmışken, başkent halkının eliyle oldukları yerde durduruldular. Yıllar savrulurken her türlü getirisiyle –dağlardan akan akarsular, ovalardan geçen seller, yeraltı ve yerüstü oluklarının boşalttıkları, kentsel çukurların biriktirdikleri ve eski siyasetin çeşmeleri, su yolları, fıçıları, duşları, bidonları, kazanları, maşrapa ve cezvelerin akıttıkları– şer nehrini kabartmış, peşimizi bırakmayan kâbus 10 oyla geride kaldı.[26] Yok ederek, zarar vererek,

24 Hem 2009 genel seçimlerinde hem de 2011 yerel seçimlerde nihai seçim sonuçlarının çıkması haftalarca sürmüştü. Zira oy sayımı merkezlerin birçoğunda günlerce devam etmişti. Arnavutluk'ta oylar birkaç yerin oy sandıklarının toplandığı sayım merkezlerinde yapılmaktadır.

25 Özellikle 2011 yerel seçimlerinde görülmüş bir pratiğe işaret edilmektedir. Genel itibariyle spor salonlarında kurulan sayım merkezlerinin en önemlilerine kameralar veya gazeteciler girebiliyordu. Orada ilan edilen ve kameralara yansıyan ya da gazeteciler tarafından iletilen sayım sonuçlarıyla bu sonuçları toplayıp genel sonucu çıkarmak üzere işlemekle sorumlu olan Genel Seçim Kurulu'ndaki merkezin kamuoyuna verdiği sonuçlar birçok defa birbirini tutmuyordu.

26 2011 yerel seçimlerinin ilk sonuçlarına göre Edi Rama seçimi 10 oy farkla kazanmıştı. Ancak daha sonra yapılan itirazlar neticesinde yeniden sayım yapıl-

her türlü hileye başvurarak gittikçe daralttıkları altı yıllık kuşatmadan sonra son anda bir kırıntıya takılıverdiler. Zira öncesinde, gerçekten var olan ve kapatamayacakları farkı, onları bizden ayıran o aşamadıkları oy duvarını, heyecanla midelerine indirdikleri pislikte eritmişlerdi. Şiddetle, açgözlülükle ve benzeri bulunamayacak bir kabalıkla aldıkları yolun son milimetrelerinde hep o duvara tosluyorlardı. Sonradan telefonla bana ulaşan bir dostum şöyle demişti: "Son sandık sayılırken dayanamayıp balkona çıktım. Tiran'da kuş seslerini duymayalı yirmi yıl olmuş. Sokaklarda sadece onların cıvıltısı vardı. Cümle âlem oy sayıyordu."

masına karar verildi. Genel Seçim Kurulu, yeniden sayım işleminin ardından Rama'nın rakibi Lulzim Basha'nın 81 oy farkla Tiran Belediye Başkanlığı'nı kazandığını açıkladı – e.n.

XI

Oy sayımı tüm Arnavutluk'un ve Arnavutluk'ta bulunan her dost ve ortağımızın katıldığı bir televizyon dramına dönüştü. Açıkça görülen veya sayım alanlarında masa altından oyunlarla içi içe geçmiş ve her 24 saatte farklı bir şekle bürünen bir mücadelenin tezahür ettiği, altı gün sürecek baş döndürücü sayım sürecini başlangıcından sonuna kadar izlemek üzere uluslararası gözlemci vasfıyla katılmak için ilk olarak –yüz ölçümü açısından küçük ama demokrasi açısından çok büyük ülkelerin demokratik kültürünü birebir taşıyan, Arnavutluk'taki çalkantılı toplumsal hayatı tutkuyla izleyen, ülkemizin Avrupa Birliği yolundaki gayretlerinin iki azimli destekçisi olan– Hollanda ve Danimarka büyükelçileri kaydolmuştu. Danimarka Büyükelçisi Karsten Jensen etkileyici bir enerjiye ve sadeliğe sahip bir insandır. Hollanda Büyükelçisi Henk Van Den Dool daha önce anlattığım selefi gibi, ya da selefinin selefi Hans Blankenberg gibi, başkentin, belediyenin kentsel gelişimle ilgili planlarında ve sosyal ayrımcılığa karşı projelerimizde yardımını hiçbir zaman esirgemeyen destekçisiydi. Modern Avrupa demokrasinin değer ve ilkelerinin geliştiği, olgunlaştığı yerin; bu yirmi yıl boyunca Avrupa Birliği masasında Arnavutluk'a verdiği desteği bir kere bile geri çekmeyen Birleşik Krallık'ın büyü-

kelçisi Fiona Mcllwham de uluslararası gözlemcilere katılmıştı. AB ve AGIT büyükelçileri Ettore Squi ve Eugen Wolfarth da aynı şekilde drama dönüşen sayım sürecini hiç bıkmadan izleyen uluslararası şahitlerdendi. Arnavutluk'un özgürlüklerin ve demokratik değerlerin ülkesi olarak bakışlarını yönelttiği, demokrasiye doğru meşakkatli yolculuğunun her adım ve dönemecinde en büyük dost ve müttefik olarak gördüğü Amerika Birleşik Devletleri'nin büyükelçisi Aleksander Arvizu da oradaydı ki, süreç üzerindeki etkileyici ve hafifletici etkisiyle ayrıca değerli bir katkısı oldu. Bu insanlar o sayım süresince orada bulunmasaydı ve uluslararası gözetimin komisyonun başkanı Jonathan Stonestreet görevini üstün medeni onurla ve yüksek profesyonellikle yerine getirmeseydi, uzamasından ötürü gittikçe karmaşıklaşan sayım herkesi bitkin düşürmesinden, yapılan baskılardan, iktidarın sayım salonunda ve dışında mütemadiyen çevirdiği oyunlardan ve polisin yeraltından sürdürdüğü yasadışı faaliyetlerden dolayı asla bizim galibiyetimizle sonuçlanamazdı. Kati surette.

Bu insanlar başkentin 8 Mayıs'taki oyunu, yeni istilacılara hain mücadelelerinin memnuniyetini rahatsız edilmeden yaşama imkânını fotofinişte vermeyen ve yıllara yayılmış suç işletmesi olarak aşama aşama organize edilen bir dalaverenin nihai ediminden kurtardılar. Ancak aynı zamanda da, 21 Ocak'ın kanlı olaylarından sonra uluslararası camianın sarsılmış itibarını Arnavutlar nezdinde en üst seviyeye çıkardılar. İktidarın protestocular üzerine 2.326 adet mermi yağdırması nedeniyle ulusal bir trajediye dönüşen, Arnavut muhalefetin o olağanüstü protestosuyla ilgili sorumluluklara işaret etme konusunda uluslararası camianın görüşü, genellikle olduğunun aksine, açık değildi. O gösteride protestocuların daha da büyük tepkisi hükümetin ülkeyi fakirleştiren, vatandaşı çaresiz bırakan ve baskıcı idaresi yüzündendi. Fakat aynı zamanda o günlerde patlak vererek hükümetin tepesinde eşi benzeri zor bulunabilecek bir yolsuzluğu da gözler önüne seren video-skandal[1] sa-

1 10 Ocak 2011 akşamı çok popüler *Fiks Fare* isimli televizyon programında, Ekonomi Bakanı'nın ofisinde kalem kamerayla çekilen bir görüşme yayınlan-

yesinde körüklenmişti. Zira Sali o video için "Medyatik bir çakalın uydurması" demişti. Çakal dediği de, Arnavutluk'un büyük bir gazetecisi, memleketimizde yaşanan rejim ve idarelere karşı eskiden beri nükteli isyancı ve *Fiks Fare* isimli çok popüler programında ilham verici bir cesaretle videoyu yayınlayan Filip Çakulli'ydi. Dahası, aynı kanalda –yani baş eğemeyen Topi'nin Tani'sinin ekranında– uzun yıllardan beri halkın beğenisini toplayarak, büyük başarıyla sürdürdüğü ve başbakanı pek rahatsız eden programından dolayı Sali'nin çekemediği eksantrik ve cesur, ünlü gazeteci Sokol Balla, video-skandalın şahidini[2] stüdyoya davet edip, skandaldan şoka uğramış izleyicinin önünde iki saat boyunca sorgulaması üzerine hükümet başkanı tarafından tehdit edilmişti.

Bizim uluslararası dost ve müttefiklerimizin bu olayın hemen ertesinde yapabildikleri en iyi şey meydanda taş atan kişilerle, meydanın ortasında silahla can alan kişiler arasına eşitlik işareti koymaktı. Böylelikle protestoda silah taşımayan muhalefetle, dişine kadar zırhlanmış hükümet ve ordu karargâhına dönüşmüş başbakanlığı bir tutmuş oluyorlardı. Hak ve özgürlüklerini talep etme yolunda su püskürten zırhlı araçtan tazyikli su ve göz yaşartıcı gazla protestonun daha başlarında kışkırtılmış işsiz, aç, çaresiz insanlarla seçimlerdeki hilelere dayanan iktidarın ülkeyi mahvetmekte olan yolsuzluğundan kaynaklanan yasadışı kazanç içerisinde yaşamakta olan, iktidarın sarayında rehin alınmış hak ve özgürlükleri ezen nizamı pekiştirmek için vatandaşlara karşı ateş açan kişileri eşitlemiş oluyorlardı. Yok yere atılan kurşunlarla hayatını yitiren, karakollarda yedikleri dayaktan kemikleri kırılan veya gece gündüz evlerin-

---

mıştı. Videoda dönemin Başbakan Yardımcısı, Ekonomi Bakanı'na tanıdık bir şirkete verilmesi gereken ihaleden ve bunun için bu şirketin kendilerine ödeyeceği yüksek meblağdaki rüşvetten bahsediyordu. Dönemin Başbakan Yardımcısı videonun montaj olduğunu iddia ederken, videonun çekildiği dönemde Ekonomi Bakanı olan kişi videonun gerçek olduğunu ve programa kendisinin teslim ettiğini söylüyordu.

2 Sokol Balla isimli ünlü Arnavut televizyoncu-gazetecinin *Top-Channel*'da yayınlanan popüler programının ismi *Top-Story*'dir. Programın bahsedilen bölümünde davet edilen kişi ise video-skandalı çeken ve o ikili görüşmedeki diğer kişi olan eski Ekonomi Bakanı'ydı.

de zulmedilen insanlarla bu insanların canına kıyan, hükümetten aldıkları yetki ve cesaretle alıkonma mekânlarında ve nezarethanelerde onları şiddet ve her türlü aşağılayıcı söz ve davranışı içeren kötü muameleye tâbi tutan insanları eşit görmüş oluyorlardı. 21 Ocak'ta hükümet meşru müdafaa sınırlarını geçerek, anayasal düzeni aştı ve II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da görülmemiş bir cinayeti güpegündüz işledi. Arnavutluk'taki gelişmelerden birkaç gün sonra, bir basın konferansında dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'ye bu olayla ilgili bir soru yöneltmişlerdi. Sarkozy, o anı fevkalade bir şekilde özetleyen bir şey söylemişti: "Demokraside vatandaş protestoları maalesef şiddet içerme noktasına kadar varabilir. Ancak demokraside asla müsaade edilemeyecek bir şey vardır, o da vatandaşa karşı gerçek mermi kullanılmasıdır." İşte bu.

Demokrasi, kişisel tercih üzerine şiddete başvurma imkânını da içerir. Nitekim 21 Ocak'ta protestocular tarafından atılan taşlar böyle bir duruma işaret ediyordu. Söz konusu eylemin temelinde sınırları yasal olarak belirlenmiş kişisel sorumluluk yatmaktadır ki, aynı şekilde, kişinin başkalarının hak ve özgürlüklerini ihlal ederek bu sınırları aşması halinde alacağı cezalar da yasayla belirlenmiştir. Ve fakat demokrasi, devletin şiddet kullanım hakkının sınırlarını aşmasını önsel olarak imkânsız kılar; silahsız insanlara karşı devlete silah kullanma hakkını tanımaz, protesto yapan gruplar da kesinkes buna dahildir; vatandaşların oylarıyla seçtikleri hükümetin kendi elleriyle onları öldürmesine kanunen izin vermemesi bir yana, buna teoride bile ihtimal vermez. Avrupa Birliği'nin hiçbir ülkesinde –mahkeme kararıyla dahi– ölüm cezası, hiçbir koşulda ve hiçbir sebeple devletin muhtemel bir hakkı olarak artık tanınmamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu devam etmekte olan bir tartışmadır, ancak bu büyük ülkedeki eyaletler ardı ardına, hâkim devletin suçlu kişiye nihai ceza olarak ölüm cezasını uygulayabilme hakkını mevzuatlarından çıkarmaktadırlar.

Bu basit gerçekler; aralarında şiddete başvuran olduysa da, kesinkes silahsız olan protestoculara karşı herhangi bir demokratik ülke hükümetinin ölüm tugayı rolüne bürünmesinin ha-

yalinin bile mümkün olmadığı gibi basit bir olgu, memleketimizdeki uluslararası camianın Arnavutların onu görmeye alışkın olduğu, kendi demokratik ilke ve değerlerinin onu tuttuğu yükseklikte kalmalarına yardımcı olamadı. 21 Ocak'taki o protestocu denizin içerisinde, şiddet kullanarak hükümeti devirmeye çalışan bir dalganın olduğu şeklindeki çok ilginç ancak tamamen yanlış ve hangi kaynaklardan ya da fikir yürütmeden çıktığının tahmin edilmesi mümkün olmayan gerekçe, kanlı trajedi hakkındaki haksız değerlendirmelerin temeline oturup, başbakanlığın ölüm tugayıyla bu binanın bahçesini çeviren duvarın dışında gerçek mermilerle katledilen insanlar arasında eşitlik işaretine dönüştü! Bu, hükümet için fiilen destek, muhalefet içinse fiilen aşağılayıcı bir tokat demekti. Zira protesto bitmeye çok yakınken, kitle neredeyse tamamen dağılmışken, başbakanlık binasının bahçesine kimse ayak basmamışken, hiç kimse bahçeyi çeviren duvarı aşma gibi bir tehlike arz etmezken, insanların işlemedikleri bir suç için soğukkanlı bir şekilde yargısız infaz edilirmişçesine kurşunlanması dikkate alınmadı. O caniyane infazların Bakanlar Kurulu binasında zırhlanmış iktidarın meşru müdafaa ihtiyacıyla hiçbir alakası yoktu. Esas amaç, Sali'nin, aklını şaşırmış birinin hezeyanında, alenen yemin ederek bir daha kulesinin önünde görünmeye cesaret edersem kurşunu alnımın ortasından yiyeceğimi ifade etmek üzere şahsen bana, Arnavut muhalefetine ve kendi halkına iletmeye karar verdiği tehditkâr mesajı göstermekti.

Merhum Faik Myrtaj, Aleks Nika, Hekuran Deda ve Ziver Veizi[3] arkalarında sekiz yetim evlat bıraktılar. Hiçbir suçları yoktu. Şifahen cezaya çarptırılmışlardı ve bunun sorumluları –ki bu hep böyle kalacak– hükümet başkanı Sali Berisha ve İçişleri Bakanı Lulzim Basha'dır. Aynı şekilde kendi halklarına kurşun yağdırarak o barbar infazı gerçekleştiren ve Arnavutluk'ta yerleşen otarşik rejimin kendi maskesini kendi elleriyle yırtmasına vesile olanlar da bu katliamın sorumlularıdır ve öyle kalacaklar. Haziran 2009 genel seçimlerine hile karıştırılmasıyla açılan

3 21 Ocak 2011'de Tiran'da yapılan protestoda devletin özel kuvvetlerinin silahlarından çıkan kurşunlarla öldürüldüğü tespit edilen dört kişinin ismi.

vahim bölüm, 21 Ocak olaylarıyla trajik bir zirveye ulaştı. Haziran'da yaşanan düzenbazlıktan sonra muhalefet meşru, anayasal ve yasal bir talepte bulundu. Seçimlerin sonucuna bir etkisi olmayacak ancak yolsuzluğun iktidarıyla bir olmuş devletin ezici mekanizmasının seçim sonucunu gelecekte tekrar çarpıtamaması için seçimler hakkında bir Meclis Tahkikat Komisyonun kurularak sürecin tümü üzerinde şeffaflığın sağlanmasını istedi. Zira yolsuzluk en sonunda Arnavutluk'u da pisliğinde boğacak, seçimleri mahveden bir kansere dönüşmüştü. Talep ettiğimiz tahkikat, görüntüleme cihazı gibi seçim kanserinin yayıldığı her yeri ortaya çıkarıp, Arnavutluk'ta seçim sandıklarının sadece oy verenler tarafından değil, yolsuzluk tarafından var olmayan oylarla da doldurulduğunu gösterecekti. Böylece bir avuç para peşinde ya da başka nice utanç verici sebeplerden sandıkları seçmenden gelmeyen oylarla dolduran, sahte kimlikle oy atan ya da sahte kimlikle oy kullanılmasına izin veren, sahte tutanağa imza atan ve egemen halkın oyuyla belirlenmiş sonuçların masada değiştirilmesine katkıda bulunan herkesin hak ettiği cezayı alması için kanun yolu açılacaktı. Bu da önümüzdeki seçim yarışlarında kanuna titizlikle riayet edilebilmesi için şüphesiz en etkili ilaçtı. Ancak Sali, anayasanın muhalefete tanıdığı bu hakkın uygulanmasına ısrarla karşı çıktı. AGIT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi'nin raporlarına göre Arnavutluk çapında sayım merkezlerin üçte birinde olmak üzere sayımın kötü veya çok kötü yapıldığının tespit edildiği yerlerde sayım tutanaklarının ve seçim dokümantasyonunun incelenmesini her şekilde engelledi. Oy haydutluğundan doğan çoğunluğunun diktasını kullanarak bizim seçimlerle ilgili yasaya dayalı şeffaflık taleplerimizin hepsini geri çevirdi. Şeffaflığın yapılması durumunda, seçimlere hile karıştırma tertibatının herkesin gözü önüne serilerek, işlevsiz hale getirileceğini çok iyi bildiğinden seçim dokümantasyonunu ancak yirmi beş yıl sonra bakılabilecek devlet sırları arasına sokmaya başardı. Oysa aldığı keyfî kararlarla muhalefetin ulaşamayacağı gizlilik kategorisine soktuğu evrakları, 8 Mayıs seçimlerinin birkaç ay öncesinde Arben Ristani'nin Genel Seçim Kurulu'nun bodrumların-

da kilitli olan sandıklardaki orijinal "gizli belgelerin" fotokopileri olarak kendisine aldı ve daha önce söylediğim gibi, haliyle, cerrahi hile operasyonunu detaylarıyla planladığı Tiran Belediyesi istila takımından başlayarak, partisinin büyük şehirlerdeki seçim ekiplerinin hizmetine sundu. Bu fotokopilere dayanarak 2009'un seçmen listelerini elde edip seçime katılmamış göçmenlerin kimliğini çaldılar, sahte kimlik kartlarına bastılar ve böylelikle Arnavutluk'un içinden ve dışından getirttikleri seçim bedenlerine oy sandıklarına erişim imkânı sağladılar. Hevesle ve para karşılığında Tiran'da çoklu defa oy atarak seçmene dönüşen ve kimlik kartlarında gerçek isimleri değil sadece yüzleri basılı olan o bedenler sayesinde Sali'nin uşağının oylarını suni olarak artırdılar. 8 Mayıs'ın seçim dokümantasyonunun Genel Seçim Kurulu bodrumlarının karanlığında kapalı duran sırları gün ışığına çıkarsa şayet, o gün Arnavutluk'ta olmamasına rağmen evraklarda oy atmış olarak görünen başkentli göçmenlerin sayısının binlere ulaştığı görülecektir.

21 Ocak'ta uygulanan devlet şiddetinin ve onu izleyen 8 Mayıs'ta masada seçim sonuçlarının cebirle değiştirilmesinin arkasında tek ortak bir ad Sali ve tek ortak bir payda var, Sali'nin Arnavut halkına iletmek istediği mesaj: "Sizler, halkın oyunu ve halkın varlıklarını çaldığım için kulemin kapısına gelen çoğunluksunuz. Ancak ben, meydanın ortasında canınızı alıp, 'İsterseniz bir daha gelin' diyen kişiyim, halk benim. Siz daha da çok toplanıp oyla beni yenersiniz. Ama ben, tüm dünya karşımda dururken bile oylarınızı tekrar tekrar çalan ve 'İsterseniz bir daha deneyin' diyen kişiyim, oy benim. Ben gitmem, hepiniz ölene kadar buradayım, ölmeyen kişiyim. İsterseniz siz ölüm yoluna koyulun, çünkü bu ülkede Tanrı benim."

* * *

Arnavutluk'un dört ücra köşesinde cenaze için açık olan dört kapıya doğru yapılan başsağlığı yolculukları kilometrelerce süren, uzun bir acıydı. Çocuklarının karınlarını doyurabilmek için arayışa çıktıkları, hayalsiz geceyle ışıksız günlerini bağlayan çaresiz yollarının bitiminde, hükümetin taş misali sözlerin-

den ve kurşunlarından yere yığılmış o ailelerin yarını olmayan gündeliklerinin gerçeküstü gerçekliğinin içinde uzanan bir kederdi. Hem kuzeye hem güneye kurşun gibi ağır bir mesaj iletmek üzere katil el sanki kasten seçmişti o dört aileyi: Köylerinde kalmayı tercih edenlere; başkentinin bunaltıcı kenar mahallerinde, sefiller çevresinde vaat edilen ülkeyi bulmak için köylerini terk edenlere; yıpranmış başörtülerin altında eriyen annelere; zorlu toprakta çabalamaktan ve karanlıkta geçen bir hayatın anlatmaya ömür yetmez derdinden yorgun argın kadınlara; silahlardan çıkan ateşle hükümetin tek taraflı olarak açtığı bir savaşın karalarına bürünmüş yeni evlenen, ufacık ya da yeni doğmuş çocukları olan kızlara; gurbette olan genç erkeklereydi mesaj. Deniz gibi gözleriyle tüm dünya basınına yansıyan zavallı Ziver'in kızı Ana gibi çocuklara da gidiyordu mesaj. Ana, babasını ikinci defa kaybediyordu: İlki yeis bürümüş fakirlikleri yüzünden anne-babasının ayrıldığı zamandı; mutsuz bir evliliği yaşadığı Gjirokastra yakınlarındaki bir köyün cehenneminden, üstelik boşanmış bir kadının hor görülmesini sebep olan ilkelliği canını dişine takarak çekmek zorunda kaldığı Lushnja'daki bir köyün azabına dönmek üzere onu ve küçük erkek kardeşini almış gitmişti annesi. Ama bu sefer babasından ebediyen ayrılmışlardı. Ve mesaj yaşlılara da veriliyordu, erkeklere de, oğlanlara da, yoksulluğun, işsizliğin, sosyal terk edilmişliğin yollarında gayret edenler için de geliyordu. Zira Arnavutluk'un tüm onurlu ailelerine, artık rejime dönüşmüş haksızlık karşısında diz çöküp boyun eğmeleri, hayallerini bir ekmek dilimine, umutlarınıysa bir yudum temiz suya sığdırmaları ve bırak galeyana gelip ayaklanmayı, hükümete karşı ses bile çıkartmamaları gerektiği, aksi halde, işte o pis kafalarından kurşunu yiyen eşkıyalarla aynı kaderi paylaşmanın müstahak olduğu söyleyen bir mesajdı.

İşte herkes bilsin, iyice anlasın; mesajın birleşik hali şudur: Hükümet her şeyini alıp götürebilir, hayallerini, umutlarını, onurunu, işini, paranı, canını. Ayrıca memnuniyetsizliğinle burnundan getirirsen hayatını mahvedebilir ve Birlik olan Avrupa'nın kalbinde buna ne kimse mani olur ne de sorumlu-

lar cezasını bulur! Her ne kadar 21. yüzyılın ikinci onda birine girdiysek de ve Avrupa'da protestocular polise taş yağdırabilip Atina, Londra, Paris, Roma ve daha nice yerlerde yakıp yıkabiliyorlarsa da Arnavut protestocuların ulaşamadığı hak hukuk cennetinde yaşayan bu protestocular, haksızlığa uğradıklarını düşündükleri her sefer kafalarından estiği gibi, gelişigüzel olsa bile, hak ve hürriyet talep etmeye kalkıştıklarında copla, tazyikli suyla ve en vahim ihtimalde plastik mermiyle karşılaşırlar. Ancak Avrupa, protestocularının hayatını ahlâki yapısının kutsal bir unsuru gibi korur. Sali'nin 21 Ocak'taki canice "meşru müdafaası" gibi değil, hakiki bir nefsi müdafaa koşullarında –ki böyle durumlar dahi görmeyelim– bir Avrupalı polis bir protestocunun ölümüne sebebiyet verirse şayet, İçişleri Bakanı acilen istifa eder, vali görevinden alınır, polis şefi üniformasını teslim eder, talihsiz polis görevlisi de hapis cezasını çeker. Avrupalı başbakansa şiddeti kınar, yasaya aykırı davrananların adalet önüne getirilmelerini ister ancak yaşananlardan dolayı halkından özür diler. Güvenlik güçlerinin olayların ışığında yeniden yapılandırılacağına, protestoların idaresinde benzeri olayların yaşanmaması için kalite ve profesyonelliğin artırılacağına, demokratik bağlamda iyileştirmek açısından eğitim sürecinin topyekûn gözden geçirileceğine, kentsel şiddet patlamalarının önlenmesine velilerin dahil edileceğine, toplumsal memnuniyetsizliğin yüksek olduğu çevre bölgelerinde ya da kentsel alanlarda kamusal yatırımın yeniden gözden geçirileceğine, sosyal içerikli, bütünleştirici yeni programlarını açılacağına söz verir. Benzeri başka birçok şey de yapmayı üstlenebilir. Çünkü bunların hepsi özgür oylarla kurulan, ülkeleri ve ayırt etmeksizin insanları için –mantıklı düşünmeyi reddeden mensupları da dahil olmak üzere– sevgi ve tutkuyla çalışan hükümetlerin üzerine düşen vazifelerdir.

Ancak Arnavutluk'ta hükümetin Hekuran Deda'nın annesinin –eşiyle, oğullarıyla, kızları, gelinleri torunlarıyla, kuzeydeki bir köyün cehenneminden Tiran'ın çevresindeki belli belirsiz bir çayıra inen o kadının– bir deri bir kemik ellerini okşayacak elleri yoktur. Titreyen elleri oğlunun cansız bedeninin kanla ıslanmış

ceplerinde bulduğu bomboş cüzdanıyla buruşuk sigara paketini sıkıştırıyordu. O inleyen koltuğun köşesinde kıvrılan tükenmiş gücün sessiz ahının gözyaşları, biçare gözlerinden damla damla dökülüyordu ellerine. Hükümet, endamlı ve onurlu oğluna, insanlığa sığması mümkün olmayan bir yaklaşımla "fare" ve "pis maganda" diye hitap ederken kadının kupkuru dudaklarından tesellisi olmayan incinmesinin feryadı yükseliyordu.

Aleks'in annesi ev kapısının dışında bir yontu gibi donakalmış, fersiz bakışlarını oğlunun yeni fidan diktiği fakir bahçelerine dikmişti. Vefat edenin dört kız kardeşi, erkek kardeşlerinin küçük kızı peşinde gölge gibi gidip geliyorlardı. Uzun sessizliğin sebebini anlayamayan küçük kız, öfkeyle dişlerini sıkan misafirlerin sandalyelerini teker teker geziyordu. Genç gelin büründüğü karaların içine kapanmış, kollarında taşıdığı bembeyaz giysili yeni doğmuş kız bebeğiyse minik ama kararlı sedasıyla odadaki sessizliği eşelerken, parmağıyla babasının resmini gösterip duruyordu. Gencecik gelininin dört duvar arasında dul kaldığın gören dağların adamı, dört kız evladının babasıysa tek kardeşinin, oğlunun gözlerini hayata yummasını sebep olan o kırını Tanrı'nın iradesine yormaya çalışan keder sözlerine tırnaklarıyla güç bela tutunuyordu. İtalya'nın beden işçiliği sahalarından sefil köylerine şimşek gibi mevta için gelen Faik'in göçmen erkek ve kız kardeşleri, Yunanistan'dan gelen merhumun iki oğlunun arkasında acıyla titriyorlardı. Gözleri boşluğa bakan iki oğlan, nasır tutmuş elleriyle mezar çukurunun kenarından ayrılmayan annelerini tutuyorlardı. Eski bir âdete göre, evin kapısından ölümün gölgesini defetmek için tabut mezar çukuruna yerleştirildikten sonra kesilmiş bir horozun kafasını üzerine atmak suretiyle beraber defnetmek gerekiyormuş. Ne var ki, can çekişen köyden o gölge hemen uzaklaşmadı. Kısa bir süre sonra yüreği parçalanmış kadının ikinci oğlunu aldı. Kendi canına kıydığı tek kurşunla, babasının gökyüzüyle konuşmak için her akşamüstü çıktığı tepenin üstünde sere serpe uzanmış halde bulundu.

Önüne çıkanı soymak üzere çalıntı oylardan çıkan hükümetin, bomboş duvarlarında inşaat süreçlerinin tüm sıkıntıları ası-

lı bulunan sessiz evlerin kapılarını çalacak elleri yoktur. Kederden yaşlanmış kalplere ve onurlu Arnavut ailelerin hayatlarının zorlu yollarında bitkin düşmüş vücutlara doğru gidecek ayakları yoktur hükümetin. Nerede yaşadıklarını, nasıl yaşadıklarını, ne şekilde hayata tutunduklarını, mağazaların vitrinlerinde ve dükkânların ekranlarında kalan isteklerini, her sabah gözlerini açtıklarında başuçlarında duran sayısız ihtiyaçlarını, toplumsal tecridin çukurlarında boğulmuş umutlarını, işsizliğin silip süpürdüğü hayallerini, fakirliğin lanet ettiği aşkların çocuklarını yetiştirmek için ne yaptıklarını görecek gözleri yoktur hükümetin. Okul kitaplarına ihtiyacı olan ve yoksulluktan okula gidemediklerinden okuma yazması olmayan, doğum günlerinde ya da bayramlarda ufak da olsa bir hediye alamayan, anne-babalarının kaybolan hayallerinin dünyasıyla evlerini ayıran çeperin taş ve saplarından başka oyuncak edinemeyen çocukların isteklerini dinleyecek kulakları hiç yoktur hükümetin. Hükümetin sadece ağzı var; yalan konuşmak için, dalga geçmek için, sıradaki talebi atlatmak için ve şüphesiz insanları korku, yolsuzluk sadakası ve hayatı su, ekmek, televizyon ve uyuşturucu bir soğukluğa dönüştüren ölüm kalım mücadelesi sıralarına dizmek için kas gücü de var. İşte bu güçle, korku yeterli olmayıp memnun olmayanlar sırayı bozduğunda hükümet korkuyu besleyecek ve büyütecek örnekleri işe koyar: Ailenin soyağacını belleyerek intikamını alır; peşine takılıp ardı ardına kanunsuz tokatlar indirir; işten çıkarır; ticaretini durdurur; geleceğini korkutur; eşini, babanı, kardeşini maaşından eder; sülalende kim varsa amca oğlu, teyze çocukları, kuzen hepsine ulaşır, sosyal dışlanmışlığın mührüyle yünü alınacak koyun gibi damgalar. Ama beterin beteri var çünkü haklarına tecavüz edilmiş olanlar anayasa, Tanrı veya insaniyet adına haklarını istemek için başkaldırdıklarında bedenlere kurşun yağdıran, kafatasları çatlatan, omuz, kaburga, diz deşen, önüne çıkanı sakatlayan silahları var hükümetin. Zira bu şekilde "Arnavutluk değişiyor"[4] mesajını –halka doğru gelen– bomba gibi yapmayı başarmıştır.

4 *"Shqipëria po ndryshon"*. Demokrat Parti'nin başını çektiği koalisyonun 2009 genel seçim kampanyasında kullandığı slogan.

Şayet üsteki satırlar bayağı nesir gibi geliyorsa, bugünkü iktidarın ve ona bağlanmış olanların yarınlar için hazırladıkları uğursuz bir projeye benzetmiyorsan biraz daha öteye bak: Birlik Avrupa'nın doğusunda, Sovyet ülkelerinde "çoğulcu" sultanlıkların yerleştiği memleketlere ya da Batı'nın ötesinde aşağılara doğru, Birleşik Devletler'in güneyinde Che Guevara tarzı "demokratik" hareketlerin sonunda ortaya çıkan bazı manzaralara ya da Afrika haritası üzerindeki bazı lekelere. Aralarında istediğin gibi eleme yap, ancak son tahlilde esas şu ki, bazılarında biraz daha az, diğerlerinde biraz daha çok kan var. Birkaçında hiç kan yok ama proje aynı işliyor: Parlamento ve muhalefet var, seçimler "özgür" ama ne hikmetse hep aynı kişilerin kazançlı çıktığı "seçimle" gelen hükümetler söz konusu, hep aynı kişiler oy atar, önemli sayıdaki kişi oy atmaya gelmez bile çünkü sonuç belli. Bu anlamda etkin olmaya kalkışınca, çabaya, katılıma, uğraşa yazık oluyor. Zira hepsinin karşılığı soyağacını hedef belleyen intikamdır. Bu yüzden, seçim özgürlüğünde hainçe darbe yemiş Arnavutluk'un önünde bulunduğu ölümcül bir kavşaktır: Bir yanda buraya kadar kanunsuzlukla, yolsuzlukla ve kanla açılmış mecranın dışına götürecek o sert virajı almak ve yurttaşların güçlerini birleştirerek Avrupa yoluna koyulmak tercihi dururken, diğer yanda projenin çıkmaz öngördüğü sokaklarda devam ederek toplumun uyuşması ve teker teker herkesin sessiz taş gibi kayıtsızlık duvarına dahil edilmesi imkânı var. Zira bu duvar, damlaya damlaya göl olur misali, haksızlıkların, skandalların, cinayetlerin iktidarını pekiştiren ve "ne olursa olsun, ne kadar oy atarsak atalım hile karıştıracak düzeneği zaten deviremeyiz, ki en ufak tepkimizde daha da kötü saldıracak, bundan dolayı sandığa gideceğimize evimizde kalalım" zihniyetini yaratan seçim darbelerinden sonra direncin azalmasıyla taş üstüne taş koyarak yükselir.

21 Ocak'ın sıcak namlulu silahları ve 8 Mayıs sonrasının yarık sandıkları aynı madalyanın iki yüzüdür. Farklılaştırılamaz seçim özgürlüğünü, vatandaşın oyunu özgürce farklılaştırabilmeye dönüştüren projenin sembolünün iki tezahürüdür. Bu proje çerçevesinde nakavt edilmiş gittikçe çok sayıda eleştirel

seçmen grubu beyinden ve vücudundan vurulup uyuşturularak ve kayıtsızlaştırılarak, ileriki dönemlerde seçimleri ihlal etmeye bile ihtiyaç duymayacak iktidarın sırtında seçimden seçime aktarılıyor. Böylelikle önsel yenilgi hapsine mahkûm edilmiş muhalefet işbirlikçiye dönüştürülmeye çalışılıyor: Bir yandan iktidarın kasesinden yiyen, diğer yandan ona karşı çıkarmış gibi davranan muhalefet. Gerçekten tepkili bir grup ateşli karşıtı, onunla alakaları yoksa da ister istemez peşinde toplayan muhalefete, devlet güdümlü tüm "demokrasilerde" olduğu gibi, protesto yapma izni veriliyor. Hükümet güdümlü çoğulculuğun bayat yemeğine tuz biber olsun diyen protestoda 200 ateşli aleyhtarlara da müsaade ediliyor. Zira muhalefet fazla abartırsa sırada dayak var, gözaltına almalar var, ki en azında bir süreliğine aklını başına toplasın. Bu arada ülke çoğunluk için özgürlük yokluğu ve azınlık için para bolluğu arasındaki korkunç hendekte yol alıyor. Bu azınlığın uluslararası ilişkileri ve bir sürü uluslararası toplantıda resimleri vardır, arka planlarında da hükümet medyalarının çizdiği demokrasi resmi durur. İşte bu arka planda arada bir "genel saikle" işlenen suçta hayatını kaybeden gazetecilerin kanı belirir, "vergi ödemeyen" gazetelerin kapısına vurulan kilidin sesi yankılanır ya da "egemen halkın" parasıyla zenginleştiğinden kelepçe vurulup "hukuk devletinin" hapislerinde çürüyen televizyon sahiplerinin mahkemelerinin teatral sahneleri yansıyıverir.

Arnavut demokrasisinin küçük dünyasında bu projenin kısmen gizli denemesi 28 Haziran 2009'da[5] yapılmıştır. İkinci denemesi apaçık 8 Mayıs'ta Tiran'da[6] gerçekleştirildi. Aradaki iki yıldaysa başarısız olduğu söylenemeyecek rüşveti rutine dönüştürmeyi, milli serveti ve kamusal fonları kötüye kullanmayı âdet haline getirmeyi, anayasa ve yasa ihlallerini kaidelere dahil etmeyi, istenmeyen memurların insan haklarını ve hürriyetlerini görmezden gelmeyi teamül haline getirmeyi, basın ve iş dünyası üzerindeki mafya tarzı baskıları kanun varsaymayı,

5 Ülkede genel seçimlerin yapıldığı tarih. Bir sonraki genel seçimler 23 Haziran 2013 tarihinde yapılacaktır.

6 8 Mayıs 2011 Yerel Seçimleri.

saraya bağlı şirketleri rahatsız eden işletmeleri kapatmayı meşruiyet olarak göstermeyi, protestocular üzerine şiddet uygulamayı hatta onları öldürmeyi hukuk düzeninden saymanın deneyleri yapıldı. 2013 yılında yapılacak bir sonraki genel seçimler, uğursuz projenin kaderini belirleyecek son genel prova olacaktır. Seçime hile karıştırarak hükümet olma gücü teyit edilirse, anayasa iktidarın faşist çizmesini parlatacak bir bez parçası olup Arnavutluk, iktidarın sarayına girmiş devletin tamamıyla güdümü altında aldığı bir "demokrasiye" dönüşür. Yok eğer seçimlere karışan hileleri, çalınan oyları daha da büyük bir oy dağının altında ezen ayağa kalkmış halkın gücü ortak siyasi yaşamın temeline konulursa, Arnavutluk özgürlüklerin ve Birlik Avrupa'nın demokratik değerlerin yeşerdiği yola girmiş olur.

* * *

Bir zaman sonra büyükelçi Arvizu[7] 21 Ocak'ı izleyen sarsıcı günlerle ilgili yaşanmış bir olayı kamuoyuna açıkladı. O günlerde aramız limoniydi ve büyükelçi, 21 Ocak'tan, dört masum insanın barbarca öldürülmesinden bir hafta sonra organize edeceğimizi ilan ettiğimiz yürüyüşü yapmamamız için ısrar ediyordu. Protestodan sonra tepkisi beklenmedik şekilde hükümete karşı ılımlı, onun deyişiyle "başka amaçlar peşinde olan" bir grup protestocuya karşı da sert olmuştu. Esasında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'na destek vererek savcılıktan bağımsız ve olayları tam olarak aydınlatan bir soruşturma talebinde bulunmuştu. Ancak diğer yandan protestocularla aralarında çıkan gerginlikleri akıl almaz bir şekilde idare eden emniyet güçlerine de alenen destek vererek Emniyet Müdürü'nün de yanına yer almıştı. O gün ben, emniyet güçlerinin rezaletine kendim şahit oldum ve asla unutamayacağım. Profesyonellikten çok uzak, kötüye kullanılmış ve darmadağınık polis kuvveti daha protesto başlamadan, başbakanlık binasına doğru yürüyen ve binlerce polis, kalkan, zırhlı kolluk kuvveti, yeşilimsi savaş üniforması taşıyan kişiler, ateşli silahlar, dikenli teller ve çatılara yerleştirilmiş keskin nişancılarla çevrili o insan deni-

7 Arnavutluk'taki ABD büyükelçisi.

zini tahrik etmişti. Zaten terasların birinde o dönemde İçişleri Bakanlığı'nın başında bulunan Sali'nin uşağı da, Arkan'ın Bosna'da yaptığı gibi, kollarını sıvamış halde çıkmıştı.

Burada bir parantez açmak istiyorum. 21 Ocak olaylarıyla ilgili taraflar arasında eşitlik işaretinin konulmasının altındaki büyük varsayım çerçevesi içerisinde başka korkunç bir varsayım daha var. Bu iddiaya göre protestoyu organize edenler onu başıboş bırakıp, olayların polisle şiddetli bir çatışmaya varmasını önlemek için hiçbir şey yapmadılar. Yalan! Gösteri tahrik edildi, insanlar Dëshmorët e Kombit Meydanı'na daha toplanmaktayken polisten müdahale geldi. Ben, Pandeli Majko ve binlerce kişi daha Lana'nın büyük köprüsünü daha geçmemişken göz yaşartıcı gaz bulutuyla ve önümüzdeki insan kitlesiyle durdurulduk. Başbakanlığın yanından çıkıp orada toplanmış insanların üzerine yürüyen zırhlı araçların sıktığı tazyikli sudan kurtulmak için bizim yöne doğru gelen insanlar ve peşlerinde zırhlı araçlar vardı. Kolluk kuvvetlerindeki profesyonellerin asla emredemeyeceği ve anca o gün devleti kendi vatandaşın katili yapanların ağzından istenebilecek müdahale, gösterinin kızışmasına, aralarında birçok kadın da olmak üzere onlarca vatandaşın yok yere yaralanmasına, içgüdüsel olarak polis güçlerine taş atarak cevap veren birçok protestocunun öfkesine, gösterici gruplarla gruplardan sorumlu organizatörler arasında bağlantının kopmasına ve gösterinin trajik bir mecraya kaymasına sebep oldu. Grup sorumluları aracılığıyla düzenlenen organizasyon, daha önce de yapılan benzeri boyutlardaki bir sürü protestoda sorun çıkarmamıştı. Çünkü daha önceki gösterilerde protestocular polis tarafından tahrik edilmemişti.

Tiran'da hile karışan Mayıs seçimlerin sonrasında verdiği bir söyleşide büyükelçi, Ocak olaylarında hayatımın ciddi tehlike altında olmasından dolayı endişelendiğini söylemişti. Bu söylediğini ben kendisinden birkaç gün sonra, unutulmayacak 28 Ocak yürüyüşünün biraz öncesinde, çok ciddi kaynaklar bir grubun bana suikast planı hazırladığını detaylarıyla anlatınca öğrenmiştim. 21 Ocak'ın hemen sonrasında gözündeki ilginç boksör morluğunu gizleyemeyen kara gözlükleriyle her-

kesin dikkatinin çeken Cumhuriyet Muhafız Alayı'nın başındaki kişi de benim korumama aynı şeyi söylemişti. Morluğuyla ilgili akla gelen gösteride olmuş olabileceğiydi. Ancak başbakanlık önünde göstericilerle yaşanan beden çatışmasında yer almadığına göre, muhafızlardan birinin söylediği şeyin, protestocuların üzerine ateş açılmasıyla ilgili verilen şifahi emri yerine getirmek konusunda tereddüt ettiğinde Sali'nin koruması tarafından morluğa yol açan yumruğu yediğinin beyanın doğru olduğu düşünülebilir. Nitekim bahsi geçen koruma, başbakanlığın bahçesinde, yasal görevinin tamamen dışında, duraksayan askerleri canlı bedenler üzerine ateş açmaları için itelerken bütün kameralara yakalanmıştı.

Ülkedeki uluslararası camia temsilcilerin hepsi kamuoyuna yaptıkları açıklamalarla bizim bir hafta sonra düzenleyeceğimiz yürüyüşün ve Sali'nin bir gün sonrasında organize edeceğini ilan ettiği sıradaki cevabi mitingin iptalini talep etti. Zira Sali bu son yıllarda ya da otarşik cumhurbaşkanlığı döneminde, muhalefetin halkın memnuniyetsizliğini vatandaş gösterisi aracılığıyla ifade etmesine karşılık her seferinde yaptığı gibi kendisinin o bilinen Slobodancı, Kaddafici, Chavezci, Esadçı, Bolşevik ve aynı zamanda faşist güç gösterilerinden birini hazırlıyordu. Ama bu sefer, karakollarda vahşice dövülmekten ve mermilerden açılan yaralardan aktıkça içimizi parçalayan muhaliflerin masum kanı dolayısıyla olaylar öyle bir noktaya varmıştı ki, Arnavutluk'un bu dost ve destekçilerinin yaklaşımında, hem Sali'nin mitingini hem de bizim yürüyüşü iptal etmemiz talebini aynı şekilde ve aynı tavırla hem ölüm tugayına hem de katledilmiş muhalefete sunmalarında hiçbir denklik göremiyordum. O eşsiz dönekliğiyle Sali, uluslararası camia temsilcilerine Kaddafici düzenbazlığından feragatini bir "devlet adamı" jestiyle hediye etti. Diğer yandan devlet kendi mağarası, başbakanlık kendi tecrit kulesi, Cumhuriyet Muhafız Alayı kendi derebeyi çetesi, yasa konuştuğunda kafasına taktığı, harekete geçtiğindeyse fırlatıverdiği bir başlıkmışçasına[8] 21 Ocak'ın altı emir ku-

8 Kullanılan kelime "*qeleshe*", genel itibariyle kırsal alanda yaşayan, farklı sosyal gruplara ait ve değişik düzeyde siyasi etkisi olan Arnavutların geleneksel şap-

lunu koruması altına alarak Yargıtay Cumhuriyet Savcılığı'nın soruşturmasını "dağların adamının" güç göstergesi olarak ısrarla engelledi. Devlet yokluğunun hüküm sürdüğü Lek Dugagjini'nin[9] zamanındaymışız gibi yasa ve anayasanın çiğnenmesi, bir süreden beri devam eden Arnavut hükümetinin olağandışı nizamına ayak uydurma çabası çerçevesinde ülkenin uluslararası dost ve müttefikleri tarafından görmezden gelindi. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'na hızlı ilerleyen ve bağımsız bir soruşturma yürütülmesi için kamuoyu önünde açıkça destek verdiler, Sali'ye cevabi mitingi iptal ettiği için kamuoyu önünde bir gülümseme bağışladılar ancak bu ikincisine Arnavutların demokratik dünyanın dilinden duyması gerekenlerden hiçbirini söylemediler: Devletin silahlarıyla işlenen cinayetler için; emir kullarını ve İçişleri'ndeki uşağını adaletin ellerine teslim etmediği için; cumhuriyetin "derbeder"[10] cumhurbaşkanına ve iddia makamının başındaki "hayat kadınına"[11] yaptığı seviyesiz saldırılar için; kameralara yansımış inkâr edilemeyecek görüntülerle ve reddedilemeyecek şahitliklerle olayları dürüstlüklerinden taviz vermeden yansıtan medya gruplarına ve gazeteci-yazar ve televizyoncu Andi Bushati, Sokol Balla, Filip Çakulli ve Mero Baze'ye yaptığı mafyatik şantajlar için; şemsiye şeklinde ateşli silah ve kalem şeklinde tabancalarla demokratik dü-

---

kası, keçe başlık anlamına gelmektedir. Hep beyaz, bazen sarıya çalan beyaz renkte olmakla beraber şekli, yani yüksekliği, tepesinin düzlüğü veya yuvarlaklığı bölgeye göre değişir.

9 15. yüzyılda Arnavutluk'un kuzeyinde yaşayan, özellikle hüküm sürdüğü bölgede toplumsal nizamla ilgili ortaya koyduğu kurallarla tanınan savaş lideri ve önder. Tarih yazımında, Arnavut ve yabancı araştırmacılar kendisi ve döneminde benzer konumda bulunan önemli ve etkili ailelerden gelen, ordu ve toprak hâkimiyeti olan kişiler için "prens" terimini de kullanır. Adıyla, "Lek Dukagjini Kanunu" (*Kanuni i Lek Dukagjinit*) olarak bilinen toplumsal kuralların Arnavutluk'un kuzeyinde yüzyılları aşarak günümüze kadar gelen bir önemi olmuştur.

10 Başbakan Berisha'nın 21 Ocak'tan hemen sonra gösteriye karşı kayıtsız kalmak ve dahası muhalefetle işbirliği içerisinde olmakla suçladığı dönemin Cumhurbaşkanı Bamir Topi'ye hitaben kullandığı kelime.

11 Başbakan Berisha'nın 21 Ocak'tan birkaç gün sonra gösteriyi tertip edenlerin tarafını tutmakla suçladığı dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Ina Rama'ya hitaben kullandığı kelime.

zeni yıkmayı hedefleyen "darbeci"[12] muhalefete karşı hükümet ve meclis kürsülerinden savurduğu ölüm tehditleri için. Sıra bize gelinceyse dostlar ve müttefikler canımızı alanla, bizi katledenle aramıza o çok ağır eşitlik işaretini koymanın da ötesinde, ilan ettiğimiz yürüyüşü iptal etme konusundaki taleplerini reddettiğimizi bildirince memnuniyetsizliklerini kamuoyu önünde dile getirmekten kaçınmadılar.

Haziran 2009 seçimlerine hile karıştıktan sonra başlayan ve meclis aracılığıyla tahkikat yapma hakkımızın alenen ihlal edilmesinden sonra bütün meclis çalışmalarına karşı altı ay boyunca devam eden boykotu, tüm Arnavutluk'a yayılan ve katılımın her seferinde artarak olağanüstü boyutlara vardığı Tiran'da zirveye ulaşan gösterileri, merkezî meydanın ortasında onlarca kameranın gözetiminde milletvekilleri ve vatandaşlar olmak üzere iki yüzden fazla kişinin katıldığı açlık grevini ve otoyollarda da eksik olmayan protestoları içeren direnişimiz seçimler konusunda uluslararası camianın gittikçe yoğunlaşan dikkatini çekmeyi başarmıştı. Dahası Avrupa Parlamentosu, Temmuz 2010 İlke Kararı nihayetinde bizim tahkikat talebimizin özünü kavrayarak oybirliğine yaklaşan bir çoğunlukla ülkemizde yapılmış olan bir önceki genel seçimlerle ilgili meclis tahkikatının ivedilikle başlatılmasını istedi. Öte yandan direnişimiz, Arnavutluk'un yabancı dost ve müttefikleri nezdinde olumsuz bir izlenime de yol açmıştı. Çünkü boykot onlar açısından kabul edilebilecek bir şey değildi, standartlara uymayan seçimler yüzünden ortaya çıkan kriz sarmalı –ki biz bu konuda doğru çözümlerin bulunmasından başka bir şey istemiyorduk– kabul edilemezdi. Bu yüzden bizim önerdiğimiz ölçülü yollar hoş karşılanmadı. Ancak gerçek şu ki, getirdiğimiz öneri ve argümanlar Sali'nin gürültülü sağırlığıyla karşılaşınca elimizde halk protestosundan başka hiçbir seçeneğimiz kalmıyordu. Ayrıca bu duruma ülkemizin dost ve müttefiklerinin Haziran 2009'un

12 21 Ocak protestosuyla ilgili olarak başbakan muhalefeti darbe girişiminde bulunmakla suçlamış, silah taşımadığı belli olan protestocularla ilgili aslında bazılarının ateşli silah olarak kullanılabilen şemsiye ve tabanca işlevi gören kalem taşıdığını söylemişti.

hile karışan seçimleriyle uğraşmaktan vazgeçmemiz, olanları arkamızda bırakmamız, ileriye doğru bakmamız konusundaki ısrarı da ekleniyordu. Oysa zorla kapatılan karanlık hile krizinin kapısı açılarak oraya ışık tutulup bir sonraki seçime hile karıştıracak araçları ortaya çıkarmadıktan sonra, "arkanızda bırakın" dedikleri şeyi önümüzde bulmamamız için hiçbir neden yoktu. Nitekim zaman, iki yıl sonra Tiran'ın o 8 Mayıs'ında, ancak Arnavutluk'un birçok yerinde de sandıklara oy eklenmesi ve sandıktan çıkan sonuçların değiştirilmesiyle Arnavutluk'taki seçimleri katleden o cephanelikten endişelenmemiz konusunda haklı olduğumuzu gösterdi. Ve aynı şekilde zaman, hile karışan seçimlerden çıkan hükümeti durduracak hiçbir şey olmadığını ve yazılı tüm yasaların faşizme doğru büyük adımlarla ilerlemesini önlemekte yetersiz kaldığını gösterdi. Meclis, geçmiş genel seçimleri incelemiş olsaydı ve görevini kötüye kullanan seçim memurları delillerin ışığında yasa gücüyle olmazsa olmaz cezalandırma örnekleri oluştursaydı Arnavutluk, bedenen ve ruhen sonraki iki yıla yayılan neticelerin cefasını çekmeyecekti. Mayıs 2011 yerel seçimleri uluslararası standartlar ve egemen halkın anayasal yoluna nihai dönemeci teşkil edecekti, ayrıca siyasi hayat da yeni bir döneme girecekti. Zira seçimlere hile karışamayacağına dair bilinç, hükümeti seçmenlere karşı daha sorumlu yapacaktı. Muhalefet de egemen halkın yargısını beklerken programı açısından temsil ettiği seçenek bağlamında çok daha hassas olacaktı. Ne yazık ki, böyle olmadı. Dolayısıyla olayların gidişatı olduğundan farklı olamazdı.

* * *

Olağan olmayan tavrımızın nedenleri konusunda uluslararası dost ve müttefiklerimizle olağan olmayan koşullarda buluşmalarımız, görüşmelerimiz, tartışmalarımız sayısızdı. Boykotun krizin sebebi değil neticesi, gösterilerimizin yoğunlaşmasının iktidar susamışlığı değil ortak demokratik yaşamın sarsılmış temelinin güvene alınması zorunluluğunun ifadesi olduğunu anlatmaya çalışıyorduk. Bir yönetmenin, stüdyo veya şirketin değil sadece ve sadece egemen halkın özgür ve adil seçim-

ler aracılığıyla hükümet ve muhalefetteki temsilcilerinin rollerine karar verebildiği bir sahnede oynanan yegâne insani oyun, demokratik bir millet meclisi konusunu tartışıyorduk. Halkın oyu çalınıyorsa, millet meclisi herhangi bir tiyatroya döner ve buraya kayıtsız katılım kolayca tekrarlanabilecek bir oyunun kabahatlerinin bir parçası olmak anlamına gelir. İki tarafla da görüşmek ve "siyasi düğüm" denilen ancak demokrasi ve hukuk devletin derin krizi olan durum hakkında uluslararası çevrelerde oluşan huzursuzluğu dile getirmek üzere gelen yabancı dostlarımızın ziyaretleri sayı ve düzey açısından olağandışı bir şekilde yüksekti. Görüşmeler, basın açıklamaları, beyanatlar aracılığıyla arayı bulmak, hafifletmek, yardım etmek için çok ciddi ve somut, ancak devamlı başarısızlıkla sonuçlanan çabalar gösterdiler. Uğraşları Strasburg'da Avrupa Parlamentosu'nun en büyük iki grubunun başkanları tarafından verilen ve AB Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Üyesi'nin de katıldığı ünlü Crocodile Restoranı'nda bir yemekle zirveye ulaştı. Almanlar ve Fransızlar arasında sağlanan barışın bir sembolü olarak, aralarındaki eski savaşın en sıcak merkezlerinden biri olması sebebiyle de 1949 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin tarafından, yeni kurulan Avrupa Konseyi'nin merkezi olması için önerilen ünlü katedralin iki adım uzağında bulunan restoranın hususi davetlere ayrılan ikinci katı, Avrupalı tarafın huzurunda Arnavut tarafların arasındaki uçurumda ilerleyen uzun bir söz teatisinin peyda olduğu yerdi. Masada, 28 Haziran seçimlerindeki bazı sandıkları tahkik yolunu açarak krizi çözecek anlaşmaya varmak yerine, Arnavut güncelinin Pandora kutusu açıldı. Kutudan Sali'nin demokrasi aşkı hikâyelerinden parçalar ve söz nehrinden yalanları uçuşuyordu. 1996 yılında Bayan Glover'la[13] –elbette Glover yüzünden kaynaklanan sebeplerden dolayı– bozulan ilişkilerinden başladı. Ezbe-

13 Audrey Glover. 1996 yılında yapılan genel seçimlerde AGIT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi'nin Arnavutluk'taki Seçim İzleme Heyeti'nin başkanıydı. Muhalefet, yabancı gözlemciler ve araştırmacılar tarafından çok eleştirilen seçimlerden sonra heyetin raporu da seçimlerde çok ciddi ihlallerin olduğunu tespit edince, dönemin Cumhurbaşkanı Berisha, Glover'ı alenen suçlayarak tarafsızlığını sorgulamıştı.

rinden sular seller gibi akan hikâyeler benim cefamdan kurtarmak istediği Haziran 2009'un 20 bin sosyalist seçim görevlisi için üzüntüsüne kadar ulaştı. Ağzına attığı her lokmanın öncesinde ve dudaklarını peçeteyle her silişinden sonra "yasa" kelimesini tekrarlıyordu. Ben elimden geldikçe biten seçimlerin sonucunu değiştirmek üzere değil, gelecek seçimlerde hilelerin tekrarlanmasını önlemek amacıyla yasaya dayalı bir tahkikatın gereğini ortaya çıkarmaya çalışıyordum ve yemek masasında Ruzhdije'yi,[14] 2005 yılında yapılan meclis tahkikatı için açılan sandıkları, ODHIR'in[15] sayımla ilgili merkezlerin üçte birinde kötü veya çok kötü yapıldığı deyişini, Arnavutluk anayasasını ve parlamenter sistemin verdiği hakları ileri sürüyordum. Birlik Avrupa'dan sağcı ve solcu dostlarımız, gözleri önünde genişleyen uçurumla ikiye bölünmüş Arnavutluk karşısında saatler geçtikçe sabırlarını kaybediyorlardı. Biz, Arnavutlar için onları bir araya getiren uçurum dostlarımızı gece boyunca sindirilemeyen boşluğunun ortasında havada bırakarak, bizi, Arnavutları her geçen saatte onlardan daha da çok uzaklaştırıyordu.

Nihayetinde gece onların sabrıyla beraber tükendi. Sabah kapıyı çalışıyla onlara yarını bekleyen Avrupa işlerini hatırlattı ve Avrupa Birliği'nin kapısına daha çok yaklaşmak istersek uçurumu kendi başımıza, Arnavutluk'ta kapatmamız gerektiği sonucuna varmalarına da önayak oldu. "Sayın Başbakan ve Sayın Muhalefet Başkanı halkınızın iyiliği için çözümü sizden bekliyoruz," deyip iyi geceler dilediler. Herkes evine; onlar Avrupa'ya halklarının yarınına, biz ikiye bölünmüş vatanımıza halkımızın zararına... Sadece Sali ilerlemiş oldu, istikametsiz yo-

14 2009 genel seçimlerinden sonra oy sandıklarının tahkikat için açıldığı köyün ismidir. Baskı sonucunda seçim tutanaklarına hileli sonuçların geçirildiğini ve hile karışmış sandıkların incelenmesi gerektiğini iddia eden sosyalist sayım görevlilerinin isteği üzerine mahkemeye gönderilen sandıkların içerisinden sonuçları değiştirecek sayıda geçersiz oy pusulası, oy atanlardan daha fazla oy pusulası vb. durumlar ortaya çıkmıştı. Muhalefet buna dayanarak belli başlı başka yerlerde de tahkikat yapılması gerektiğini iddia ederken, hükümet bunun münferit bir vaka olduğunu iddia edip söz konusu tahkikatın mümkün olmadığını iddia ediyordu.

15 AGIT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi'nin (ODHIR) 2009 Arnavutluk genel seçimleri raporunda geçen bir değerlendirme.

lunda. Zaten o yolda yaptığı kanunsuzluklar için aklıselim dünyanın desteğine ihtiyacı da yok; uluslararası camianın her beyanatında ve dünyadan Arnavutluk'a gelen her çağrıda herkesin aynı derecede ve ayırt edilemeyecek şekilde riyakâr, sorumlu ve suçlu görünmesi onun için yeterlidir.

Peyderpey biraz yol aldıysak da, bütün çaba ve argümanlarımız aşılamayan bir eşiğe takılıyordu: 2009 Haziranı'nda çalınan seçimlere bağlı gerçekliğin acısının derinliğini kabullenmek, alenen yapılan kanunsuz işlemlerin yoğunlaşmasının ve iltihaplı yolsuzluğun ulu orta yapılmasının bu seçimlerin neticesi olduğunu fark etmek, ayrıca direnişimizi gerçekte olduğu gibi anlamak ve "normal" tepki vermenin, yani kalbinden vurulmuş demokrasinin süsü olup hiçbir şey olmamış gibi davranmanın nesnel imkânsızlığı koşullarında "anormal" adımlarımızı hoş görmenin uluslararası dost ve müttefiklerimiz açısından olanaksızlığını ifade eden bir eşik. İki durumu da tırnak içerisinde düşünebilirsin. Çünkü benim için normallik bizim tepki verdiğimiz gibi tepki vermek; anormallikse hile karışmış seçimlerde yenilince demokratik dünyada özgür halkın oyu sonucunda yenilen muhalefetler gibi davranıp, işlevsel olmayan demokrasilerde seçimlere hile karıştırarak zafer yolundan uzaklaştırılan gerçek muhalefetler gibi davranmamaktı. Her halükârda realpolitik açısından anlaşılabilir olan o eşik, bizim zorlu çabamızda meclis dışında gelişen iktidar mücadelesini değil, bir suçun tek şahidi olarak, kanun kontrolünün dışına çıkmış aynı elin cürmü tekrarlamasını beklemek üzere görmezden gelme, susma, elleri kolları bağlanmaya karşı direnmeyi görmek açısından uluslararası camianın olanaksızlığını ifade ediyordu. İşte tam o eşikte Arnavutluk'un çok değerli dost ve uluslararası müttefikleri nezdinde muhalefete karşı olumsuz bir birikim oluştu. Demokraside tarafların yüzleştiği yerin millet meclisi olduğu konusunda ısrar ederken yerden göğe kadar haklıydılar. Ancak bunu söylerken söz konusu olgunun özgür seçimlere dayanan işlevsel bir demokraside kesinkes geçerli olduğunu fakat halkın seçtikleri tarafından yönetilmeyip, seçim yapmasına müsaade etmeyenler tarafından tahakküm altı-

na alındığı ve bu basit gerçeğin göreceleştiği bir demokratürde değerini kaybedeceğini unutuyorlardı. Kanaatimce o olumsuz birikim olmasaydı, 21 Ocak katliamına karşı tavırları daha farklı olur, iki yıla uzanan kriz boyunca bize karşı edindikleri önyargıların tesiri altında kalmamış olurdu. Ve unutma ki, krizin arka planında Sali'nin muhalefet karşıtı propaganda bataryaları tam güç saldırıya geçmişlerdi. Bunların arasında devletin parasıyla ve iktidarın mükafatlarıyla beslenen muhtelif hoparlörler; dost ve müttefik ülkeleri muhalefetle ilgili yanlış bilgilendirerek ve muhalefet hakkında kötü konuşarak muhalefet karşıtı propaganda merkezlerine dönüşmüş dünyadaki Arnavut elçilikler; muhalefet içerisinden bazı kişilerin kişisel çıkarlarına ve ayrıksı projelerine göre yabancıların kulaklarına çalınan özel bilgilendirmeler veya hususi itiraflar ya da basitçe yanlış sentezler vardı ki, bu sonunculara göre muhalefeti vatandaş direnişi ve devamlı protesto yoluna sokan şey seçme özgürlüğü değil de, benim koltuk endişem ve kabullenemediğim haşin yenilgiydi.

Eylül 2009'dan 21 Ocak 2011'e kadar muhalefete önderlik ettiğim istikameti belirlerken kendimde ne stratejik bir hata ne de kamuoyuna yaptığım açıklamalardan başka bir açıklama bulamıyorum. Bu da benim en içten gerçeğimi oluşturur. Tiran'ın ana meydanında ve Arnavutluk'un birçok başka meydanlarında bu yirmi yıl boyunca hiç görülmediği kadar insanı toplayan gerçeğe güvenim tamdır. Sosyalist Parti Başkanı koltuğunda kalmakla alakalı özel çıkarımla, yaptıklarımızın bir alakası yoktu. Çünkü o göreve parti üyelerinin nitelikli çoğunluğunun çok ötesine giden oy sayısıyla seçilmiştim. Başka türlü olmuş olsaydı, biz muhalefette Sali'nin elinin yıkıcı sapkınlığından dolayı değil de egemen halkın iradesinden ötürü kalsaydık, beni hâlâ mücadelenin başında tutan nedenleri içimde bulamazdım, daha büyük kararlılık ve tutkuyla mücadeleye devam etme enerjim de olmazdı, kendim ve ailem için kasırganın göbeğinde kalmak üzere fedakârlıkların ve mahrumiyetlerin devamını istemezdim. O kasırganın tam ortasında yaşanan yıllar takvim yıllarından daha uzundur ve çıkar gözetme-

den, kalpten dost olan insanlara, yakınlarına hak ettiklerini veremeden, onlardan o hiçbir şeyle ikame edilemeyeni almadan geçen bir hayatın küçük mutluluklarının kaybı; okumaya, sanata, gelişigüzel gelişen sohbetlere ve dünyayı keyfince gezmeye aç olan ruhu anca damlalıkla besleyebilmek; arena sınırları dışındaki uçsuz bucaksız alanlarda dolanabilmesi için akla izin verememek; insan fark etmeden kocaman oluveren bir faturadır. Tamamlanmamış bir misyon uğruna değilse, siyaset bütün bunlara değmez. Böyle hissediyorum, siyasette bu şekilde varım ve siyaset hâlâ hayatımın çekim merkezi. Keza ne derlerse desinler, ne dersen de ama ben siyasete, mesleğini yapan bir siyasetçi gibi bağlı değilim; tutkusuna bağlı bir insan olarak siyasetteyim ve her şeye rağmen hiç kimse bana siyasetin sadece onu meslek edinenlerin, ondan maaş, emeklilik edinenlerin işi olduğunu söyleyemez. Zira tarih buna karşı çok mühim örnekler sunmakta, siyasi hayatlarının sonundaki eserlerinde meslek damgasını değil, tutkularının ışıltısını bırakmış insanlar barındırmaktadır.

Velhasıl, 28 Ocak'ta yapmayı planladığımız olağanüstü saygı yürüyüşüyle ilgili uluslararası dost ve müttefiklerimizin iptal talebini reddetmemin nasıl bir karar olduğu konusu üzerine fikir yürütmek için hiçbir neden görmüyorum. O gün cani iktidarın karşısında, Mozart'ın Lacrimosa'sının yankılanan sedası tarafından sarılmış grimsi gökyüzünün suskunluğu altında, Arnavutluk'a yeni bir 1997 vermenin arayışında olduğumuz şeklindeki adi iddiaların eridiği Dëshmorët e Kombit Bulvarı'nın üzerinde, Arnavut muhalefetinin cümle âleme gösterdiği medeniyetten, hükümet gaddarlığının mağdurlarına saygı adına yürüyen yüz binlerce vatandaşın yansıttığı haşmetli insani onurdan, o sessiz ve medeni gösterinin trajikliğinin ve bütün dünya kameralarının gözünde ve her Arnavut'un kalbinde bıraktığı fevkalade heyecanlardan çok ender yaşanabilecek bir gurur duydum. Bu hikâyenin filmi yüz kere geri sarılabilseydi, ben her seferinde, yüz kere, bunu tekrar yapardım. Özgürlük hayalleriyle beraber ilk gençlik yıllarımı gezdirdiğim o bulvardan son defa geçeceğimi bilsem bile yine de tekrar yapardım.

Hayatımla ilgili güvenlik endişelerine rağmen o gün orada olmaktan asla imtina etmezdim. Muhalefet liderinin suikasta uğrama tehlikesi altında, yürüyüşün ülke için saatli bir bombaya benzediği koşullarda, büyükelçi Arvizu'nun sadece mesleki sorumluluğu çerçevesinde değil, dostane ve insani endişelerinden de kaynaklanan, yürüyüşü iptal etme konusundaki ısrarına rağmen o gösteriden geri çekilemezdik.

O gündüz Linda evde kaldı. Son defa görüşüyor ve sarılıyor olmak ihtimalinin verdiği anlatılamaz acıyla sinmişti sanki. Ancak bir kez daha kalbimle yaptığım şeye tüm varlığıyla destek veriyordu ve gözyaşları içerisinde benliğimin daha iyi diğer yarısı olarak o gün yanımda olmayışını hoş görüyordu. Çünkü en kötü ihtimalde çocuklara ve anne-babalarımıza bakma yükünü o üstlenecekti. Bense asansörü kullanmadım, çıkışa doğru merdivenleri teker teker indim. Doğru şeyi yapmakta olduğuma inandığım için ve o gün olağanüstü bir tören edasıyla toplanmış bütün bir halkın olağanüstü saygısının gözyaşlarıyla ilkel iktidarın seviyesiz dilinden atılan çamurlardan temizleyeceğimiz dört insanın hayatı benimkinden daha az değerli olamayacağı inancına sahip olduğum için hafiflemiştim. Zira o gün, hayatımın artık bana ait olmadığını hissettim...

XII

Temmuz ayının sıcak başlangıcından aklımda kalan ağır vukuat, Bulqiza'daki maden işçilerinin açlık grevi, protestoları, polisle çatışmalarıydı. Maden ocağıyla beraber doğmuş bu şehri hükümetin kayıtsız suskunluğu boğmak üzeredir. Zira şehirdeki yolsuzluk tırnakları, para edinme heyecanının divaneliği Arnavutların ortak varlığını törpülemektedir. Hiçbir kaide ve sınır olmadan kullanılan yeraltının içi oyulmuş bağrı harap edilerek, kırıntılarla beslenen yoksul bir topluluğun ortak mezarı ivedilikle kazılmaktadır. Bu insanların işinden kazanılan yüklü miktarda paraysa iz bırakmadan her ay yurtdışına uçmaktadır. Şehirde, arkasında bıraktığıysa yeryüzünün dibinde ölen madencilerin cenazeleri; onların ailelerinin –genç yaşta yaşlanmış ve çocuklarını tek başlarına yetiştirmek zorunda kalınca bir de yalnız ve işsiz erkek olmuş kadınların olduğu hanelerin– sayısız yetimleri; imkânsızlıklar zindanından kaçma çabasında olan ergenlik çağındaki gençlerin firar paralarını toplamayı hayal ettikleri ve manasızlık istekalarıyla zaman öldürdükleri bilardolar, bahis oyunları; bir sonraki günün ekmek parçasını ve içki bardağını alabilmek için torbayla maden toplayan işsizlik esirlerinin içine kim bilir ne karışmış içkilerle daha sabahtan çakırkeyif olduğu kafeler; sosyal ümitsizlikle ötedeki ulaşıla-

mayacak dünya arasında bir sınıra benzeyen çevredeki kupkuru ovalar ve yıkık dökük, çukur dolu yollar; korkunun gölgesiyle ve rüşvetin eliyle oy toplayarak düzenli olarak belediye seçimlerini kazanan ve başkentteki resmî dairelerin yüksek siyasetine yeraltından bağlanan yerel krom mafyası; devletin uzun yıllardır gözü tamamen kapalı bir şekilde vatana ihanete imza atarak her türlü soytarı ve dalkavuğa verdiği ortak varlığı işletme ruhsatları ve onlarla yaptığı insafsız imtiyaz anlaşmalarıdır. Söz konusu imtiyaz ve ruhsat sahipleriyse Bulqiza'nın toprağına sahipsizmiş gibi saldırıverirler: Sömür, kazı, al, git, batır, öldür, işimizi halledelim gerisi mühim değil, yeraltı ocağının direkleri dayanana kadar, orada çalışan kölelerin ve şehrin son nefesine kadar zenginleşmenin zamanıdır, oy hilebazı meclis, iyi para verirsen meclis yerine de imza atan bakanlar, görmezden gelmek için kendi paylarını isteyen bakanlıklardaki şube başkanları ve dur durak bilmeden devam eden yağmadan kendine düşen paydan başka bir şeyle ilgilenmeyen iktidar oldukça umursamadan dörtnala ileri.

Bulqiza, Arnavutluk'un kendinden geçmiş iktisadi yapısının mozaiğinde bir taştır. Sali de monologlarında, söz konusu yapıya "iktisadi durgunluğu olmayan başarılı bir model" demektedir: Tıpkı Emek Partisi'nin "yalnızlığın kışında"[1] acılarla kıvrılan bir dünyada esenlik örneği bir Arnavutluk'tan söz etmesi gibi. Dünya, onu sarsan finansal kriz koşullarında kendinde göremeyeceği gelişmeleri Arnavutluk'ta görecekmiş; dünyanın bulanık geleceğinin sihirli değneği, dünyadaki en düşük vergilerle dünyayı kurtarma reçetesi Arnavutluk'taymış. Sali'nin dediğine göre de, büyük ülkelerin liderleri, kendisine "Biz dünyanın yuvarlanıp gitmemesi için uğraşırken, sen Arnavutluk'u bu kadar yükseklere taşımayı nasıl başarabiliyorsun?" sorusunu yönelttiklerinde, akıl kethüdası "Mantığınız 'Bundan daha

1 Yazar "yalnızlığın kışı" (*dimri i vetmisë*) terimini kullanarak, Arnavut okuyuculardan çoğunun hemen hatırlayacağı ünlü bir romana işaret ediyor. Ismail Kadare'nin *Dimri i Vetmisë së Madhe* ("Büyük Yalnızlığın Kışı") adlı romanı 1960'lı yıllarının sonunu, Arnavutluk Sosyalist ve Halk Cumhuriyeti'nin Sovyetlerle olan ilişkilerinin bozulduğu dönemde geçen olayları ele almakta, bu bozuşma sonrasında Arnavutluk'taki ortamı tasvir etmektedir.

aşağıya inemez' deyince bile vergileri daha da aşağı indirin!" demiş. Zira Arnavutluk, tabii Sali'ye göre, birkaç yıl öncesinde birçok iktisadi gösterge açısından Çin'i de gerisinde bırakmış. Son zamanlarda da Sali, kişi başına yapılan değerlendirmeler bakımından Avrupa'daki iktisadi güçler sıralamasında Arnavutluk'un Almanya'dan hemen sonra gelerek ikinci olduğunu açıkladı. Sude'nin,[2] bürosunun penceresinden tükenmeyen kazanç hülyalarını sattığı gibi, Sali de bu mucizelerin Arnavutluk'unu satar her gün televizyon ekranlarında ve sarayının hoparlörleri aracılığıyla.

"Herkes bize kurban olsun, dünya çapındaki kriz, krizin vurduğu Avrupa, krizden etkilenen komşularımız, krizden etkilenen Arnavut aileler, krizden nasibini alan milli servetimiz, krizden nasibini alan özel varlıklar, kriz geçirmekte olan toprak, krizde olan meclis, krizde olan adalet, krizde olan medya, kriz yaşayan eğitim, kriz yaşayan hastaneler, krizi hisseden mağazalar, krizin hâkimiyeti altına aldığı kültür, çünkü biz Arnavutluk'umuzu inşa ediyoruz..." Söz ettiği bu Arnavutluk, kendilerinin ve bir milyon işsizin Arnavutluk'udur ve bu ülke Bulqiza'da, Archibald Cronin'in kitaplarındaki gibi şehrin tepesinde yumak olmuş kömürümsü ölüm bulutuyla yaşar; Laç'ta, ilkel sanayileşmenin kentsel kovuklarında, devletsiz vahalardaki gibi göçmenler olmazsa son nefesini verdi verecek halde yaşar ki, yanı başında bulunan ve işsizliğe teslim olmuş Mamurras'un geleceğe dair tek umudu Laçi'yi futbolda yenmektir; Tepelena'da, hayat ataletinin güneşin altında öylece kalakalmış eski kahramanların vaktinden önce yaşlanmış torunlarını, kafası kesilen paşanın[3] yıkık kalesinin köşe bucaklarında bırakıverdiği duraksız geçitlerdeki gibi yaşar; Koplik'te, İskender Bey zamanında yüzyıllarca Venedik doç ve kardinallerinin nadide şarabının üretildiği yerde, yeni zamanların kentsel çirkinliği burayı meskenlerinden birini yapmışken eski bağların üzerinde

2 1997 bankerler dönemindeki bankerlerden biri. Sude'nin ayrıksılığı diğer birçok banker gibi bir şirket değil, o dönemde çok sayıda vatandaşın tasarruflarını verdiği, yüksek faizle para alıp veren bir kadın olmasıydı.

3 *Tepelena*, Türkiye'de Tepedelen olarak bilinen yerdir. Kastedilen paşa ise Tepedelenli Ali Paşa'dır.

ekilen fakirlik ve çamur arasında yaşar; Konispol'de, erkeklerin güneş doğmadan listeyle Yunanistan sınırını geçip komşu ülke zenginlerinin portakal ve zeytinleri altında rençper olarak çalıştığı ve gece yarısından sonra bitkin halde yine listeyle geri döndükleri yerde yaşar; Lushnja'da, bahçelerin ortasında ve komünist mimarinin eski binalarının arkasında, tuğladan yapılmış apartmanların –şehri, duvarları ötesindeki hayattan ve kendinden ayıracak yüksek güvenlikli cezaeviyle ilgili gizli bir projeyi gerçekleştirmek amacındaymışçasına– gökyüzünün en ufak manzarasını dahi kapatan duvarlar gibi yükseldiği yerde yaşar; iki adım ötesinde, Divjaka'da, büyülü çam ormanının ilerisindeki kumsalın –tüm sahil şeridi boyunca olduğu gibi– etraftaki derelerde toplanan plastik kitlenin şişe ve poşetlerini Adriyatik'in ağzına tıkan nehirlerle, kötü muamele edilen ve sindirilemez atıkları şafak vakti sahile kusan denizin arasında savaş alanına döndüğü yerde yaşar ki, bu arada Ardian Klosi ve beraberindeki bir grup çevreci, yıkıcı illetin hâkimiyeti altındaki hoş sahillerde hiç kimsenin kulak asmadığı tehlike çanlarını çalmak için çabalar durur; Fushë-Arrëz'ta hayatın hava, mısır ekmeği, dere suyu ve ilk fırsatta dışarıya kaçıştan öte bir şey olabileceği umudunun enkazında yaşar; Rrogazhina'da yıpranmış, çıkışsız, etrafı çaputlarla ve ceplerinde tek kuruş olmadan düpedüz gökyüzünün altında abesle iştigal eden şehrin insanları gibi unutulmuş ürünler duvarlarıyla çevrili eski asfalt pistte yaşar; Librazhd'da, kıyılarının yerini almış atıklara fena halde kızmış ve daha da fena halde kirlenmiş nehrin kenarında işsizlik zindanında ve yağmur yağdığında suların yükselip, nehrin çekildiği yerde inşa edilmiş birkaç gariban evinin yataklarına sinsice girdiği yerde yaşar; Ballsh'ta, kısır ovalarda çürümekte olan komünist petrol sanayinin mevtalarının saçtığı ve yirmi yıldır dinmeyen pis yelin etrafını sardığı yerde yaşar; Gjirokastra'da, dünya kültür mirasına ait şehirler arasında eşi benzeri bulunmayan ve taşlarının sesini dünyaya duyurmak için Ismail Kadare'ye o müthiş tahayyülleri bağışlayan ancak varlıklı büyük dedenin huysuz ve cimri ömrünün son anlarını yaşamakta olduğu yatağın etrafını sarmış gözü doymaz varislere benzeyen

sıvalı apartmanların çevirdiği şehrin,[4] bir taştan diğerine kendi kendini yemekten uzayan can çekişmesinin, iniltisinde yaşar; Burrel'de, kaderlerine terke edilmiş, işi gücü olmayan insanların eksik günlük yemekleri yerine tükettikleri masalı arkasında miras olarak bırakan Arnavutların Majestelerine dönüşmüş toyun[5] memleketinde yaşar; Përrenjas'ta, komünist maden endüstrisinin bir halkası olarak kurulan ve ana kara yolunun kenarında, içinde esir tuttuğu insanlarla beraber kalakalmış betondan tırların mezarıymışçasına paslanmakta olan şehirde yaşar; Bilisht'te, iş güç olmadan boşu boşuna durmaktan kaybedebilen sabrın kavgalı ovalarında, ağır beden işinden sonraki meyhanelerin amnezik unutkanlığındaki gibi yaşar; Erseka'da, her düşenin kaçmak istediği, her içinde olanın da kurtulma yollarını aradığı, dağların kurduğu bir tuzaktaki gibi yaşar; Berat'ta, şehri tarih akışının köşe başında değerli taş sandığı gibi kuranların kehribarla örülü rüyalarına her zamankinden daha az benzeyerek, akan suyun yirmi yıldan beri temizlenmemiş çöp adalarında devinip durduğu bin bir pencerenin kentinde yaşar; Kruja ve Fushë-Kruja'da, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı o şanlı direnişin yiğitlerini koruyan ve Hıristiyanlığın siperini[6] saklayan dağı kazıyarak üretilen çimento, araba tekerleriyle yakılan kireç ya da taş ocaklarının dumanıyla örülmüş çarşafın altında her gün birbirine sarılan bu iki şehirde yaşar; Shkodra'da, dünün ve bugünün ideolojilerinin orjilerinden berelenmiş, bu milletin nice büyük adamlarının evlerinin yıkılıp yerlerine Amman'ın kenar mahalleleri tarzındaki popüler yüksek binaların inşa edildiği ve şanlı Arnavut Aydınlanmacıları hanedanının[7] resimlerinin veya Kol Idromeno'nun ve Zef Kolombi'nin tablolarının eski zamanlardan aktardığı Avrupalı ya-

---

4 Kastedilen *Kronikë në Gur* isimli, Türkçeye *Taş Kentin Günlüğü* olarak çevrilmiş Ismail Kadare romanıdır.

5 Kastedilen kişi 1 Eylül 1928'de Arnavut kralı ilan edilen Ahmet Zogu'dur.

6 Kastedilen Arnavutluk'un milli kahramanı İskender Bey'dir (Gjergj Kastrioti Skënderbeu). 15. yüzyıl ortalarında, Papa tarafından "Batı medeniyetinin cesur koruyucusu" ve "İsa'nın Koşucusu" unvanlarının verilmesine referansla söylenmiştir.

7 Kastedilen ünlü Marubi ailesi.

şam tarzıyla yaşamanın sevindirici ışığının ya da nostaljinin parlak renklerini veren Danish Jukniu ve Franc Ashiku'nun[8] yasaklı şehirlerinin gururlu kendine hâkimiyetinin içeriksiz gelişmenin bulanıklığına yerini bıraktığı şehirde yaşar; Elbasan'da, komünist metalürjinin gömülmemiş ölüsüyle aynı yatağı paylaşmaktan hasta düşen şehirde yaşar; Kuçova'da, uydurulan Stalin şehrinin devamı olan[9] ve sakinlerinin üst kademelerden yardım ve haber almadan sürgündeymiş gibi hayatlarını sürdürdüğü şehirde yaşar; Saranda'da, halini ne sen sor ne ben söyleyeyim, yaşar; Lasgush'un[10] göletinde, su aynasının etrafındaki nazik ovalarına estetik sefilliğin binalarını eken ve şiirsel yürüyüşlerin yapıldığı kıyısını turistik yanılsamaların upuzun yapılarıyla kaplatan bayağılığın taşlarıyla örülmüş şiirlerin oluşturduğu gölünün kenarındaki gibi yaşar; Kavaja'da, demokratik değişimlerin ateşli taraftarlarına yirmi yıl boyunca eski sözde komünistlerin komünistliğe karşı nefretini ve yerel ölçülerinin üçkâğıtçılığından başka hiçbir şey veremeyen akıl kethüdası Sali'nin yerinde[11] yaşar; Peshkopi'de, istihdam dışı kalmış akıllı insanların masalarda yaptıkları laf atışmalarıyla vakit geçirdikleri yerde yaşar; Peqin'de, nerede olduğunu anlamaması için gözleri bağlı tutulan bir esirin bağlandığı yerdeki gibi yaşar; Përmet'te, canı alınmış güllerle beraber geçmişin yolunda kalmış güzel bir geleneğin bomboş zirvesindeymişçesine yaşar; Kukës'ta, insanların fakirlik yardımıyla beraber, onları her seferinde daha büyük sayılarda Tiran çevresine yeniden getiren dönüş biletlerini aldıkları aylık yolculuğun sonundaki işsizlik uçurumunun kenarındaki gibi yaşar; Durrës'ta, yerli tüccarların Kral Zog'a addettikleri tarihi sarayın çepeçevre kuşatıl-

8 Totaliter rejim yıkıldıktan uzun yıllar sonra da yaşamış ünlü İşkodralı ressamlar.

9 Şehrin adı 1950'lerde *Qyteti Stalin*'e (Stalin Şehri) çevrilmiş, 1990'a kadar da bu isim kullanılmıştı – e.n.

10 Kastedilen şehir, ünlü Arnavut şair Lasgush Poradeci'nin memleketi ve yaşadığı yer olan Pogradec'dir. Arnavutluk'un güneyindeki Pogradec, gölünü Ohri şehriyle paylaşır.

11 2011 belediye seçimlerinde Sosyalist Parti'nin kazandığı Kavaja o zamana kadar Demokrat Parti'nin kalesi olarak biliniyordu ve Demokrat Parti Başkanı Berisha'nın memleketi olmadığı halde milletvekili seçildiği yerdi.

dığı ve yıkıcılığın yaralarıyla can çekişmekte olduğu yerde, deryayı görmek için güzelim tepelerde üst üste binmiş upuzun yaratıkların vahşi hayatının tam ortasında gibi yaşar; Ura-Vajgurore'de, hiç durmadan geçenlerin kaldırdığı tozun ve insanların evlerine hiç durmadan sinsice giren fakirliğin arasındaki yol kesişim şehrinde yaşar; Kruma'da, sabah gözleri açmak için, dört mevsim sonra uyanmak üzere uykuya dalmanın imkânsızlığından daha iyi bir nedenin olmadığı yerde yaşar; Himara'da, kentsel yıkım dalgalarının alıp götürdüğü ve genel eciş bücüşün çerçevesi içerisine atıverdiği dünyevi cennetin toprak parçası üzerinde yaşar; Lezha'da, Arnavutlar için tüm zamanların Milli Kahramanının[12] dikenlerle kaplı mezarı üzerinde koyunların gezindiği yerde ve de hemen yanındaki Shëngjin'de, kör geçiş sürecinin aymaz eliyle birbirine yapıştırdığı apartmanların boynu bükük denizin masalsı manzarasına meydan okudukları, her sabah hayatlarının devamını avlamaya çıkmadan önce göz yakan siyah dumanı dışarıya salarak uzun öksürmelerden sonra uyanan teknelerin yaklaştığı eski püskü iskelenin hükümetin katı inşaat malzeme işletmeleri tarafından bağrı yarılmış tepenin titreyişi altında takır tukur asma kilitle açıldığı yerde, derinliği ve bölge açısından sahip olduğu stratejik konumla Akdeniz'in en rağbet gören limanlarından olabilecek ülkenin en büyük su varlıklarından birinin kenarında yaşar; "küçük Paris"te,[13] medeniyet ve zarafetlerinin haddini bildirmeye çalışan yeni zenginlerin tuzağına düşerek, dünyadan elini ayağını çekmiş gibi yıllardan beri fırsat yokluğunda kıvranan, rafları kitap, Amerika'dan mektup, balo davetiyeleri ve alafranga aksesuarlarla dolu onurlu ve titiz Korçalıların memleketinde yaşar; Fier'de, bir ekmek parçası için domates satan veya domates alabilmek için göçmen evlatlarının göndereceği parayı bekleyen petrol uzmanları memleketinde, toprağın derinindeki ka-

12 İskender Bey.

13 Şehrin mimarisi, insanlarının eğitim seviyesi, sanata olan yüksek ilgileri ve 1. Dünya Savaşı'nda Fransız kontrolü altında olan bölgenin merkezi olması sebebiyle Korça'ya "küçük Paris" denmektedir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Korça'dan en büyük göç Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru olmuştur.

ra altının iktidar bahçesinin pompalarıyla çekilip kaçakçılık ve kara paraya akıtıldığı yerde yaşar; Skrapar'da görkemli kanyonların ve karşılığını tam tamına vermiş siyasi ihanetin sanatından beslenen fakirliğin duraksız yokuşunda yuvarlanmış sadık insanların memleketinde yaşar; Rrëshen'de, tersine dönmüş bir takvim sayfasındaki gibi iş güç barındırmayan geleceğin maziye benzediği ancak buradaki insanlarının şanlı geçmişine yaraşmayan bir mazideymişçesine yaşar; Delvina'da, şehrin ortasındaki boşluğun yakıcı güneşe teslim olduğu insanlarınsa umutsuz gölgeler gibi etrafta dolaştığı bir kovboy filminin oyuncusuz setindeki gibi yaşar; Rubik'te, zavallı şehrin hep yarım çimlenmiş bir futbol sahasının etrafındaki işsiz seyirciler gibi maçı beklemede kaldığı yerde yaşar; Maliq'te, işçilerin desteksiz kaldığı ve ıssız kalan toprakları yutmak için bataklığın kinci dilini uzatmakta olduğu yerde yaşar; Poliçan'da, emperyalizme karşı savaş döneminden kalan cephanenin demontajı için Savunma Bakanlığı'nın işlemleri arkasında saklanan kaçakçıların elinde kalan ve insanların bir sonraki seçim kampanyasının onları demontaj işçisi listelerine dahil edilmek üzere kölevari bir işte istihdam edilmeleri için sırada bekledikleri, silah sanayisinin memleketinde yaşar; Puka'da, sadaka ve orman kesimiyle beslenen yerde yaşar; Gramsh'ta, diğer bölgelerdeki kargaşalı gelişimle olan iletişimin yollarının tümünün dışında kalmış yerde yaşar; Bajram Curri'de, buralardan gelen hükümet başının şehircilik ve medenice ortak yaşama yaklaşımının eksik olduğunu gösteren canlı bir delil gibi yaşar; Vlora'da, bugün iktidarda olup, bağımsızlığımız 100. yılı kutlamalarını hazırlayanlar tarafından yıllardır baltalanan bağımsızlığımızın memleketinde yaşar... Ve nihayet Arnavutluk'ta, şimdiye kadar, bu yirmi yılın ve özellikle Sali'nin kalkınma planlarındaki eksikliğinin ve belediyelerin hastalıklı bütçeleri için ana gelirin inşaat faaliyetleri vergileri olmasının ülkeyi nereye götürdüğünü düşünmeden, kaderine terk ettiği şehir ve beldelerin Arnavutluk'unda yaşar. Nitekim bu sonuncusu ayrı bir konudur. Çünkü devletin görevini terk ettiği koşullarda toplumun zorlukları aşma gücü, olağanüstü enerjisi, insani yetenek, cesaret ve şüp-

hesiz göçmenlerin hayati desteği–her şeye rağmen– hayatlarını sürdürmelerini, ellerinden geldiği kadar idare etmelerini ve devletin istikametsiz yolu üzerinde çıkışlar bulmalarını sağlıyor. Esasında bunda yetenekli birkaç belediye başkanının katkısı da çok büyüktür. Onlar 1990'lı yılların geride bıraktığı terk edilmişliğin, karmaşanın, allak bullaklığın ortasında ve hükümetin kentsel bölgeleri tâbi tuttuğu imkânsızlıklar kuşatmasının içerisinden şehircilik aromaları yaratarak bazı şeyleri ileriye doğru götürmeyi bildiler. Bu söylediğim bilhassa, belediye başkanlarının kapılarında şehirlerinin öksüzlüğünün kaldığı son altı yıl için geçerlidir.

* * *

Aynı esnada, tüm şehirlerin içinde başka tür bir Arnavutluk da bulunur. Bu Arnavutluk'ta resmî belgelere göre herkes iş sahibidir ve hatta burası sıralamada Almanya'yı takip eden Avrupa'nın ikinci ekonomik gücünün dayanağıdır; her baktığın yerde iktisadi mucizeyi fark edebileceğin bir bölgedir. Dahası krizin sardığı dünyaya Sali'nin sunduğu ilham verici örneğin diğer yüzünün sentezi burada bulunur. Tarım, –hükümetin önderliği sayesinde– günümüzde her zamankinden daha ucuz olan ekmeğin pırıldayan tahıl ovalarına yayılarak sayısı her ay son beş yüz yılın toplamından daha çok artan zeytin ağaçların arasından büyüyerek, hükümetin konuşmaları sayesinde ülkemizin dört bir yanında yeşermekte olan nar, elma, portakal, fındık, ceviz ve mandalinaların gölgesi altında koşarak, devlet bütçesi destekli yüzlerce kilometreye uzanan bağlarda saklambaç oynayarak, insan elinin rahatsız etmediği nehirlerin duru suyunda susuzluğunu gidererek, hükümetin çevre projeleri sayesinde büyüyüp çoğalan ormanların havasını ciğerlerine çekerek, devletin ihtimamla baktığı binlerce sulama kanalından beslenerek ve aynı şekilde dikkat edilen binlerce drenaj kanalında yıkanarak, bedava fiyatına satış yapan pazarları dört mevsiminin meyveleriyle dolduran sayısız seralarda ısınarak ve Arnavutluk'taki hiçbir çocuğunun okula gitmeden önce yumurtasını yememiş, sütünü içmemiş kalmayacağı şekilde hayvancılı-

ğa destek vererek altın çağını yaşamaktadır! Dahası gelişmiş tarım okulları açtırmış ve buralarda okuyan genç kız ve erkekler toprakla alakalı işlerden kazandıklarıyla yüksek bir hayat seviyesine erişebiliyorlar. Dolayısıyla biz, ülkemizin karayollarından geçerken araba pencerelerinden dışarıya göz attığımızda ya da neresi olduğu fark etmeksizin köy ve kırlarımızdan geçtiğimizde –görkemli Alpler'de, Tropoja ve Kukës'ın kırsal alanlarında, Malësia e Madhe ya da Nënshkodër'ın dağ veya bayırlarında, Dibra'nın tepe ve yüksekliklerinde, Lezha'nın yaylasında, Durrës ve Kruja'nın yayvan düzlüğünde, Tiran'ın köylerinde, Myzeqeja'nın ambarında, Dumre'nin ovalarında ya da ileriye Librazhd'ın, Mokrë'nın meskun merkezlerinde, aşağıya doğru Korça'nın yazlarında ya da bu tarafa doğru Berat çevresinde, hatta daha da aşağıda Gjirokastra'nın ötesinde İyon Denizi'nin kenarında– memnuniyet ve gururla derin bir nefes çekiyoruz. Ayrıca mülkiyet sorununun çözüme kavuşturulması ve Enver'in köle kooperatiflerinin hür insanların topluluklarıyla ikame edildiği çiftliklerde devletin de desteğiyle yolunda giden işler sayesinde, bütün bu yerlerde köylerimizi Avrupa'nın kırsal alanlarının aynısı yapmış olan değişimin hamlesiyle karşılaşıyoruz. Buralardaki özgür insanlarsa kendileri, kentleri ve ihracat için de üretim yapabiliyor, ürünlerini Avrupa'da olduğu gibi satışın yapıldığı çağdaş mağazalarda koyabiliyor, hem kendi gelirlerine hem milli gelire katkıda bulunabiliyor, işlerliği olan bir sistem içerisinde verdikleri büyük uğraşlar sonunda evlerine kazandıkları parayla dönebiliyor ve hükümeti yanlarında bilerek geleceğe dair planlar yapabiliyorlar. En önemlisi çeşmelerinden 24 saat içme suyu akıyor, kesintisiz elektrikleri var, ısınma imkânları var, iş sonrasında sosyal hayat fırsatları var, okul kitaplarını veya başka kitapları makul fiyatlarla köylerinde tedarik edebiliyorlar, devlet kaç kilometre ötede olursa olsun çocuklarını kasabanın ortaokuluna veya şehrin lisesine servislerle getirip götürüyor, vergilerini ödüyorlar, sağlık hizmetleri sunuluyor –sağlık karneleri mevcut ve yaşlıları hastalandığında veya acil durumları olduğunda ambulans gelebiliyor–, kasabalardaki kültür merkezi her yaşa hitap edecek ak-

tiviteler sunuyor, Sali buralardaki herkese bedava interneti getirmiş durumda!

Bu acıklı alayın daniskası şu ki, Emek Partisi Arnavutlara yaptığı dünyaya başarı örneği olma konusundaki beyin yıkamacı propagandayı en azından gerçek görüntülerle örnekleyebiliyordu. Sali ise önderliğindeki Arnavutluk'un dünya çapındaki başarılarının günlük örneklemesini sadece safsatasıyla yapabiliyor. Her ne kadar köle durumuna indirgenmiş, iki kuruşa çalıştırılan, yakın gelecekte onu bekleyen komünist cennetin uyuşturucusuyla devrimci coşkusu canlı tutulan ve ideolojik esrarın hezeyanından uyanan bireylerinin cezaya çarptırıldığı bir halkın zorunlu işgücü sayesinde ulaşıldıysa da, Emek Partisi gerçekten var olan buğday, mısır, sulama sistemi döşenmiş ovaları, ceviz ve zeytin ağaçlarıyla ekili tepeleri, domates seralarını, narenciye taraçalarını gösterebiliyordu. Ama bilmem niçin dünyanın ilk onuna girmiş, başka bir kim bilir niçin ilk yirmiyi yakalamış, diğer bir konuda yirmi altıncı sıraya kadar yükselebilmiş ve iktisadi büyüme ve kalkınma bakımında Avrupa'da ikinci olan Sali'nin Arnavutluk'unda laf eserdir, eser de laftan ibarettir. Kendisiyse saat başında horozlanmak üzere kapalı kapının ardından çıkıveren eski zamanın ayarlı saatlerinin horozu haline gelmiş durumdadır. Onun Arnavutluk'unun vücudunun hiçbir parçası totaliter lanetin zamanından fiziksel olarak daha iyi durumda değildir: Deniz dinamitten veya kirlilikten daha çok himaye edilmiş değildir, hiçbir plaj çöplerden veya septik çukurların pisliğinden daha temiz değildir, hiçbir tepe kentsel yaralardan veya sözde endüstriyel yok edicilikten daha çok korunmuş değildir, hiçbir orman testere ve baltadan daha çok esirgenmiş değildir, hiçbir ağaç gelişigüzel kesilmekten daha güvende değildir, hiçbir nehir o zamankinden katı inşaat malzemesi işletmecilerine karşı daha çok koruma altında değildir, verimli toprağın hiçbir parçası beton istilasından daha çok kurtarılmış değildir, hiçbir sulama ya da drenaj kanalının işlerliği daha çok kontrol edilmiş değildir, meskun köylerin hiçbir bölümü sellere karşı daha güvende değildir. Ne yazık ki değildir...

Ancak en kötüsü henüz gelmedi. Çünkü yatağı kazılacak nehirler var daha, mahvedilecek plajlar da, dinamitle patlatılacak deniz alanları, deniz kenarında uzanan betonlaşacak tepeler ya da inşaat malzemeleri için oyulacak tepeler, ya da çimento fabrikası inşaat etmek için tepeler var daha, daha kesilecek ağaç ve ormanlar var, istila edilecek veya inşaat bölgesine dönüştürülecek verimli toprak, kalkınma adına çirkinleştirilecek ve harap edilecek şehirler de var daha. Ancak sonrasında, bu hızla gidilirse birkaç yıl zarfında, neler olacak ve bu ülkeyi tekrar kendine getirebilmek için ne yapmak gerekecek, yoksa boş mu verelim, "benden sonra tufan" mı diyelim?

Dünkü sistem, Enver'inki, maaşsız çalıştırılan kölelerinkiydi ve bütün benzerlerinde olduğu gibi, ülkede gerçekleştirdiği büyük bayındırlık eserlerini okuma-yazma oranların aşırı düşük olduğu ve bataklarla dolu bir Arnavutluk'ta, yere çökmüş, boğazında tekme ve kafasına silah dayanmış özgürlük pahasına yaptı. Bugün sahip olduğumuzsa işlevselliği olan ve anayasal kurumlarla, halkın iradesini temsil eden hükümetlerle ve demokratik kanunlarla teşvik edilen ve denetlenen rekabet yolunda her bireyin kendi enerjisini yaşama ve kullanma koşullarını yaratan özgürlüğün sistemidir. Amaç milli çıkarla beraber sosyal grupların, ülkede yaşayan toplulukların ve memleketimizin ev sahibi olan vatandaşların çıkarlarını yasadışı saldırılardan korumaktır. Söz konusu sistemin Arnavutluk'u daha güzel, daha temiz, daha gönençli ve şüphesiz daha zengin yapması gerekiyordu. Ancak sistemi getirdikleri halde ne doğru düzgün bir işlevselliği var ne de bu karşılığı veriyor. Bununla beraber Arnavutluk'u alansal, kentsel, sosyal ve iktisadi keşmekeşin ortasında hayatını iyileştirmek üzere herkesin kendi çıkışlarını aradığı bir toprak parçasına dönüştürmüş durumdalar. Bu aradaysa atalarımızın Arnavutluk ismini verdiği varlığımız, kötü idare edilen halkı beslemek üzere, günbegün büzülüp süzülüyor. Zira Enver zamanının karşılıksız emeği, göçmelerden gelen işsizlik ödeneğiyle ikame edilmemiş olsaydı ülkedeki insanların üçte biri açlıktan ölmüş olurdu.

Avrupa gibi bir Arnavutluk[14] hayalinin Tiran realitesinde gerçek kesitlerde şekillendiğini gördüm. Sosyalist belediye başkanının çok sınırlı imkânlar içerisinde dönüştürücü projelere hayat verdiği ve umut ışığını yaktığı Durrës'ta da parça parça gördüm. Hükümetin kazıdığı hendekler ve inşa ettiği duvarlara rağmen güzel işler çıkaran Korça ve Elbasan'da, başında oldukları topluluklar ve yabancı iyilikseverlerle yaratıcı işler yapan belediye başkanlarının birkaç defa üst üste halkın güvenini aldığı Pogradec ve Kuçova'da da gördüm. Şehirlerde yaşayan Arnavutluk'un düştüğü hallerin farkında olan bir hükümetin, öncelikle Avrupai kentsel gelişim yaklaşımı çerçevesinde destekleyeceği diğer şehirlerde de bu hayalin hâlâ gerçekleştirilebilir olduğuna şüphe duymuyorum. Bu hayalin göz kamaştırıcı bir ivmeyle, aşağıda Butrint Milli Parkı'nın yanından geçen sihirli kanalın diğer tarafında yaşayan Arnavutluk'un küçük bir kısmında, gerçekleştiğini gördüm. Burada işsizlik sıfır, verimli topraklarda izinsiz inşatlara hiçbir şekilde müsaade yok, her eve 24 saat içme suyu ulaşmakta, köy yollarının %70'i kasaba yönetiminin[15] finansmanıyla, %30'uysa çiftçilerin katkısıyla çok güzel yapılmış durumda; bu kasabanın başında dört dönemden beri üst üste seçilen, uzun süreden beri benim köy konusunda hayran olduğum hocam Dhimo Kote isimli çok akıllı bir Arnavut var. 1990'lı yılların başındaki karışıklıklarda ekimlerin mahvedici bir şekilde sarsılmasını takiben, dört yıl boyunca kardeşleriyle beraber güney komşumuzun tarlalarında ırgat olarak çalıştıktan sonra terk edilmiş Xarrë'nın boş arazilerine ilk dönenlerdendi. Geri döndüğü için kendisine deli diyen köylülerin iğne-

14 1990'ların başında Arnavutluk'ta çok ünlü "*E duam Shqipërinë si gjithë Europa*" (Avrupa gibi bir Arnavutluk istiyoruz) sloganına atfen söylenmiştir. 90'larda mitinglerde, gösterilerde, gençlik toplantılarında, medyada, yazılarda çok sık tekrarlanan bu kısa cümle, o zamandan bu yana ülkede toplumsal, siyasi ve kültürel anlamda başat bir saik ve dürtüyü ifade etmektedir.

15 Burada "kasaba" olarak çevirdiğim, Arnavutluk'ta birkaç köyü birden yönetimi altına alan ve "Komun" diye bilinen idari birimdir. "Komun"un başındaki kişi yerel seçimlerde her dört yılda bir seçilir ve bu kişiye "kasaba başkanı" ya da "komun başkanı" (*Kryetari i Komunës*) denir. "Kasaba yönetimi" diyebileceğimiz birim, belediye değildir. Zira Arnavutluk'taki yerel seçimlerde belediye meclisleri, belediye başkanları ve kasaba başkanları seçilir.

lemeleri eşliğinde, köyünü tıpkı komünizm zamanındaki gibi ekme ve yeşertme ütopyasına tırnaklarını geçirdi. Ancak bu sefer temel bir farkla: Bugün bütün kırsal Arnavutluk'un gelebileceği başarılı noktanın heyecanlandırıcı örneği olmuş olan fidanların köküne köleliği değil, özgürlüğü koyarak. Xarrë'da hakikaten tam istihdam var, özgürlük işlevselliği olduğu için emeğin karşılığını vermekte, köylüler iyi besleniyor ve Arnavutluk'un kırsal alanlardaki on binlerce kardeşlerinin çektiği korkunç sıkıntıları çekmeden çocuklarını okutabiliyorlar. Dahası ürünleri her yıl artıyor ve Avrupa'ya ihraç ediliyor. Örneğin birkaç yıl önce, komünist Arnavutluk'un tümünde bir yılda üretilen karpuz miktarına ulaşıldı ve Arnavutluk ve Kosova'da satılmanın dışında Makedonya, Hırvatistan, İtalya, Hollanda, Polonya ve daha birçok yere ihraç edildi. Başardığı işler deli değil dâhi olduğunu ispat edince, köylülerin kollarında taşıyıp kasaba yöneticisi koltuğuna oturttukları Dhimo'nun Xarrë'nda uzun yıllardır 8 bin kişilik kasabanın kaldırabileceğinden çok daha fazla iş çıktığından, memleketimizin diğer bölgelerinden 250 aile için iş imkânı sağlanmış durumda ve normal günlerde işçinin yevmiyesi 15 bin eski lekken, hasat mevsiminin yoğun günlerinde en düşük yevmiye 20 bin eski lektir.[16] Kasaba, Arnavutluk'ta başka hiçbir yerde olmadığı gibi, devletten kiraladığı arazi dahil, arazi vergisini %100 tahsil etmektedir. Ancak devlet, kiraladığı arazinin kirasını dahi kasabaya bırakmadan halktan aldığı diğer paralarla beraber kendi işlerinin istikametsiz yoluna yatırmaktadır. Aynı şekilde Xarrë'nın payına düşen meraları kasabaya vermemektedir. Oysa diğer kasabalar kendilerine düşen payları yönetimleri altına almış durumda. İlaveten parti mantığının mantıksızlıkları Xarrë meralarının bir kısmını komşu bir kasabaya tahsis etmiş durumdadır.

Avrupai bir Arnavutluk'un gerçek olma olasılığı bakımından ülkemizin bu parçacığıyla ilgili söylediklerime inanmıyorsan, tarif ettiğim yerde bulursun. Dhima Kote'nin "deliliğini" an-

16 15 bin lek yaklaşık 10 euroya denk gelmektedir. Söz konusu yevmiye memurların, serbest çalışanların maaşları ya da maaş ortalamaları göz önüne alınınca günümüz Arnavutluk'u için önemli bir meblağdır.

lattığımda bana deli gibi bakan başkalarını da gördüm. Ancak zahmet edip, kırsal Arnavutluk'ta hiçbir yerde olmadığı gibi kasaba yönetimi tarafından altyapısı her yıl geliştirilen ve iyileştirilen Xarrë'n beş köyüne refah getiren, merkezî sulama sistemiyle teker teker köklerinden sulanan ve yıldan yıla artan zeytin ağacı ve narenciye işlenmiş ovaları gezenler büyülenmiş dönüyor. En son Dünya Bankası'nın bölge müdiresi gitmişti ve dönüşünde bana şöylë dedi: "Xarrë çok etkileyiciydi. Arnavut köyünün Avrupai olabileceğini orada birebir görebiliyorsun."

* * *

İhlalcilerin gücünün yarattığı gürültü patırtının zirvesinde; bütün bir halkın tedirgin ve şaşkın bakışları önünde; gözleriyle gördükleri ve izleme heyetinin ara raporlarında açıkça okudukları gerçekler duvarıyla Sali'nin yalan dolan duvarı ve aklını başından alan 10 oyu hiddetle ezme konusundaki yolsuzluğunu tamamlama kararlılığı arasında sıkışıp kalmış uluslararası dost ve müttefiklerimiz karşısında; 8 Mayıs seçimlerine karıştırılan hilelerin idarecisinin yönetiminde oy seçim sonuçlarının Genel Seçim Kurulu'nda değiştirilme düzenbazlığının nihai saldırısı ekranlarda oynanırken[17] Ismail Kadare'nin yazdığı bir mektup Tiran Belediyesi üzerine çöken dağ gibi karabulutu delip geçti. Arnavut siyasetinin karabulutlarına karışmaya hiçbir zaman heves etmemiş yazar, siyasi iktidarların onu düşman olarak algılamasını önlemek ve tahayyülüne kitaplarında hayat verirken rahat bırakılması için kendisiyle siyaset arasına süregelen bir sis perdesi çekmeyi tercih etmişti. 21 Ocak'ın canice katliamlarını kamuoyu önünde ağır sözlerle kınamak üzere bu sis perdesinde küçük bir delik açtı. O delik, geçmişin kanlı rejimlerinin sahneledikleri ölümlerin zamanına geri dönmüş Arnavutluk'un, kanlar içerisinde can çekiştiği kaleye dışarıdan bakmaya benziyordu. Ülkesi için kapkara bir ihtara benzeyen

17 Seçimler bitip, sayım sonuçları ortadayken Yüksek Seçim Kurulu Başkanı bazı kutularda, bazı oyların unutulduğunu ve bunların sayıma dahil edilmesi gerektiğini söylemişti. Söz kutusu kutular Genel Seçim Kurulu merkezine getirilip bizzat başkanın yönettiği basına açık bir toplantıda –sonradan ortaya çıkan bu oylar sayılarak– sonucu iktidar adayının lehine değiştirmişti. Bkz. s. 266, dipnot 26.

bu trajik görüntüler karşısında yazarın kayıtsız kalmayı reddetmesinden birkaç zaman sonra gelen Mayıs mektubu, Ismail Kadare'nin o yolsuzluk ve kanunsuzluk sarayıyla yıllar süren mesafesi düşünülünce, şüphesiz iktidarın gözü önünde 21 Ocak'ta doldurulmuş olan bardağı taşıran son damla oldu.

Ismal'in koruduğu o sessiz mesafe, sis perdesinin arkasında kendi halinde bırakılması için ödediği haraçtı. Gün geçtikçe daha çok laubali olan ve haliyle ünlü edebiyatçının övgülerini bunca yıl boyunca, nice rejimlerin eski ihtirasıyla arzulayan iktidar için yazarın sessizliği zamanla daha da gıcıklık yaratan bir memnuniyetsizlik gibi algılanıyordu. Böylelikle Sali'nin uşağına gönderdiği açık mektup, daha tam okunmadan, sarayın ona alenen –çoktan beri istediği– ağzının payını verme harekâtının çıkış sebebi oldu. Böylece *55*'in Fahri'si[18] başta olmak üzere sarayın yardakçıları yazarın adına ve geçmişine karşı bol gürültülü, yıkıcı bir saldırı başlattılar. Hükümetin yolsuzluklarına sahip çıkmak için yolsuzluk aracılığıyla mükafatlandırılan ve beslenen bu entelektüeller, Arnavut siyasetinin tüm iktidarlarının çarmıha gerdirme operasyonlarında çivi olarak kullandığı tiplerdendir. Zira 1980'li yıllarda Tiran'ın duvarlarına yazılan, "Huyuna tutkun, yaşlı başlı oldun..." şeklindeki şiir, zaman geçtikçe kendilerine daha da çok yakışıyor. Ancak bu tiplerin yeni versiyonları da var ki –bunlar da tıpkı eski modelleri gibi– iktidarın muhalifleri üzerinde kullanmak için elleri çiviler ve taşlarla dolu ekrandan ekrana dolaşırken, ceplerini iktidardan gelen parayla doldurur, gönüllerini de iktidardan gelen mükafatlar sayesinde ferah tutarlar. Gönderilen mektup yurtsever bir sesti. Toplumsal bir ayıbın doruğunda mantığın mesajını iletmenin yanı sıra, Ismail'e büyük bir iyilik yaptı. Komünist diktatörlüğün ve 1990'lı yılarının ilk yarısındakine benzer, yeni yüzyılın 10'lu yıllarının ikinci yarısında yaşamakta olduğumuz post-komünist demokratürün resmî ve gayri resmî gizli servis kalıntıları tarafından yıllardan beri yakalanılamayan ale-

18 Kastedilen kişi *55* adlı gazetenin ve 55 Yayınları'nın sahibi Fahri Balliu'dur. Ateşli Berisha taraftarlığı yapan gazete, Berisha'nın muhaliflerine her türlü dille ve ailelerini de konu ederek saldırmakla ün salmıştır.

nen ve doğrudan saldırıya maruz kalma fırsatını verdi. Zira saldırganlarının arasındaki en hevesli tiplerin öteden beri yazara şaşalı övgüler yağdıran ve dostluğuyla pek şımartılmış bazı kişiler olduğu ortaya çıktı.

Kamusal bayağılık ruhunun bataklığının yağlı yüzeyinde yıllardan beri biriken kini boşaltarak, yazara bütün güçleriyle saldıran tüm rejimlerin ünlü yalakalarının yağ bidonları eşliğindeki isyanı ve bunun beraberinde Sali'nin uşağının kamuoyuna açıkladığı Tiran'ı benden kurtarma girişimi, bugünkü iktidarın bedeninde kök salmış ahlâki ve entelektüel sefaletin paha biçilmez bir gösterisiydi: Geçmişte veya günümüzde çok uzun yıllardır –özellikle parti için kritik zamanlarda– derin düşüncelerin taşıyıcıları, ender bilginler, tarihî gerçeklerin ileticileri, nadide toplumsal ve ahlâki değerlerin sözcüleri rolüne bürünmek üzere kamuoyu önüne konulan gülünç tiplemelerin gıdıklayıcı komedisi. İşte bunların bekledikleri an gelmişti ve ağızlarına geleni söylediler. Oysa o zamana kadar dolandırıcıların ünlü kişilerle bar çıkışında ya da stat girişinde çektikleri öylesine resimleri göstererek bu kişiler için mühim oldukları masalını anlatarak yaptıkları gibi, görüşlerinin onun katında önemli olduğunu göstermek üzere yazarı kullanmışlardı. Mülk sahiplerinden inşaat izinleri için imza koparmak üzere yaptığım resmî ziyaret ve görüşmelerin giriş çıkışlarında yanıma sırnaşarak çektirdiği resimleri kullanan o vurguncunun yaptığından, daha da kötüsünü yaptılar Ismail'e. Sali'yi mutlu etmek için, vurguncunun o resimlerle kamuoyu önüne çıkıp benim yakınımmış gibi ağzına geleni söylemesine benzer bir şey yapmış oldular. Bu sonuncusu muhtemelen sadece saray yaveri olarak mükafatını alacaktı ama bunlar kıskançlıklarının fetişinin karşısında akıllarının, Arnavutça okuma-yazmanın ve dünyaya bakış açılarındaki cüceliklerinin öcünü aldılar. Tanrı'nın yüce zarafetinin yaratıcılığından pırıldayan bir damlacığı, saklı kalan nedenlerle iyilikle lütfettiği kimselerin hayatını zindan eden şey cehaletin siyasi iktidarının işbirlikçisi olan bayağılıklar dünyasının ihanetidir. İşte bu tarz bir kişiye karşı söz konusu dünya kadar eski ve evrensel olan intikamı gerçekleştirmiş oldular.

Ismail mektubu aracılığıyla Sali'nin uşağına çekilme talebini iletiyordu. Zira Tiran ve tüm Arnavutluk başkent halkının iradesinin arsızca ayaklar altına alınmasından öfke ve şaşkınlıkla kaynıyordu. Başkent, tüm Arnavutlarla beraber, yüreği ağzında oy sayım dramını yaşadıktan sonra mektubun geldiği gün, yasadışılığın zoruyla sayımın sayımı düzenbazlığını çekmekteydi. Mektup tüm bir ülkenin akıllarının daha fazla çalkalanmaması adına yapılan bir çağrıydı. Taraflar rollerini değiştirseydi ve o an yaşanmakta olanına benzer bir çarpışma devam etseydi, aynı çağrıyı benim aleyhime yapacağına da eminim. Çünkü çok anlamlı olan bu mektup jestini benim yüzümden yapması için hiçbir sebep yoktu. Birbirimiz konusunda yaptığımız değerlendirmelerin soğukkanlılığını bozacak bir dostluk yoktu aramızda. Zor bir günde bizi yakınlaştıracak insani bir yakınlığımız da yoktu. Kendine has vatanı olarak yaşamayı ve herkese ait vatanının kötülüğüyle, başkaldırmayı ya da yaratıcı ruhun mezar kazıcılarının toprağında sürünmek ve göz göre göre yok olmak yerine gizemli savaşını sürdürmeyi tercih ettiği ülkede nadir yeteneğinin parıltısı yukarıda, hükümette, pek çok şeye muktedir olanların gözlerini kamaştırdığından beri siyasi iktidarların kendisi üzerinde toplanan dikkatleri dağıtmak üzere sis perdesiyle çevrilmesinin nedenini hoş görmem konusunda sonradan zaman yardımcı olduysa da, geçmişte komünist iktidarla oynadığı ayna oyunundan dolayı kendisine karşı olan entelektüel memnuniyetsizliğimi alenen ifade etmekten çekinmemiştim.

Mektuba cevap –kendisine ve onun mantığının silsilesinde kapının girişinde kudurmuşçasına ısrar eden ilkel süper gücün yazarın bir ışığını yaktığı çıkıştan faydalanarak baş eğmiş sayılmadan geri çekileceğine dair bir umut görenlere de– yeryüzünden fırlatılan yıldırım hızıyla geldi. O arada benim yanımda olan birkaç kişi de, olup bitenlere Kadare'nin dahil olmasından heyecana kapılarak, "Kazanırlarsa büyük bir ayıbı üzerlerine almış olacaklardı, şimdiyse onurlu bir şekilde çekilip, ahlâken arınmış olarak bu meseleyi kapatırlar" diye düşünüyordu. Mektup çok güzel yazılmıştı ve ülkenin tarihinden çok önemli bir örnek veriyordu. Ancak rejimin reçineli kulaklarından böy-

le bir sesin uğultusu bile geçmezdi. Mektubun yayımlanması ve saraydan yarıştan çekilme önerisine ret cevabının gelmesine kadar geçen saatlerde olumlu tahminler, bunun son anda paçasını kurtarmak için Sali'nin bulduğu bir çözüm olduğunu ve Ismail'in sadece çıkış yolu sağlama talebini yerini getirdiğini iddia edecek noktaya kadar varmıştı. Benimse mektup yayımlandığı andan itibaren, tahmin edemediğim tek şey rejim yalakalarının isyanıydı. Ama istilacıların kapıdan geri çekilmeyeceklerinden zerre kadar şüphem yoktu. Bana göre bu, malumun ilanıydı. Çünkü onlar belediye kapısına yasadışılığın tüm gücüyle, hak ettikleri şeyi her ne olursa olsun elde etmek için vurmuyorlardı, hak etmedikleri şeyi elde edene kadar kesin surette oradan uzaklaşmayacaklardı.

* * *

Ve Tiran'ı aldılar. Son bir çığlık atarak belediyenin kapısını yerle bir ettiler. Mahkeme tokmağının vuruşuyla hukuk düzeninin yıkılışı ilan edildi, Arnavutluk anayasası Lana'ya fırlatıldı, yasaysa savaşın son sahnesi için dört bir yandan toplanmış taburların haykırıcı bayraklarla ve sağır edici kornalarla döküldükleri yol oldu. On bir yıllık uzun savaş yeni istilacılar için mağlubiyetle başladı, mağlubiyetle devam etti ve zorla "zafer" ismi konulan bir mağlubiyetle sona erdi. On bir yıl sonra eskisine hiç benzemeyen şehir, on bir yıl önce vücudunun her bir parçasına utancı işlemiş halde onu bırakanlara, şimdi de utançla aittir. Bedeni üzerine Migjeni'nin[19] "doygun domuzları" gibi yayılmış durumdalar ve ne yapacaklarının tahmin edilmesi hiç de zor değil. Tiran'da imza atacakları işlerin neye benzeyeceğini anlamak için hâkimiyetlerini sürdürdükleri ve günbegün mahvettikleri Arnavutluk'a bakmak

19 1938 yıllında 27 yaşındayken akciğer hastalığından hayatını kaybeden Millosh Gjergj Nikolla (Migjeni), kısa hayatına rağmen Arnavutluk'un en önemli şairlerinden olmuştur. Çok güçlü kalemiyle, şiir ve hikâyelerinde iktidara, fakirliğe, eşitsizliğe karşı ayaklanan genç şair 1930'lu yıllardan beri Arnavut gençliğinin en büyük ilham kaynaklarından birisidir. Yazarın kullandığı "doygun domuzlar" (*derra te kënaqun*) sözü Migjeni'nin "Sefil Sokrates veya Doygun Domuz" isimli kısa hikâyesine atfen söylenmiştir.

yeterli. Gasp ettikleri zafer için kendilerini tebrik edemem ancak başkentin idaresine yaptıkları ihlalin öncelediği başarısızlığı da dilemiyorum.

Benim için Tiran nefes aldığım müddetçe devam edecek bir aşk hikâyesidir. Onun vücudunun her bir parçasına âşık olmanın tutkusuyla; onu her gün yıkayıp, parlatıp, süsleyip kocaman kocaman nefesler alabileceğin, güzel düşüncelerin, iyi işlerin, hoş rastlantıların, tatlı dinlemelerin caddelerinde gezinmek isteğiyle; gerçekleşmemiş hayalleri okşayarak uyutmak ve o hayalleri ufak ufak gerçekleştirmek üzere onu erkenden uyandırmak arzusuyla; bazen boğazda düğüm olmuş hatalarla, bazen de tam da gözünün önünde olan bazı şeylere takılarak düşmeyi önleyemezsen de hiç değişmeyen yola devam etme dileğinin hevesiyle; iyiye gitmeyen şeylerin sıkıntısına yenik düşmeden ve uzaklara bakmaktan hiç vazgeçmeden atlatılmış hatalarla yaşanan bir hikâyedir. Birçok defa aklını başından alabilen mutluluk ve tahayyül yüksekliklerinde kendinden geçiren ve gerçek aşk acılarının verdiği duru gücü yeniden kazanmak için gerçekliğe geri döndüren, yarattığı ve sürekli yeniden yarattığı ilhamla yaşanan bir hikâyedir.

Tiran benim için büyülü bir tecrübedir. Doğduğum şehri, başkentimizi, Arnavutluk'un dışında ve içindeki –yurdumuzun topraklarında ya da her geçen gün küçülerek küresel bir köyün parçasıymış gibi hissettiren büyük dünyanın dört bir yanındaki– Arnavutların başkentini inanılmaz hayallerin gerçekleştiği bir yer olarak görmemi sağlayan bir tecrübeydi. Bu tecrübe Tiran'ı 21. yüzyılın Arnavut şehri olarak inşa edebileceğimiz; son metrekareye kadar eski ve yeni mahallelerin dönüşümüne devam edebileceğimiz; 14 ikincil kentsel merkezi kalkındırabileceğimiz ve 5 ikincil kentsel merkezi temellerinden yeniden oluşturabileceğimiz; önümüzdeki yirmi yılda Tiran'a gelmesi beklenen 400 bin yeni sakin için 10 yeni iskân merkezi açabileceğimiz; şehirde yaşayan ailelerin %60'ının kendi gelirleriyle konut alabileceği; herkesin iş bulduğu ve bu yüzyılın üçüncü on yılı kapıya çaldığında iktisadi ve ticari alanının iki katına –ilkinin 187 hektar, ikincisininse 340 hektar olmak üzere–

çıkmış olmasıyla 200 bin kişiye daha istihdam sağlayan bir alan olarak görmemi sağladı.

Aklımın gözleriyle baktığım Tiran'da, sosyal hizmetler açısından yepyeni bir Arnavutluk modeli var: 17 yeni okul eklenmiştir; bütün ihtiyaçları karşılayan kreş ve anaokulları mevcut; üniversiteler, yurtlar, ileri teknoloji alanında faaliyet gösteren şirketlerin ofis ve temsilcilikleri, spor, sanat ve dinlenme alanlarıyla Avrupai bir öğrenci vahası olacak, günümüzde Arnavutluk'ta hiçbir öğrenci için var olmayan Yeni Öğrenci Kampüsü hizmet veriyor; 4 ana hastanesi genişletilmiş ve Avrupa standartlarında yenilenmiştir; şehrin bütününe dağılmış halde 15 çağdaş poliklinik çalışıyor ve belediyenin talep ettiği, hükümetin söz verdiği ve bürokrasinin acizliğinden eksik olmaya devam eden Belediye Hastanesi de var. Aklımın gözleriyle baktığım Tiran'da 3 tane yeni büyük park canlanmış durumda: Bugün eski Tren İstasyonu bölgesinde ilki 150 bin metrekarelik alanda; ikincisi Tiran Nehri Lineer Parkı bölgesinde 1.3 milyon metrekarelik alanda; üçüncüsü Lana'nın Yeni Parkı, şehrin iki ucunda 140 bin metre kare alanda ve kişi başına 7 metrekare yeşillik düşmesi şeklindeki iddialı hedefe ulaşmak üzere Balkanların büyük parklarının boyutlarında, Paskuqan Gölü etrafında bölgesel bir park. Aklımın gözleriyle baktığım Tiran'da herkesin dolaşımı rahat ve güvenlidir: Günümüzde Avrupa Birliği'nin yönetmeliklerine uygun olan yeni otobüs hatları 13'e varıyor; otobüs, taksi, ambulans veya itfaiyelere ayrılmış toplu taşıma yolları 88 kilometreye, bisiklet yoluysa 54 kilometreye çıkıyor; önemli noktalarından birkaçının Sali uşağının seçim kampanyasında kullanılabilmesi için hükümetin çekmecelerinde iki buçuk yıl boyunca kilit altına tutulan bizim Genel İmar Planı'na göre 6 tramvay hattı var; 30 kentsel durağı olan 20 kilometrelik demiryolu özellikle ulaşım amaçlı kullanılmak üzere bu yüzyılın Arnavut başkentinde çağdaş bir hizmet veriyor; 6 bölgesel araba parkı, eski çevre yolu içerisinde 8 yeraltı araba parkı ve "Sakin Kartı" sistemiyle 30 adet geçici park yeri şehre arabalar için gerekli alanları sunuyor. Aklımın gözleriyle baktığım Tiran, Arnavut eğitim sisteminin, biliminin, kalkınma araştırmalarının ana mer-

kezi; bölge açısından en üstün seviyedeki üniversitelerin olduğu yer; eğitim, araştırma ve bilimde yeni bir Arnavut modelin geliştiği mekân; devlet ve özel üniversitelerin, yerli şirketlerle veya Arnavutluk'ta çalışmak isteyen yabancı şirketlerle işbirliği yaptığı bir ortamdır. Aklımın gözleriyle baktığım Tiran'da, Bütünleşik Göl Parkı'nda 130 çalışan tarafından idare edilen 26 hektar, 300 çeşit hayvan ve bitki türü, akvaryum ve doğada organize edilen kültürel aktiviteler için onarılıp yenilenmiş Açık Hava Tiyatrosu da var; 21 Dhjetor'daki,[20] bina mülk iadesi müfettişlerinin[21] eliyle, mahkemelerin tokmağı ve sarayın açgözlülüğüyle harabeye dönüştürülmesinden sonra evsiz kalmış türler koleksiyonunu içeren Yeni Doğa Müzesi'ni ve Bölgenin Ender Bitkileri Merkezi'ni de unutmayalım. Aklımın gözleriyle baktığım Tiran'da, Tiran Nehri Lineer Parkı 133.2 hektarlık bir arazide canlanıyor ve buraya iki yeni üniversite bölgesi, dört yeni ekonomik bölge, bir tane ikincil iskân merkezi, bir tane çok işlevli bölge ve tam tamına 21.300 bin yeni dahil oluyor. Diğer yandan eski Tren İstasyonu'nun oradaki yeni Kent Parkı, var olan garın yenilenmiş versiyonuyla sonunda eklenecek yeni bir gar arasında 15 hektarlık bir araziye yayılıyor. Buraya uzun zamandan beri yapılması gereken şehirler arası otogar dahil ediliyor ve böylelikle park ikamet eden 34 bin yeni kişi ve 16.800 işyeriyle kentsel, iktisadi ve sosyal kalkınmanın örnek bir bölgesi oluyor. Yeni Öğrenci Kampusu ise devlet ve özel üniversitelerden olmak üzere 45 bin öğrenciyi ağırlayabiliyor; konferans salonu, kütüphane ve benzeri solonlar için 11.8 hektarlık, derslik ve laboratuvarlar için 13.4 hektarlık, park ve spor sahaları için 11.6 hektarlık, hizmet ve iktisadi faaliyetler için 9.3 hektarlık alanı var ve 8.630 öğrenci dairesini içeriyor.

Bütün bunlar ve daha başka ufak ancak gerekli ve kesinlikle mümkün birçok şey, bizim stratejik gelişim belgesine yansımış bir hayalin parçalarıdır. Söz konusu belge bu yirmi yıldaki hü-

20 Tiran'ın merkezî dört yol ağızlarından biri.

21 Totaliter dönemde özelleştirilen mülklerin iade veya ikamesi anlatılmak isteniyor. Kastedilen kişilerse "Mülk İadesi ve İkamesi Ajansı"nda (*Agjencia e Kthimit dhe Rikompensimit të Pronave*) çalışan ve bu işlemlerden doğrudan sorumlu olan devlet görevlileridir.

kümetlerin stratejik belgelerine zerre kadar benzemez. O bir vizyonun, harita çalışmalarının, bilgilerin, verilerin, on bir yıl önce Durrës Caddesi'ndeki soyulmuş bir cepheden başlayan yolculuğumuz boyunca keşfedilen potansiyellerin gerçekliğidir. Tiran'ın, birilerinin çıkış noktası ve zamanında özgürlük şehveti ve yeni kıtayı keşfetmenin ateşli arzusuyla nüfus patlaması yaşanmasına sebep olan diğerlerinin de varış noktası olan şehrin, bir aşk hikâyesi gibi yaşama isteğinin kaybolmasından ve umudun ölmesinden kalkan tozun çaresiz yüzeyinin altında gömülen şehrin vücuduna değişimin ilk fırçası o caddede vurulmuştu. Zira o zaman hiçbir şeye, Tiran'ın kendisine, çöp ve çaputla dolu yamaçlarının arkasındaki gizli iyiliğine, yüzlerce yıl boyunca neredeyse dört asır önceki bir günden beri damarlarında akan kanına güven kalmamıştı. Efsaneye göre şehrin kalbi ormanın ortasında izinsiz bir binayı inşa etmeye başlayan bir maceraperest tarafından dürtüldü. Kendisi "Cami inşa etmeme izin vermiyorlar" diyerek, yapmak istediği bina için Bab-ı Âli'nin onayını almış ve bu şekilde kızgın arazi sahibinden de korunmuş. "Cami" dediği binası 19. yüzyılında inşa edilmiş Tabaklar[22] denilen köprünün birkaç yüz metre uzağındaydı. Dediklerine göre köprü, imparatorluk ordularının Tiran ovasındaki geçiş izleri üzerine kuruldu. Ova, Roma döneminde ve sonrasında, İsa'dan sonra da, Osmanlı fethi döneminde de ormandı. İşte bu ormanın yanında eski Tironlıların şehri kuruldu: Kerpiç evler, kuyulu ve çitlembikli bahçeler, kazanlar, cezveler, çanaklar, tencereler, tepsiler, keçe başlıklar, başörtüleri, yelekler, şalvarlar, opingalar,[23] boyunda tutulan havlular, zurnalar, tefler, gölgelikte tatlı muhabbet, ayaklar Selita Deresi'nin buz gibi suyunda, eşek pazarın çınarına bağlı, ticaret akmazsa da damlar, huzur içinde komşuluk, ebedi evlilikler, çoluk çocuk, hayatı tamah etmeden gam yemeden yaşama, istemsizce başşehir olan Tanrı'nın lütfu bir mekân. Başkenti olduğu devlet birkaç yıl öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tepetaklak oluşunda kurulmuştu ve akabinde dikenler ve sazlıkların

22 *Ura e Tabakëve.* Köprü, dönemin dericilerinin yoğun olarak bulunduğu bölgede kurulduğundan bu adı almıştır – e.n.

23 Mokasen gibi ucu sivri geleneksel deri ayakkabı.

arasında, bağımsızlık bayrağının altında doğan siyasetin, şarkın gamsız ataletinin Tiran'a getirdiği yıpratıcı kavganın sonucunda inatçı bir krallık doğmuştu. Durrës yolu tıkalıydı. Böylelikle 1920'nin mecburi sağ dönüşü, kavgacı hükümeti Tiron'a getirdi. Mati'den gelen cüretkâr beyse demir yumruğuyla hükümetin, kavga sebebi olan koltuklara iniş çıkışlarını şiddetle sona erdirdi ve asayı eline geçirir geçirmez, bağımsızlık sonrası dağınıklık ve dalgınlığın üzerine haritaları serdi. Skrapari bölgesinden birkaç milletvekilinin telgraf gönderip kavga yuvası haline gelmiş cumhuriyeti yok etmesi için yalvarmaları sayesinde "Majesteleri"ne dönüşen bey, kendisine ve İtalya'nın güzelliklerine âşıktı. Haritaları açmasının sebebi, Avusturya'da okumuş Arnavut bir mühendisin vakti geçmiş planında, hırslı bir cahilin içgüdüsel ileri görüşüyle, o zaman çölde katedral olarak adlandırılan bulvarın heybetli çizgisini çizmekti. Zaman, bunun 1925'te ilan edilen başkentin ezeli ve ebedi omuriliği olduğunu gösterdi. Zira uzun yıllar boyunca şehri olmayan bulvar olarak tanınacaktı.

O çizgi üzerinde Tiran'ın şimdikilerden önceki istilacılarla – denizden gelenlerle, karadan saldıranlarla, Arnavut evlerin içinden çıkanlarla– olan tüm aşk ve nefret hikâyeleri geçti. Ancak başka çok şey de: Bakışmalar, tanışmalar, dostluklar, sevdalar, görücüler, nişanlar, evlilikler, yaşam öyküleri, süslenmeler, şımarıklıklar, izlenmeler, tanınmış kızlar, Sovyet kadınlar, Çinli yoldaşlar, acı ayrılıklar, tecritteki komünistler, serbestleşme, yabancı tavırlar, üst baş açılmalar, kazıtılmış kafalar, ifşalar, imkânlar, yüceltmeler, dolanıp durmalar, atanmalar, atılmalar, boşanmalar, ispiyonlamalar, terfiler, dışlanmalar, sürgünler, sessiz hayal kırıklıkları, yeni ikametgâhlar, eski acılar, çekingen ıslıklar, İtalyan şarkılar, Yugoslav favoriler, Arnavut tergallar, hafif meşrep kadınlar, başarılı sporcular, kabadayılar, unutulmayan Petroniililer,[24] eğitimsiz Vorribomliler,[25] ana kuzuları, uyuşuk çiftler, şüpheli bekârlar, gözü doymaz taşralılar, hadım edilmiş entelektüeller, eleştirilen ressamlar, seçkin amatörler, Tiranlılaşmış yazarlar, konserve akademisyenler, saygın oyun-

24 "Petro Nini Luarasi" ismini taşıyan, Tiran'ın ünlü liselerinden biri.

25 Tiran'ın "Vorri i Bomit" diye bilinen bir bölgesi.

cular, yüceltilen yenilikçiler, değişmez parazitler, yeni yayımlanmış şairler, güvenli editörler, gruplaşmış hemşeriler, unutulmayacak talimliler,[26] partili eğitmenler, gençlik sekreterleri, proletarya toplumun kreması, sütü, yoğurdu, çökeleği, çökeltisi, umumi hijyen sorumluları, Arnavutluk'un asker halkı. Soğuk Savaş'ın son yıllarına kadar her akşamüstünü canlandıran sohbet ve dedikodular eşliğinde bir insan nehri, Lana Nehri'nin üzerinden gelgit yapıyordu. Süratle geçen arabalar bulvarı gözlerinin önünden ilelebet almadan önce nehir her şeyi gördü. Bulvarı nehir yatağının üstüne kadar getiren kralın bir gece kaçış konvoyunu gördü: Elbasan Yolu'na doğru geri dönüşü olmayan bir virajı almıştı; Kapshtica'ya[27] devam etti, sonrasında soluğu Türkiye'de aldı. Beraberinde tutkulu aşkının meyvesi iki günlük oğullarını güzel bağrında taşıyan zarif kraliçe de vardı; (yabancı gazetelere göre her durakta bizzat saydığı) 250 valiz götürmüştü yanında. Ona meclis kararıyla vatan hatırına ülkesinden kaçıp gitme "emrini" veren bazı milletvekillerin isteği üzerine arazi olmuştu. Nehir, bulvarı üniversite binasına kadar götüren İtalyanları da gördü: Askerî kıyafetler ve balo kostümleri giyinmiş, *pompa magna*[28] ile çıkartma yaptılar; kendilerini ülkenin kurtarıcısı olarak sunduklarında yerliler tarafından özgürleştiriciler olarak alkışlandılar. Matili beyin, Floransalı mimarlar tarafından özenle hazırlanmış şehircilik planı üzerinde önü alınamaz faşist galeyanla inşa etmeye devam ettiler; üniversite binasını, kolonları ve etrafındaki merdivenleri, stadı, sanatlar binasını, Yeni Dünya oğullarının haşmetli zafer silahlarının feveranıyla orayı basana kadar kral vekilinin[29] dört yıl boyunca kullandığı bugünkü başbakanlık binasını ve Dajti Merkezî Konuk Evi'ni. Bu sonuncusu modern iç tasarımın babası

26 Söz konusu talimlere totaliter döneminde "*zbor*" denirdi ve lisede okuyan herkesin yıl içinde belli sürelerle yapmaya mecbur olduğu askerî eğitimdi. Kişilerin yaşına, askere gitmiş olup olmamasına ve döneme göre değişen bir eğitim süresi söz konusuydu; yılda 15 günden 3 aya –hatta bazen 6 aya– kadar sürerdi.

27 Korça yakınlarındaki Arnavutluk ve Yunanistan arasındaki hudut kapısı.

28 Büyük ihtişamla (Latince).

29 İtalya Kralı Vittorio Emanuele III di Savoia'nın Arnavutluk'a vekili olarak atadığı kişi olan Francesco Jakomoni.

olarak tanınan Gio Ponti tarafından bizzat dekore edilmişti. Ancak altmış beş yıl sonra Sali'nin alayları tarafından iğfal edildi. Tabloları, avizeleri, abajurları, yemek takımlarını çaldılar. Yerleri, pencereleri, kapıları, yatakları kırdılar. Bütün bunların sebebi oraya Dışişleri Bakanlığı'nı yerleştirmekti. Ama nihayetinde, ödeyemediği maaşlar için devlet rezervlerinden para alabilmek amacıyla oraya Merkez Bankası'nı yerleştirsin diye Fullani'ye tahsis etti.[30] İtalyanlar, bu binanın ilerisine bakanlıkları ve belediyeyi inşa etti. 1970'li yıllarda Enver Hoxha, Tarih Müzesi'ni ve bir özgürlük heykeli yapmak üzere belediye binasını dinamitledi. Zalimin ölümünden sonra oraya pek çirkin bir heykeli dikildi. İtalyanlar, Merkez Bankası'na ve daha birçok binaya da imza attılar. Elbette halkların iradesiyle (!), İtalya ve Arnavutluk Kralı ve Etiyopya İmparatoru olan Majesteleri III. Vittorio Emanuele'nin –dünyada hiçbir zaman hiçbir kralın kalmadığı– Kraliyet Sarayı yapıldı. Ufak imparator sarayda kalmadan duvarlardan nemin geçmesini beklemeyi tercih etti ancak vakti yetmedi, çünkü sarayın boyası kurumadan krallığı ve imparatorluğuyla beraber kaçıp gitmek zorunda kaldı. Kahire'de soluğu aldığında Matili beyle buluşup birbirlerine geçmiş olsun yemeğine oturdular. Saraydaki yatak partizan Meke'ye kaldı. O da Dritëro'nun[31] lambasının ışığı altında kuş tüyü yastıklar ve ipek çarşaflar üzerine opingalarını, tüfeğini fırlatıp bacak bacak üstüne attı, sigarasını sardı ve zavallı Vittorio'nun anasına şarkılar mırıldanmaya başladı. Nehir, İtalyan "özgürleştiricileri" tekme tokat kovan Almanları da gördü. Ancak bunlar bir yılı biraz geçe, hiçbir şey inşa edemeden Arnavut komünistleri tarafından aynen tekme tokat kovuldular. Komünistler kırk beş yıl boyunca bulvar üzerine propaganda tutkularını tümüyle boşal-

30 Ardian Fullani, Merkez Bankası'nın Başkanı.

31 Yazarın kastettiği kişi Dritero Agolli, Arnavutluk'un en ünlü edebiyatçılarından biridir. Yazarın, Meke isimli bir partizanın kahramanı olduğu ünlü bir şiiri vardır. Şiir 1945 yılında muzaffer Arnavut partizanların Tiran'a girişini anlatır. Çoğunlukla köylü ve fakir kesimlerden gelen partizanların kraliyet sarayına girmesi yeni bir dönemin başladığının simgesiydi. Ancak bu girişin bilinen ayrı bir özelliği vardı: Saray yağmalanmamış ve sonrasında devlet hizmetine girmekle beraber mimarisi ve iç dekorasyonu olduğu gibi korunmuştu.

tılar: Kasım kutlamaları,[32] geçit törenleri, Spartakiadlar,[33] yürüyüşler, Yugoslavya'ya, Sovyet Rusya'ya, Çin'e, kendi kendine duyulan ve dünyada kendinden başka hiç kimseye karşı duyulmayan enternasyonal aşk gösterileri. Nefret edilen kralın şehri üzerinde, tiksindirici estetiklerinin şehrini inşa ededurdular, zorla sınırlarımızın dışına itilen özgürlüğün yıldırımının bulvarın ortasında çaktığı o mutlu güne kadar. Özgürlük yıldırımı her şeyi toz duman etti: Politbüroları, komiteleri, kongreleri, olağan toplantıları, konferansları, sempozyumları, parti merkezlerini, müzeleri, anıtları, festivalleri, talimleri, taslakları, "Tiran size yedi dilden konuşuyor"ları,[34] diz dize resimleri,[35] adım başı pankartları, ahlâk dersini, beş yıllık planları, ulusal sergileri, yazarlar birliğini, geleneksel müzik ve dans topluluğunu, tarım kooperatiflerini, seferberlik[36] boyun bağlarını, 55 model silahları, gurur tablolarını, işçi kontrollerini, siperdeki yekvücutları, Enver'in eserlerini, parti direktiflerini, eğitim metotlarını, gençlik kamplarını, fabrikalarımızın basmalarını,[37] inek sağmada ayın elemanı seçilen kadınları, sinek kaydı turaşları, üzerinden geçilmiş özeleştirileri, sabah antrenmanlarını, Mayıs konserlerini,[38] Nisan Tezlerini, yıl boyu saçmalıklarını, gece ge-

---

32 Arnavutluk'ta Kasım ayı, "Bayramların Kasım'ı" olarak bilinir: 28 Kasım'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık ilanı (1912), 29 Kasım'da ise Kurtuluş günü (1945) kutlanır.

33 İlki 1928'de Moskova'da düzenlenen, sosyalist-komünist ülkelerin katıldığı alternatif Olimpiyat Oyunları – e.n.

34 Belli saat ve günlerde yapılan yabancı dil yayınını başlatan, Devlet Radyosu'nun ünlü sloganlarından biri.

35 Totaliter rejim boyunca devlet ve parti önde gelenlerin sık sık kullandığı ünlü "Halkla diz dize olmak" (*gju më gju me popullin*) lafına gönderme.

36 Kastedilen seferberlikler farklı yaşlardaki yetişkin vatandaşların devletin çağırısı ve organizasyonu altında toplanarak ülkede farklı bölgelerde çalışmalar yapmalarıydı. Gönüllü olarak yapılan bu çalışmalar taraçalar açılması, ray döşenmesi, bataklık kurutulması, tarla açılması vs. gibi işleri içeriyordu.

37 Özellikle Tiran, Berat ve bu tür kumaş açısından daha sınırlı miktarda üretim yapan İşkodra'da fabrikaları vardı. Yazarın esas kastettiği, bu tarz kumaşı en çok üreten ve *Kombinati Stalin* denen Tiran'daki fabrikadır.

38 *Dekadat e Majit*. Okullar, değişik devlet kurumları ve fabrikaların sanat gruplarının katılımıyla Mayıs'ta on gün boyunca süren, sonunda en iyilerin ödüllendirildiği konserler. Bu çerçevede organize edilen konserlere "Bahar Konserleri" de denirdi.

zintilerini, Tiranlıların Enver için kullandıkları deyişle "elalemin adamı"nın heykelini. Ve nihayetinde beraberinde arabaları getiren ve Lana'yı kapan küçük istilacıları bağrından çıkaran, kelepçelerden kurtulmuş proletaryanın yolunu açtı. On yıl boyunca nehrin gözlerini örttüler ve vücudunu Avrupa hayalinin palas pandıras yapılmış binalarıyla kapladılar.

* * *

Metropol Tiyatrosu'nun ana salonunun kubbesi altına toplandık. Enver zamanında burası Komedi Tiyatrosu'ydu. Sonrasında iyice yozlaşarak yarı meyhane, yarı sahne olan bir şeye dönüştü ki, geçirilen buz devrinden hemen sonra gelen hızlı yıllarda binada bir süreliğine diskonun terletici müziği de avaz avaz bağırdı. İlk heves alındıktan sonra rengarenk ışıkların altındaki hareket kesildi. Boşluğu, komünist komedi yetimlerinin iç çekmeleri ve geğirtileri doldurdu. Kendileri sıradaki işten çıkarmaları bekleyedururken her gün tıpatıp aynısı tekrarlanan –proletarya zamanın kahkahalarından anılar, rakı kazanın ucundan dudak ıslatmalarla dolu– saatler için belediyeden maaş alıyorlardı. Neyse ki, Kiço Londo araya girip tutku, zeka ve çok küçük parayla orada, genç yönetmenlerin yanı sıra Arnavut sahne sanatının bilinen isimlerinin ve yeni yeteneklerinin çıktığı çok çekici birkaç tiyatro sahnesi kurdu. Ana salon, Shakespeare'in tiyatro sanatı abidelerinin sahneye konulduğu ünlü "Globus Tiyatrosu"nun küçük bir emsalini andıran bir tasarıma sahiptir. Bir gün, o pek şahsına münhasır Arnavut karakterlerinden birinin daveti üzerine oradaydım. Trajikomik bir an sebebiyle –gencecikken, sadece 24 yaşındayken, kendisini istemsizce kötü karakter rolünde bulunca– saçlarını 1967 sonrası Arnavutluk tarih sahnesinin ışıksız bir çukurunda ağarttı. Oradan yüzeye çıkması, anca rejimin kırk beş yıllık oyununun ayağa kalkmış ıslık çalan seyirciler tarafından bozulmasıyla mümkün oldu. Bundan sonra tarih sahnesinin nasıl değiştiği malumunuz.

Söylediğim kişi, geceleri acayip şiirler yazan, gündüzleriyse partinin elinden kurtulma yolları üzerine akıl yoran, Tepelena'daki bir ortaokulda bir matematik öğretmeniydi. Hudu-

dun dikenli telinin ötesine geçip –sabah antrenmanından, yemin anlarından, izlenme saatlerinden, eğitim metotlarından, hitabe tahlillerinden, tahlil derslerinden, tertip disiplininden, ahlâk eğitimin kurallarından, savaş eğitiminin görevlerinden, proletarya kültürünün içeriğinden, mürteci güçlerle mücadeleden, devrimci seferberliklerden, yıkılmakta olan burjuva-revizyonist dünyanın haberlerinden kurtulup– rahatsız edilmemiş ilham perisini bulmak istiyordu. Ancak elleri her yere ulaşan parti onu şiir torbasıyla beraber kaçışın ucunda yakalayıverdi ve halk mahkemesinin sahnesine çıkardı. "Yirmi dört yıl bahar hiç gelmedi," şeklindeki dizesi torbadan çıkarılıp iddia makamının vatana ihanet suçlamasının zinciriyle bağlandı. Sahneye çağırılan oyuncular öğretmenin çapraşık laflar ettiğine dair şahitlik ettiler. Çoban olan babasının Kurtuluş Savaşı'ndan beri düşmanca eğilimleri olduğu düzmece delillerle ortaya konuldu. Mahkeme seyircilerinin, "Canlı canlı yakın bunu" tarzındaki sloganları da yönetmenler tarafından pek ihtimamla hazırlanmıştı. Nihayetinde kendisini sahnenin çukuruna tıkadılar. Oyun yazarı, savcılığın istediği yirmi beş yıllık karanlıkta sürgün cezasını genç yaş sebebiyle yirmiye indirmişti. Bununla birlikte yazarın talebi üzerine üç yıl sonra, mahpus haliyle, kazıtılmış kafası ve hırpalanmaktan biçare kalmış bedeniyle, yeni bir mahkemeye çıkartıldı: "Bize her şeyi söylememişsin it; mahkemenin ikinci gününden başlamak üzere yirmi beş yıl daha."

Daut Gumeni'nin aynı suçtan ikinci kez hüküm giymesi, proletarya diktatörlüğün ezici gücünün aşırılığını göstermesi açısından benzersiz bir emsaldir. Zira yirmi beş yıl hapis, bir sınıf düşmanına verilebilecek en ağır cezaydı. Bunun ötesinde kurşuna dizilme, idam, yani kaderine küsmek vardı. Hapisten çıkmadan mahkûmiyet süresinin uzatılabilmesi için her halükarda yeni bir suçlama uyduruluyordu; dört duvar arasında parti ve halka karşı işlediğin ayrı bir suç. Ancak artık 27 yaşına gelmiş öğretmenin hapiste geçirdiği üç yılı saymadılar bile ve üstüne taptaze bir çeyrek yüzyıl eklediler. Daut'un yaptığı savunma, görkemli gururuyla ve Don Kişot'un efsanevi ter-

cümanları Fan Noli ve Petro Zheji'nin saygıyla önünde diz çökeceği, Konica'nın[39] ölümsüz beyininse gülmekten yerlere yatacağı alay gücüyle, bir Arnavutun komünist mahkemeye karşı yapmış olduğu en şahane konuşmaydı. Zanlının sorulanlara verdiği cevaplarsa mahkemeyi izleyenler arasındaki yüksek parti sorumlularından birini yerinden fırlatarak, "Bu adam yılanın ta kendisiymiş sayın hâkim. Dünyayı aydınlatan partinin ışığı bunun eritrositlerinden hiçbirine asla değmemiş!" şeklindeki cümleyi sarf ettirdi. Galeyana gelen izleyenlerden kooperatif lokantasının barına bakan kadın da sesini yükselterek, "Bu hocanın kanından ben de bir kaşık alayım" dedi.

Shakespearevari kubbenin altında yılmayan Daut o gün *Geçiş ya da Miras*[40] isimli kitabını sundu. Kendi hayat dramının da oynandığı sahnenin yıkılışı sayesinde, yirmi üç yıl boyunca kaldığı hapisten çıkışının üzerinden iki on yıl geçmişken öyle sandalyede oturmuş haliyle bütün gün gözümün önünden ayrılmadı. Kendisi gibi, büyük değişim anından yirmi yıl daha yaşlı olan insanlar arasında oturuyordu. O değişim onlardan bazılarını diktatörlüğün yaşayanlar için inşa ettiği mezarlardaki tabutlarından kaldırdı; diğerlerini büyük karşı çıkmanın yoluna atmak üzere sınıf ve amfilerden dışarı çıkardı; bir kısmını karşı tarafta buldu ve peşinden sürükledi; herkes kaybolmuş ufkun peşindeydi. Gün boyunca o görüntünün arka planında, gözümün önünden kesitler, olaylar, büyük vaatlerle gelen bir zamanın ayları, yılları geçti. Yasak şiirlerin hocası için vaatler; tüm öğrenciler, talebeler, hocalar için vaatler; sanatçılar, yazarlar, hekimler, askerler, bilimciler, iktisatçılar, mimarlar, mühendisler, tarihçiler, ziraatçılar, polisler, sosyologlar, işçiler, gazeteciler, balıkçılar, sporcular, zanaatkârlar, şehirlerin ve köylerin tüm Arnavutları, tarlaların, fabrikaların, şantiyelerin eski köleleri ya da sınıf savaşının lağımlarında hapis ya da sürgün edilmişler için önlerinde büyülü bir şekilde tüm hayallerin, ümitlerin, dileklerin, hırsların, imkânların, kara, hava ve

39 Faik Konica. Konica eserlerinde 20. yüzyıl başı Arnavut toplumu ve ileri gelenleriyle, özellikle hükümetleriyle alay etmesiyle ünlüdür.

40 Daut Gumeni'nin *Tranzicion apo Trashëgimi* isimli kitabı.

deniz istikametlerinin, Avrupa gibi bir Arnavutluk'un mecrasının yolu açılan bütün bu insanlar için vaatlerle gelmişti o zaman. O yolun –şu ana kadar devam ettiği şekliyle– bu denli büyük tehlikeli patikaları, yıpratıcı yokuşları, ateşleri, kara duman bulutlarını, yıkımları ve derin yaraları, tutulmamış vaatleri ve tesellisi olmayan hayal kırıklıklarını içerebileceğini hiç kimse zerre kadar da olsa tahmin edemedi. Yol, böylelikle engelleyici bir gücün arzulanmayan olaylar zincirine bağlı tutarak seni içine çektiği için uyanamadığın bir kâbusa benzedi.

Oğlum büyük değişim yılında doğdu. Onun için ve aynı yılda doğan Linda'nın kızı Rea ve tüm yaşıtları için eski âdetlerin ve yeni zamanda tüm hatlarıyla ortaya çıkmış bozuklukların görünen ve görünmeyen ipleri vesilesiyle bugün hâlâ geleceği tutsak etmiş geçmiş, anlaşılamayan bir bilinmeyendir. Özgürce oy atamayan, bugününü özgürce yaşayamayan, yarınlara doğru özgürce koşamayan Arnavutluk, birçok nedenle anlaşılamayan bir gerçekliktir. Bu arada televizyon ve bilgisayar ekranları aracılığıyla günbegün küçülen dünya, yaşamaya mecbur oldukları yerle –sarmala dönüşmüş kayıtsızlığın; duymazdan ve görmezden gelmenin ağır yükünü taşıyan diyalog ve monologların; memleketimiz insanlarının sıkıntılı hayatlarından parçaların, kesitlerin ve sosyal dramların oynandığı Arnavut trajedi tiyatrosu sahnesinin ötesindeki yaşıtları gibi yaşayabilmek için– haklı olarak yaşamayı hayal ettikleri yer arasındaki farkı onların gözünde daha da anlaşılmaz kılıyor.

Kırk beş yılı aşkın bir süre önce nedenini anlamadan sahnenin çukuruna kilitlenen ortaokul öğretmeninin kitabının ismindeki gibi, hem Daut'un hem Greg ve Rea'nın hayatında iç içe geçmiş geçiş ve miras artık mutlak surette sonunu yazmamız gereken uzun bir kitabın ön ve arka kapağıdır. Bugünü derince anlayabilmemiz ve yarını cesurca tasarlayabilmemiz için geçmişi çok değerli bir öğreti gibi okuyarak, tarihin tekerrürüne müsaade etmeme vazifesiyle hep beraber yeni bir sayfayı yazmayı başlamamız gerek. Yirmi yıl bir nesil demek. Kız ve erkek evlatlarımız çabucak büyüdükleri gibi, bu yıllar da çabucak geçer. Çocuklarımıza bizim doğduğumuz ve onları hayal dolu

aşklarla, kocaman dilek ve düşlerle hayata getirdiğimiz vatanı ve geleceği borçluyuz. Bu dilek ve düşleri bu ülkenin ilerlediği yolun bir parçası yapma vakti gelmiştir. Çünkü her geçen yıl memleket bize daha az, bizden sonra gelenlereyse daha çok ait oluyor. Ancak bugün ilerlediğimiz istikametsiz yolun –çocuklarının başına gelebileceklerden endişe duymayan hiçbir annebabanın olmadığı ve yakalayacakları ilk düzgün fırsatta Arnavutluk'tan uzaklaşmak istemeyecek hiçbir genç erkek ve kızımızın bulunmadığı yolda– darmadağınıklığında evlatlarımızın bizi izlemeleri için hiçbir sebepleri yoktur.

"Büyüdüğünde çocuğumu burada görmek istiyorum" diyen anne-babalar, çocuklarının hayallerini, umutlarını ve isteklerini taşıyabilecek bir Arnavutluk'u arzuluyorlar. "Yetişince Arnavutluk'ta kalmak istiyorum" diyen çocuklarımızsa ekseriyetle nasıl bir Arnavutluk istediklerini artık bilmiyorlar. Genel darmadağınıklığın gücü tarafından ileriye doğru itelenen toplumsal hayatın rengi akmış kumaşı gözlerini sarmış bir şekilde etrafta dolaşıyorlar ve memleketlerinde çoktan yerinden oynamış şeyler ve amacın meşrulaştırdığı tüm araçları kullanarak hükümdarlığını sürdürmek için taş üstüne taş bırakmayan siyaset, içinde olduğumuz koşullarda, dünyaca kabul edilmiş değer ve ilkelerin uyumlu ortak yaşamını imkânsız kılıyor. Arnavut düşünce dünyasının kahramanlarının ve şehitlerimizin hayalleri; halen yerine getirilememiş yükümlülüklerimizin, adi hile ve ihanetlerin, atalarımızın emanetlerini tekrar tekrar ayakları altına alanların iktidar susamışlığının ve dar görüşlülüğün tarihi olan yürek burkucu tarihimizin değiştirilemez önsözüdür. Özellikle bu sonuncularından dolayı, kendi ülkelerinde Birlik Avrupa'nın özgür ve eşit vatandaşları olabilmeleri için çocuklarımıza gerekli olan Arnavutluk'a günümüzde sahip değiliz. Her şeye rağmen onlar, kahraman düşünürler ve şehitlerimiz asla bitmeyecek hayalimizdir. Zira daha iyi bir yaşama ulaşmak için bu halkın çabası da asla dinmeyecektir. Henüz mümkün kılınmamış o hayalin peşini bırakmadan dimdik ayakta durabilmek için bu halkın olağanüstü yetenekleri ve eşsiz kararlılığı da asla eksik olmayacaktır. Beni arenada tutan şey işte o hayal ve ona inancımdır.

Şimdi, sonlara doğru, yeni başlayan Eylül'ün, kitabının sunum töreninde dostumun onuruna giydiğim takımın ve günlük işlerle anbean daha çok meşgul olmaya başlayan aklımı çelen, tatilinden dönmüş siyasetin etkisi belki de dilimde hissedilmeye başlamıştır bile. Ancak çok şükür, beni bekleyen işlerin baskısı başlamadan itirafımın sonu geldi. Böylelikle seni sevgiyle ve beni buraya kadar benim yüzümden sık sık dikkatin dağılmadan dinlemiş olman umuduyla uğurlayabilirim. Söylediğim her şeyde gerçeklerimi anlattığım için hataya düşmekten korkmadan itirafta bulunmaya çalıştım, gerçeklerimi bende oldukları gibi söyledim, beğenilmek umuduyla ne söylenmesi gerekir arayışına girmedim ve devam eden siyasi yolculuğumda ne söylememem gerektiğini bulmak için uğraşmadım. Baştan beri sana söylediğim gibi, ta kalbimin içinden çıkmış sözleri törpülemek ve yuvarlatmak üzere, artık siyasi hesaplarla meşgul olan aklımla, itirafımı yeniden gözden geçirmeyi düşünmüyorum. Olduğu gibi kalsın; benim için olağanüstü on bir yılın sonrasında, olaylar hakkında, onları yaşadığım gibi anlatma gereksinimini hissettiğim bir zamandan, içimde ilerleyen izler halinde. Bu on bir yıl için birçok insana, benimle beraber mücadele edenlere, benim yanımda bulunanlara, beni yakından veya uzaktan destekleyenlere ve işimi hafifletmek için birçok şekilde ya da sadece ve sadece bir oyla ellerinden geleni yapanlara ebediyen minnettar kalacağım. Kendilerine hep borçlu kalacağım, her ne kadar bundan sonra da paha biçilmez güvenlerini hak etmek için elimden geleni yapmaya devam edeceksem de. Ama aynı şekilde benliğimin daha iyi diğer yarısı ve yokluğunda asla bugün olduğum adam olamayacağımı bildiğim Linda başta olmak üzere, mücadelemin başlarına açtığı bütün belalar ve bütün kalpleriyle bana destek vermek üzere yaptıkları fedakârlıklar için aileme de ilelebet borçlu kalacağım.

* * *

Elveda ninem. Hayatımın ilk on dört yılında aynı odayı paylaştığım ve ışıklar söndüğünde her gece kulağımın dibinde mı-

rıldanarak Tanrı'ya seslenen ninem. Her gün bana kadim zamanların parfümünü sürünmüş dersler veren ninem. Geride bıraktığı birçok öğüdün arasında bir tanesi şöyleydi: "Hata yaptığında da, söylediğin kelimeler, dile getirdiğin şeyler başkalarının hoşuna gitmezse de, her zaman kendin ol. Ancak canımın içi, ne olur, hiçbir zaman sıkıcı olma." Umarın olmadım. Esen kal.

Tiran, Ağustos-Eylül 2011

Edi Rama, 2000 yılından itibaren 11 yıl Tiran belediye başkanlığı yaptı. 2005'ten beri Arnavutluk Sosyalist Partisi'nin liderliğini de yürüten Rama, *Kurban*'da her ne kadar belediye başkanlığı döneminde yaşadıklarını, Arnavutluk siyasetinin iç yüzünü anlatıyorsa da aslında dünyanın her yerindeki "siyasi arenalarda" yaşanan entrikaları, yozlaşmaları, çarpıklıkları, vizyonsuzluğu cesurca ele alıyor. Bir tür "itirafname" olan kitabıyla bir yandan kendisiyle, projeleriyle, gerçekleştirdikleri ve gerçekleştiremedikleriyle hesaplaşırken bir yandan da "iktidar"ı sorguluyor. Alışıldık siyasetçi profilinin çok ötesindeki birinden, edebî lezzetler de sunan bir anlatımla geniş bir Arnavutluk ve siyasi dünya resmi...

"Ne pahasına olduğunu henüz bilmiyorum ancak alıştım; çamura, bıçağa, yaraya, çelmeye, salyaya alıştım. Ne var ki, hiçbir zaman alışmadığım bir şey var: Bu ülkede siyasetin sadece bu şekilde yapılabileceği fikrine; siyasetin toplumun sorunlarına merhem olabileceğine inananlara buna karşılık olarak damgalanma verdiği düşüncesine; en büyük domuzdan, en küçük salağa kadar profesyonel yalancılar sürüsüne meslek ve gelir sağlayıp ekmek yedirdiği inancına alışmak istemiyorum."

"...her zaman, her yerde, dünyanın bir ucunda ya da en unutulmuş köyünde, iktidarın sunduğu cezbedici yaşam için değil, iktidarın esir alamadığı iç tutkularından ilham alarak, içinde yaşadıkları toplum veya toplulukla ilgili amaçları olan, iktidarın sonsuz kışkırtıcılığına karşı durabilen, fikir ve hayalleri yolunda onun vazgeçilmez gücünü kullanabilmek için onunla ortak yaşayan insanlar vardır. Bu güç olmaksızın, dünyayı değiştirme hayalleri, daha yanmadan sönen hayalî ışıklara benzer..."

0973006
ARS
0973006-ARS

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1196-7
9 789750 511967